

№ 60, БИТ. 9А.

LATVIEŠU
VALODAS
APCERĒJUMI

О Ч Е Р К И
ПО ЛАТЫШСКОМУ ЯЗЫКУ

AR DARBA SARKANA KAROGA ORDENI APBALVOTA
PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
ЛАТВИЙСКИЙ ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ПЕТРА СТУЧКИ

LATVIEŠU VALODAS APSCRĒJUMI ОЧЕРКИ ПО ЛАТЫШСКОМУ ЯЗЫКУ

ZINĀTNISKIE RAKSTI, LX SĒJUMS, 9.A LAIDIENS
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ, ТОМ LX, ВЫПУСК 9А

IZDEVNIECĪBA «ZVAIGZNE»
RĪGA 1967 RĪGA

REDAKCIJAS KOLEĢIJA

Filoloģijas zinātņu doktors profesors **Artūrs Ozols**

Filoloģijas zinātņu kandidāte docente Alise Laua

Filoloģijas zinātņu kandidāte docente Marta Rudzīte
(atbildīgā redaktore)

Filoloģijas zinātņu kandidāte docente Marija Semjonova
Docētājs Jānis Kušķis

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Доктор филологических наук, профессор **А. Я. Озол**

Кандидат филологических наук, доцент А. Г. Лауа

Кандидат филологических наук, доцент М. К. Рудзите
(ответственный редактор)

Кандидат филологических наук, доцент М. Ф. Семенова
Преподаватель Я. Я. Кушкис.

FILOLOĢIJAS ZINĀTNES
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

*

VALODNIECĪBAS RAKSTU KRĀJUMS
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК

LATVIEŠU VALODA
ЛАТЫШСКИЙ ЯЗЫК

II

PRIEKŠVARDI

Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātnisko rakstu Valodniecības rakstu krājuma 9.A laidieni — Latviešu valodas apcerējumi — sniedz latviešu valodas pētījumus mūsdienu latviešu literārās valodas, literārās valodas vēstures, dialektoloģijas, salīdzināmās valodniecības un terminoloģijas jomā.

Rakstu autori ir LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas katedras docētāji un aspiranti: aspirante R. Augstkalne, vecākā pasniedzēja filoloģijas zinātņu kandidāte M. Briģe, docents filoloģijas zinātņu kandidāts J. Kārklis, asistents J. Kušķis, docente filoloģijas zinātņu kandidāte A. Laua, vecākais pasniedzējs filoloģijas zinātņu kandidāts E. Liepa, profesors filoloģijas zinātņu doktors A. Ozols, aspirants A. Rosins.

Bez tam ar rakstiem šai krājumā piedalās LVU Svešvalodu katedras vadītāja docente filoloģijas zinātņu kandidāte V. Agamdžanova, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas vecākā bibliotekāre E. Peile un Čehoslovākijas Zinātņu akadēmijas Čehu valodas institūta zinātniskais līdzstrādnieks J. Marvans, kas laipni atļāvis ievietot sava Čehoslovākijā publicētā raksta tulkojumu, kurš ir nozīmīgs latviešu verbu izteiksmju izpratnē.

Apcerējumi pa valodas sistēmas atsevišķām nozarēm sadalās šādi.

Fonētikā un ortoepijā attiecīgi iederas J. Kušķa pētījums par dažām sēļu valodas vokālisma īpatnībām pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem, E. Liepas pētījumi par troksneņu kvantitāti un A. Lauas apcerējums par dažām svārstībām šaurā un platā *e, ē* lietošanā.

Morfoloģijā apcerētie jautājumi skar valodu savstarpējos sakarus — J. Marvana kritiskais pārsprindums par verbu izteiksmes kategoriju mūsdienu latviešu valodā un A. Rosina darbs par morfoloģisko lietuviešu un latviešu vietniekvārdu saīsināšanos.

Sintaksē M. Briģe apcerējusi jautājumu par pronomiņālās

ekvivalences palīgtekumiem, kas atšķirā no tradicionālās palīgtekumu klasifikācijas izvirzīti uz strukturālu pazīmju pamata; J. Kārklīņš pievērsies vienkārša un salikta teikuma robežu problēmām.

Leksikoloģijā R. Augstkalne apcerējusi dažus latviešu salikteņu tipus, par ko valodas kultūras sakarā dažkārt izteiktas kritiskas piezīmes. Kolektīvi veidotajā **[A. Ozola]**, R. Augstkalnes un J. Kušķa rakstā par salikteņiem ar *vien-* pirmajā daļā parādītas to attīstības tendences un svārstības. V. Agam džanova s rakstā analizētas vārda leksiskās nozīmes semantiskās pazīmes, kas ņemamas vērā arī latviešu valodā.

Terminoloģijā E. Peile parādījusi latviešu gramatiskās un juridiskās terminoloģijas veidošanos XIX gadsimta otrā pusē.

Visi krājumā ievietotie raksti skar nepētītus vai nepilnīgi pētītus valodas jautājumus, kuru apgaismojums var būt noderīgs ne tikai valodniekiem, bet arī latviešu valodas skolotājiem un visiem, kas grib paplašināt un padziļināt izpratni par savu dzimto valodu.

Atsauksmes un kritiskās piezīmes lūdzam sūtīt redakcijas kolēģijai Rīgā, Ļeņina ielā 32, latviešu valodas katedrā.

ПРЕДИСЛОВИЕ

В данном 9А выпуске лингвистического сборника ученых записок Латвийского государственного университета имени Петра Стучки — «Очерки по латышскому языку» — помещены статьи по современному латышскому литературному языку, истории литературного языка, диалектологии, по сравнительному языкознанию и по терминологии.

Авторы статей — преподаватели и аспиранты кафедры латышского языка историко-филологического факультета Латвийского государственного университета им. Петра Стучки: аспирант Р. А. Аугсткалн, старший преподаватель, кандидат филологических наук М. А. Бриге, доцент, кандидат филологических наук Ю. Ю. Карклинь, ассистент Я. Я. Кушкис, доцент, кандидат филологических наук А. Г. Лау, старший преподаватель, кандидат филологических наук Э. П. Лиепа, профессор, доктор филологических наук **А. Я. Озол**, аспирант А. А. Росинас.

Кроме того, в сборнике печатаются статьи доцента, кандидата филологических наук В. И. Агамджановой — заведующей кафедрой иностранных языков Латвийского государственного университета, Э. Я. Пейле — старшего библиотекаря Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР, И. Марвана — научного сотрудника Института чешского языка Чехословацкой Академии наук. Статья И. Марвана «К вопросам склонения в современном латышском языке», опубликованная в чехословацком сборнике, с разрешения автора переведена на латышский язык с чешского.

Исследования по отдельным разделам системы языка распределяются следующим образом.

В области фонетики и орфоэпии — Я. Я. Кушкис дает исследование о некоторых особенностях вокализма селонского языка на материале селонских говоров современного латышского языка, Э. П. Лиепа — о длительности шумных согла-

сных и А. Г. Лау — о колебаниях в произношении открытого и закрытого *e, ē*.

В области **морфологии** рассматриваются вопросы в аспекте языковых отношений. И. Марван критически рассматривает вопросы склонения в современном латышском языке и А. А. Росинас — о морфологическом сокращении местоимений в литовском и латышском языках.

В области **синтаксиса** — М. А. Бриге рассматривает придаточные предложения местоименной эквивалентности как особый тип на основе структурной классификации, Ю. Ю. Карклинь исследует проблемы разграничения простых и сложных предложений.

В области **лексикологии** — Р. А. Аугсткалн рассматривает некоторые типы сложных слов латышского языка, против употребления которых имелись возражения. Авторский коллектив — А. Я. Озол, Р. А. Аугсткалн и Я. Я. Кушкис в статье о сложных словах с *vien-* в первом компоненте рассматривает некоторые тенденции и колебания в развитии этих слов. В статье В. И. Агамджановой дан анализ семантических признаков лексического значения слова.

В области **терминологии** — Э. Я. Пейле дает обзор развития латышской грамматической и юридической терминологии во второй половине XIX века.

Во всех статьях сборника рассматриваются совершенно неизученные или малоизученные вопросы языка, представляющие интерес не только для лингвистов, но и для учителей и всех стремящихся к углубленному изучению своего родного языка.

Отзывы и критические замечания редакционная коллегия просит направлять по адресу: г. Рига, ул. Ленина 32, Кафедра латышского языка.

JĀNIS KUŠĶIS

DAŽAS SĒĻU VALODAS VOKĀLISMA IPATNĪBAS PĒC MŪSDIENU LATVIEŠU VALODAS SĒLISKO IZLOKŠŅU MATERIĀLIEM

Mūsdienu latviešu valodas augšzemnieku dialekta apgabala dienvidrietumu daļu aizņem tā sauktās sēliskās izloksnes¹. Šais izloksnēs runā dienvidos no Daugavas — teritorijā, kur vēl 13. gs. dzīvojuši sēļi, kā arī ziemeļos no Daugavas — Vidzemes dienvidaustrumu stūrī, apgabalā uz dienvidiem no aptuvenas līnijas Ogre—Piebalga—Lubāna. Precīzas sēlisko izloksņu robežas ziemeļos no Daugavas grūti pašreiz norādīt, jo nav vēl savākti materiāli no daudzām sēliskajām izloksnēm, īpaši sēlisko izloksņu ziemeļrietumu stūrī.

Aplūkodams latviešu valodas izloksnes dienvidaustrumu Vidzemē, J. Endzelīns konstatē, ka tās «ar dažām savām īpatnībām stipri atgādina tās Sēlijas izloksnes, ko runā dienvidos (Daugavas kreisajā krastā) no minētā Vidzemes apgabala; veidas tāpēc domāt, ka senāk tur abpus Daugavas krastiem dzīvojusi tā pati cilts (sēļi?)»². Šī cilts tāpat runājusi savā valodā vai dialektā, kurš atspoguļojas mūsdienu latviešu valodas sēlisko izloksņu īpatnībās.

Turpmāk šeit tiks aplūkotas dažas šo izloksņu vokālisma īpatnības.

Tā kā sēliskās izloksnes ir daļa no augšzemnieku dialekta, visām sēliskajām izloksnēm ir kopīgas dažas vokālisma pazī-

¹ Šo kopš 1940. gada ieteikto terminu nostiprina Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, ko sastādījusi E. Šmite, 1954. g., 18., 20. lpp. Vēl J. Endzelīns sēlisko izloksņu grupu nediferencē, aplūko «nicht-ostlettische Gruppe» LeLeseb 122 pretstatā — «ostlettische Gruppe» LeLeseb 129 un «austrumnieku» izloksnes Lgr 14, «sēlisko izloksņu» nosaukumu neminot.

² J. Endzelīns, Latviešu valoda Vidzemē, 1954 VLIR III 133.

mes, kas sastopamas arī augšzemnieku dialekta nesēliskajās (gan nedziļajās, gan dziļajās jeb austrumnieku) izloksnēs.

1) Sēliskajās izloksnēs tāpat kā visā augšzemnieku dialektā neišķir stiepto un krītošo intonāciju, piem., vidusizlokšņu trīs intonāciju apgabala *kaūls, tauta* vietā — *kàuls, tauta* Lubānā. (Piemēri bez avotu norādēm ir autora vākums.)

2) Vidusizlokšņu *ē, ē*-vietā ir lielākā vai mazākā mērā izplatīts *a, ā*, piem., *palākais* Saikavā (FBR IV 70). (Šo īpatnību min J. Endzelins VLIR III 133.)

3) Vidusizlokšņu *a* vietā lielākā vai mazākā mērā ir *o* vai *ā*, piem., vsk. ak. *boltu* Ļaudonā (LeLeseb 123), dsk. lok. *žogoruos* Mētrienā (VLIR III 133), vsk. lok. *vākarā* Veckalsnavā (FBR IV 74). (Šī īpatnība arī VLIR III 133.)

Šīs trīs augšzemnieku vokālisma īpatnības, kas raksturīgas arī visām sēliskajām izloksnēm, atzīmē J. Endzelins LeLeseb 122 un Lgr 12.

Bez tam Lgr 12—13 tiek minētas vēl trīs citas augšzemnieku īpatnības, kas sniedzas «vistālāk rietumos» (Lgr 14), tātad arī sēlisko izlokšņu apgabalā.

4) Vidusizlokšņu *ā* vietā ir *ā̄, ō̄*, kas var būt arī diftongizēts, piem., vsk. ģen. *tādas* Dzelzavā (LeLeseb 125), dsk. ak. *zōļes* Sāvienā (LeLeseb 123), *moatę* Piksterē (LeLeseb 126), *muosiņa* Lubānā (VLIR III 135).

5) *i* un *ū* pārvērsti par diftongiemi, piem., *zēit* Lubānā (FBR XVII 142), vsk. ģen. *Reigas* Meirānos, *škounc* 'šķūnis' Daudzesē (FBR XVII 146), *byut* 'būt' Atašienē (FM 103), vsk. ak. *miužu* 'mūžu' Lubānā (FBR XVII 142), *uūdenē* 'ūdens' Grostonā.

6) *i* vietā sastopams *y*³, piem., dsk. ak. *cy:tus* Cesvainē (FBR IX 123).

Pārējās visiem augšzemniekiem kopīgās īpatnības J. Endzelins Lgr 14 nav minējis to skaitā, kas sniedzas vistālāk rietumos, un nav minējis arī VLIR III 133.

Šķiet, pie šīm sešām sēlisko izlokšņu īpatnībām, kas kopīgas visam augšzemnieku dialektam, pievienojama vēl viena.

7) Vidusizlokšņu stiepti un krītoši intonēto tautosillabisko savienojumu *ir, ur* patskanis līdzskaņa priekšā augšzemniekiem ļoti bieži ir pagarināts un pat pārvērsti par krītošu divskani. Lgr 13 šī parādība attiecināta tikai uz «dziļo augšzemnieku»

³ Šis ir vienīgais no iepriekš neminētajiem visiem augšzemniekiem kopīgās pārskaņas gadījumiem, kas sniedzas vistālāk rietumos (sal. Lgr 13. lpp. d punktu un tajā minētos 45.—53. paragr.). J. Endzelins arī VLIR III 133 piemin šo sēlisko un nesēlisko augšzemnieku kopīgo īpatnību.

izloksnēm. Tomēr pat Skrīveros vecu ļaužu runā vidusizloksņu krītoši un stiepti intonēto *ir* vietā atzīmēts krītoši intonēts *ier* : *pierksts*, dsk. lok. *ziernus* 'zirņos', *tierts*, *ziernēkls*, kaut gan bez konsekvences (FBR VIII 99). Arī Vallē «patskanis pusgarš arī tautosillabiskās skaņu grupās *-ir-*, *-ur-*» (FBR XVIII 10), par piemēriem minot vārdus *pū:rvis* un *zi:fgs*. Skrīveri un Valle ir sēlisko izloksņu apgabala pašos rietumos. Arī Sēlpilī krītoši intonētie *ir*, *ur* savienojumā ar līdzskani pārveidoti par krītošiem *ier*, *uor* : *zierdēt*, *nuomiert*, dsk. ģen. *buorkoanu*, vsk. ak. *škuorsteni*, *Kuorzeme*, *catuorc* (FBR XX 62), kaut gan gadās dzirdēt arī *ur*. Pagarinājums resp. diftongizējums sastopams visās Daugavas kreisā krasta sēliskajās izloksnēs, piem., *-ier-* Aknīstē (FBR XV 169), Biržos (XII 65), Daudzesē (XVII 146), Neretā (XIX 97), Sunākstē (XVI 42), *-iēr-* Kaldabruņā (XVII 49), Susējā (VII 132), *-ēr-* Zasā (XIII 82); *-uor-* Aknīstē, Biržos, Daudzesē, Neretā (sk. FBR tās pašas lpp., kur *-ier-*), Susējā (FBR VII 133), *-oar-* Aknīstē (XV 169), Sunākstē (XVI 42), *-aor-* Kaldabruņā (XVII 49). Arī Lubānā ir krītošie *-ēar-* (LeLeseb 130), *-ēr-* (FBR XVII 116), *-ār-* (XVII 119). Tātad krītoši intonēto *-ir-*, *-ur-* diftongizēšanas ziņā šeit viscaur vērojamas tās pašas parādības, kas dziļajiem nesēliskajiem augšzemniekiem, piem., Barkavā: *zierni*, *cierus*, (FBR XIII 21), *dūrt* (22), Kalupē: *dūft'*||*dūoft'* (XVIII 35).

Sajās septiņās īpatnībās, kas sēliskajām izloksnēm kopīgas ar nesēliskajām dziļo augšzemnieku izloksnēm, parādās arī dažas tikai sēliskajās izloksnēs sastopamas iezīmes.

1a) Sakritušo stiepto un krītošo intonāciju vienādi krītoši gan nebalsīgu, gan balsīgu līdzskaņu priekšā izrunā tikai Daugavas kreisā krasta sēliskajās izloksnēs. Turpretim labā krasta izloksnēs balsīgo līdzskaņu priekšā šī sakritusī intonācija kļūst kā pjoši krītoša, bet nebalsīgo līdzskaņu priekšā kritums ir sevišķi spēcīgs — te ir tā sauktā «grūstā» intonācija — tā, ka patskaņa vai divskaņa beigas var kļūt nebalsīgas un tiek iesprausts pat *x* vai *k*. Šāda izruna sastopama, piem., Bērzaunē (FBR III 35—36), Ērgļos un Ogrē (XIV 121—122), Mēdzulā, Liezērē un Lubejā (XIV 173), Lazdonā, Praulienā, Sarkaņos, Patkulē, Cescvainē un Dzelzavā (IX 123), Pļaviņās, Koknesē, Odzienā un Aiviekstē (VIII 78), Vestienā un Viesienā (XVII 76), Grostonā un Meirānos (ZR XXX 70—76). 1960. gadā, veicot izloksņu ierakstus magnetofonā, šāds krītošās intonācijas modificējums balsīga un nebalsīga līdzskaņa priekšā konstatēts arī, piem., Kalsnavā, Liepkalnē, Ļaudonā, Mētrienā, Saikavā,

Sausnējā, Sāvienā, Vietalvā un dažās jau FBR minētajās Daugavas labā krasta sēliskajās izloksnēs.

Daugavas kreisajā krastā vienīgi Daudzesē «Balss kritums straujāks nebalsīgu līdzskaņu priekšā, balsīgu līdzskaņu priekšā lēnāks, slaidāks» (FBR XVII 143), bet šī izloksne jau atrodas sēlisko izlokšņu rietumu malā. No Daugavas labā krasta sēliskajām izloksnēm vienīgi Lubānā «kritošajā intonācijā noteiktas starpības nav balsīgo un nebalsīgo konsonantu priekšā» (FBR XVII 115); arī Lubāna ir sēlisko izlokšņu pašā ziemeļaustrumu stūrī, un J. Endzelīns VLIR III 135 par to saka: «Lubānā redzam izlokšņu jaukumu: kā dienvidaustrumu Vidzemē, tā arī tur ir lauztās intonācijas vietā kāpjoša intonācija; kā ziemeļaustrumu Vidzemē, tā arī Lubānā *uo* un *ie* ir pārvērtušies par *ū* resp. *ī*, bet atšķiras Lubāna no ziemeļaustrumu Vidzemes un turas kopā ar Latgales izloksnēm tai ziņā, ka *ū* tur pārvērties par *yu* un noteikto adjektīvu un dažu vietniekvārdu daudzsk. ģenitīvs beidzas ar *-ūs* (no *-uos*), nenoteikto adjektīvu — ar *-us*.»

2a—7a) Sēliskās izloksnes atšķiras no nesēliskajām dziļo augšzemnieku izloksnēm ar to, ka to kopīgās īpatnības sēliskajās izloksnēs izpaužas mazāk radikāli; jo tālāk rietumos, jo īpatnības kļūst neregulārākas un parādās vidusdialektam raksturīgas paralēlformas. Tā, piem., Vestienā «Platā *e*-skaņa .. paliek nepārvērsta (*vecs, meļnc.*, *ežers*..) vai tās izruna tiek tuvināta *a*-skaņai .. (*vācs, āzārs*, ..)» (FBR XVII 80), un «Platā *ē*-skaņa Vestienā un Viesienā paliek nepārvērsta, bet dzird arī to izrunājam drusku platāk. Lauterē blakus *ē*, *ā*-skaņai pagadās dzirdēt arī *ā*-skaņu, piem., *bārnc ād*⁴, *pārkūnc „pērkons”*» (FBR XVII 81).

3a) Daudzas Daugavas labā krasta izloksnes atšķiras no nesēliskajām dziļo augšzemnieku izloksnēm (un sēliskajām Daugavas kreisā krasta izloksnēm) ar to, ka tajās var būt visi *a* pārveidoti par *o* (*ā*), piem., Vestienā un Viesienā (FBR XVII 79), Skrīveros (VIII 100), uzsvērtajās zīlbēs Mēdzulā, Liezērē, Lubejā (XIV 178—179). Daļā šo sēlisko izlokšņu *a > o* arī *j* un miksto līdzskaņu priekšā (ja vien nav palatālās pārskanās), piem., Pļaviņās, Koknesē, Odzienā, Aiviekstē (FBR VIII 81—82), Ergļos, Ogrē (XI 13).

Daugavas kreisajā krastā vienīgi Skaistkalnē, Bārbelē, Vallē, Stelpē «Liekas, ka katra uzsvērtā *a* vietā runāts *ā* neatkarīgi no tam, kas seko, piem., *mā(z)s, bālta gālva, vākar vākarā*,

⁴ Cirkumflekss šeit apzīmē kāpjošu intonāciju (J. K.).

gāls, kāklis, māns, pāts, viensk. dat. *pāšam, vāļa, kāķis, zvānīt, gādi, rāvēt, kās, tās, tād*» (FBR XVIII 10). Bet šīs izlokšnes ir pašā sēlisko izlokšņu rietumu nomalē, un tur runā jau lauzto intonāciju (skat. turpat 8).

Atšķirā no nesēliskajiem augšzemniekiem tikai atsevišķās sēliskajās izlokšnēs (abos Daugavas krastos) $a > o$ arī neuzsvērtajās zilbēs — pie tam nekonekventi — piem., Atašienē (FM 103), Dzelzavā, Cesvainē, Patkulē, Sarkanos, Praulienā, Lazdonā (FBR IX 126), Bērzaunē (III 37), Kaldabruņā (XVII 48), Sēlpilī (XX 61), Viesienā, Vestienā (XVII 79).

4a) Nesēliskie augšzemnieki *ā, ō* parasti diftongizē par *uo*, sēliskajās izlokšnēs, kur šī diftongizācija sastopama, ir *oā, oa*, piem., Aknīstē (FBR XV 165), Biržos (XII 65), Daudzesē (XVII 146), Dzelzavā (IX 128), Lubānā (XVII 118), Neretā (XIX 99), Susējā (VII 135), Vīpē (IV 75), Pļaviņās, Koknesē, Odzienā un Aiviekstē (VIII 83).

8) Atsevišķām sēliskajām izlokšnēm ir arī citas kopīgas īpatnības ar nesēliskajām augšzemnieku izlokšnēm; piem., *ie* un *uo* monoftongizējums par *i* resp. *ū* Aknīstē (FBR XV 169, 170), Atašienē (FM 102—103), Biržos (FBR XII 66), Dignājā (LeLeseb 130), Kaldabruņā (FBR XVII 49), Lubānā (XVII 116, 119), Meirānos (LeLeseb 131, ZR XXV 150—155), Neretā (FBR XIX 99), Susējā (VII 135, 136), Zasā (XIII 85). J. Endzelīns LeLeseb 130—131 Dignāju, Biržus, Lubānu un Meirānus ir minējis nodalījumā «ostlettische Gruppe» ar norādījumu, ka šais četrās izlokšnēs ir kāpjošā intonācija. Sēliskās (= ar kāpjošo intonāciju: arī $e > \bar{e}$ u. c.; skat. 9. un sekošās pazīmes) «austrumnieku» (= kam ir *ie* un *uo* monoftongizējums) izlokšnes atrodas sēlisko izlokšņu novada austrumu malā, kas robežojas ar nesēliskajām «austrumnieku» izlokšnēm.

Ir vēl citas pazīmes, kas atsevišķām sēliskajām izlokšnēm kopīgas ar dziļo augšzemnieku («austrumnieku») izlokšnēm. Par tām šeit netiks runāts.

Tālāk aplūkotas tikai sēliskajām izlokšnēm raksturīgās īpatnības, kas nav parastas dziļo un nedziļo augšzemnieku nesēliskajās izlokšnēs.

9) Vidusdialekta triju intonāciju apgabala lauztās intonācijas, kā arī nesēlisko augšzemnieku lauztās intonācijas vietā visās sēliskajās izlokšnēs uzsvērtajās zilbēs visnotaļ ir kāpjošā intonācija. Neuzsvērtā zilbju kāpjošā intonācija sēliskajās izlokšnēs palaikam atbilst dziļo augšzemnieku lauzumam; salīdzinājumā ar triju intonāciju apgabalu neuzsvērtajās zilbēs ir vērojamas dažādas metatonijas.

Kāpjošā intonācija pagarina divskaņu un īsu patskaņu tauosillabisko savienojumu ar plūdeņiem un nāseņiem pirmo komponentu (sal. ZR XXX 76—77) atšķirā no ležemnieku stieptās intonācijas, kas palaikam pagarina otru komponentu (izņemot *ie*, *uo*). Citādi sēliskā kāpjošā un ležemnieku stieptā intonācija izrunā ir visai līdzīgas; kāpjošās intonācijas toņa kāpums sevišķi spilgts ir vārdos, kas teikumā uzsvērti; citādi kāpums nav liels, un tonis var būt pat gluži līdzens, kā rāda 1960. gadā veiktie Daugavas abu krastu sēlisko izlokšņu ieraksti magnetofona lentē.

Kāpjošā intonācija konsekventi sastopama arī tajās sēliskajās izloksnēs, kur izplatīta diftongizācija un arī monoftongizācija. J. Endzelīns Lgr 14 izloksnes, kurās *ie*, *uo* vietā ir *i* resp. *ū*, sauc par «austrumnieku» izloksnēm un LeLeseb 130—131 nodalījumā «ostlettische Gruppe» konkrēti min Biržus, Dignāju (Daugavas kreisajā krastā), Lubānu un Meirānus (labajā krastā). Te var vēl papildināt, ka 1960. gada magnetofona ierakstos kāpjošā intonācija ir sastopama arī vēl tālāk uz dienvidiem un dienvidaustrumiem no Dignājas — Pilskalnē, Prodē, Raudā un Rubenē, kurās ir arī monoftongizācija. J. Endzelīns VLIR III 132—133 aizrāda uz kāpjošo intonāciju arī Adulienā, Druvienā, Tirzā, kā arī Taurupē, kuras ir sēliskā novada pašā nomalē.

Atašienē, kas iestiepas dziļo augšzemnieku novadā, «lauztā intonācija ir verbu imperatīvos un nōmenu lokatīvos, citādi tās vietā ir kāpjošā intonācija» (FM 101).

Vienīgi sēliskā novada rietumu malā kāpjošās intonācijas vietā visnotaļ ir lauztā intonācija, kam blakus augšzemnieku krītošā intonācija (triju intonāciju apgabala stieptās un krītošās vietā); šādas izloksnes — ar lauztu un krītošu intonāciju — ir, piem., Skrīveri (FBR VIII 98), Bārbele, Skaistkalne, Stelpe, Taurkalne, Valle (XVIII 8). Šķiet, ležemnieku kaimiņu ietekmē šeit senais kāpums aizstāts ar lauzumu.

Kāpjošā intonācija konsekventā lietojuma dēļ un izplatījuma dēļ gandrīz visās sēliskajās izloksnēs uzlūkojama par vienu no galvenajām sēlisko izlokšņu īpatnībām. Šī intonācija šķir sēliskos augšzemniekus no pārējiem augšzemniekiem, kam ir lauztā intonācija.

10) Visās sēliskajās izloksnēs šaurās *ē*-skaņas vietā ir parasta platā *ē*-skaņa visās pozīcijās. Atšķirā no pārējiem augšzemniekiem nav parasts šis skaņas diftongizējums par *ie* (sal. Lgr. 108—109). Tā kā šaurā *ē*-skaņa neierodas citu skaņu vietā, sēliskajās izloksnēs šauro *ē*-skaņu nepazīst. Platā *ē*-skaņa šau-

rās vietā sastopama arī sēliskā novada nomalēs, piem., Vallē (FBR XVIII 9), Kaldabruņā (XVII 47), Susējā (VII 133), Vīpē (IV 75), Atašienē (FM 102), Lubānā (XVIII 117), Dzelzavā (IX 131), Meirānos (ZR XXV 142; tikai vienā vārdā šeit dzirdēts diftongizējums — *kl'éc* 'klēts').

Tādā kārtā šaurās ē-skaņas konsekvents pārveidojums visās pozīcijās par plato ē uzskatāms par raksturīgu sēlisko izlokšņu īpatnību, ar ko tās atšķiras no pārējām augšzemnieku izlokšņiem.

11) Raksturīga sēlisko izlokšņu īpatnība, kas tās šķir no pārējām augšzemnieku izlokšņiem, ir patskaņu *a*, *ā*, *o* (*<a*), *u* un divskaņa *uo* palatālā pārskaņa. Pārējām augšzemnieku izlokšņiem (kopā ar sēliskajām — skat. šeit minētās pazīmes: 2, 3, 4 un 6) parasta tikai *velārā* pārskaņa.

Palatālās pārskaņas dēļ «zināmos gadījumos *a* ir pārvērties par *ē*, *ā*, *a^e* vai *aⁱ*, īsais *o* — par *o^e*, *ā* — par *ā* vai *ā^e*, *u* — par *uⁱ* vai *u^e*, *uo* — par *uē*»⁵.

Palatālā pārskaņa sastopama daudzās Daugavas labā krasta sēliskajās izlokšņēs, piem., Viesienā, Vestienā (FBR XVII 81—82), Dzelzavā, Cesvainē, Patkulē, Sarkanos, Praulienā, Lazdonā (IX 128—129), Mēdzulā, Liezērē, Lubejā (XIV 180—181), Bērzaunē (III 37), Ērgļos, Ogrē (XI 12), Šausnējā (XIII 11—19), Pļaviņās, Koknesē, Odzienā, Aiviekstē (VIII 82 skk), Grostonā, Meirānos (ZR XXXV), Piebalgā, Vietalvā, Liepkalnē, Kalsnavā, Ļaudonā (VLIR III 132), kā arī kreisajā krastā: Daudzesē — neregulāri (FBR XVIII 147), Secē (VLIR III 132), Sēlpilī (FBR XX 61, VLIR III 132); 1960. gada izlokšņu ierakstos magnetofona lentē palatālā pārskaņa dzirdama arī «austrumnieciskajās» Pilskalnē, Prodē, Raudā, Rubenē.

Nav palatālās pārskaņas vairākās sēliskajās «austrumnieku» izlokšņēs: Aknīstē (skat. FBR XV 163—169), Biržos (XII 64—66), Kaldabruņā (XVIII 48—49), Susējā (VII 132—135), Zasā (XIII 83—85), kā arī neaustrumnieciskajā Sunākstē (XVI 42), kur jau tais gadījumos, kur citur ir palatālā pārskaņa, saglabāta, piem., *a*-skaņa, bet citādi Sunākstē *a > o*. Palatālā pārskaņa nav sastopama arī Daugavas labā krasta sēliskajās «austrumnieku» izlokšņēs Atašienē (FM 101—103)

⁵ J. Endzelīns, Latviešu valoda Vidzemē, 1954 VLIR III 132. Precīzi norādījumi par pārskaņu atkarā no sekošām skaņām ir Lgr 133. Plašāko kādas izlokšnes palatālo pārskaņu apskatu devis J. Kauliņš, Sistematiskais pārskats par sausnējiešu izlokšnes pārskaņām, FBR XIII 11—19. Par pārskauto skaņu izrunu ar epentēzi skat. arī ZR XXXV 34—35.

un Lubānā (XVII 117—119). Visai iespējams, ka šais sēliskajās «austrumnieku» izloksnēs pārskaņa bijusi; bet, tā kā tajās *ā* un *uo* diftongizēti resp. monoftongizēti, pārskaņa vairs nevarēja darboties, jo radās nepārskaņojamas skaņas. Pēc tam varēja zust arī *a* un *u* pārskaņa.

Ka palatālā pārskaņa bijusi iespējama arī «austrumniekiem», papildus minētajām Pilskalnei, Prodei, Raudai un Rubenei liecina Meirānu izloksne, kur sastopama gan konsekventa palatālā pārskaņa (ZR XXXV 34—37), gan pašreiz zūdoša monoftongizācija (ZR XXV 150—155). Kad, izmirstot visvecākajai paaudzei, monoftongizācija zudis, Meirāni kļūs par neaustrumniecisku sēlisko izloksni. Līdzīgi citās minētajās sēliskajās «austrumnieku» izloksnēs var būt saglabājusies monoftongizācija, bet zudusi palatālā pārskaņa.

Nav palatālās pārskaņas arī sēliskā novada pašā rietumu malā — Skrīveros (FBR VIII 100), kā arī Bārbelē, Taurkalnē, Skaistkalnē, Stelpē, Vallē (XVIII 9—10); šais izloksnēs visu *a* vietā ir *o*, *ā*; bez tam šīm izloksnēm tuvu kaimiņos ir lejzemnieku izloksnes.

Tātad visnotaļ palatālā pārskaņa sastopama abos Daugavas krastos tais sēliskajās izloksnēs, kas nav «austrumnieciskas», un uzlūkojama par raksturīgu sēlisko izlokšņu īpatnību.

12) Sēliskajās izloksnēs abos Daugavas krastos pagarināti uzsverto zilbju patskaņi, kas vidusdialektā, kā arī nesēliskajiem augšzemniekiem ir īsi. Visparastāks ir šāds pagarinājums nebalsīga līdzskaņa priekšā, bet bieži sastopams arī balsīga līdzskaņa (arī plūdeņu un nāseņu) priekšā. Šāds pagarinājums parasts sēliskajās «neaustrumnieku» izloksnēs, bet tā nav sēliskajās «austrumnieku» izloksnēs. Skrīveros (kā lībiskajās izloksnēs) pagarināts saknes patskanis balsīga līdzskaņa priekšā, aiz kura zudis patskanis; nebalsīga līdzskaņa priekšā patskanis Skrīveros paliek īss, bet — pretēji lībiskajām izloksnēm — nebalsīgais līdzskanis, aiz kura zūd patskanis, netiek pagarināts (FBR VIII 101). Vallē pagarināti veci īsi patskaņi uzsvertajā zilbē kā sēliskajās izloksnēs (FBR XVIII 10).

Tādā kārtā uzsvertu senu īsu patskaņu pagarinājums ir raksturīga sēlisko izlokšņu īpatnība.

13) Galvenokārt labā krasta sēliskajās izloksnēs sastopams divskanis *oi* (<*ai*) un *ou* (<*au*). Šāds *oi* vai *āi* ir, piem., Viesienā, Vestienā (FBR XVII 79), Mēdzulā, Liezērē, Lubejā (XIV 179), Skrīveros (VIII 101); kā arī kreisajā krastā: Daudzesē (XVII 145), Sēlpilī (XX 61), Vallē (XVIII 10). *ou* vai *āu* ir Aiviekstē (VIII 85), Viesienā, Vestienā (XVII 79), Dzelzavā,

Cesvainē, Patkulē, Sarkaņos, Praulienā, Lazdonā (IX, 133); Skrīveros *āu* vietā ir *ēu* (VIII 101). Daugavas kreisajā krastā *āu* ir vienīgi Vallē un Stelpē (XVIII 10).

Lazdonā, Sarkaņos, Praulienā u. c. mūsdienās vairs ļoti reti dzirdams *ou*. Tas tātad zūd. Runātāji no tā vairās. Iespējams tāpēc, ka *ou* (un arī *oi*?) bijis senāk dzirdams daudz plašākā apvidū. Var atzīmēt, ka mūsdienās *ou* un *oi* galvenokārt patvērušies tais izloksnēs, kur arī visi *a* pārvērsti par *o*, vai kur $a > o$ arī mīksto līdzskaņu priekšā (skat. 3.a pazīmi!). Tā kā *ou*, *oi* galvenokārt Daugavas labajā krastā, var domāt, ka šeit sēliskās izloksnes atspoguļo kādas somugru valodas substrātu, jo ir zināms, ka vēl ap mūsu ēras sākumu līdz pašai Daugavai dzīvojuši somugri.

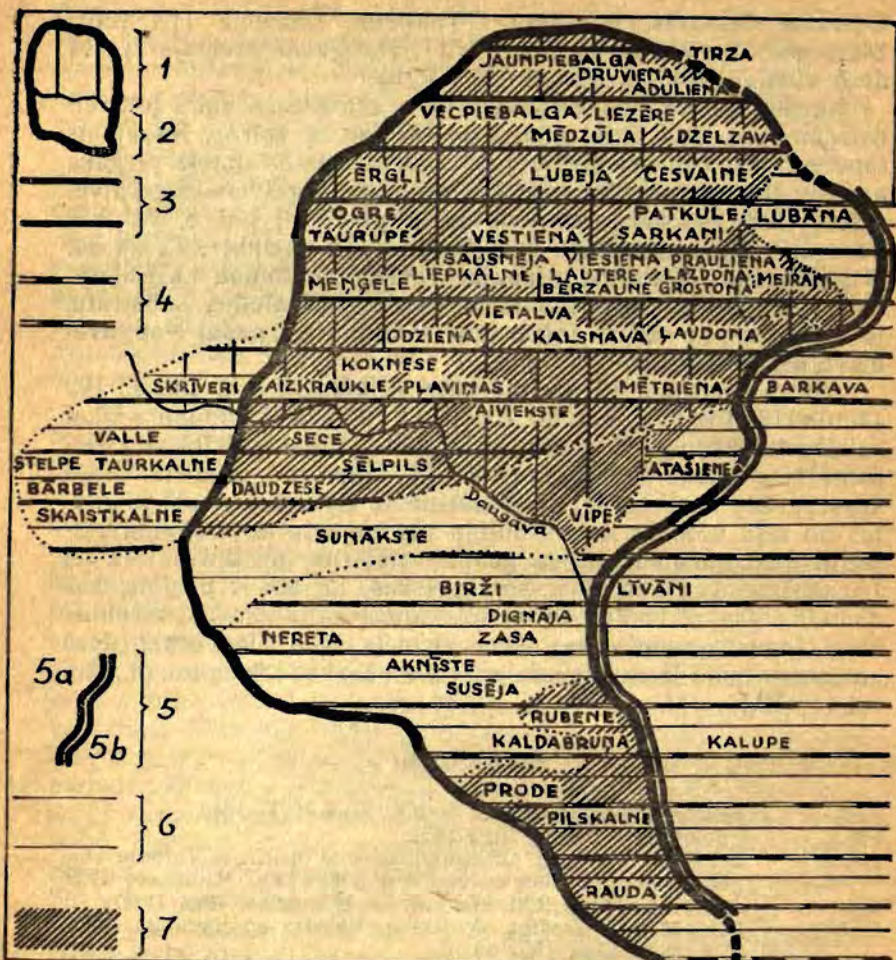
No aplūkotajām 13 pazīmēm tīri sēliskas ir 1.a, 4.a, 9., 10., 11. un 12. Pie tam 1.a un daļēji 11. pazīme sastopama tikai sēlisko izlokšņu daļā, galvenokārt dalot sēliskās izloksnes ziemeļu (Daugavas labajā krastā) un dienvidu grupā (kreisajā krastā). Šīs pazīmes arī šķiet mūsdienu latviešu valodā mantotas no sēļu valodas un varbūtēja tās ziemeļu un dienvidu dialekta. Ziemeļu un dienvidu grupas atšķirību pastiprina 3.a un 13. pazīme, kas varbūt ir somugriskas, kā arī 7. pazīme, kas dienvidu grupai kopīga ar nesēliskajiem dziļajiem augšzemniekiem («austrumniekiem»). Gan ziemeļu, gan dienvidu grupas austrumu malā ir «austrumnieciskas» sēliskās izloksnes (8., sal. arī 11., 12.).

SATSINĀJUMI

FBR	Filologu biedrības Raksti, I—XX. Rīgā 1921—1940.
FM	Filoloģijas materiāli. Rīgā 1933.
LeLeseb	Lettisches Lesebuch. Grammatische und metrische Vorbemerkungen, Texte und Glossar. Von J. Endzelin. Heidelberg 1922.
Lgr	J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika. Rīgā 1951.
VLIR	Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūta raksti. Rīgā. 1952 un sek.
ZR	Latvijas Valsts universitāte. Zinātniskie raksti. Rīgā.

*

Shēmā ietvertas izloksnes, kas minētas tekstā. Nav tajā to izlokšņu, no kurām trūkst materiālu un kuras līdz ar to tekstā nav minētas. Atzīmētas dažas šķietamas izoglosas un izoglosu grupas resp. novadi, ko tās norobežo. Šķietamas tās tāpēc, ka nav materiālu no daudzām izloksnēm. Tādā kārtā shēmā aptuveni norādītas aplūkoto sēlisko izlokšņu grupas, kādas konstatētas pēc valodas materiāla līdz 1960. gadam.

1. Apvidi ar kāpjošo, kāpjoši krītošo un «grūsto» intonāciju.
2. Apvidi ar kāpjošo un krītošo intonāciju.
3. Apvidi, kur $a > o$ mikstu līdzskaņu priekšā, visi $a > o$, $ai > oi$, $au > ou$ vai vismaz dažas no šīm pazīmēm.
4. «Austrumnieku» jeb dziļās augšzemnieku izlokšnes ar monoftongizāciju $ie > i$, $uo > u$.
5. Izglosa, kas šķir novadus pēc \bar{a} - un \bar{e} -skaņas pārveidojumiem un pusgarajiem saknes patskaņiem īso vietā: 5a — $\bar{e} > \bar{e}$, $\bar{a} > oa$ vai arī \bar{a} tiek saglabāts, ir pusgarumi; 5b — $\bar{e} > ie$, $\bar{a} > uo$, pusgarumu nav.
6. $ir^2 > ir^2$, ier^2 , $\bar{u}r^2 > \bar{u}r^2$, $\bar{u}or^2$
7. Palatālās pārskaņas apgabali.

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОКАЛИЗМА
СЕЛОНСКОГО ЯЗЫКА НА МАТЕРИАЛЕ СЕЛОНСКИХ
ГОВОРОВ СОВРЕМЕННОГО ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА**

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Автор охарактеризовал вокализм селонских говоров современного латышского языка, показал случаи его совпадения или отличия с остальными (неселонскими) верхнелатышскими говорами. Выделены явления вокализма, которые свойственны только отдельным группам селонских говоров.

Чисто селонскими автор считает следующие свойства вокализма: 1) восходящую интонацию долгот, 2) восходяще-нисходящую и резко нисходящую («*grūstā*») интонацию долгот, 3) $\bar{a} > oa$ вместо $\bar{a} > io$ в неселонских верхнелатышских говорах, 4) \bar{e} вместо среднелатышского \bar{e} во всех позициях, 5) палатальную перегласовку гласных *a*, \bar{a} , *o* (<*a*), и дифтонга *io*, 6) полудолгие ударные гласные вместо среднелатышских кратких.

Эти явления могут быть унаследованы в селонских говорах современного латышского языка от селонского языка.

J. KUSKIS

**SOME CHARACTERISTIC QUALITIES OF THE VOCALISM
OF THE SELON LANGUAGE, TOUCHING MATERIALS
OF THE SELONIC DIALECT OF THE MODERN LATVIAN**

SUMMARY

The article deals with the vocalism of the selonic dialect of the modern Latvian showing the uniformity and the difference between this and the east Latvian (unselonic) dialect. There are differed the phenomena of the vocalism peculiar to the separate parts of the selonic dialect only.

The following peculiarities of the vocalism are — in the opinion of the author — exclusively selonic: 1) the ascending intonation of the length, 2) the ascendingly-descending and the

quickly descending («grūstā») intonations of the length, 3) $\bar{a} > oa$ in place of unselonic east Latvian $\bar{a} > uo$, 4) \bar{e} in place of the middle Latvian \bar{e} in all positions, 5) the palatal mutation of the vowels $a, \bar{a}, o (<a), u$ and of the diphthong uo , 6) the halflong stressed vowels in place of the short vowels in the middle Latvian.

These are the phenomena transmitted by heredity possibly in the selonic dialect of the modern Latvian out of the Selonic language.

ELMĀRS LIEPA

NEBALSĪGO TROKSNĒŅU KVANTITĀTE STARP UZSVĒRTU UN NEUZSVĒRTU ISU PATSKANI TRISZILBJU UN ČETRZILBJU VĀRDOS

Nebalsīgo troksneņu kvantitāte starp uzsvērtu un neuzsvērtu isu patskani līdz šim pētīta tikai divzilbju vārdos, kur konstatēta vai nu gara, vai pusgara minēto intervokālo troksneņu izruna.¹ Latviešu lingvistikā ir darbi, kuros visai trūcīgi un pat neskaidri raksturota līdzskaņu kvantitāte vispār,² tai skaitā arī nebalsīgo troksneņu kvantitāte. Akadēmiskajā gramatikā teikts: «Par troksneņu pagarinājumu resp. dubultojumu latviešu valodā nevar runāt tādā pašā nozīmē kā par gariem resp. dubultotiem sonantiem.»³ Pēc minētās gramatikas domām, esot «...raksturojama tikai dažāda garuma resp. dubultojuma nokrāsa (pasvītrojums mans — E. L.) dažādu trokšņa skaņu izrunā».³

Kāpēc troksneņu kvantitātē dodama tikai «nokrāsa», bet stiepti intonētie sonanti tautosillabiskā pozīcijā raksturojami par gariem līdzskaņiem, uz to akadēmiskā gramatika skaidru atbildi nedod.

Lai varētu noskaidrot nebalsīgo troksneņu kvantitatīvās īpatnības, nav iespējams ņemt par pamatu akadēmiskās gramatikas ieteikto nostādni troksneņu kvantitātes traktējumā, jo tādā gadījumā vajadzētu meklēt dažādus apzīmējumus «nokrāsām», bet nevis pašai troksneņu kvantitātei.

¹ Sk. a) A. L a u a, Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi, R., 1961., 62. lpp.;

b) LVU Zinātniskie raksti, XXXV, R., 1963., 24. lpp.

² LPSR ZA Val. un literat. inst., Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, R., 1959., 39.—41. lpp.

³ Turpat, 39. lpp.

Mūsu izpratnē par gariem saucami tādi līdzskaņi (troksneņi un skaneņi), kas attieksmē pret citiem līdzskaņiem ir vismaz divreiz garāki, un otrādi, par īsiem saucami tādi līdzskaņi, kas attieksmē pret citiem līdzskaņiem ir vismaz divreiz īsāki. Protams, līdzskaņu kvantitātes apzīmējumos var lietot arī citus terminus, kas atspoguļo tādu kvantitāti, kura ir vai nu starpakāpē starp īsiem un gariem līdzskaņiem (pusgari līdzskaņi), vai arī mazāka par īsiem (pārīsi līdzskaņi) un lielāka par gariem līdzskaņiem (pārgari līdzskaņi).

Pēc mūsu domām, valodas skaņas garumu resp. īsumu (kvantitāti) noteic relatīvais un nevis absolūtais izrunas laiks. Jo kādas valodas skaņas fonācija aizņem lielāku laika sprīdi attieksmē pret citas valodas skaņas fonācijas laiku, jo analizējamā skaņa uztverē kļūst garāka. Lai runājam kādu skaņu, cik ilgi gribēdami, mūsu apziņā saglabāsies priekšstats par skaņas garumu, ja attiecīgi palielināsies arī pārējo skaņu izrunas laiks.

Tā kā it visām valodas skaņām piemīt izrunas laiks, tad var salīdzināt visas valodas skaņas savā starpā — arī troksneņus — un noteikt relatīvā izrunas laika attiecības, kas rada noteiktas attiecīgo valodas skaņu garuma resp. īsuma attiecības. Konstatēt un pēc tam raksturot šīs attiecības — tāds ir troksneņu kvantitātes izpētes uzdevums, bet nevis aprobežoties ar troksneņu «garuma resp. dubultojuma nokrāsu» skaidrojumiem.

Ievērojot minētos apsvērumus par valodas skaņu kvantitāti, šeit raksturosīm intervokālos nebalsīgos troksneņus galvenām kārtām trīs- un četrzilbju vārdos, kas līdz šim latviešu valodas fonētikā nav darīts. Bez tam centīsimies noskaidrot, kā nebalsīgo troksneņu kvantitāti starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani ietekmē vārda cilme un lietojuma biežums, izrunas stils, zilbes veids, kurā atrodas pētījamais līdzskanis, un vārda zilbju skaits. Sā iemesla dēļ iegūtā materiāla grupējuma pamatā likts princips iedalīt vārdus pēc apguvuma pakāpes. Tas nozīmē, ka atsevišķi analizēsīm troksneņus latviskas un tādos svešas cilmes vārdos, kam ir izveidojušās latviešu valodas izrunas tradīcijas, un atsevišķi aplūkosīm troksneņus tādos svešas cilmes vārdos, kam minēto izrunas tradīciju varētu arī nebūt (internacionālismos). Nebalsīgo troksneņu kvantitātes vērtējums tiks dots pēc relatīvā izrunas laika attiecībām, salīdzinot analizējamā troksneņa absolūto izrunas laiku pētījamā pozīcijā ar šā vai kāda cita troksneņa absolūto izrunas laiku citās pozīcijās.⁴

⁴ Ar nosaukumu «citas pozīcijas» apzīmētas visas pārējās pozīcijas, kurās fiksēti nebalsīgie troksneņi.

Salīdzinājums veikts tikai vienas vārdu grupas un viena izrunas stila robežās, kā arī pa lielākai daļai vienāda zilbju skaita vārdos.

Nebalsīgo troksneņu izrunas laiks fiksēts oscilogrammās. Darbā izlietoti 734 oscilogrammu izmēri.

Oscilografēšanai par diktoriem izraudzīti LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes docētāji un studenti, kuru dzimtā izloksne pieder pie vidusdialekta izloksnēm un kuriem pašiem ir izkopta literārā izruna.

Maruta **Bērziņa** (B), dzimusi Dobelē, dzīvojuši Rīgā.

Vilnis **Eihvalds** (Ei), dzimis Dobelē, dzīvojis Dobelē un Rīgā.

Ansis **Sēkliņš** (S), dzimis Valmieras raj. Burtniekos, dzīvojis turpat un Rīgā.

Alīse **Sapele** (S), dzimusi Jelgavas raj. Kalnciemā, dzīvojuši turpat un Rīgā.

Maija **Zalcmāne** (Z), dzimusi un dzīvojuši Rīgā.

Tur, kur autoram vēl nav bijis zināms, kā attiecīgais vārds izrunājams, pieraksts dots ortogrāfiski. Turpretī pēc kāda troksneņa kvantitātes noskaidrojuma dotais piemērs rakstīts fonētiskajā transkripcijā. Absolūtais izrunas laiks konstatēts simtdaļsekundēs, kas apzīmētas ar «σ».

Nebalsīgie troksneņi teikumsakara vidēji ātrā izrunā fiksēti šādā runas plūsmā.

Decembrī sākās putenis. Trakulīgs sniega mutulis sadzina kupenas. Ceturtdienas vakaros ķekatnieki tecīnus gāja ķekatās, ēda piparkūkas un ķiķināja. Putni no vēja pūšanas slēpās vasaras mitekļos un vasarnieku atstātās vasarnīcās. Meklējot vakariņas, tie ķepurojās pa netirumu bedrēm, kur notika vielu pūšana. Aparātu akumulatoru niķeļa detaļas šoferi laternas gaismā notīrīja ar acetonu.

Svešinieks sapirka apavus, cepures, tepiķus, kušetes un dažāda asortimenta produktus: makaronus, cukuru, cepumus, dailes un apelsīnus. Viņš bija atestēts asamblejas deputāts.

* *
*

I. NEBALSĪGO TROKSNĒŅU KVANTITĀTE STARP UZSVĒRTU
UN NEUZSVĒRTU ISU PATSKANI LATVISKĀS CILMES VĀRDOS
UN LOKĀLAJOS AIZGUVUMOS

A. Rūpīgā izrunā vārdsakarā

1. Trīs zilbju vārdos ar vaļēju
vai slēgtu otro zilbi

Nebalsīgo troksneņu izrunas laiks šai pozīcijā pētīts 5 diktoru izrunā. Fiksējot [p], [t], [k], [k], [c], [s], [š] izrunas laiku, iegūta 131 oscilogramma. Minētie troksneņi vispirms tiks raksturoti vārdos ar vaļēju, pēc tam vārdos ar slēgtu otro zilbi.

[p]

Nebalsīgais troksnenis [p] oscilografēts šādos vārdos: *apavi, cepetis, cepure, pipari, upenājs*. [p] izrunas laika izmēri konstatēti pēc 20 šā troksneņa oscilogrammām.

Minētajos vārdos ir vērojamas šādas [p] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	14,2 σ —20,4 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	16,8 σ ;
Ei	"	—	27,0 σ ;			
S	"	no	25,8 σ —36,9 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	30,0 σ ;
S	"	"	18,4 σ —21,3 σ ;	"	"	— 19,7 σ ;
Z	"	"	18,2 σ —22,6 σ ;	"	"	— 19,7 σ .

Nebalsīgā troksneņa [p] izrunas laiks ārpus aplūkojamās pozīcijas nav pētīts. Tāpēc šās pozīcijas [p] izrunas laika ziņā ir jāsalīdzina ar citu pozīciju citiem līdzskaņiem.

Diktorei B [t] izrunas laiks aiz īsa neuzsvērtā patskaņa zilbes beigās (piem., vārdos *ķekatnieks, svešatne*) svārstās no 9,3 σ līdz 12,0 σ ; vidējais šā [t] izrunas laiks — 10,6 σ . [p] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani vārdā *apavi* u. c. tml. attiecas pret [t] aiz īsa neuzsvērtā patskaņa vārdā *ķekatnieks* u. c. tml. aptuveni kā 1,6:1. Arī pārējie nebalsīgie troksneņi citās pozīcijās no astoņiem gadījumiem tikai trijos sasniedz analizējamās pozīcijas [p] izrunas laika minimumu. Taču neviens nebalsīgais troksnenis citās pozīcijās B izrunā netuvojas [p] vidējā vai maksimālā izrunas laika robežām.

Diktoram S [t] izrunas laiks neuzsvērtas īsas trešās zilbes sākumā (piem., vārdos *cepetis, plukata*) svārstās no 16,9 σ —18,0 σ ; šā [t] vidējais izrunas laiks — 17,4 σ . [p] attiecas pret [t] (piem., *cepetis* u. c. tml. vārdos) aptuveni kā 1,7:1. Pārējie

nebalsīgie troksneņi citās pozīcijās S izrunā visos gadījumos ir īsāki par [p] aplūkojamā pozīcijā.

Līdzīgas nebalsīgo troksneņu [p] un [t] izrunas laika attiecsmes konstatējamas arī pārējo diktoru izrunā. Tā diktoru S un Z [p] izrunas laiks starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani attiecas pret [t] izrunas laiku neuzsvērtas īsas trešās zilbes sākumā aptuveni kā 1,2 : 1.

Mīnēto piemēru salīdzinājums rāda, ka nebalsīgo troksneni [p] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīs zilbju vārdos (piem., *apavi, cepetis, cepure, pipari* u. c. tml.) izrunā ievērojami garāk nekā nebalsīgos troksneņus tādos pašos trīs zilbju vārdos citās pozīcijās. Ievērojot analizēto troksneņu izrunas laika savstarpējās attiecsmes, analizējamā pozīcijā [p] vērtējams par pusgaru nebalsīgo troksneni un mīnētie vārdi izrunājami šādi: [cep:etis], [çep:ure], [pip:ari] utt.

[t]

[t] oscilografēts vārdos *mutulis, putenis, ritenis, skatuve* u. c. Par [t] šādā pozīcijā iegūts 19 oscilogrammu. Pētītajos vārdos ir konstatētas šādas [t] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	15,0σ—17,5σ;	vidējais izrunas laiks	— 16,4σ;
Ei	"	—	24,2σ;		
S	"	no	19,9σ—28,2σ;	vidējais izrunas laiks	— 22,4σ;
S	"	"	19,7σ—22,6σ;	"	"
Z	"	"	18,2σ—22,6σ;	"	"

Citās pozīcijās [t] izrunas laiks ir mazāks nekā starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani. Diktorei B [t] izrunas laiks aplūkojamā pozīcijā (piem., *mutulis, putenis* u. c.) attiecas pret [t] izrunas laiku aiz īsa neuzsvērtā patskaņa zilbes beigās (piem., *ķekatnieks, svešatne*) aptuveni kā 1,6 : 1, starp divskaņiem, ievadot vārda ceturto zilbi (piem., *veseļoties, ķepuroties*) aptuveni kā 1,7 : 1. Tikai vienā gadījumā B izrunā, atrodoties nebalsīgajam troksnenim [t] starp īsu uzsvētu priedēkļa un īsu neuzsvētu saknes patskani (*saturīgs*), šā troksneņa izrunas laiks (16,0σ) gandrīz sasniedz analizējamās pozīcijas [t] vidējo izrunas laiku. [t] pagarinājums aiz īsa uzsvērtā priedēkļa patskaņa var būt skaidrojams ar analogas pozīcijas garu vai pusgaru troksneņu ietekmi, runātājam neapzinoties zilbes robežu aiz priedēkļa patskaņa.

Diktoram Ei [t] izrunas laiks vārdā *putenis* attiecas pret [t] izrunas laiku starp divskaņiem vārdā *ķepuroties* aptuveni kā 1,9 : 1.

[t] izrunas laiks starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani (piem., *kutināt, mutulis*) attiecas pret [t] izrunas laiku starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem (piem., *cepētis, plukata*) S, Š un Z izrunā aptuveni kā 1,3 : 1, pret [t] izrunas laiku starp divskaņiem četrzīlību vārdos *ķepuroties, veseļoties* B izrunā aptuveni kā 1,7 : 1, Š izrunā aptuveni kā 1,6 : 1 un S un Z izrunā aptuveni kā 2 : 1.

[t] izrunas laika salīdzinājums dažādās pozīcijās rāda, ka [t] ir ievērojami garāks starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīszīlību vārdos nekā šādu vārdu citās pozīcijās. Attiecsmē pret [t] izrunas laiku četrzīlību vārdu ceturtajā zīlē [t] izrunas laiks aplūkojamā pozīcijā dažu diktoru izrunā ir divreiz lielāks. Tātad no [t] izrunas laika savstarpējo attiecību analīzes izriet, ka šis troksnenis starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīszīlību vārdos izrunājams pusgari, piem., [mut:ulis], [put:enis], [rit:enis] u. c.

[k]

[k] oscilografēts vārdos *kaķene, ķiķināt, niķelis*, un par to iegūts 12 oscilogrammu. Pētītajos vārdos konstatētas šādas [k] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	15,2σ—16,4σ;	vidējais izrunas laiks	—	16,0σ;
Ei	"	—	26,2σ;			
S	"	no	21,1σ—24,4σ;	vidējais izrunas laiks	—	23,3σ;
Š	"	"	16,6σ—19,3σ;	"	"	— 18,4σ;
Z	"	"	19,3σ—22,4σ;	"	"	— 20,8σ.

[k] izrunas laiks ārpus aplūkojamās pozīcijas nav pētīts. Tāpēc [k] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīszīlību vārdos izrunas laika ziņā salīdzināsim ar citu pozīciju citiem līdzskaņiem.

[k] izrunas laiks starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani, piem., vārdos *kaķene, niķelis* u. c. tml. attiecas pret [k] izrunas laiku starp garu uzsvētu un īsu neuzsvētu patskani, piem., vārdā *likumi* B un Š izrunā aptuveni kā 1,2 : 1, S izrunā aptuveni kā 1,4 : 1, pret [k] izrunas laiku starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem, piem., vārdā *asaka* S un Z izrunā aptuveni kā 1,6 : 1, Š izrunā aptuveni kā 1,1 : 1.

Diktorei B [k] izrunas laiks analizējamā pozīcijā attiecas pret [k] izrunas laiku starp īsu neuzsvētu patskani un skaneni, piem., vārdā *receklis* aptuveni kā 1,4 : 1. Diktora Ei [k] vārdā *niķelis* attiecas pret [s] starp skaneni un garu patskani (*apelsīns*) izrunas laika ziņā aptuveni kā 1,5 : 1.

Pēc [k] un [k] izrunas laika attiecību salīdzinājuma ir redzams, ka [k] starp-uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani izrunā garāk nekā [k] citās pozīcijās. Arī pārējie pētītie nebalsīgie troksneņi citās pozīcijās ir īsāki nekā aplūkojamās pozīcijas [k].

Tātad [k] starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani trīs zilbju vārdos izrunājams pusgari: [ka:k:ene], [ni:k:elis], [kɪ:k:ināt] u. c.

[k]

[k] oscilografēts vārdos *ķekatas, plukata, trakulīgs, tikumi, likumi*. [k] izrunas laika izmēri konstatēti pēc 17 šā troksneņa oscilogrammām. Minētajos vārdos vērojamas šādas [k] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	11,7σ—19,2σ;	vidējais izrunas laiks	—	15,2σ;
Ei	"	—	17,3σ;			
S	"	no	21,7σ—25,1σ;	vidējais izrunas laiks	—	23,4σ;
S	"	"	15,0σ—19,5σ;	"	"	— 17,9σ;
Z	"	"	16,7σ—19,9σ;	"	"	— 18,2σ.

[k] izrunas laiks starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani attiecas pret [k] izrunas laiku starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani (*likumi*) B un Š izrunā aptuveni kā 1,1:1, S izrunā aptuveni kā 1,4:1, pret [k] izrunas laiku starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem (*asaka*) S izrunā aptuveni kā 1,6:1, Š izrunā aptuveni kā 1,1:1 un Z izrunā aptuveni kā 1,5:1.

Diktorei B [k] izrunas laiks aplūkojamā pozīcijā attiecas pret [k] izrunas laiku starp īsu neuzsvērtu patskani un skaneni (*rēceklis*) aptuveni kā 1,3:1. [k] izrunas laiks citās pozīcijās diktorā Ei izrunā nav pētīts. Salīdzinot izrunas laika ziņā diktorā Ei [k] ar [kš] (*apakša*), konstatējama šāda attiecība: [kš] attiecas pret [k] aptuveni kā 1,2:1. No tā izriet, ka analizējamās pozīcijas [k] arī Ei izrunā ir nedaudz īsāks nekā divi īsi troksneņi, bet garāks nekā viens īss troksnenis citās pozīcijās.

[k] izrunas laika attiecību analīze rāda, ka šo troksneni starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani trīs zilbju vārdos izrunā garāk nekā tādu pašu trīs zilbju vārdu citās pozīcijās. Tātad arī [k] aplūkojamā pozīcijā vērtējams par pusgaru troksneni, un minētie vārdi izrunājami šādi: [kək:atas], [lik:umi], [tik:umi] utt.

[c]

[c] oscilografēts vārdos *acuraugs, ķeceris, mucinieks, nicināt, tecīņus*. [c] izrunas laika izmēri konstatēti pēc 17 šā troksneņa oscilogrammām. Fiksētajos vārdos konstatētas šādas [c] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	14,8 σ —18,4 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	16,7 σ ;
Ei	"	—	24,4 σ ;			
S	"	no	20,4 σ —29,3 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	25,2 σ ;
S	"	"	18,2 σ —21,3 σ ;	"	"	— 19,7 σ ;
Z	"	"	16,7 σ —19,7 σ ;	"	"	— 18,3 σ .

B izrunā [c] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani attiecas pret šādas pašas pozīcijas [c], atrodoties šim troksnenim aiz priedēkļa patskaņa, piem., *sacerēt*, aptuveni kā 1,1:1.

Līdzīgas izrunas laika attiecības ir analizējamās pozīcijas [c] pret [c] aiz gara patskaņa vārdā *vasarnīca*, kur šie troksneņi aptuveni attiecas B izrunā kā 1,1:1, Ei izrunā kā 1,6:1 un Z izrunā kā 1,2:1.

Diktoru S un Š izrunā [c] citās pozīcijās nav pētīts. Salīdzinot aplūkojamās pozīcijas [c] ar [t] starp neuzsvērtiem īsiem patskaņiem, veidojas šādas izrunas laika attiecības: S izrunā [c] attiecas pret [t] aptuveni kā 1,4:1, Š izrunā — aptuveni kā 1,2:1.

Tātad arī nebalsīgo troksneni [c] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīsziļbju vārdos izrunā garāk nekā četrziļbju vārdos citās pozīcijās. Vienīgi Z izrunā vārdā *sacerēt*, kur [c] atrodas aiz īsa uzsvērtā priedēkļa patskaņa, šā troksneņa garums ir līdzīgs analizējamās pozīcijas [c] garumam. No veiktā [c] izrunas laika salīdzinājuma izriet, ka šis troksnenis var būt izrunājams pusgari: [ac:urauks], [ķec:eris], [muc:inieks] utt.

[s]

[s] oscilografēts vārdos *asara*, *asiņains*, *musināt* u. c., un par to iegūts 19 oscilogrammu. [s] izrunas laika svārstības fiksetajos vārdos ir šādas:

B	izrunā	no	14,6 σ —18,4 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	16,1 σ ;
S	"	"	20,6 σ —27,0 σ ;	"	"	— 24,1 σ ;
S	"	"	16,7 σ —22,2 σ ;	"	"	— 20,1 σ ;
Z	"	"	15,2 σ —19,7 σ ;	"	"	— 18,1 σ .

Šis nebalsīgais troksnenis pētīts tikai 4 diktoru izrunā. [s] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani (piem., *asaka*) attiecas pret [s] aiz gara uzsvērtā patskaņa (piem., *vēsumā*) B un Z izrunā aptuveni kā 1,1:1, pret [š] aiz gara uzsvērtā patskaņa (piem., *pūšamais*) S izrunā aptuveni kā 1,4:1 un Š izrunā — kā 1,6:1. Ievērojot minētās [s] izrunas laika attiecības, redzams, ka šis troksnenis ir garāks starp uzsvētu un neuzsvētu īsu

patskani trīsziļbju vārdos nekā šādu pašu vārdu līdzīgā pozīcijā aiz gara uzsvērtā patskaņa.

Tātad oscilografētajos u. c. tml. vārdos [s] izrunājams pusgari, piem., [as:aka], [vas:ara].

[š]

[š] oscilografēts vārdos *pušumā, svešinieks*, un par to iegūtas 8 oscilogrammas. Minētajos vārdos vērojamas šādas [š] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no 13,8 σ —14,8 σ ;	vidējais izrunas laiks	— 14,3 σ ;		
Ei	"	— 26,4 σ ;				
S	"	no 18,6 σ —24,0 σ ;	vidējais izrunas laiks	— 21,3 σ ;		
S	"	15,3 σ —18,8 σ ;	"	"	"	— 17,0 σ ;
Z	"	— 14,0 σ .				

[š] izrunas laiks analizējamā pozīcijā (piem., *svešinieks*) attiecas pret [š] izrunas laiku aiz gara uzsvērtā patskaņa (piem., *pūšamais*) B un S izrunā aptuveni kā 1,2:1, Š izrunā — kā 1,4:1 un Z izrunā — kā 1,1:1. Aplūkojamās pozīcijas [š] izrunas laiks attiecas pret [c] izrunas laiku vārdā *vasarnīca* Ei izrunā aptuveni kā 1,7:1.

[š] izrunas laika pozicionāls salīdzinājums rāda, ka šo troksneni starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīsziļbju vārdos izrunā garāk nekā trīs- vai četrziļbju vārdu citās pozīcijās. Tātad arī [š] aplūkojamā pozīcijā vērtējams par pusgaru troksneni, un minētie vārdi izrunājami šādi: [puš:umā], [sveš:inieks].

Līdz šim tika raksturots nebalsīgo troksneņu izrunas laiks trīsziļbju vārdos ar vaļēju otro zilbi attieksmē pret nebalsīgo troksneņu izrunas laiku citās pozīcijās. Līdzskaņa kvantitāte var būt atkarā ne tikai no tā, starp kādiem vokāļiem atrodas līdzskanis, bet arī atkarā no tā, vai zilbe, kurā atrodas pētjamais līdzskanis, ir vaļēja vai slēgta. Tāpēc aplūkosim izrunas laika ziņā vēl dažus nebalsīgos troksneņus starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīsziļbju vārdos ar slēgtu otro zilbi attieksmē pret nebalsīgajiem troksneņiem citās pozīcijās.

Trīsziļbju vārdos ar slēgtu otro zilbi nebalsīgajiem troksneņiem starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani salīdzinājumā ar citām pozīcijām veidojas šādas izrunas laika attiecības.

[p] (piem., *apakša*) attiecas pret [t] (piem., *svešatne*) B izrunā aptuveni kā 1,2:1, S izrunā — kā 1,3:1 un Š un Z izrunā — kā 1,1:1. Dažos gadījumos Š un Z izrunā šāds [p] ir isāks nekā citu pozīciju [t].

[t] (piem., *ceturksnis*) attiecas pret [t] (piem., *ķekatnieks*)

B izrunā aptuveni kā 1,1 : 1 un Z izrunā — kā 1,5 : 1. Ei un S izrunā šāds [t] nav pētīts. Diktores Š [t] analizējamā pozīcijā ir īsāks nekā citās pozīcijās.

[k] (piem., *kaķaste*) attiecas pret [kš] (piem., *apakša*) Š un Z izrunā aptuveni kā 1 : 1,4. Šī izrunas laika attiecība rāda, ka [k] diktores Š un Z izrunā tikai nedaudz īsāks nekā divu troksneņu savienojumu [kš]. Tātad arī [k] šo diktoru izrunā analizējamā pozīcijā ir garāks par citu pozīciju normāli īsiem troksneņiem. B izrunā aplūkojamais [k] (11,9^σ) ir tikai mazliet garāks nekā citu pozīciju [k] (11,3^σ). Pārējo diktoru izrunā [k] slēgtā zilbē nav pētīts.

[k] (piem., *ķekatnieks*) attiecas pret [k] (piem., *asaka*) triju pētīto diktoru B, Š un Z izrunā aptuveni kā 1 : 1,1. No tā izriet, ka minētās diktores [k] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīs zilbju vārdos ar slēgtu otro zilbi izrunā īsāks nekā šādu vārdu citās pozīcijās. Tāpat kā [k], arī [c] un [s] divu pētīto diktoru B un Z izrunā aplūkojamā pozīcijā ir īsāki nekā citās pozīcijās.

[š] (piem., *svešatne*) attiecas pret [š] (piem., *pūšamais*) B un Z izrunā aptuveni kā 1,1 : 1. Pārējo diktoru izrunā šis troksnenis nav pētīts.

Tādā kārtā no septiņiem aplūkotajiem nebalsīgajiem troksneņiem, kas atrodas starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīs zilbju vārdos ar slēgtu otro zilbi, tikai četri troksneņi tiek izrunāti garāk nekā citās pozīcijās. Turpretī trīs zilbju vārdos ar vaļēju otro zilbi analizējamā pozīcijā visi šeit iztirzātie troksneņi ir ievērojami garāki nekā citās pozīcijās.

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku trīs zilbju vārdos ar vaļēju vai slēgtu otro zilbi

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	p	apavi	46	83,5	16,7		B
2	„	cepētis	43,5	79	15,8		„
3	„	cepure	47	85,5	17,1	16,8	„
4	„	pipari	56	102	20,4		„
5	„	upenājs	39	71	14,2		„
6	t	mutulis	48	87,5	17,5		„
7	„	putenis	41	75	15,0	16,4	„
8	„	ritenis	45	82	16,4		„
9	„	skatuve	46,5	84	16,8		„

1	2	3	4	5	6	7	8
10	ķ	kaķene	45	82	16,4		B
11	"	niķelis	41,5	76	15,2	16,0	"
12	"	ķiķināt	45	82	16,4		"
13	k	ķekatas	36	65,5	13,1		"
14	"	plukata	32	58,5	11,7		"
15	"	trakulīgs	37,5	68,5	13,7	15,2	"
16	"	tikumi	50	91	18,2		"
17	"	likumi	52,5	96	19,2		"
18	c	acuraugs	44	80	16,0		"
19	"	ķeceris	50,5	92	18,4		"
20	"	mucinieks	40,5	74	14,8	16,7	"
21	"	nicināt	44,5	81	16,2		"
22	"	tecīņus	50	91	18,2		"
23	s	asara	45	82	16,4		"
24	"	asiņains	40	73	14,6		"
25	"	asaka	43	78,5	15,7	16,1	"
26	"	musināt	41,5	76	15,2		"
27	"	vasara	50,5	92	18,4		"
28	š	pušumā	40,5	74	14,8		"
29	"	svešinieks	38	69	13,8	14,3	"
30	p	apakša	33	60	12,0	—	"
31	t	ceturksnis	29,5	54	10,8	—	"
32	ķ	kaķaste	32,5	59,5	11,9	—	"
33	k	ķekatnieks	28,5	52	10,4	—	"
34	c	receklis	37,5	68,5	13,7	—	"
35	s	asinssuns	33	60	12,0	—	"
36	š	svešatne	35	63,5	12,7	—	"
37	p	apavi	74	135	27,0	—	Ei
38	t	putenis	66,5	121	24,2	—	"
39	ķ	niķelis	72	131	26,2	—	"
40	k	trakulīgs	47	86,5	17,3	—	"
41	c	tecīņus	67	122	24,4	—	"
42	š	svešinieks	72,5	132	26,4	—	"
43	p	apakša	93	169	33,8	—	"
44	"	apavi	76	138,5	27,7		S
45	"	cepetis	71	129	25,8		"
46	"	cepure	82	149	29,8	30,0	"
47	"	pipari	101,5	184,5	36,9		"
48	t	kutināt	54,5	99,5	19,9		"
49	"	mutulis	69	125,5	25,1		"
50	"	putenis	66	120	24,0	22,4	"
51	"	ritenis	65,5	119,5	23,9		"
52	"	skatuve	77,5	141	28,2		"

1	2	3	4	5	6	7	8
53	ķ	kaķene	67	122	24,4		S
54	"	niķelis	67	122	24,4	23,3	"
55	"	ķiķināt	58	105,5	21,1		"
56	k	plukata	65	118,5	23,7		"
57	"	trakulīgs	69	125,5	25,1	23,4	"
58	"	tikumi	63	115	23,0		"
59	"	likumi	59,5	108,5	21,7		"
60	c	acuraugs	75	136,5	27,3		"
61	"	ķeceris	80,5	146,5	29,3		"
62	"	mucinieks	69	125,5	25,1	25,2	"
63	"	nicināt	56	102	20,4		"
64	"	tecīņus	66	120	24,0		"
65	s	asara	68	123,5	24,7		"
66	"	asiņains	61	111	22,2		"
67	"	asaka	72	131	26,2	24,1	"
68	"	musināt	56,5	103	20,6		"
69	"	vasara	74	135	27,0		"
70	š	pušumā	66	120	24,0		"
71	"	svešinieks	51	93	18,6	21,3	"
72	p	apakša	64	116,5	23,3	—	"
73	"	apavi	56	102	20,4		Š
74	"	cepetis	50,5	92	18,4		"
75	"	cepure	58,5	106,5	21,3		"
76	"	pipari	53,5	97,5	19,5	19,7	"
77	"	upenājs	52	95	19,0		"
78	t	mutulis	55,5	101	20,2		"
79	"	putenis	62	113	22,6		"
80	"	ritenis	56	102	20,4	20,7	"
81	"	skatuve	54	98,5	19,7		"
82	ķ	kaķene	54	96,5	19,3		"
83	"	niķelis	53	96,5	19,3	18,4	"
84	"	ķiķināt	45,5	83	16,6		"
85	k	ķekatas	41	75	15,0		"
86	"	tikumi	53,5	97,5	19,5	17,9	"
87	"	likumi	53	96,5	19,3		"
88	c	acuraugs	50	91	18,2		"
89	"	ķeceris	58,5	106,5	21,3	19,7	"
90	s	asara	61	111	22,2		"
91	"	asiņains	46,5	83,5	16,7		"

1	2	3	4	5	6	7	8
92	s	asaka	54	98,5	19,7	20,1	S
93	„	musināt	59,5	108,5	21,7		„
94	š	pušumā	51,5	94	18,8		„
95	„	svešinieks	42	76,5	15,3	17,0	„
96	p	apakša	40,5	74	14,8	—	„
97	t	ceturksnis	32,5	59,5	11,9	—	„
98	ķ	kaķaste	42,5	76,5	15,3	—	„
99	k	ķekatnieks	38,5	70	14,0	—	„
100	p	apavi	62	113	22,6		Z
101	„	cepētis	49,5	90	18,0		„
102	„	cepure	52,5	96	19,2		„
103	„	pipari	56	102	20,4	19,7	„
104	„	upuris	50	91	18,2		„
105	t	kutināt	53	96,5	19,3		„
106	„	mutulis	57,5	104,5	20,9		„
107	„	putenis	62	113	22,6	20,1	„
108	„	ritenis	50	91	18,2		„
109	„	skatuve	54	98,5	19,7		„
110	ķ	kaķene	54	96,5	19,3		„
111	„	niķelis	61,5	112	22,4	20,8	„
112	k	plukata	46	83,5	16,7		„
113	„	trakulīgs	50	91	18,2		„
114	„	tikumi	54,5	99,5	19,9	18,2	„
115	„	likumi	50	91	18,2		„
116	c	acuraugs	49	89	17,8		„
117	„	ķeceris	52	95	19,0		„
118	„	nicināt	46	83,5	16,7	18,3	„
119	„	tecīgus	54	98,5	19,7		„
120	s	asara	54	98,5	19,7		„
121	„	asiņains	41,5	76	15,2		„
122	„	asaka	52	95	19,0	18,1	„
123	„	musināt	47	85,5	17,1		„
124	„	vasara	54	98,5	19,7		„
125	š	svešinieks	38,5	70	14,0	—	„
126	p	apakša	35	63,5	12,7	—	„
127	t	ceturksnis	43	78,5	15,7	—	„
128	ķ	kaķaste	46	83,5	16,7	—	„
129	k	ķekatnieks	31	56,5	11,3	—	„
130	s	asinssuns	40,5	74	14,8	—	„
131	š	svešatne	38	69	13,8	—	„

2. Četrzilbju vārdos

Nebalsīgo troksneņu izrunas laiku pētījot, šai pozīcijā fik-sēts [p] un [t] 5 diktoru izrunā, [k] 3 diktoru izrunā, [c] un [s] 4 diktoru izrunā. Par minētajiem troksneņiem iegūts 60 oscilo-grammu. Nebalsīgo troksneņu izrunas laikā četrzilbju vārdos atkarā no zilbes veida (vaļēja vai slēgta) vērojamas nenozī-mīgas izmaiņas. Tāpēc troksneņu izrunas laika raksturojumā četrzilbju vārdus ar vaļēju vai slēgtu otro zilbi aplūkosim kopā.

[p]

[p] oscilografēts vārdos *ķepuroties, apakšmala* u. c. Izrunas laika izmēri konstatēti pēc 17 šā troksneņa oscilogrammām.

Fiksētajos vārdos vērojamas šādas [p] izrunas laika svār-stības:

B	izrunā	no	11,2σ—12,4σ;	vidējais izrunas laiks	—	11,7σ;
Ei	"	—	31,5σ;			
S	"	no	14,4σ—17,7σ;	vidējais izrunas laiks	—	16,5σ;
S	"	"	12,6σ—14,4σ;	"	"	" — 13,7σ;
Z	"	"	9,1σ—13,3σ;	"	"	" — 11,4σ.

[p] izrunas laiks citās pozīcijās nav pētīts. Tāpēc [p] salīdzī-nāsīm ar [t], piem., vārdā *veseļoties*. Aplūkojamās pozīcijas [p] attiecas pret citu pozīciju [t] izrunas laika ziņā B un Z izrunā aptuveni kā 1,2 : 1, Ei izrunā — kā 2,5 : 1, S izrunā — kā 1,4 : 1 un Š izrunā — kā 1,1 : 1. [p] izrunas laiks četrzilbju vārdos salī-dzinājumā ar trīszilbju vārdiem ir samazinājies, izņemot Ei iz-runu (salīdz. [p] vidējā izrunas laika izmērus 34. lpp. ar izmē-riem 24. lpp.). Taču šā troksneņa izrunas laika attiecība pret citu pozīciju citiem troksneņiem četrzilbju vārdos ir apmēram tāda pati kā trīszilbju vārdos.

No tā secināms, ka [p] aplūkojamā pozīcijā tiek izrunāts pus-gari, piem., [ķep:uroties], [ap:akšmala].

[t]

[t] pētīts vārdos *gatavība, ceturtdaļa* u. c. Par šādu [t] iegūts 14 oscilogrammu.

Fiksētajos vārdos veidojas šādas [t] izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	12,2σ—13,5σ;	vidējais izrunas laiks	—	13,0σ;
Ei	"	—	36,2σ;			
S	"	no	18,0σ—21,8σ;	vidējais izrunas laiks	—	19,7σ;
S	"	"	11,9σ—15,7σ;	"	"	" — 13,7σ;
Z	"	"	12,9σ—15,5σ;	"	"	" — 14,0σ.

[t] izrunas laika attiecības starp analizējamo pozīciju un citām pozīcijām ir šādas: B izrunā aptuveni kā 1,4:1, Ei izrunā — kā 3:1, S izrunā — kā 1,7:1, Š izrunā — kā 1,1:1 un Z izrunā — kā 1,5:1. Lai gan [t] izrunas laiks četrzīlību vārdos attieksmē pret trīszīlību vārdiem ir samazinājies, tomēr arī šis troksnenis aplūkojamā pozīcijā, salīdzinot ar citu pozīciju [t], relatīvā izrunas laika attiecības saglabā. Tātad [t] tiek runāts pusgari, piem., [gat:aviba], [čēt:urda]a.

[k]

[k] oscilografēts vārdos *likumība*, *vakardiena* u. c., iegūstot par to 11 oscilogrammu.

Oscilografētajos vārdos konstatējamas šādas [k] izrunas laika svārstības:

B izrunā no	12,9σ—14,8σ;	vidējais izrunas laiks —	13,7σ;
S " "	13,7σ—19,0σ;	" " "	— 15,3σ;
Z " "	13,1σ—15,5σ;	" " "	— 14,8σ.

[k] (piem., *tikumība*) attiecas pret [k] (piem., *tikamība*) izrunas laika ziņā B izrunā aptuveni kā 1,3:1, S un Z izrunā — kā 1,1:1. Arī [k] vidējais izrunas laiks ir samazinājies četrzīlību vārdos, salīdzinot ar attiecīgo šā troksneņa izrunas laiku trīszīlību vārdos. Tā kā [k] relatīvā izrunas laika attiecības četrzīlību vārdos būtībā nav izmainījušās, tad arī tādos vārdos kā [lik:umība], [vak:ardiena] u. c. tml. [k] uztverams par pusgaru troksneni.

[c]

[c] oscilografēts vārdos *ticamība*, *acumirkļis*. Šā troksneņa izrunas laiks konstatēts pēc 6 oscilogrammām. Fiksētajos vārdos sastopamas šādas [c] izrunas laika svārstības:

B izrunā no	14,0σ—15,2σ;	vidējais izrunas laiks —	14,6σ;
S " "	— 20,9σ;		
S " "	— 16,7σ;		
Z " "	— 14,6σ.		

[c] (piem., *ticamība*) izrunas laiks attiecas pret [c] (piem., *vasarnīca*) izrunas laiku citās pozīcijās B izrunā aptuveni kā 1,1:1, Z izrunā — kā 1:1,1. Pārējo diktoru izrunā [c] citās pozīcijās nav pētīts, tāpēc izrunas laika attiecības konstatējamas attieksmē pret citiem troksneņiem.

[c] aplūkojamā pozīcijā attiecas pret [t] (piem., *ķepuroties*)

izrunas laika ziņā S izrunā aptuveni kā 1,8:1 un Š izrunā — kā 1,3:1. No minētajiem gadījumiem tikai vienā — Z izrunā [c] citās pozīcijās izrunāts garāk nekā starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani. Tomēr attieksmē pret citu nebalsīgo troksneņu izrunas laiku citās pozīcijās (piem., pret [t] vārdā *veseloties*, kur [c] un [t] attiecība ir kā 1,5:1) arī Z izrunā analizējams troksnenis ir garāks.

Absolūtais [c] izrunas laiks četrzilbju vārdos ir mazāks nekā trīszilbju vārdos (salīdz. [c] izrunas laika izmērus 35. lpp. ar 28. lpp. izmēriem). Tā kā samazinājies [c] izrunas laiks arī četrzilbju vārdu citās pozīcijās, tad šā troksneņa relatīvā izrunas laika attiecības aplūkojamā un citās pozīcijās ir līdzīgas trīszilbju vārdu analogām pozīcijām. No tā izriet, ka [c] vārdos [tic:amība], [ac:umirkļis] izrunājams pusgari.

[s]

[s] pētīts vārdos *veselība*, *vasarnīca* u. c., un par to iegūts 12 oscilogrammu.

[s] izrunas laika svārstības fiksētajos vārdos ir šādas:

B	izrunā	no	13,3σ—16,6σ;	vidējais izrunas laiks	—	13,7σ;
Ei	"	—	17,3σ;			
S	"	no	16,0σ—20,6σ;	vidējais izrunas laiks	—	17,8σ;
Z	"	"	12,2σ—14,2σ;	"	"	" — 12,8σ.

Četrzilbju vārdu citās pozīcijās [s] izrunas laiks nav pētīts. Lai varētu noteikt šā troksneņa garumu, [s] izrunas laiku salīdzināsim ar divu normāli īsu troksneņu [ss] izrunas laiku vārdā *asinssērga*.

[s] analizējamā pozīcijā attiecas pret [ss] citās pozīcijās pēc izrunas laika B izrunā aptuveni kā 1:1,1, S izrunā — kā 1:1 un Z izrunā — kā 1,4:1. Ei izrunā [ss] nav fiksēts, tāpēc salīdzinājumam izmantosim [t] vārdā *ķepuroties*. [s] izrunas laiks attiecas pret [t] izrunas laiku Ei izrunā aptuveni kā 1,4:1.

Divu diktoru B un Z izrunā [s] starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani ir tikai nedaudz īsāks par diviem normāli īsiem troksneņiem, bet viena diktora — S izrunā pat vienāds garuma ziņā ar [ss]. Ei izrunā [s] analizējamā pozīcijā ir nepilnu pusotru reizi garāks par [t] citās pozīcijās. Spriežot pēc minēto troksneņu izrunas laika attiecībām, [s] aplūkojamā pozīcijā izrunājams pusgari, piem., [ves:elība], [vas:arnīca].

Salīdzinot 5 analizēto troksneņu izrunas laiku dažādās pozīcijās, varam secināt, ka nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un

neuzsvērtu īsu patskani četrzilbju vārdos saglabā pēc būtības tādas pašas izrunas laika attiecības kā trīszilbju vārdos. Tātad arī četrzilbju, tāpat kā trīszilbju vārdos analizējamā pozīcijā sastopami pusgari nebalsīgie troksneņi.

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku četrzilbju vārdos

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	<500 Hz> svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	t	ceturtdaļa	36,5	66,5	13,3	13,0	B
2	„	ceturtdiena	37	67,5	13,5		„
3	k	likumība	37	67,5	13,5		„
4	„	tikumība	40,5	74	14,8	13,7	„
5	„	vakariņas	35,5	64,5	12,9		„
6	s	veseļoties	36,5	66,5	13,3		„
7	„	asinssērga	40	73	14,6	13,7	„
8	„	vasarnīca	36,5	66,5	13,3		„
9	c	acumirklis	38,5	70	14,0	14,6	„
10	„	ticamība	41,5	76	15,2		„
11	p	ķepuroties	34	62	12,4		„
12	„	apakšmala	33	60	12,0		„
13	„	apakšzeme	30,5	56	11,2	11,7	„
14	„	piparmētra	30,5	56	11,2		„
15	t	gatavība	33,5	61	12,2	—	„
16	p	ķepuroties	86,5	157,5	31,5	—	Ei
17	t	gatavība	99,5	181	36,2	—	„
18	s	vasarnīca	47,5	86,5	17,3	—	„
19	t	ceturtdaļa	51,5	94	18,8	18,4	S
20	„	ceturtdiena	49,5	90	18,0		„
21	c	ticamība	57,5	104,5	20,9	—	„
22	s	veselība	56,5	103	20,6	19,4	„
23	„	veseļoties	50	91	18,2		„
24	„	asinssērga	46	83,5	16,7	16,3	„
25	„	vasarnīca	44	80	16,0		„
26	p	ķepuroties	47	85,5	17,1		„
27	„	apakšmala	39,5	72	14,4	16,5	„
28	„	apakšzeme	46,5	84,5	16,9		„
29	„	piparmētra	48,5	88,5	17,7		„

1	2	3	4	5	6	7	8
30	t	gata v ība	60	109	21,8	21,1	S
31	"	cituriene	56	102	20,4		"
32	p	ķepuroties	42,5	76,5	15,3	—	S
33	"	apakšmala	38,5	70	14,0	13,7	"
34	"	apakšzeme	34,5	63	12,6		"
35	"	piparmētra	39,5	72	14,4		"
36	t	gata v ība	43	78,5	15,7	15,5	"
37	"	cituriene	42	76,5	15,3		"
38	"	ceturtdaļa	32,5	59,5	11,9	—	"
39	k	likumība	43,5	79,5	15,9	16,9	"
40	"	tikumība	52	95	19,0		"
41	"	vakariņas	43	78,5	15,7		"
42	"	vakardiena	37,5	68,5	13,7	—	"
43	c	acumirkklis	46	83,5	16,7	16,7	"
44	"	ticamība	46	83,5	16,7		"
45	p	ķepuroties	32,5	59,5	11,9	11,4	Z
46	"	apakšmala	25	45,5	9,1		"
47	"	apakšzeme	32	58,5	11,7		"
48	"	piparmētra	36,5	66,5	13,3		"
49	t	gata v ība	35,5	64,5	12,9	14,0	"
50	"	ceturtdaļa	37,5	68,5	13,7		"
51	"	ceturtdiena	42,5	77,5	15,5		"
52	k	likumība	42,5	77,5	15,5	14,8	"
53	"	tikumība	41,5	76	15,2		"
54	"	vakariņas	42	76,5	15,3		"
55	"	vakardiena	36	65,5	13,1		"
56	c	acumirkklis	40	73	14,6	—	"
57	s	veselība	35,5	64,5	12,9	12,5	"
58	"	veseloties	33,5	61	12,2		"
59	"	asinssērga	33,5	61	12,2	13,2	"
60	"	vasarnīca	39	71	14,2		"

B. Vidēji ātrā izrunā teikumsakarā

1. Trīszilbju vārdos

Vidēji ātrā izrunā teikumsakarā nebalsīgie troksneņi [p], [t], [k], [k], [c], [s], [š] pēti galvenām kārtām trīszilbju vārdos ar vaļēju otro zilbi. Daži troksneņi fiksēti arī trīszilbju vārdos ar slēgtu otro zilbi. Izrunas tempam palielinoties, samazinās troksneņu atšķirība izrunas laika ziņā atkarā no tā, vai troksneņa fonācija beidzas vaļējā vai slēgtā zilbē. Tāpēc minēto troksneņu izrunas laika raksturojumā netiks diferencēti vārdi ar vaļēju vai slēgtu otro zilbi.

Par aplūkojamās pozīcijas nebalsīgajiem troksneņiem iegūts 70 oscilogrammu.

[p]

[p] oscilografēts vārdos *kupenas*, *cepures* u. c. tml. Šā troksneņa izrunas laiks konstatēts pēc 23 oscilogrammām.

Minētos vārdus izrunājot vidēji ātri teikumsakarā, [p] izrunas laikā vērojamas šādas svārstības:

B izrunā no	11,0σ—12,0σ;	vidējais izrunas laiks	— 11,5σ;
Ei	13,3σ—15,0σ;	"	— 14,3σ;
S	16,7σ—18,4σ;	"	— 17,5σ;
S	10,6σ—15,2σ;	"	— 13,4σ;
Z	12,6σ—20,9σ;	"	— 14,1σ.

[p] izrunas laiks (piem., *kupenas*) attiecas pret [p] vai [t] izrunas laiku citās pozīcijās (piem., *nopirka*, *notika*) B un Ei izrunā aptuveni kā 1,5:1, S izrunā — kā 2,1:1, S izrunā — kā 1,8:1 un Z izrunā — kā 1,4:1.

Minēto piemēru salīdzinājums rāda, ka [p] izrunas laika attiecības starp aplūkojamo pozīciju un citām pozīcijām vidēji ātrā izrunā ir līdzīgas [p] izrunas laika attiecībām rūpīgā izrunā. Palielinoties runas tempam, analizējamās pozīcijas [p] absolūtais izrunas laiks ir samazinājies (sal. [p] vidējā izrunas laika izmērus 39. lpp. ar izmēriem 24. lpp.). Tomēr [p] relatīvā izrunas laika attiecības vidēji ātrā izrunā ir apmēram tādas pašas kā rūpīgā izrunā. Vienīgi S izrunā [p] izrunas laiks šai pozīcijā attieksmē pret citām pozīcijām palielinājies vairāk nekā divas reizes.

Tātad, spriežot pēc izrunas laika izmēru salīdzinājuma, [p] vidēji ātrā, tāpat kā rūpīgā izrunā vārdos [kup:enas], [čep:ures] u. c. tml. tiek uztverts par pusgaru troksneni.

[t]

[t] fiksēts vārdos *putenis*, *mutulis* u. c. tml., iegūstot par šo troksneni 13 oscilogrammu.

Pētītajos vārdos vidēji ātrā izrunā konstatējamas šādas [t] izrunas laika svārstības:

B izrunā	no	11,3 σ —14,6 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	12,9 σ ;
Ei	"	9,1 σ —16,6 σ ;	"	"	— 12,7 σ ;
S	"	11,3 σ —18,8 σ ;	"	"	— 14,4 σ ;
Š	"	12,0 σ —14,8 σ ;	"	"	— 13,3 σ ;
Z	"	8,2 σ —14,4 σ ;	"	"	— 11,3 σ .

[t] (piem., *putenis*) attiecas pret [t] (piem., *ķekatās*) izrunas laika ziņā šādi: B un Z izrunā aptuveni kā 1,3 : 1, Ei izrunā — kā 1,7 : 1 un S, Š izrunā — kā 1,4 : 1.

Vidēji ātrā izrunā [t] aplūkojamā pozīcijā ir īsāks nekā rūpīgā izrunā (sal. [t] vidējā izrunas laika izmērus 40. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 25. lpp.). Tā kā [t] izrunas laiks samazinājies arī citās pozīcijās, tad vidēji ātrā izrunā [t] izrunas laika attiecības ir līdzīgas [t] rūpīgas izrunas laika attiecībām.

Tātad [t] vidēji ātrā izrunā, tāpat kā rūpīgā izrunā, analizējamā pozīcijā ir kļuvis pusgarš, piem., [put:enis], [mut:ulis].

[k]

Sis troksnenis pētīts vārdos *trakulīgs*, *cukuru* u. c. Par [k] minētajos vārdos iegūts 15 oscilogrammu.

[k] izrunas laikam aplūkojamā pozīcijā fiksētas šādas svārstības:

B izrunā	no	8,4 σ — 9,8 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	9,1 σ ;
Ei	"	11,7 σ —18,0 σ ;	"	"	— 15,1 σ ;
S	"	10,6 σ —20,4 σ ;	"	"	— 13,8 σ ;
Š	"	11,0 σ —15,5 σ ;	"	"	— 14,7 σ ;
Z	"	10,2 σ —14,6 σ ;	"	"	— 12,2 σ .

Konstatētais [k] vidējais izrunas laiks pret citu pozīciju [k] izrunas laiku (piem., *notika*, *sapirka*) ir šādās attiecībās: B izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, Ei un S izrunā — kā 1,8 : 1, Š izrunā — kā 1,7 : 1 un Z izrunā — kā 1,3 : 1. Līdzīgas attiecības tika noskaidrotas [k] izrunas laikam starp analizējamo un citām pozīcijām rūpīgā izrunā (salīdz. minētās [k] izrunas laika attiecības 40. lpp. ar attiecīgajām attiecībām 27. lpp.).

Tātad [k] vidēji ātrā, tāpat kā rūpīgā izrunā aplūkojamā pozīcijā tiek uztverts par pusgaru troksneni, piem., [trak:uliks], [cuk:uru].

Arī pārējiem nebalsīgajiem troksneņiem vidēji ātrā izrunā veidojas līdzīgas izrunas laika attiecības starp analizējamo un pārējām pozīcijām. Tā kā par [k], [c], [s] un [š] iegūts šaurāks materiāls (kopā tikai 19 oscilogrammu), tad šos troksneņus nevaram sīkāk analizēt. Šeit aprobežosimies ar izrunas laika attiecību konstatēšanu minētajiem troksneņiem.

[k] (piem., *niķeļa*) attiecas pret [k] (piem., *tepiķus*) izrunas laika ziņā B, S un Z izrunā aptuveni kā 1:1,1, Ei izrunā — kā 1:1. Šajā gadījumā [k] starp neuzsvērtiem isiem patskaņiem tiek izrunāts vai nu vienādā garumā ar analizējamās pozīcijas [k], vai mazliet garāk. Citu pozīciju [k] izrunas laika pagarinājums izskaidrojams ar to, ka fiksētais vārds *tepiķus*, būdams teikumā par vienveidīgu teikumlocekli, izrunāts lēnāk nekā vārds *niķeļa*, kas nav atradies vienveidīgu teikumlocekļu virknējumā. Salīdzinājumā ar citu pozīciju citiem troksneņiem arī [k] aplūkojamā pozīcijā vērtējams par pusgaru troksneni. Piem., [k] izrunas laiks attiecas pret citu pozīciju [k] izrunas laiku (*meklējot, nopirka*) B un S izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ei izrunā — kā 1,5:1, S izrunā — kā 1,7:1 un Z izrunā — kā 1,3:1.

[c] (piem., *teciņus*) attiecas pret [t] (piem., *notika, ņekatās*) izrunas laika ziņā B izrunā aptuveni kā 1,7:1, Ei izrunā — kā 2,2:1, S un Š izrunā — kā 1,6:1 un Z izrunā — kā 1,4:1.

[s] (piem., *vasaras*) attiecas pret [t] (piem., *notika, ņekatās*) izrunas laika ziņā B un S izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ei un Š izrunā — kā 1,5:1 un Z izrunā — kā 1,1:1.

[š] (piem., *svešinieks*) attiecas pret minēto citu pozīciju [t] izrunas laika ziņā B un S izrunā aptuveni kā 1,1:1, Ei izrunā — kā 1,7:1 un Z izrunā — kā 1,2:1.

Spriežot pēc konstatētajām izrunas laika attiecībām, nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīszilbju vārdos vidēji ātrā teikumsakara izrunā saglabā būtībā tādas pašas izrunas laika attiecības pret nebalsīgajiem troksneņiem citās pozīcijās kā atbilstošajos vārdos rūpīgā izrunā. Tikai retumis kāds nebalsīgais troksnenis atsevišķos gadījumos aplūkojamā pozīcijā ir kļuvis vai nu vienāds, vai īsāks, vai arī divreiz garāks par attiecīgo nebalsīgo troksneni citās pozīcijās.

Tādējādi arī vidēji ātrā izrunā teikumsakara trīszilbju vārdos nebalsīgie troksneņi aplūkojamā pozīcijā ir atzīstami par pusgariem troksneņiem.

2. Četrzilbju vārdos

Vidēji ātrā izrunā teikumsakara četrzilbju vārdos pētīti nebalsīgie troksneņi [p], [t], [k], [k], [s]. Šo troksneņu izrunas laiku fiksējot, iegūta 31 oscilogramma. Tā kā izrunas laika izmēru materiāls, kas iegūts no teikumsakara četrzilbju vārdiem, ir samērā šaurs (analizējamā pozīcijā katrs minētais troksnenis fiksēts ne vairāk kā vienā vai divās oscilogrammās), tad šo troksneņu izrunas laika apjoms un vidējais izrunas laiks aprakstā netiks dots.

Teikumsakara četrzilbju vārdu vidēji ātrā izrunā nebalsīgiem troksneņiem starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani salīdzinājumā ar citām pozīcijām veidojas šādas izrunas laika attiecības.

[p] (piem., *ķepurojās*) attiecas pret [t] (piem., *ķekatnieki, netirumi*) B izrunā aptuveni kā 1,5:1, Ei un Z izrunā — kā 1,1:1, S izrunā — kā 1,3:1 un Š izrunā — kā 1,4:1.

[t] (piem., *ceturtdienas*) attiecas pret [t] (piem., *ķekatnieki, netirumi*) S izrunā aptuveni kā 1:1, Š izrunā — 1,2:1 un Z izrunā — kā 1,5:1.

[k] (piem., *ķīķināja*) attiecas pret [k] (piem., *ķekatnieki*) B izrunā aptuveni kā 1,5:1, S izrunā — kā 1,7:1 un Š izrunā — kā 1,2:1.

[k] (piem., *vakariņas*) attiecas pret [k] (piem., *vasarnieku*) B, Ei, S izrunā aptuveni kā 1,1:1, bet Z izrunā — 1:1,3.

[s] (piem., *vasarnieku*) attiecas pret [c] (piem., *vasarnīcās*) B izrunā aptuveni kā 1,2:1, Š izrunā — kā 1,1:1, bet Ei izrunā — kā 1:1,3, S izrunā — kā 1:1,1 un Z izrunā — kā 1:1.

Minēto troksneņu analīze rāda, ka aplūkojamā pozīcijā [p] un [k] visos izrunas gadījumos ir garāki nekā attiecīgie nebalsīgie troksneņi citās pozīcijās. [t] un [s] vienā gadījumā citās pozīcijās tiek izrunāti vienādā laikā ar atbilstošajiem troksneņiem analizējamā pozīcijā. Turpretī [k] (viens diktora izrunā) un [s] (divu diktoru izrunā) analizējamā pozīcijā ir īsāki nekā citās pozīcijās.

No analizētajiem 20 nebalsīgo troksneņu izrunas gadījumiem 15 gadījumos šie troksneņi aplūkojamā pozīcijā ir garāki un tikai 5 gadījumos īsāki nekā citās pozīcijās.

Pēc šāda salīdzinājuma secināms, ka nebalsīgie troksneņi aplūkojamā pozīcijā teikumsakara četrzilbju vārdos vidēji ātrā izrunā tāpat palaikam tiek uztverti par pusgariem troksneņiem kā šās pozīcijas vārdsakara četrzilbju vārdos rūpīgā izrunā.

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku
trisvīlību un četrsvīlību vārdos

Nr. p. k.	Līdz- ska- nis	Vārds	Oscilo- grammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Dik- tors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	t	putenis	40	73	14,6		B
2	k	trakulīgs	23	42	8,4		"
3	t	mutulis	31	56,5	11,3	12,9	"
4	p	kupenas	33	60	12,0		"
5	k	ķekatnieki	24	43,5	8,7	—	"
6	c	teciņus	34,5	63	12,6	—	"
7	k	ķekatās	27	49	9,8	9,1	"
8	p	piparkūkas	29	53	10,6	—	"
9	ķ	ķiķināja	35,5	64,5	12,9	—	"
10	s	vasaras	27	49	9,8	—	"
11	"	vasarnīcās	30	55	11,0	—	"
12	k	vakariņas	23	42	8,4	—	"
13	p	ķepurojās	24	43,5	8,7	—	"
14	ķ	niķeļa	29,5	54	10,8	—	"
15	š	svešinieks	22,5	41	8,2	—	"
16	p	apavus	30	55	11,0	—	"
17	"	cepures	32,5	59,5	11,9	—	"
18	"	tepiķus	30	55	11,0	11,5	"
19	t	putenis	45,5	83	16,6	—	Ei
20	k	trakulīgs	32	58,5	11,7	—	"
21	t	mutulis	34	62	12,4	14,5	"
22	p	kupenas	41	75	15,0	—	"
23	k	ķekatnieki	29	53	10,6	—	"
24	c	teciņus	45,5	83	16,6	—	"
25	k	ķekatās	42,5	77,5	15,5	15,1	"
26	p	piparkūkas	32	58,5	11,7	—	"
27	s	vasaras	32	58,5	11,7	—	"
28	t	mitekļos	25	45,5	9,1	—	"
29	s	vasarnieku	29	53	10,6	—	"
30	"	vasarnīcās	31	56,5	11,3	10,9	"
31	k	vakariņas	33	60	12,0	—	"
32	p	ķepurojās	25,5	46,5	9,3	—	"
33	ķ	niķeļa	34,5	63	12,6	—	"
34	š	svešinieks	34	62	12,4	—	"
35	p	apavus	36,5	66,5	13,3	—	"
36	"	cepures	39,5	72	14,4	14,3	"
37	"	tepiķus	40,5	74	14,8	—	"
38	k	cukuru	49,5	90	18,0	—	"
39	p	cepumus	38	69	13,8	—	"
40	t	putenis	44,5	81	16,2	—	S
41	k	trakulīgs	33,5	61	12,2	—	"

1	2	3	4	5	6	7	8
42	t	mutulis	51,5	94	18,8	17,5	S
43	„	ceturtdienas	28	51	10,2	—	„
44	k	vakaros	29	53	10,6	—	„
45	„	ķekatnieki	24	43,5	8,7	9,1	„
46	c	tecīņus	46,5	84,5	16,9	—	„
47	k	ķekatās	33,5	61	12,2	—	„
48	ķ	ķīķināja	39,5	72	14,4	—	„
49	s	vasaras	33,5	61	12,2	—	„
50	t	mitekļos	31	56,5	11,3	—	„
51	s	vasarnīcās	39,5	72	14,4	—	„
52	k	vakarīņas	26	47,5	9,5	—	„
53	p	ķepurojās	36,5	66,5	13,3	—	„
54	ķ	niķeļa	34	62	12,4	—	„
55	š	svešinieks	31,5	57,5	11,5	—	„
56	p	apavus	46	83,5	16,7	—	„
57	„	cepures	50,5	92	18,4	17,5	„
58	„	tepiķus	48	87,5	17,5	—	„
59	k	cukuru	56	102	20,4	13,8	„
60	p	cepumus	48	87,5	17,5	—	„
61	t	putenis	40	73	14,6	—	S
62	k	trakulīgs	36	65,5	13,1	—	„
63	t	mutulis	40,5	74	14,8	14,7	„
64	p	kupenas	36	65,5	13,1	—	„
65	t	ceturtdienas	25	45,5	9,1	—	„
66	c	tecīņus	38	69	13,8	—	„
67	k	ķekatās	30	55	11,0	13,2	„
68	p	piparkūkas	29	53	10,6	—	„
69	ķ	ķīķināja	35	63,5	12,7	—	„
70	s	vasaras	35,5	64,5	12,9	—	„
71	t	mitekļos	33	60	12,0	—	„
72	s	vasarnieku	36,5	66,5	13,3	13,2	„
73	„	vasarnīcās	36	65,5	13,1	—	„
74	p	ķepurojās	27,5	50	10,0	—	„
75	ķ	niķeļa	39	53	10,6	—	„
76	k	vakaros	36	65,5	13,1	—	„
77	p	apavus	41	75	15,0	—	„
78	„	cepures	36	65,5	13,1	13,4	„
79	„	tepiķus	39	53	10,6	—	„
80	k	cukuru	42,5	77,5	15,5	—	„
81	p	cepumus	41,5	76	15,2	—	„
82	k	trakulīgs	40	73	14,6	—	Z
83	t	mutulis	39,5	72	14,4	—	„
84	p	kupenas	34,5	63	12,6	—	„

1	2	3	4	5	6	7	8
85	t	četurtņas	33,5	61	12,2	—	Z
86	k	vakaros	32,5	59,5	11,9	—	„
87	„	ķekatņieki	26	47,5	9,5	9,8	„
88	c	teciņus	36,5	66,5	13,3	—	„
89	k	ķekatās	28	51	10,2	12,2	„
90	p	pipārkūkas	29,5	54	10,8	—	„
91	s	vasaras	28,5	52	10,4	—	„
92	t	mitēkļos	22,5	41	8,2	—	„
93	s	vasarnieku	29	53	10,6	11,0	„
94	„	vasarnīcās	31,5	57,5	11,5	—	„
95	k	vakariņas	28	51	10,2	—	„
96	p	ķepurojās	24,5	44,5	8,9	—	„
97	š	svešinieks	30	55	11,0	—	„
98	p	apavus	47	85,5	17,1	—	„
99	„	cepures	57,5	104,5	20,9	—	„
100	„	tepiņus	45	82	16,4	—	„
101	„	cepumus	37,5	68,5	13,7	14,1	„

II. NEBALSĪGO TROKSNEŅU KVANTITĀTE STARP UZSVĒRTU UN NEUZSVĒRTU ISU PATSKANI INTERNACIONALISMOS

A. Rūpīgā izrunā vārdsakarā

1. Trīsziļbju vārdos ar vaļēju vai slēgtu otro ziļbi

Sai pozīcijā fiksēti 8 nebalsīgie troksneņi [p], [f], [t], [k], [k], [c], [s], [š], un par to izrunas laiku iegūta 91 oscilogramma. Minētie troksneņi vispirms tiks raksturoti trīsziļbju vārdos ar vaļēju otro ziļbi un pēc tam — salīdzinājuma dēļ — trīsziļbju vārdos ar slēgtu otro ziļbi.

[p]

[p] pētijot vārdos *aparāts*, *apelēt*, iegūtas 9 oscilogrammas, kurās konstatētas šādas nebalsīgā troksneņa izrunas laika svārstības:

B	izrunā	no	11,3σ—12,6σ;	vidējais izrunas laiks	—	11,9σ;
Ei	„	—	22,4σ;			
S	„	no	20,2σ—20,4σ;	vidējais izrunas laiks	—	20,3σ;
S	„	„	14,8σ—16,6σ;	„	„	— 15,7σ;
Z	„	—	13,5σ.			

Vārdos *aparāts, apelēt* [p] izrunas laiks ir īsāks nekā vārdos *apavi, cepetis* (salīdz. minētos [p] izrunas laika izmērus 45. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 24. lpp.). Piem., S izrunā [p] internacionālismos attiecas pret [p] latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos pēc izrunas laika aptuveni kā 1 : 1,5. Līdzīgas izrunas laika attiecības sastopamas arī pārējo diktoru izrunā.

Salīdzinot [p] izrunas laiku aplūkojamā pozīcijā ar citu pozīciju [t] vai [s] izrunas laiku (piem., *akutēt, apelsīns*), vērojamas šādas attiecības: B un Z izrunā aptuveni kā 1 : 1,1, Š izrunā — kā 1 : 1, Ei izrunā — kā 1,2 : 1 un S izrunā — kā 1,6 : 1. No pieciem pētītajiem diktoriem tikai divi diktori izrunājuši [p] garāk analizējamā pozīcijā nekā citās pozīcijās. Pārējie trīs diktori citus nebalsīgos troksneņus citās pozīcijās izrunājuši vai nu garāk, vai arī tāpat kā aplūkojamā pozīcijā. Tādā kārtā [p] trīszilbju internacionālajos vārdos var būt gan pusgarš, gan īss troksnenis, veidojot izrunas variantus: [aparāc] — [ap:arāc], [apelēt] — [ap:elēt].

[f]

Šis nebalsīgais troksnenis pētīts vārdos *afera, afiša* u. c. [f] fiksēts 9 oscilogrammās, un tā izrunas laiks minētajos vārdos ir šāds:

B izrunā	no	12,9σ—16,0σ;	vidējais izrunas laiks	— 14,4σ;
Ei	„	— 19,5σ;		
S	„	— 23,9σ;		
S	„	— 16,6σ;		
Z	„	no 12,6σ—15,5σ;	vidējais izrunas laiks	— 14,0σ.

Aplūkojamais [f] ir īsāks nekā [p], piem., vārdā *apavi* atbilstošajā pozīcijā (salīdz. minētos [f] izmērus 46. lpp. ar attiecīgajiem [p] vidējā izrunas laika izmēriem 24. lpp.). Piem., B izrunā [f] svešvārdos attiecas pret [p] latviskas u. c. cilmes vārdos pēc izrunas laika aptuveni kā 1 : 1,1. Līdzīgas izrunas laika attiecības sastopamas arī pārējo diktoru izrunā.

[f] (piem., *afera*) attiecas pret [t] vai [s] (piem., *akutēt, apelsīns*) izrunas laika ziņā B un Ei izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, S izrunā — kā 1,9 : 1, Š izrunā — kā 1 : 1 un Z izrunā — kā 1 : 1,2. No troksneņu izrunas laika attiecībām izriet, ka Š izrunā analizējamais [f] ir vienāda garuma ar citu pozīciju [t] vai [s], bet Z izrunā šāds [f] ir īsāks nekā citi troksneņi citās pozīcijās. Pārējie trīs diktori [f] analizējamā pozīcijā izrunājuši garāk nekā citus troksneņus citās pozīcijās.

Tātad [f] trīszilbju internacionālismos tiek izrunāts vai nu pusgari (3 diktori), vai īsi (2 diktori), piem., [af:era] — [afera], [af:iša] — [afiša].

[t]

[t] pētīts vārdos *atašejs*, *datele* u. c., un par to iegūts 17 oscilogrammu. [t] izrunas laikā vērojamas šādas svārstības:

B	izrunā	no	11,9 σ —15,2 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	13,6 σ ;
S	"	"	13,5 σ —23,2 σ ;	"	"	18,4 σ ;
S	"	"	12,4 σ —16,6 σ ;	"	"	14,3 σ ;
Z	"	"	10,4 σ —18,0 σ ;	"	"	14,5 σ .

Analizējamais [t] internacionālismos ir īsāks nekā [t] latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos (salīdz. minētos [t] izmērus 47. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 25. lpp.). Piem., S izrunā [t] izrunas laika attiecība minētajos vārdos ir aptuveni kā 1 : 1,5. Līdzīgi tas tā ir arī pārējo diktoru izrunā.

[t] analizējamā pozīcijā, piem., vārdos *atašejs*, *datele* attiecas pret [t] vai [s] citās pozīcijās, piem., *akutēt*, *apelsīns* izrunas laika ziņā B izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, S izrunā — kā 1,2 : 1, S izrunā — kā 1 : 1,1 un Z izrunā — kā 1 : 1. Minētās [t] izrunas laika attiecības rāda, ka no četriem diktoriem divi šo troksneni aplūkojamā pozīcijā izrunājuši garāk nekā citās pozīcijās, bet divi — īsāk.

Tātad [t] trīszilbju internacionālajos vārdos tiek izrunāts vai nu pusgari, vai īsi, piem., [at:ašeis] — [atašeis], [dat:ele] — [datele].

[k]

[k] pētīts vārdos *akurāts*, *dekadents* u. c., un par to iegūts 13 oscilogrammu. [k] izrunas laikā ir šādas svārstības:

B	izrunā	no	11,3 σ —14,0 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	13,1 σ ;
S	"	"	14,0 σ —16,6 σ ;	"	"	15,3 σ ;
S	"	"	14,2 σ —17,3 σ ;	"	"	15,4 σ ;
Z	"	"	13,3 σ —15,0 σ ;	"	"	13,9 σ .

Internacionālismos *akurāts*, *dekadents* [k] ir īsāks nekā latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos *ķekatas*, *plukata* u. c. (salīdz. minētos [k] izrunas laika izmērus 47. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 25. lpp.). Piem., Z izrunā aplūkojamais [k] attiecas pret [k] latviskas cilmes vārdos pēc izrunas laika aptuveni kā 1 : 1,3. Līdzīgas attiecības vērojamas arī pārējo diktoru izrunā.

[k] (piem., *akurāts*) attiecas pret [c] vai [š] (piem., *klasicisms, atašejs*) izrunas laika ziņā B un S izrunā aptuveni kā 1:1, S izrunā — kā 1:1,1 un Z izrunā 1,1:1. Tādā kārtā no četriem diktoriem tikai viens diktors aplūkojamo troksneni izrunājis garāk nekā citās pozīcijās. Triju diktoru izrunā [k] garuma ziņā ir vai nu vienāds ar citu pozīciju troksneņiem, vai arī īsāks par tiem.

Tātad [k] trīs zilbju internacionālismos tiek izrunāts īsi; dažreiz tas var būt arī pusgarš troksnenis, piem., [ak:urāc] — [ak:urāc], [dekadenc] — [dek:adenc].

[c]

[c] pētīts vārdos *acetons, decimetrs* u. c., un par to iegūts 10 oscilogrammu. [c] izrunas laikā vērojamas šādas svārstības:

B izrunā	no 12,7 σ —15,7 σ ;	vidējais izrunas laiks — 14,5 σ ;
S	„ — 19,3 σ ;	
S	no 15,7 σ —17,1 σ ;	vidējais izrunas laiks — 16,4 σ ;
Z	„ „ 13,8 σ —17,7 σ ;	„ „ „ — 15,4 σ .

Analizējamais [c] internacionālismos ir īsāks nekā [c] latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos (salīdz. minētos [c] izmērus 48. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 28. lpp.). Piem., B izrunā aplūkojamās pozīcijas [c] internacionālismos attiecas pret [c] latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos pēc izrunas laika aptuveni kā 1:1,1. Līdzīgas attiecības var konstatēt arī pārējo diktoru izrunā.

[c] (piem., *acetons*) attiecas pret [c] vai [š] (piem., *klasicisms, atašejs*) izrunas laika ziņā S izrunā aptuveni kā 1,3:1, Z izrunā — kā 1,2:1, B izrunā — kā 1,1:1 un Š izrunā — kā 1:1. Trīs diktori, spriežot pēc šīm izrunas laika attiecībām, [c] aplūkojamā pozīcijā izrunājuši garāk nekā citās pozīcijās, kamēr vienam diktoram [c] gan analizējamā, gan citās pozīcijās ir vienāda garuma.

Tātad arī [c] trīs zilbju internacionālismos var būt pusgarš vai īss troksnenis, piem., [ac:etōns] — [acetōns], [dec:imets] — [decimets].

Par pārējiem nebalsīgajiem troksneņiem [k], [s] un [š] trīs zilbju internacionālajos vārdos ar valēju otro zilbi iegūts samērā šaurs materiāls — tikai 11 oscilogrammu. Tāpēc plašāku šo troksneņu kvantitātes analīzi nevaram dot.

[k] attiecas pret [t] (piem., *raķete*) izrunas laika ziņā B iz-

runā aptuveni kā 1,1 : 1, Z izrunā — kā 1,4 : 1 un Š izrunā — kā 1 : 1.

[s] attiecas pret [t] (piem., *kasete*) pēc izrunas laika B izrunā aptuveni kā 1,1 : 1 un Z izrunā — kā 1 : 1.

[š] (piem., *kušete*) attiecas pret [š] (piem., *afiša*) izrunas laika ziņā B un Z izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, S un Š izrunā — kā 1 : 1.

Arī troksneņu [ķ], [s], [š] izrunas laika attiecības rāda, ka minētos troksneņus, tāpat kā pārējos nebalsīgos troksneņus, trīszilbju internacionālismos starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani izrunā vai nu pusgari, vai īsi, piem., [raķ:ete] — [ra-ķete], [kas:ete] — [kasete], [kuš:ete] — [kušete].

Trīszilbju internacionālismos ar slēgtu otro zilbi aplūkojamā pozīcijā fiksētajiem troksneņiem ir līdzīgas kvantitatīvās īpašības, kādas konstatējām trīszilbju internacionālismos ar vaļēju otro zilbi. Tā kā gandrīz katra diktora izruna fiksēta vienā variantā, iegūstot kopumā tikai 22 oscilogrammas, tad sīkaks atsevišķu troksneņu izrunas laika apraksts netiks dots.

Izrunas laika attiecības starp aplūkojamo un citām pozīcijām sekojošajiem troksneņiem ir šādas.

[p] (piem., *apelsīns*) attiecas pret [s] vai [t] (piem., *apelsīns*, *akutēt*) Ei izrunā aptuveni kā 1,7 : 1, S izrunā — kā 1,2 : 1, B un Š izrunā — kā 1 : 1,1 un Z izrunā — kā 1 : 1,5.

[t] (piem., *bataljons*) attiecas pret [s] vai [t] (piem., *apelsīns*, *akutēt*) Ei izrunā aptuveni kā 2,1 : 1, B un Z izrunā — kā 1 : 1,1.

[k] (piem., *akustisks*) attiecas pret [s] vai [t] (piem., *apelsīns*, *akutēt*) B izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, Ei izrunā — kā 1,3 : 1 un Z izrunā — kā 1 : 1.

[c] (piem., *decembris*) attiecas pret [c] vai [t] (piem., *klasicisms*, *akutēt*) B un Z izrunā aptuveni kā 1,1 : 1 un Š izrunā — kā 1 : 1.

[s] (piem., *asistēt*) attiecas pret [s] vai [š] (piem., *apelsīns*, *afiša*) B izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, Š izrunā — kā 1 : 1,1 un Z izrunā — kā 1 : 1,2.

Konstatētās izrunas laika attiecības rāda, ka no šo troksneņu 17 izrunas gadījumiem 8 gadījumos minētie troksneņi analizējamā pozīcijā izrunāti garāk, bet 9 gadījumos īsāk vai tāpat kā citās pozīcijās. No teiktā secināms, ka trīszilbju internacionālismos ar slēgtu, tāpat kā ar vaļēju otro zilbi nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani vārdsakara rūpīgā izrunā var būt gan pusgari, gan īsi, piem., [ap:elsīns] — [apelsīns], [bat:aljōns] — [bataljōns] u. c.

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku trīszilbju vārdos ar vaļēju vai slēgtu otro zilbi

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	<500 Hz> svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	p	aparāts	31	56,5	11,3		B
2	„	apelēt	34,5	63	12,6	11,9	„
3	f	afera	44	80	16,0		„
4	t	atamans	34,5	63	12,6		„
5	„	atašejs	32,5	59,5	11,9		„
6	„	datele	41	75	15,0	13,6	„
7	„	detaļa	41,5	76	15,2		„
8	„	literāts	37	67,5	13,5		„
9	ķ	raķete	37,5	68,5	13,7	—	„
10	k	akurāts	36	65,5	13,1		„
11	„	akutēt	38,5	70	14,0	13,1	„
12	„	brikete	38,5	70	14,0		„
13	„	dekadents	31	56,5	11,3		„
14	f	afiša	35,5	64,5	12,9		„
15	š	kušete	38	69	13,8		„
16	c	acetons	35	63,5	12,7		„
17	„	decimetrs	43	78,5	15,7	14,5	„
18	„	decimāls	41,5	76	15,2		„
19	s	asesors	36,5	66,5	13,3		„
20	„	kasete	45,5	83	16,6	13,5	„
21	„	klasicisms	30	53	10,6		„
22	f	aforisms	39,5	72	14,4	14,4	„
23	p	apelsīns	30,5	54	10,8	—	„
24	t	bataljons	32	58,5	11,7		„
25	„	atestāts	36,5	66,5	13,3	12,9	„
26	„	laterna	37,5	68,5	13,7		„
27	k	akustisks	33,5	61	12,2	—	„
28	c	decembris	40	73	14,6	—	„
29	s	asistēt	34	62	12,4	—	„
30	p	aparāts	61,5	112	22,4		Ei
31	t	detaļa	111,5	203	40,6		„
32	f	afiša	53,5	97,5	19,5		„
33	p	apelsīns	80,5	146,5	29,3		„
34	t	laterna	104	189	37,8		„
35	k	akustisks	63,5	116	23,2		„
36	p	aparāts	55,5	101	20,2		S
37	„	apelēt	56	102	20,4	20,3	„

1	2	3	4	5	6	7	8
38	p	apostrofs	41	75	15,0	—	S
39	t	atamans	46	83,5	16,7		
40	„	atašejs	37	67,5	13,5		„
41	„	datele	63,5	116	23,2	18,4	„
42	„	detaļa	60	109	21,8		„
43	„	literāts	45,5	83	16,6		„
44	k	akutēt	38,5	70	14,0		„
45	„	brikete	45,5	83	16,6	15,3	„
46	f	afiša	65,5	119,5	23,9	—	„
47	š	kušete	51	93	18,6	—	„
48	c	acetons	53	96,5	19,3	—	„
49	p	aparāts	40,5	74	14,8		S
50	„	apelēt	45,5	83	16,6	15,7	„
51	„	apostrofs	38,5	70	14,0	—	„
52	t	atamans	38	69	13,8		„
53	„	atašejs	34	62	12,4	14,3	„
54	„	datele	45,5	83	16,6		„
55	ķ	raķete	45	82	16,4	—	„
56	k	akurāts	47,5	86,5	17,3		„
57	„	akutēt	39	71	14,2	15,4	„
58	„	brikete	40,5	74	14,8		„
59	f	afiša	45,5	83	16,6	—	„
60	š	kušete	47	85,5	17,1	—	„
61	c	acetons	43	78,5	15,7		„
62	„	decimetrs	47	85,5	17,1	16,4	„
63	„	decembris	46,5	84,5	16,9	—	„
64	„	decimāls	45	82	16,4		„
65	s	asistēt	41,5	76	15,2	—	„
66	p	aparāts	37	67,5	13,5		Z
67	„	apelēt	37	67,5	13,5	13,5	„
68	„	apostrofs	27,5	50	10,0		„
69	t	atamans	36,5	66,5	13,3		„
70	„	atašejs	28,5	52	10,4	13,9	„
71	„	datele	45	82	16,4		„
72	„	detaļa	49,5	90	18,0		„
73	f	aferists	38	69	13,8		„
74	ķ	raķete	44	80	16,0	—	„
75	k	akurāts	41	75	15,0		„

1	2	3	4	5	6	7	8
76	k	akutēt	40	73	14,6	14,5	Z
77	„	brikete	38,5	70	14,0	—	„
78	f	afiša	42,5	77,5	15,5	14,0	„
79	š	kušete	45,5	83	16,6	—	„
80	c	acetons	40,5	74	14,8	—	„
81	„	decimētrs	48,5	88,5	17,7	—	„
82	s	klasicisms	32,5	59,5	11,9	—	„
83	f	aforisms	34,5	63	12,6	—	„
84	p	apelsīns	31	56,5	11,3	10,6	„
85	t	bataljons	35	63,5	12,7	—	„
86	„	atestāts	34,5	63	12,6	13,5	„
87	„	laterna	42	76,5	15,3	—	„
88	k	akordi	39	71	14,2	—	„
89	„	dekadents	36,5	66,5	13,3	—	„
90	c	decembris	39	71	14,2	—	„
91	„	decimāls	38	69	13,8	15,4	„
92	s	asistēt	33	60	12,0	—	„

2. Četrzilbju vārdos

Četrzilbju internacionālismos pētīts [p] 5 diktoru izrunā, [t] un [s] 3 diktoru izrunā, [k] 4 diktoru izrunā un [č] 2 diktoru izrunā. Par minētajiem troksneņiem iegūtas 28 oscilogrammas. Salīdzināšanas dēļ fiksēts [k] arī dažos piec- un vairāczilbju vārdos, iegūstot 7 oscilogrammas.

Saurā materiāla dēļ minēto troksneņu izrunas laika svārstības neraksturosim. Troksneņu garuma vērtējumā galvenām kārtām ievērosim izrunas laika attiecības starp analizējamo un citām pozīcijām. Četrzilbju vārdos nebalsīgo troksneņu izrunas laiks netiks diferencēts atkarā no otrās zilbes vaļējā vai slēgtā veida.

Izrunas laika attiecības starp aplūkojamo un citām pozīcijām sekojošiem troksneņiem ir šādas.

[p] (piem., *apēte*) attiecas pret [t] (piem., *apēte*) Ei izrunā aptuveni kā 2,7 : 1, S izrunā — kā 1,4 : 1, B izrunā — kā 1 : 1,1, Z izrunā — kā 1 : 1,2 un Š izrunā — kā 1 : 1. Turpretī šāds [p] attiecas pret [t] vārda *apēte* trešajā zilbē B izrunā aptuveni kā 1,2 : 1, S izrunā — kā 1,1 : 1, Š un Z izrunā — kā 1 : 1.

[t] (piem., *citadele*) attiecas pret [t] (piem., *apēte*) S izrunā aptuveni kā 1,2 : 1, Š un Z izrunā — kā 1 : 1.

[k] (piem., *akustika*) attiecas pret [k] vai [t] piem., *akustika, apetīte*) Ei izrunā aptuveni kā 1,7:1, S izrunā — kā 1,4:1, B un Z izrunā — kā 1:1.

[č] (piem., *rečitativs*) attiecas pret [t] (piem., *rečitativs*) B un Z izrunā aptuveni kā 1,2:1.

[s] (piem., *asambleja*) attiecas pret [š] vai [t] (piem., *asīrieši, apetīte*) B izrunā aptuveni kā 1,1:1, Ei izrunā — kā 1,6:1 un Z izrunā — kā 1:1,1.

Konstatētās izrunas laika attiecības rāda, ka nebalsīgie troksneņi četrzilbju internacionālismos aplūkojamā pozīcijā tiek izrunāti pusgari vai īsi atšķirībā no latviskas cilmes un lokālo aizguvumu četrzilbju vārdiem, kur palaikam šie troksneņi saglabā savu pusgarumu.

Arī piec- un vairākzilbju vārdos nebalsīgajiem troksneņiem ir līdzīgas kvantitatīvās īpašības aplūkojamā pozīcijā kā četrzilbju vārdos. Piem., [k] izrunas laika attiecības ir šādas: [k] attiecas pret [t] vārdā *akumulators* Ei izrunā aptuveni kā 1,9:1, Z izrunā — kā 1,1:1 un B izrunā — vai nu kā 1:1,2, vai kā 1:1,3.

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku četrzilbju un vairākzilbju vārdos

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	<500 hz> svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	p	apetīte	32,5	59,5	11,9		B
2	„	apustulis	32,5	59,5	11,9	11,2	„
3	„	apartaments	27	49	9,8		„
4	k	makaroni	31,5	57,5	11,5		„
5	„	akustika	34,5	63	12,6		„
6	„	akadēmija	26,5	48,5	9,7	11,0	„
7	„	akumulators	30	55	11,0		„
8	„	akomodācija	28	51	10,2		„
9	č	rečitativs	30	55	11,0		„
10	s	asīrieši	36,5	66,5	13,5		„
11	„	asambleja	35	63,5	12,7	13,1	„
12	p	apetīte	104,5	190	38,0	—	Ei
13	k	makaroni	69,5	126,5	25,3	—	„
14	„	akumulators	53,5	97,5	19,5	—	„
15	s	asambleja	63	115	23,0	—	„
16	p	apetīte	43	78,5	15,7	—	S

1	2	3	4	5	6	7	8
17	p	apustulis	45,5	83	16,6		S
18	„	apartaments	31,5	57,5	11,5	14,0	„
19	t	citadele	34	62	12,4		„
20	k	makaroni	39	71	14,2	—	„
21	p	apetīte	36,5	66,5	13,3	—	Š
22	„	apustulis	33	60	12,0		„
23	„	apartaments	26,5	48,5	9,7	10,8	„
24	t	citadele	36	65,5	13,1		„
25	p	apetīte	27	49	9,8	—	Z
26	„	apustulis	34,5	63	12,6		„
27	„	apartaments	26	47,5	9,5	11,0	„
28	t	citadele	34	62	12,4	—	„
29	k	akustika	35	63,5	12,7	—	„
30	„	akadēmija	30,5	56	11,2		„
31	„	akumulators	31,5	57,5	11,5	11,3	„
32	„	akomodācija	28	51	10,2	—	„
33	č	rečitātīvs	25	45,5	9,1	—	„
34	s	asīrieši	34,5	61	12,2	—	„
35	„	asambleja	33,5	61	12,2	—	„

B. Vidēji ātrā izrunā teikumsakarā

1. Trīszilbju vārdos

Teikumsakara vidēji ātrā izrunā trīszilbju internacionālismos (ar vaļēju vai slēgtu otro zilbi) pētīti 5 nebalsīgie trokšņi — [p], [f], [t], [c], [š], iegūstot 34 oscilogrammas.

[p] izrunas laiks B izrunā — 14,0^σ, Ei izrunā — 19,3^σ un Z izrunā — 8,9^σ. Izņemot B, pārējo diktoru [p] teikumsakarā ir īsāks nekā vārdsakarā (sal. minētos [p] izmērus 54. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 45. lpp.). [p] izrunas laika attiecības starp analizējamo pozīciju un citām pozīcijām ir šādas: [p] attiecas pret [t] (piem., *deputāts*) B izrunā aptuveni kā 1,5:1, Ei izrunā — kā 1,6:1 un Z izrunā — kā 1:1.

[f] izrunas laiks vārdā *šoferā* ir šāds:

B izrunā — 10,8^σ, Ei izrunā — 15,0^σ, S izrunā — 12,7^σ, Š izrunā — 10,6^σ, Z izrunā — 15,7^σ. Izņemot Z, pārējo diktoru [f] teikumsakarā ir īsāks nekā vārdsakarā (sal. minētos [f] izrunas laika izmērus 55. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 46. lpp.). Salīdzinot [f] izrunas laiku aplūkojamā pozīcijā ar [t] izrunas laiku citās pozīcijās, veidojas šādas attiecības:

B izrunā aptuveni kā 1,1:1, Ei izrunā — kā 1,3:1, S izrunā — kā 1,5:1, Z izrunā — kā 1,6:1 un Š izrunā — kā 1:1,2.

[t] izrunas laiks fiksēts vārdos *dateles*, *detaļas* u. c. Šā troksneņa izrunas laikā ir šādas svārstības:

B izrunā no	9,1 ^σ —11,9 ^σ ;	vidējais izrunas laiks	— 10,5 ^σ ;
Ei	11,7 ^σ —20,2 ^σ ;	"	" — 16,0 ^σ ;
S	11,7 ^σ —19,5 ^σ ;	"	" — 15,6 ^σ ;
Š	12,6 ^σ —16,2 ^σ ;	"	" — 13,6 ^σ ;
Z	8,6 ^σ —13,3 ^σ ;	"	" — 11,0 ^σ .

Visu diktoru izrunā [t] ir īsāks teikumsakarā nekā vārdsakarā (sal. minētos [t] izrunas laika izmērus 55. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 47. lpp.). [t] analizējamā pozīcijā attiecas pret [t] citās pozīcijās pēc izrunas laika B un Š izrunā aptuveni kā 1,1:1, Ei izrunā — kā 1,4:1, S izrunā — kā 1,8:1 un Z izrunā — kā 1,2:1.

[c] fiksēts vārdā *decembri*. Šo troksneni diktori izrunājuši šādā laikā: B — 11,0^σ, Ei — 12,6^σ, S — 15,2^σ, Š — 14,0^σ un Z — 12,0^σ. [c] teikumsakarā ir īsāks nekā vārdsakarā visu diktoru izrunā (sal. minētos [c] izrunas laika izmērus 55. lpp. ar attiecīgajiem izmēriem 48. lpp.). [c] izrunas laiks (piem., *decembri*) attiecas pret [t] izrunas laiku (piem., *kušete*) B izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ei un Š izrunā — kā 1,1:1, S izrunā — kā 1,8:1 un Z izrunā — kā 1,3:1.

[š] pētīts vārdā *kušetes*, un minētais troksnenis izrunāts šādā laikā: B — 11,2^σ, Ei — 20,6^σ, S — 15,5^σ, Š — 12,7^σ un Z — 16,7^σ. Izrunas laika ziņā [š] attiecas pret [t] (piem., *kušetes*) B izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ei un S izrunā — kā 1,8:1, Z izrunā — kā 1,7:1 un Š izrunā — kā 1:1.

Spriežot pēc veiktā troksneņu izrunas laika salīdzinājuma, secināms, ka nebalsīgie troksneņi trīszilbju internacionālismu aplūkojamā pozīcijā teikumsakara vidēji ātrā izrunā, tāpat kā vārdsakara rūpīgā izrunā, tiek uztverti vai nu kā pusgari, vai kā īsi troksneņi, piem.: [dep:utāc] — [deputāc], [šof:eri] — [šoferi], [kuš:etes] — [kušetes]. No analizētajiem 5 troksneņiem tikai 2 ([t] un [c]) visos gadījumos izrunāti pusgari. Pārējo troksneņu izrunā ir sastopams gan īss, gan pusgarš variants.

2. Četrzīlību vārdos

Teikumsakara četrzīlību internacionālismos pētīti 4 nebal-sīgie troksneņi — [p], [k], [c], [s], iegūstot 17 oscilogrammu. Sa-līdzināšanas dēļ fiksēts [k] un [s] arī dažos piec- un vairākzīlību vārdos, iegūstot 9 oscilogrammas.

Izrunas laika attiecības starp aplūkojamo pozīciju un citām pozīcijām sekojošiem troksneņiem ir šādas.

[p] attiecas pret [t] vai [s] vārdos *aparātu, apelsīnus* B iz-runā aptuveni kā 1,1:1, S izrunā — 1,3:1, Ei izrunā — kā 1:1,4, Š izrunā — kā 1:1,1 un Z izrunā — kā 1:1.

[k] (piem., *makaronus*) attiecas pret [t] vai [s] (piem., *apa-rātu, apelsīnus*) S izrunā aptuveni kā 1,8:1, Ei izrunā — kā 1:1,4, Š izrunā — kā 1:1,1 un Z izrunā — kā 1:1.

[c] attiecas pret [t] vārdā *acetonu* S izrunā aptuveni kā 1,3:1, S izrunā — kā 1,1:1 un Z izrunā — kā 1,5:1.

[s] (piem., *asamblejas*) attiecas pret [t] vai [s] (piem., *apa-rātu, apelsīnus*) B izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ei izrunā — kā 1,6:1 un Z izrunā 1,1:1.

Tādā kārtā četrzīlību vārdos vidēji ātrā teikumsakara izrunā nebal-sīgajiem troksneņiem ir apmēram tādas pašas izrunas laika attiecības kā šādā izrunā trīszīlību vārdos. Tas pats sa-kāms arī par piec- un vairākzīlību vārdiem, kam vērojamas šādas izrunas laika attiecības.

[k] attiecas pret [t] vārdā *akumulatoru* Z izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ei, S un Š izrunā — kā 1,1:1 un B izrunā 1:1.

[s] (piem., *asortimenta*) attiecas pret [t] citās pozīcijās B un S izrunā aptuveni kā 1,2:1, S izrunā — kā 1,5:1 un Z iz-runā — kā 1:1,1.

Tātad četr- un vairākzīlību internacionālajos vārdos nebal-sīgie troksneņi teikumsakara vidēji ātrā izrunā var būt vai nu pusgari, vai īsi, piem., [ap:elsīni] — [apelsīni], [ak:umulatōrs] — [akumulatōrs].

Izmēri par nebal-sīgo troksneņu izrunas laiku trīszīlību, četrzīlību un vairākzīlību vārdos

Nr. p. k.	Līdz-ska-nis	Vārds	Oscilo-grammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Dik-tors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	c	decembrī	30	55	11,0	—	B
2	p	aparātu	22	40	8,0	—	„
3	k	akumulatoru	25	45,5	9,1	—	„

1	2	3	4	5	6	7	8
4	t	detāļas	32,5	59,5	11,9	—	B
5	f	šoferi	29,5	54	10,8	—	"
6	š	kušetes	30,5	56	11,2	—	"
7	s	asortimenta	27,5	50	10,0	—	"
8	t	atestāts	25	45,5	9,1	—	"
9	p	deputāts	38,5	70	14,0	—	"
10	s	asamblejas	27	49	9,8	—	"
11	c	decembrī	34,5	63	12,6	—	Ei
12	k	akumulatoru	27,5	50	10,0	—	"
13	t	detāļas	39	71	14,2	16,1	"
14	f	šoferi	41	75	15,0	—	"
15	t	laternas	32	58,5	11,7	15,9	"
16	š	kušetes	56,5	103	20,6	—	"
17	k	makaronus	26,5	48,5	9,7	—	"
18	t	dateles	49,5	90	18,0	—	"
19	p	apelsīnus	26,5	48,5	9,7	—	"
20	t	atestēts	55,5	101	20,2	—	"
21	s	asamblejas	62	113	22,6	—	"
22	p	deputāts	53	96,5	19,3	—	"
23	c	decembrī	41,5	76	15,2	—	S
24	p	aparātu	35	63,5	12,7	—	"
25	k	akumulatoru	25	45,5	9,1	—	"
26	f	šoferi	35	63,5	12,7	—	"
27	t	laternas	32	58,5	11,7	—	"
28	c	acetonu	38	69	13,8	—	"
29	š	kušetes	42,5	77,5	15,5	—	"
30	s	asortimenta	35	63,5	12,7	—	"
31	k	makaronus	43,5	79,5	15,9	—	"
32	t	dateles	53,5	97,5	19,5	—	"
33	p	apelsīnus	27	49	9,8	11,2	"
34	c	decembrī	38,5	70	14,0	—	S
35	k	akumulatoru	28	51	10,2	—	"
36	t	detāļas	44,5	81	16,2	—	"
37	f	šoferi	29	53	10,6	—	"
38	t	laternas	34,5	63	12,6	—	"
39	c	acetonu	36	65,5	13,1	—	"
40	š	kušetes	35	63,5	12,7	—	"
41	s	asortimenta	30	55	11,0	—	"
42	k	makaronus	33	60	12,0	—	"
43	t	dateles	36	65,5	13,1	14,6	"
44	p	apelsīnus	30	55	11,0	—	"
45	c	decembrī	33	60	12,0	—	Z
46	p	aparātu	36,5	66,5	13,3	—	"
47	k	akumulatoru	31	56,5	11,3	—	"
48	t	detāļas	36,5	66,5	13,3	—	"
49	f	šoferi	43	78,5	15,7	—	"
50	t	laternas	32	58,5	11,7	—	"
51	c	acetonu	31	56,5	11,3	—	"
52	š	kušetes	46	83,5	16,7	—	"

1	2	3	4	5	6	7	8
53	s	asortimenta	30	55	11,0	—	Z
54	k	makaronus	31	56,5	11,3	—	"
55	t	dateles	34,5	63	12,6	12,9	"
56	p	apelsīnūs	27	49	9,8	11,5	"
57	t	atestēts	23,5	43	8,6	—	"
58	s	asamblejas	33	60	12,0	—	"
59	p	deputāts	24,5	44,5	8,9	—	"

* *

*

Risinot nebalsīgo troksneņu kvantitātes jautājumu mūsdienu latviešu literārajā izrunā, esam nonākuši pie dažiem vispāriem atzinumiem izvirzītajā problēmā.

Nebalsīgie troksneņi starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani latviešu literārajā izrunā tiecas saglabāt savas kvantitatīvās īpašības neatkarīgi no vārda lietojuma biežuma, no izrunas stila un no vārda zilbju skaita. Relatīvā izrunas laika attiecības nebalsīgajiem troksneņiem biežāk lietojamos latviskas cilmes vārdos ir apmēram tādas pašas kā retāk lietojamos nelatviskas cilmes vārdos. Piem., [p] relatīvā izrunas laika attiecība starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani un citām pozīcijām latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos var būt kā 1,7:1 vai kā 1,6:1 un internacionālismos kā 1,6:1 vai kā 1,2:1. Šīs attiecības rāda, ka nebalsīgie troksneņi starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani ir aptuveni pusotras reizes garāki nekā citās pozīcijās. Tātad gan latviskas, gan nelatviskas cilmes vārdos ir sastopami pusgari nebalsīgie troksneņi. Tāpat pusgari nebalsīgie troksneņi tiek lietoti gan rūpīgā, gan vidēji ātrā izrunā neatkarīgi no tā, vai troksnenis fiksēts vārd-sakarā vai teikumsakarā. Nebalsīgo troksneņu kvantitātes noturīgums izpaužas arī tādejādi, ka nebalsīgie troksneņi kā pusgari līdzskaņi sastopami div-, trīs-, četr- un vairākzilbju vārdos. Šādu intervokālu nebalsīgu troksneņu pusgarums ir skaidrojams ar minēto troksneņu novietojumu zilbē (šie troksneņi atrodas uz zilbes robežas) un pirmās zilbes samērā enerģisko izrunu, kas prasa diezgan lielu muskuļu piepūli.⁵ Tā kā intervokālais nebalsīgais troksnenis lielākā vai mazākā mērā kļūst

⁵ A. Ābele, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonetiku, FBR, VI, R., 1926., 22. lpp.

par zilbes centra veidotāju skaņu, tad šim troksnenim piemīt arī zināma kvantitatīva patstāvība.

Līdzās kvantitatīvo īpašību noturīgumam nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani pēc garuma var ievērojami diferencēties dažādu faktoru ietekmē. Pēc absolūtā izrunas laika attiecībām nebalsīgie troksneņi aplūkotajā pozīcijā biežāk lietojamās latviskas cilmes vārdos palaikam ir garāki nekā retāk lietojamās nelatviskas cilmes vārdos. Šai ziņā absolūtā izrunas laika attiecības starp latviskas cilmes u. c. šeit piederīgajiem vārdiem un starp internacionālismiem var būt kā 1,5:1, 1,3:1 vai 1,1:1.

Samazinoties intervokālo nebalsīgo troksneņu izrunas laikam, daļēji samazinās attiecīgo troksneņu izrunas laiks citās pozīcijās. Taču citu pozīciju nebalsīgo troksneņu izrunas laiks internacionālismos nesamazinās vienmēr proporcionāli intervokālo nebalsīgo troksneņu izrunas laikam. Tāpēc relatīvā izrunas laika attiecības nebalsīgajiem troksneņiem internacionālismos atšķirā no latviskas cilmes vārdiem un lokālajiem aizguvumiem ir nevienveidīgas, mainīgas attiecības, kurās veidojas gan pusgari, gan īsi nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani, piem., [ap:arāc] — [aparāc], [af:era] — [afera]. Turpretī latviskas cilmes vārdos un lokālajos aizguvumos intervokālie nebalsīgie troksneņi palaikam ir tikai pusgari, piem., [cep:etis], [pip:ari], [niķ:elis].

Atkarā no izrunas stila nebalsīgo troksneņu kvantitatē starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani vērojama vēlniecīgāka diferencēšanās nekā atkarā no vārda lietojuma biežuma un cilmes. Piem., [p:], [t:], [k:] u. c. vārdos [čep:ure], [mut:ulis], [trak:ulīks] tiek izrunāti pusgari kā vārdsakara rūpīgā, tā teikumsakara vidēji ātrā izrunā. Un tikai atsevišķos gadījumos teikumsakara vidēji ātrā izrunā sastopami īsi intervokālie nebalsīgie troksneņi (sk. 42. lpp.). No šāda konstatējuma izriet secinājums, kas ir nozīmīgs ne vien troksneņu kvantitatē, bet arī citos tamlīdzīgos valodas skaniskās struktūras pētījumos, proti — viena un tā pati valodas skaniskā parādība vienādā pozīcijā saglabā vienas un tās pašas relatīvā garuma attiecības neatkarīgi no tā, vai pētījamā parādība fiksēta vārdsakarā vai teikumsakarā, rūpīgā vai vidēji ātrā izrunā. Šā iemesla dēļ valodas skaņu kvantitatē pētījumos nav gandrīz nekādas nozīmes tam, vai aplūkojamo parādību analizē atsevišķā vārdā vai runas plūsmā. Nenozīmīgs ir arī katra atsevišķa diktora runas temps, jo tas skaņu relatīvā garuma attiecības neietekmē. Tāpēc, novērtējot kādu valodas skaņu par īsu,

pusgaru u. tml., pirmām kārtām jāņem vērā pētījamās skaņas relatīvais, nevis absolūtais izrunas laiks.

Aplūkoto troksneņu kvantitāti ietekmē vaļējais vai slēgtais zilbes veids, kādā beidzas troksneņa fonācija. Vārdos ar vaļēju otro zilbi nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani ir garāki nekā vārdos ar slēgtu otro zilbi. Analizētajā materiālā latviskas cilmes u. c. šeit piederīgajos trīszilbju vārdos ar vaļēju otro zilbi visi intervokālie troksneņi palaikam ir pusgari un atrodas uz zilbju robežas, kamēr visos pārējos vārdos šādi troksneņi ir vai nu tādi paši, t. i., pusgari, vai arī īsi, savu fonāciju veidojot tikai otrajā zilbē, piem., [sveš/:inieks], [čēt/:urksnis], bet [ķē/katnieks], [da/tele], [a/sambleja].

Nozīmīgs faktors, kas rada izmaiņas nebalsīgo troksneņu kvantitātē, ir vārda zilbju skaits. Jo vārds īsāks zilbju skaita ziņā, jo troksneņu absolūtais izrunas laiks lielāks, un otrādi — palielinoties vārda zilbju skaitam, samazinās troksneņu absolūtais izrunas laiks. Visgarākie nebalsīgie troksneņi starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani ir sastopami divzilbju vārdos⁶, bet visīsākie — četr- un vairākzilbju vārdos. Absolūtā izrunas laika attiecības starp div-, trīs-, četr- un vairākzilbju vārdiem, kādās atrodas intervokālie nebalsīgie troksneņi, var izteikt šādi: 4:2:1,5:1. No vārda zilbju skaita ir atkarīgs arī nebalsīgo troksneņu relatīvais izrunas laiks. No vienas puses, kā jau norādījām, nebalsīgo troksneņu kvantitāte tiecas nostabilizēties intervokālā pozīcijā, no otras puses, šādu troksneņu kvantitāte variējas atkarā no vārda zilbju skaita. Kvantitātes stabilitāti rāda pusgari nebalsīgie troksneņi, kas sastopami, sākot no divzilbju un beidzot ar četr- un vairākzilbju vārdiem, kvantitātes mainīgumu — pārējie intervokālo nebalsīgo troksneņu varianti, kas aptver visus vārdus neatkarīgi no to zilbju skaita. Divzilbju vārdos blakus pusgariem sastopami gari intervokālie nebalsīgie troksneņi, trīs-, četr- un vairākzilbju vārdos bez pusgariem ir atrodami arī īsi minētie troksneņi.

Nobeigumā rezumēsīm atzinumus, kas izteikti šai darbā par nebalsīgo troksneņu kvantitāti, atrodoties šiem troksneņiem starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani.

Latviskas cilmes u. c. šeit piederīgajos vārdos parasti lieto pusgarus nebalsīgus troksneņus:

1. vārdsakara rūpīgā izrunā

a) trīszilbju vārdos ar vaļēju otro zilbi, piem., [ap:avi], [rit:enis], [kaķ:ene];

⁶ Sk. LVU Zinātniskie raksti, XXXV, R., 1963., 22. lpp.

- b) trīszilbju vārdos ar slēgtu otro zilbi, piem., [ap:akša], [çet:urksnis], [sveš:atne]; šeit konstatēti arī īsi nebal-sīgie troksneņi: [ķekatnieks], [receklis];
 c) četrzilbju vārdos, piem., [ap:akšmala], [gat:avība], [lik:u-mība];

2. teikumsakara vidēji ātrā izrunā

- a) trīszilbju vārdos, piem., [kup:ēnas], [mut:ulis], [cuk:uru];
 b) četrzilbju vārdos, piem., [ķep:uruojās], [çet:urdienas], [vak:ariņas]; šeit konstatēti varianti arī ar īsu trok-sneni, piem., [vasarnieku], [çeturda]a.

Internacionālajos vārdos lieto gan pusgarus, gan īsus ne-balsīgus troksneņus:

1. vārdsakara rūpīgā izrunā

- a) trīszilbju vārdos ar vaļēju otro zilbi, piem., [ap:arāc] — [aparāc], [ac:etōns] — [acetōns];
 b) trīszilbju vārdos ar slēgtu otro zilbi, piem., [de-c:embris] — [decembris], [as:istēt] — [asistēt];
 c) četrzilbju (arī vairāczilbju) vārdos: [cit:adele] — [citadele], [ak:umulatōrs] — [akumulatōrs];

2. teikumsakara vidēji ātrā izrunā

- a) trīszilbju vārdos, piem., [dat:eles] — [dateles], [šo-f:eri] — [šoferi];
 b) četrzilbju (arī vairāczilbju) vārdos, piem., [as:amble-jas] — [asamblejas], [as:ortimenta] — [asortimenta].

Troksneņu kvantitātes varianti internacionālismos pierāda, ka šīnī leksikas slānī tikai daļēji iesakņojušies latviešu valodas izrunas paradumi.

Pielikumā

Citu pozīciju nebalsīgo troksneņu izrunas laika izmēri

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku latviskas un nelatviskas cilmes trīszilbju un vairāczilbju vārdos vārdsakara rūpīgā izrunā

Nr. p. k.	Līdz-skānis	Vārds	Oscilo-grammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas-laiks σ	Dik-tors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	st	kaķaste	44	80	16,0	—	B
2	t	ķekatnieks	25,5	46,5	9,3	—	"
3	k	receklis	31	56,5	11,3	—	"
4	ss	asinssuns	49,5	90	18,0	—	"

1	2	3	4	5	6	7	8
5	t	svešatne	33	60	12,0	10,6	B
6	"	veseloties	24	43,5	8,7	9,8	"
7	ss	asinsšērga	40,5	74	14,8	—	"
8	c	vasarnīca	38,5	70	14,0	—	"
9	k	tīkamība	29	53	10,6	—	"
10	c	acumirkļis	36,5	66,5	13,3	—	"
11	k	"	41	75	15,0	—	"
12	"	acu'mirkļis	33	60	12,0	—	"
13	t	ķepuroties	30	55	11,0	—	"
14	kš	apakšmala	40,5	74	14,8	—	"
15	t	piparmētra	28	51	10,2	—	"
16	"	saturīgs	44	80	16,0	—	"
17	k	likumi	36,5	66,5	13,3	—	"
18	c	sacerēt	41,5	76	15,2	—	"
19	š	pūšamais	31	56,5	11,3	—	"
20	s	vēsumā	39,5	72	14,4	—	"
21	š	atašejs	34	62	12,4	—	"
22	t	raķete	45,6	63	12,6	—	"
23	t	akutēt	33	60	12,0	—	"
24	"	brikete	36,5	66,5	13,3	12,6	"
25	š	afiša	32,5	59,5	11,9	12,1	"
26	t	kušete	34,5	63	12,6	—	"
27	"	acelons	34,5	63	12,6	—	"
28	"	decimetrs	27	49	9,8	—	"
29	"	kasete	34,5	63	12,6	—	"
30	c	klasicisms	37,5	68,5	13,7	—	"
31	s	klasicisms	26,5	48,5	9,7	—	"
32	"	aforisms	33,5	61	12,2	10,9	"
33	"	apelsīns	32	58,5	11,7	—	"
34	st	atestāts	42	76,5	15,3	—	"
35	t	ateljē	27,5	68,5	13,7	—	"
36	st	akustisks	41,5	76	15,2	—	"
37	"	asistēt	42	76,5	15,3	—	"
38	t	apētīte	33	60	12,0	—	"
39	"	apētīte	27	49	9,8	—	"
40	st	apustulis	41	75	15,0	—	"
41	t	apartaments	28	51	10,2	—	"
42	st	akustika	42,5	77,5	15,5	—	"
43	k	akustika	33,5	61	12,2	—	"
44	t	akumulators	34,5	63	12,6	—	"
45	c	akomodācija	37,5	68,5	13,7	—	"
46	t	rečitātīvs	20	36,5	7,3	9,8	"
47	"	rečitātīvs	32	58,5	11,7	10,7	"
48	š	asīrieši	30	55	11,0	—	"
49	kš	apakša	58,5	106,5	21,3	—	Ei

1	2	3	4	5	6	7	8
50	t	ķepuroties	35	63,5	12,7	—	Ei
51	c	vasarnīca	43	78,5	15,7	—	"
52	s	apelsīns	48	87,5	17,5	—	"
53	st	akustisks	56	102	20,4	—	"
54	t	apetīte	39,5	72	14,4	—	"
55	"	akumulators	27,5	50	10,0	—	"
56	"	cepētis	49,5	90	18,0	—	S
57	k	likumi	45,5	83	16,6	—	"
58	t	plukata	46,5	84,5	16,9	17,4	"
59	k	asaka	40,5	74	14,8	—	"
60	š	pūšamais	49	89	17,8	—	"
61	kš	apakša	74	135	27,0	—	"
62	t	ķepuroties	31	56,5	11,3	—	"
63	kš	apakšmala	76,5	139,5	27,9	—	"
64	t	veseloties	31,5	57,5	11,5	11,4	"
65	ss	asinssērga	48	87,5	17,5	—	"
66	st	apostrofs	58	105,5	21,1	—	"
67	š	atašejs	39,5	72	14,4	—	"
68	t	akutēt	33	60	12,0	—	"
69	"	brikete	43	78,5	15,7	—	"
70	š	afiša	55,5	101	20,2	17,3	"
71	t	kušete	44	80	16,0	15,8	"
72	"	apetīte	28	51	10,2	—	"
73	"	apetīte	34	62	12,4	—	"
74	st	apustulis	59,5	108,5	21,7	—	"
75	t	apartaments	29,5	54	10,8	11,6	"
76	"	cepētis	44	80	16,0	—	S
77	k	likumi	42	76,5	15,3	—	"
78	t	ķekatas	42	76,5	15,3	15,6	"
79	k	asaka	44,5	81	16,2	—	"
80	š	pūšamais	34	62	12,4	—	"
81	kš	apakša	62	113	22,6	—	"
82	ks	ceturksnis	44,5	81	16,2	—	"
83	t	ķekatnieks	35	63,5	12,7	—	"
84	"	ķepuroties	33	60	12,0	—	"
85	kš	apakšmala	52	95	19,0	—	"
86	t	piparmētra	35,5	64,5	12,9	—	"
87	k	tiķamība	36	65,5	13,1	—	"
88	"	acumirklis	28,5	52	10,4	—	"
89	st	apostrofs	58,5	106,5	21,3	20,5	"
90	f	afera	48	87,5	17,5	—	"
91	š	atašejs	45,5	83	16,6	17,9	"
92	t	raķete	44,5	81	16,2	—	"
93	"	akutēt	44,5	81	16,2	16,1	"
94	"	brikete	49	89	17,8	—	"
95	š	afiša	52,5	96	19,2	—	"
96	t	kušete	51	93	18,6	—	"

1	2	3	4	5	6	7	8
97	t	acetons	32	58,5	11,7		Š
98	st	asistēt	50	91	18,2		"
99	t	apetīte	36,5	66,5	13,3	12,2	"
100	"	apetīte	36,5	66,5	13,3	—	"
101	st	apustulis	54	98,5	19,7		"
102	t	apartaments	30,5	56	11,2		"
103	"	cepētis	44,5	81	16,2		Z
104	"	saturīgs	48	87,5	17,5	—	"
105	"	plukata	40,5	74	14,8	15,5	"
106	c	sacerēt	52,5	96	19,2	—	"
107	k	asaka	35	63,5	12,7	—	"
108	s	vēsumā	39,5	72	14,4	—	"
109	š	pūšamais	33	60	12,0	—	"
110	kš	apakša	63	115	23,0	—	"
111	ks	ceturksnis	63,5	116	23,2	—	"
112	st	kaķaste	58,5	106,5	21,3	—	"
113	t	ķekatnieks	39,5	72	14,4		"
114	"	svešatne	32	58,5	11,7	10,7	"
115	"	ķepuroties	26,5	48,5	9,7	9,6	"
116	kš	apakšmala	52	95	19,0	—	"
117	t	piparmētra	33	60	12,0	—	"
118	k	tīkamība	35,5	64,5	12,9	—	"
119	"	acumirkļis	36	65,5	13,1	—	"
120	t	veseloties	26	47,5	9,5	—	"
121	ss	asinssērga	47,5	86,5	17,3	—	"
122	c	vasarnīca	41,5	76	15,2	—	"
123	st	apostrofs	47	85,5	17,1	—	"
124	f	afera	41,5	76	15,2	—	"
125	š	atašejs	39,5	72	14,4	—	"
126	t	raķete	33	60	12,0	—	"
127	"	akutēt	33	60	12,0	—	"
128	"	brikete	36,5	66,5	13,3	—	"
129	š	afiša	40	73	14,6	14,5	"
130	t	kušete	46	83,5	16,7	—	"
131	"	acetons	30,5	56	11,2	12,1	"
132	c	klasicisms	33	60	12,0	—	"
133	s	klasicisms	37,5	68,5	13,7	—	"
134	"	aforisms	43,5	79,5	15,9	15,1	"
135	"	apelsīns	43	78,5	15,7	—	"
136	st	atestāts	50	71	14,2	15,2	"
137	t	ateljē	30	55	11,0	—	"
138	st	asistēt	44,5	81	16,2	—	"
139	t	apetīte	35	63,5	12,7	—	"
140	"	apetīte	29,5	54	10,8	—	"
141	st	apustulis	44,5	81	16,2	16,2	"

1	2	3	4	5	6	7	8
142	t	apartaments	25,5	46,5	9,3		Z
143	st	akustika	49	89	17,8		"
144	k	akustika	37	67,5	13,5	—	"
145	t	akumulators	26	47,5	9,5	—	"
146	c	akomodācija	39	71	14,2	—	"
147	t	rečitatīvs	19	35	7,0	9,7	"
148	"	rečitatīvs	29,5	54	10,8	10,8	"
149	š	asīrieši	40,5	74	14,8	—	"

Izmēri par nebalsīgo troksneņu izrunas laiku latviskas un nelatviskas cilmes trīszilbju un vairākjilbju vārdos teikumsakara vidēji ātrā izrunā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 Hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	k	sākās	23	42	8,4	—	B
2	t	ķekatnieki	18	33	6,6	—	"
3	k	ķekatnieki	22	40	8,0	—	"
4	t	ķekatās	29	53	10,6	—	"
5	k	piparkūkas	31	56,5	11,3	—	"
6	"	piparkūkas	22	40	8,0	—	"
7	"	vasarnieku	15,5	28,5	5,7	7,2	"
8	tst	atstātās	42	76,5	15,3	—	"
9	t	atstātās	21	38,5	7,7	9,1	"
10	c	vasarnīcās	25,5	46,5	9,3	—	"
11	k	meklējot	20,5	37,5	7,5	—	"
12	t	notika	19	35	7,0	—	"
13	k	"	25,5	46,5	9,3	—	"
14	t	aparātu	21	38,5	7,7	—	"
15	"	akumulatoru	26	47,5	9,5	—	"
16	k	sapirka	24	43,5	8,7	8,5	"
17	ķ	tepiķus	32	58,5	11,7	—	"
18	t	kušetes	25	45,5	9,1	—	"
19	"	asortimenta	24	43,5	8,7	—	"
20	"	asortimenta	11	20	4,0	6,7	"
21	kt	produktus	45	82	16,4	—	"
22	st	atestētās	27,5	50	10,0	—	"
23	t	deputāts	30	55	11,0	9,6	"
24	k	sākās	25	45,5	9,1	—	Ei
25	t	ķekatnieki	38	69	13,8	—	"
26	"	ķekatās	29	53	10,6	9,3	"
27	k	piparkūkas	28,5	52	10,4	—	"
28	"	piparkūkas	25	45,5	9,1	—	"
29	p	slēpās	24	43,5	8,7	—	"
30	k	mifekļos	24,5	44,5	8,9	8,1	"

1	2	3	4	5	6	7	8
31	k	vasarnieku	29	53	10,6	—	Ei
32	tst	atstātās	37,5	68,5	13,7	—	"
33	t	atstātās	22	40	8,0	—	"
34	c	vasarnīcās	37,5	68,5	13,7	—	"
35	t	netirumu	24	43,5	8,7	9,3	"
36	"	notika	19,5	36	7,2	7,6	"
37	k	notika	19	35	7,0	7,1	"
38	t	akumulatoru	26	47,5	9,5	—	"
39	s	gaismā	32	58,5	11,7	—	"
40	t	notīrīja	27,5	50	10,0	—	"
41	p	nopirka	27	49	9,8	—	"
42	k	"	19,5	36	7,2	—	"
43	k	tepiķus	33	60	12,0	—	"
44	t	kušetes	39	71	14,2	—	"
45	s	apelsīnus	36	65,5	13,1	—	"
46	st	atestēts	47,5	86,5	17,3	—	"
47	t	deputāts	32	58,5	11,7	—	"
48	k	sākās	25,5	45,5	9,1	—	Š
49	t	ķekatnieki	27,5	50	10,0	—	"
50	k	"	24	43,5	8,7	—	"
51	t	ķekatās	28,5	52	10,4	—	"
52	"	putni	33	60	12,0	—	"
53	p	slēpās	23,5	43	8,6	—	"
54	k	mitēkļos	22,5	41	8,2	—	"
55	c	vasarnīcās	44,5	81	16,2	—	"
56	k	meklējot	20,5	37,5	7,5	7,6	"
57	t	netirumu	32,5	59,5	11,9	—	"
58	"	aparātu	22,5	41	8,2	—	"
59	"	akumulatoru	23,5	43	8,6	—	"
60	s	gaismā	39	71	14,2	—	"
61	t	notīrīja	23,5	43	8,6	10,2	"
62	"	acetonu	29,5	54	10,8	—	"
63	k	sapirka	20	36,5	7,3	—	"
64	k	tepiķus	38,5	70	14,0	—	"
65	t	kušetes	23,5	43	8,6	—	"
66	"	asortimenta	24,5	44,5	8,9	—	"
67	"	asortimenta	11,5	21	4,2	—	"
68	s	apelsīnus	44,5	81	16,2	—	"
69	k	sākās	25	45,5	9,1	—	Š
70	t	ķekatās	28,5	52	10,4	—	"
71	k	piparkūkas	29	53	10,6	—	"
72	p	slēpās	26,5	48,5	9,7	—	"
73	k	mitēkļos	25,5	46,5	9,3	—	"
74	tst	atstātās	44	80	16,0	—	"
75	t	atstātās	25	45,5	9,1	9,7	"
76	c	vasarnīcās	34,5	63	12,6	—	"
77	t	netirumu	31	36,5	7,3	—	"
78	"	notika	24,5	44,5	8,9	—	"
79	k	"	20	36,5	7,3	8,3	"

1	2	3	4	5	6	7	8
80	t	akumulatoru	25	45,5	9,1	—	S
81	s	gaismā	31,5	57,5	11,5	—	"
82	t	notīrija	29	53	10,6	—	"
83	"	acetonu	33,5	61	12,2	—	"
84	p	sapirka	31	36,5	7,3	—	"
85	s	apelsīnus	36,5	66,5	13,3	—	"
86	t	ķekatnieki	23	42	8,4	—	Z
87	"	ķekatās	21	38,5	7,7	—	"
88	k	piparkūkas	33,5	61	12,2	—	"
89	t	putni	29,5	54	10,8	—	"
90	p	slēpās	25,5	46,5	9,3	—	"
91	k	mitēkļos	21	38,5	7,7	—	"
92	tst	atstātās	44,5	81	16,2	—	"
93	t	atstātās	23,5	43	8,6	8,1	"
94	c	vasarnīcās	32	58,5	11,7	—	"
95	k	meklējot	26	47,5	9,5	9,8	"
96	t	notika	25	45,5	9,1	—	"
97	k	"	32	58,5	11,7	11,5	"
98	t	aparātu	21,5	39,5	7,9	—	"
99	"	akumulatoru	27	49	9,8	—	"
100	"	notīrija	30,5	56	11,2	—	"
101	p	sapirka	29,5	54	10,8	—	"
102	k	"	29	53	10,6	—	"
103	ķ	tepiķus	39	71	14,2	—	"
104	t	asortimenta	33	60	12,0	—	"
105	s	apelsīnus	41,5	76	15,2	—	"
106	st	atēstēts	35	63,5	12,7	—	"
107	t	deputāts	25,5	46,5	9,3	—	"

Э. П. ЛИЕПА

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ ШУМНЫХ ГЛУХИХ В ПОЗИЦИИ МЕЖДУ УДАРНЫМ И БЕЗУДАРНЫМ КРАТКИМИ ГЛАСНЫМИ В ТРЕХСЛОЖНЫХ И ЧЕТЫРЕХСЛОЖНЫХ СЛОВАХ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Для рассмотрения вопроса длительности шумных глухих в позиции между гласными в статье приведены полученные методом осциллограммы данные и результаты.

Шумные глухие в позиции между ударным и безударным краткими гласными в латышском литературном произношении стремятся сохранить свои качества длительности

независимо от частоты употребления слова, стиля произношения и количества слогов в слове. Например, [p] отношение релятивного произносительного времени между интервокальной позицией и другими позициями в словах латышского происхождения и в локальных заимствованиях может быть представлено как 1,7:1 или как 1,6:1 и в интернационализмах как 1,6:1 или как 1,2:1. Эти отношения показывают, что шумные глухие в позиции между ударным и безударным краткими гласными являются приблизительно в полтора раза длиннее, чем в других позициях. Следовательно, как в словах латышского, так и нелатышского происхождения встречаются полудолгие шумные глухие, например, [as : ara] «слеза», [gat : avība] «готовность», [dat : ele] «финик», [mak : arōni] «макароны», [ap : elsīni] «апельсины».

В зависимости от стиля речи в длительности шумных глухих, если они находятся между ударным и безударным краткими гласными, наблюдаем ещё более незначительную дифференциацию, чем в зависимости от частоты употребления слова и его происхождения. Например, [p:], [t:], [k:] и др. в словах [šep : uge] «шапка», [mut : ulis] «клуб», [trak : uliks] «сумасбродный» произносятся полудолго как в отчётливой речи, так и в беглой. По этой причине при исследовании длительности звуков языка не имеет никакого значения то, наблюдается ли рассматриваемое явление в отдельном слове или в потоке речи. Не имеет значения также темп речи каждого отдельного диктора, так как это не влияет на отношения релятивной длительности звуков. Поэтому, квалифицируя какой-либо звук языка как краткий, полудолгий и т. п., в первую очередь надо учитывать релятивное, а не абсолютное время произношения исследуемого звука.

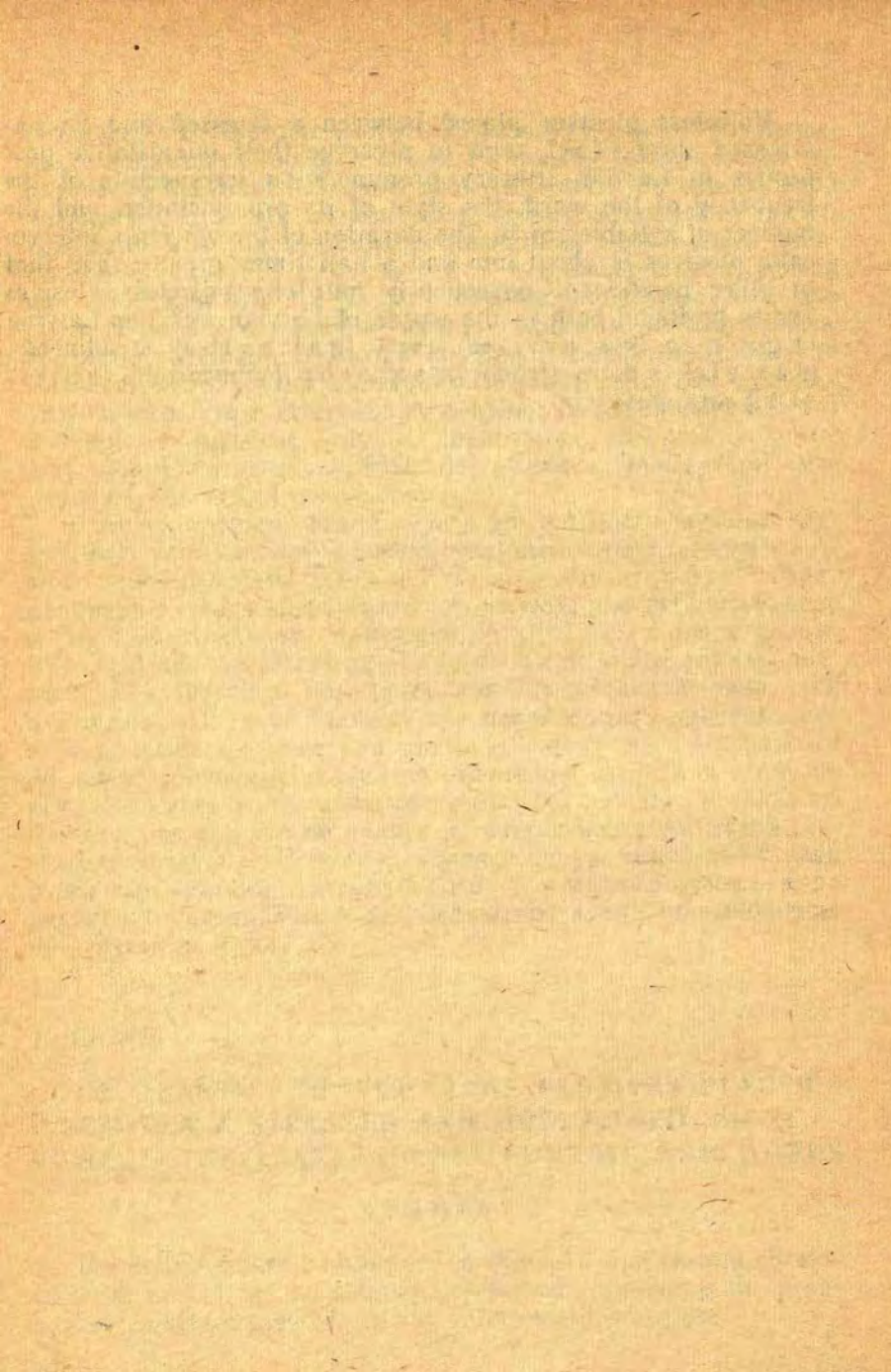
E. LIĒPA

THE QUANTITY OF VOICELESS PLOSIVES PLACED BETWEEN A STRESSED AND UNSTRESSED SHORT VOWEL IN THREESYLLABIC AND FOURSYLLABIC WORDS

SUMMARY

The article offers a summary of the data and results obtained by means of the oscillographic method concerning the problem of voiceless plosives in the intervocalic position.

Voiceless plosives placed between a stressed and an unstressed short vowel, tend to preserve their quantitative properties in Latvian literary pronunciation irrespective of the frequency of the word, the style of its pronunciation and the number of syllables in it. The duration of the voiceless intervocalic plosives is about one and a half times greater than that in other positions. Consequently half-long voiceless plosives are to be found both in the words of Latvian and non-Latvian origin e. g. [a s : a r a] «a tear», [g a t : a v ī b a] «readiness», [d a t : e l e] «a date» (fruit), [m a k : a r ō n i] «macaroni», [a p : e l - s ī n i] «oranges».

ELMĀRS LIEPA

TROKSNEŅU KVANTITĀTE MORFĒMU SADURĀ

Latviešu literārajā izrunā dažādi varianti rodas, lietojot troksneņus morfēmu sadurā. Jautājumā neiedziļinoties, tas var likties sīks un nenozīmīgs. Tomēr tā nav. Troksneņu kvantitātes, zuduma vai paglābuma, asimilācijas u. c. tml. parādību izpēte sekmē gan fonētikas teorijas, gan prakses attīstību. Uz eksperimentālu pētījumu nepieciešamību, lietojot troksneņus morfēmu sadurā, norāda arī akadēmiskā gramatika.¹

Atšķirībā no iepriekšējā pētījuma, kur pievērsāmies pa lielākajai daļai nebalsīgo troksneņu kvantitātei zilbju sadurā, šeit risināsim kā nebalsīgo, tā balsīgo troksneņu kvantitātes problēmu divās galvenajās pozīcijās: pirmkārt, priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadurā un, otrkārt, [š] garumu izskaņā -šana.* Troksneņu kvantitāte ir cieši saistīta ar līdzskaņu zudumu resp. paglābumu un daļēji arī ar dažādiem asimilācijas veidiem: īsu troksneņu lietojums morfēmu sadurā norāda uz līdzskaņu zudumu, un otrādi, līdzskaņu zudums atspoguļo izmaiņas troksneņu kvantitātē minētajā pozīcijā. Šā iemesla dēļ pēc iegūtajiem izrunas laika izmēriem vērtēsim ne vien troksneņu kvantitatīvās īpašības, bet arī līdzskaņu zudumu resp. paglābumu. Tā kā troksneņu asimilācija ir valodas skaņu kvalitatīvo pārmaiņu problēma, kas kvantitatīvās parādības tieši neskar, tad asimilēto troksneņu garumu gan ņemsim vērā, bet pašu asimilāciju sīkāk neiztirzāsim.

Lai pārbaudītu, kā izrunas stils resp. temps ietekmē līdzskaņu pozicionālo zudumu vai paglābumu, viss pētījamais

¹ Sk. LPSR ZA Valodas un literat. institūts, Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, R., 1959., 80. §, 41. lpp.; turpmāk Mllgr.

* Visas pārējās aplūkotās pozīcijas, kurās fiksēta troksneņu kvantitāte, dēvēsim par citām pozīcijām.

materiāls fiksēts divos stilistiskajos variantos — vārdsakara rūpīgā un teikumsakara vidēji ātrā izrunā.

Troksneņu izrunas laika konstatēšanai morfēmu sadurā izvēlējamies divzīlību, trīszīlību un četrzīlību vārdus. Tā kā troksneņu absolūtais izrunas laiks gan samazinās, palielinoties vārda zīlību skaitam, bet relatīvais izrunas laiks neizmainās, tad aprakstā sadalījums pa vārdu grupām atkarā no zīlību skaita netiks dots.

Troksneņu kvantitāte pētīta ar oscilogrammu metodi, iegūstot 489 izrunas laika izmērus. Oscilografēšana notika divos posmos: 1962. g. janvārī un februārī fiksējām [š] izrunas laiku izskaņā -šana un 1964. g. februārī — troksneņu izrunas laiku priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadurā. Eksperimentēšanu organizējām LVU Skaņas un gaismas uzskates un ZA Valodas un literatūras institūta Eksperimentālās fonētikas laboratorijā.²

Par diktoriem izraudzījām tādas LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes studentus un mācību spēkus, kas ir vidusdialekta runātāji ar labu latviešu literāro izrunu un dikciju un kas pieraduši runāt mikroфона priekšā. [š] izrunas laiks konstatēts pēc šādu diktoru izrunas:

Maruta **Bērziņa** (B), dzimusi Dobelē, dzīvojusi Rīgā;

Vilnis **Eihvalds** (Ei), dzimis Dobelē, dzīvojis Dobelē un Rīgā;

Ansis **Sēkliņš** (S), dzimis Valmieras raj. Burtniekos, dzīvojis turpat un Rīgā;

Alīse **Šapele** (Š), dzimusi Jelgavas raj. Kalnciemā, dzīvojusi turpat un Rīgā;

Maija **Zalcmane** (Z), dzimusi un dzīvojusi Rīgā.

Troksneņu izrunas laiks priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadurā fiksēts tāpat piecu diktoru izrunā:

Rota **Tambaka** (T), dzimusi Bauskas raj. Iecavā, dzīvojusi turpat un Rīgā;

Austra **Ērgle** (Ē), dzimusi Rīgas raj. Baldonē, dzīvojusi turpat un Rīgā;

Inta **Upeniece** (U), dzimusi Jelgavā, dzīvojusi turpat un Rīgā;

Rasma **Krūmiņa** (Kr), dzimusi Rīgas raj. Dolē, dzīvojusi Dolē un Rīgā;

² Par oscilogrammu metodes izlietojumu sk. LVU Zinātniskie raksti, R., 1963., XXXV sēj., 9., 10. lpp.

Rita **Sviestiņa** (Sv), dzimusi Cēsu raj. Kosas ciemā, dzīvo-
jusi turpat un Rīgā.

Tabulās troksneņi nav doti transkripcijā, jo autoram, siste-
matizējot izrunas laika datus, nav bijusi zināma pētījamo skaņu
kvantitāte. Troksneņu izrunas laiks izteikts simtdaļsekundēs un
apzīmēts ar σ . Teikumsakara vidēji ātrā izrunā priedēkļa un
saknes vai salikteņu komponentu sadūrā troksneņi fiksēti šādā
runas plūsmas daļā, kas satur a ziņā uztverama par šķietamu
runas periodu.

*Attāls, goddevīgs pussargs aizsniedz uzsaukumus un lab-
prāt apbedī starpbrīdī atdusu pret tikko uzzēlušas attīstības
lappusi. Labprātīgi atdāvinot apbērto skābputru, viņam jāuz-
sāk izšūt, appīt un atdot līdzcietīgā attieksmē aizzogots aiz-
šaujamais.*

* *
*

I. TROKSNEŅU KVANTITĀTE UN POZICIONĀLAIS ZUDUMS PRIEDĒKĻA UN SAKNES VAI SALIKTEŅU KOMONENTU SADURĀ

1. Rūpīgā izrunā vārdsakarā

Priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadūrā fik-
sēti ne vien nebalsīgie troksneņi [p], [t], [k], [c], [s], [š], bet arī
balsīgie troksneņi [b], [d], [z], [ž]. Lai gan šeit galvenā vērība
tiks veltīta nebalsīgo troksneņu kvantitātes izpētei, tomēr arī
balsīgo troksneņu aplūkojums ir nepieciešams gan līdzskaņu
kvantitātes, gan zuduma skaidrojumā. Minētie līdzskaņi ir bie-
žāk sastopamie troksneņi, ko šādu morfēmu sadūrā lieto vai nu
nebalsīgā, vai balsīgā veidā, piem., *appīt, starpbrīdis, godde-
vīgs*. Vārdsakara rūpīgā izrunā, fiksējot šos troksneņus, iegūtas
132 oscilogrammas.

[p], [b]

Troksnenis [p] resp. [b] oscilografēts vārdos *apbērt, apbedīt,
labprāt, skābputra, lappuse* u. c. tml. [p] resp. [b] izrunas laika
izmēri konstatēti pēc 40 oscilogrammām.

[p] izrunas laika apjomu rāksturo šādi dati:

T	izrunas laiks svārstās no	13,7 σ —21,1 σ ;	vidējais izrunas laiks	— 16,0 σ vai 20,0 σ ;
Ē	" " "	" 15,0 σ —22,4 σ ;	" " "	" — 18,1 σ " 20,8 σ ;
U	" " "	" 11,2 σ —21,7 σ ;	" " "	" — 13,4 σ " 21,7 σ ;
Kr	" " "	" 12,9 σ —19,6 σ ;	" " "	" — 14,9 σ " 16,9 σ ;

Sv izrunas laiks svārstās no 21,5^σ—27,2^σ; vidējais izrunas laiks — 22,7^σ vai 26,3^σ.

[b] izrunas laikam ir šāds svārstību apjoms:

T	izrunā	no	15,0 ^σ —17,5 ^σ ;	vidējais izrunas laiks	—	15,9 ^σ ;
Ē	"	"	14,3 ^σ —20,0 ^σ ;	"	"	— 17,1 ^σ ;
U	"	"	11,4 ^σ —13,7 ^σ ;	"	"	— 12,2 ^σ ;
Kr	"	"	10,1 ^σ —15,2 ^σ ;	"	"	— 12,6 ^σ ;
Sv	"	"	14,8 ^σ —19,4 ^σ ;	"	"	— 17,0 ^σ .

Lai noskaidrotu [p] resp. [b] kvantitatīvās īpašības un lai varētu spriest par šo troksneņu zudumu vai paglābumu pētījamā pozīcijā, tad salīdzināmi dažādu pozīciju [p] resp. [b] izrunas laika izmēri. Ārpus aplūkojamās pozīcijas fiksēts balsīgais troksnenis [b], piem., *labprātība, pretdarbība*.

Salīdzinot [p] izrunas laika izmērus analizējamā pozīcijā ar [b] izrunas laika izmēriem citās pozīcijās, veidojas šādas minēto troksneņu kvantitātes attiecības — T izrunā [p] attiecas pret [b] aptuveni kā 1,7:1, Ē izrunā — kā 2,3:1, U izrunā — kā 1,4:1, Kr izrunā — kā 1,9:1 un Sv izrunā — kā 2,7:1.

[p] un [b] izrunas laika attiecības rāda, ka vārdos *labprāt, skābputra, labprātība* salikteņu komponentu sadurā tiek lietots troksnenis, kura kvantitāte pusotras vai divas reizes pārsniedz citu pozīciju troksneņa kvantitāti. Jāpiebilst, ka vārdā *skābputra* 3 diktoru izrunā saglabāties neliels balsīgā troksneņa [b] elements (T — 2,8^σ, Ē — 3,3^σ, Kr — 1,1^σ), ko, spriežot pēc minētajiem datiem, dažkārt var uztvert arī ar dzirdi. Pārējos fiksētajos vārdos salikteņu komponentu sadurā notikusi pilnīga [b] asimilācija nebalsīguma ziņā, radot pētījamā pozīcijā pusgaru vai garu nebalsīgo troksneni [p].

Attieksmē pret citu pozīciju [t] analizējamās pozīcijas [p] izrunas laika attiecības nedaudz izmainās, taču aplūkojamais [p] izrunas laiks vienmēr pārsniedz citu pozīciju [t] izrunas laika robežas. [p] vārdā *labprāt* u. c. attiecas pret [t] vārdā *līdzcietīgs* u. c. izrunas laika ziņā T izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ē un Sv izrunā — kā 1,3:1, U izrunā — kā 1,1:1 un Kr izrunā — kā 1,4:1. Divu diktoru U un T izrunā [p] kvantitāte ir līdzīga [t] kvantitātei; trim diktorēm — Kr, Ē un Sv [p] ir ievērojami garāks nekā [t].

Salīdzinot [p] izrunas laika izmērus vārdos *labprāt, skābputra, labprātība* ar attiecīgajiem izmēriem vārdos *apbērt, apbedīt, starpbrīdis*, vērojama [b] izrunas laika neliela samazināšanās dažu diktoru izrunā. Veidojas šādas kvantitātes attiecības: [p] attiecas pret [b] Kr izrunā aptuveni kā 1,1:1, Sv izrunā — kā 1,3:1, T, Ē un U izrunā — kā 1:1. Trim diktorēm

minētajos vārdos [p] un [b] kvantitāte ir vienāda, divas diktores [b] izrunājušas nedaudz īsāk nekā [p]. Pamatos tomēr arī aplūkojamā [b] kvantitātes attiecības pret citu pozīciju [b] vai [t] ir tādas pašas kā troksnenim [p]. Tātad gan [p], gan [b] kvantitāte salikteņu komponentu un priedēkļu un saknes sadūrā attieksmē pret citu pozīciju attiecīgajiem troksneņiem pēc būtības neizmainās.

Turpretim, salīdzinot izrunas laika izmērus tādām [p], kas analizējamā pozīcijā nav radies ar asimilāciju, piem., *appit*, *lappuse*, ar citu pozīciju attiecīgo troksneņu izrunas laika izmēriem, konstatējama šāda [p] kvantitātes palielināšanās. [p], piem., *appit* attiecas pret [b], piem., *labprātība* T izrunā aptuveni kā 2,2 : 1, Ē izrunā — kā 2,8 : 1, U un Kr izrunā — kā 2,3 : 1 un Sv izrunā — kā 3,2 : 1. Spriežot pēc minētajām attiecībām, [p], kas radies bez asimilācijas, aplūkojamā pozīcijā ir divarpus vai pat trīs reizes garāks nekā atbilstošais balsīgais troksnenis citās pozīcijās. Attieksmē pret citu pozīciju [t] šāda [p] kvantitātes attiecības nedaudz samazinās.

Lai varētu spriest par [p] resp. [b] kvantitāti vai zudumu salikteņu komponentu vai priedēkļa un saknes sadūrā, jānoskaidro minēto troksneņu garuma attiecības atsevišķos vārdos. [p] izrunas laiks vārdā *labprāt* ir idents vai lielāks par [b] resp. [p] izrunas laiku vārdā *skābputra* 4 diktoru izrunā, bet mazāks 1 diktora izrunā (salīdz. minēto troksneņu izmērus 76.—77. lpp.). [p] izrunas laiks vārdā *lappuse* ir lielāks par [p] izrunas laiku vārdā *labprāt* 3 diktoriem, bet mazāks 2 diktoriem (salīdz. [p] izmērus turpat, 76.—77. lpp.).

Ievērojot aplūkoto troksneņu izrunas laika izmērus, kā arī kvantitātes attiecības, rodas šādi atzinumi:

1) ar asimilāciju izveidots [p] salikteņu komponentu sadūrā ir pusotras vai divas reizes garāks nekā balsīgie un nebalsīgie troksneņi citās pozīcijās;

2) neasimilējies [p] salikteņu komponentu vai priedēkļa un saknes sadūrā ir divarpus vai trīs reizes garāks nekā troksneņi citās pozīcijās;

3) analizējamās pozīcijas [p] un [b] kvantitāte ir aptuveni vienāda.

No šiem atzinumiem izriet, ka aplūkojamā pozīcijā salīdzinājumā ar citām pozīcijām lieto pusgaru vai garu [p] resp. [b]. Tātad no troksneņu kvantitātes viedokļa salikteņu komponentu vai priedēkļa un saknes sadūrā nav konstatējams troksneņa pozicionāls zudums. Ja [b] zudums [p] priekšā būtu sastopams vārdā *labprāt*, tad tāpat tam vajadzētu būt arī līdzīgos vārdos

skābputra, labprātība, jo visu šo salikteņu sadūrā esošo troksneņu kvantitāte ir līdzīga. Taču šādā gadījumā troksnenim kvantitātes ziņā minēto morfēmu sadūrā vajadzētu kļūt līdzīgam citu pozīciju troksneņiem, bet tas pēc pētījuma datiem nav novērojams. Ja kur vārdsakara rūpīgā izrunā tādos vārdos kā *labprāt, skābputra, apbērt, apbedīt* u. c. [b] resp [p] zūd, tad šis zudums ir skaidrojams ar pārmaiņām zilbes struktūrā, bet nevis ar troksneņu saīsināšanos. Lai gan arī šāds līdzskaņa zuduma skaidrojums ir maz ticams, jo pusgaros vai garos troksneņos palaikam atrodas zilbes robeža.

Izmēri par [p], [b] izrunas laiku priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadūrā *

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 Hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors	b p	
								Garums mm	Izrunas laiks σ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	bp	labprāt	44,5	85,5	17,1		T		
2	„ „	skābputra	44,5	85,5	17,1	16,0	„	7; 37,5	2,8; 14,3
3	„ „	labprātība	36	68,5	13,7		„		
4	pb	apbērt	45,5	87,5	17,5		„		
5	„ „	apbedīt	40	76	15,2	15,9	„		
6	„ „	starpbrīdis	39	75	15,0		„		
7	pp	appīt	55	105,5	21,1		„		
8	„ „	lappuse	49	95	19,0	20,0	„		
9	bp	labprāt	52	100	20,0		E		
10	„ „	skābputra	50,5	97	19,4	18,1	„	8,5; 42	3,3; 16,4
11	„ „	labprātība	39	75	15,0		„		
12	pb	apbērt	52	100	20,0		„		
13	„ „	apbedīt	44	84,5	16,9	17,1	„		

* Šajā un turpmākajās tabulās sakopotie līdzskaņu izrunas laika izmēri sigmās norobežoti ar atkāpi (6., 7. aile) un no norobežojuma datiem palaikam aprēķināts vidējais izrunas laiks. Tā kā valodas materiāls sistemātizēts pēc diktoriem, tad gadās, ka kāds līdzskaņa variants, kas ņemts vērā vidējā izrunas laikā, neatrodas vis norobežojumā, bet ārpus tā. Piemēram, 101. lpp. vidējā izrunas laika skaitlis 14,7 iegūts no 1., 4. un daļēji no 3. norobežojuma. Tur, kur vienādas kvalitātes līdzskaņi neatrodas blakus, norobežojums vispār nav dots (sk. piem., 92., 93. lpp.). 9. un 10. ailē atrodami dati par līdzskaņu balsīgajiem un nebalsīgajiem elementiem. Svītriņa 7. ailē norāda, ka attiecīgais skaitlis nav izmantots vidējā izrunas laika aprēķināšanā.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14	pb	starpbrīdis	37,5	71,5	14,3		E		
15	pp	appīt	58	112	22,4		"		
16	" "	lappuse	49,5	96	19,2		"		
17	bp	lab'prāt	36,5	69,5	13,9	20,8	Ū		
18	" "	skābputra	39,5	76	15,2	13,4	"		
19	" "	labprātība	29	56	11,2		"		
20	pb	apbērt	29,5	57	11,4		"		
21	" "	apbedīt	29,5	57	11,4	12,2	"		
22	" "	starpbrīdis	36	68,5	13,7		"		
23	pp	appīt	56,5	108,5	21,7		"		
24	" "	lappuse	56,5	108,5	21,7		"		
25	bp	lab'prāt	48	93	18,6	21,7	Kr		
26	" "	skābputra	34,5	65,5	13,1	14,9	"	3; 31,5	1,1; 12
27	" "	labprātība	34	64,5	12,9		"		
28	pb	apbērt	39,5	76	15,2		"		
29	" "	apbedīt	33	62,5	12,5	12,6	"		
30	" "	starpbrīdis	26,5	50,5	10,1		"		
31	pp	appīt	51	98	19,6		"		
32	" "	lappuse	37,5	71,5	14,3	16,9	"		
33	bp	lab'prāt	64	122,5	24,5		Sv		
34	" "	skābputra	56	107,5	21,5	22,7	"		
35	" "	labprātība	57,5	110,5	22,1		"		
36	pb	apbērt	50,5	97	19,4		"		
37	" "	apbedīt	38,5	74	14,8	17,0	"		
38	" "	starpbrīdis	44	84,5	16,9		"		
39	pp	appīt	71	136	27,2		"		
40	" "	lappuse	66,5	127,5	25,5	26,3	"		

[t], [d]

Troksnenis [t] resp. [d] pētīts vārdos *attāls*, *attieksme*, *atdot*, *atdāvināt* u. c. tml., iegūstot 40 oscilogrammu.

[t] izrunas laika svārstības ir šādas:

T	izrunā no	13,1σ—16,7σ;	vidējais izrunas laiks	— 15,3σ;
E	" "	15,0σ—19,4σ;	" "	— 17,9σ;
U	" "	13,3σ—17,5σ;	" "	— 15,5σ;
Kr	" "	10,3σ—16,9σ;	" "	— 13,7σ;
Sv	" "	16,9σ—24,5σ;	" "	— 20,8σ.

[d] izrunas laikam ir šāds apjoms:

T	izrunā no	12,2σ—16,4σ;	vidējais izrunas laiks	— 13,8σ;
E	" "	18,8σ—24,1σ;	" "	— 20,6σ;
U	" "	11,6σ—15,2σ;	" "	— 13,7σ;
Kr	" "	11,0σ—13,9σ;	" "	— 12,9σ;
Sv	" "	11,0σ—16,7σ;	" "	— 13,7σ.

[t] resp. [d] pa lielākajai daļai fiksēts priedēkļa un saknes sadūrā un tikai vienā vārdā — *goddevīgs* salikteņa komponentu sadūrā. Citās pozīcijās [t] resp. [d] oscilografēts vārdos *lidzietība, attīstīties, starpbrīdis* u. c.

Izrunas laika ziņā [d], kas izveidojies ar asimilāciju priedēkļa un saknes sadūrā, piem., *atdot, atdusa, atdāvināt*, attiecas pret šo pašu troksneni citās pozīcijās T izrunā aptuveni kā 1,6:1, Ē izrunā — kā 1,8:1, U un Sv izrunā — kā 1,1:1 un Kr izrunā kā 1,7:1. Trīs diktores [d] priedēkļa un saknes sadūrā izrunājušas pusotras reizes garāk, kamēr divām diktorēm šādas pozīcijas [d] kvantitatīvi ir līdzīgs atbilstošajam citu pozīciju troksnenim. Minētais salīdzinājums mudina domāt, ka U un Sv vārdus *atdot, atdusa* un *atdāvināt* izrunājušas ar īsu [d] resp. zudušu [t], lai gan vārdā *atdot* [d] abām diktorēm ir ievērojami garāks nekā pārējos divos vārdos. [d] vārdā *atdot* U ir 15,2^σ, Sv — 13,3^σ, vārdā *atdusa* U — 14,3^σ, Sv — 16,7^σ, vārdā *atdāvināt* U — 11,6^σ, Sv — 11,0^σ.

Salīdzinot [d], kas radies ar asimilāciju priedēkļa un saknes sadūrā, piem., *atdot*, ar [d] salikteņa komponentu sadūrā, piem., *goddevīgs*, starp minētajiem troksneņiem veidojas šādas kvantitātes attiecības: T izrunā aptuveni kā 1,2:1, U, Kr, Sv izrunā — kā 1,1:1; Ē izrunā minētais saliktenis nav fiksēts. No četrām diktorēm tikai viena [d] priedēkļa un saknes sadūrā izrunājusi garāk nekā salikteņa komponentu sadūrā, kamēr pārējām trim minētie [d] kvantitatīvie varianti ir līdzīgi. Tā kā [d], piem., *atdot* ir gan garāks, gan kvantitātes ziņā līdzīgs [d], piem., *goddevīgs*, tad šeit izvirzās dilēma. Vai nu vārdā *atdot* u. c. tml. [t] nav zudis, bet, asimilējoties balsīguma ziņā, kļuvis par pusgaru troksneni [d]; šādā gadījumā par tādas pašas kvantitātes troksneni atzīstams [d] vārdā *goddevīgs*; jeb vai [t] vārdā *atdot* u. c. tml. ir zudis, bet tad jāuzskata, ka arī [d] var zust [d] priekšā salikteņu komponentu sadūrā, piem., *goddevīgs* un šai vārdā pusgarš (vai arī garš) troksnenis neveidojas.

Iekams izvēlēties kādu no šīm alternatīvām, jānoskaidro vēl citi troksneņu kvantitātes attiecību gadījumi.

[t] vārdos *attāls, attieksme* u. c. tml. kvantitatīvi attiecas pret [t] vārdos *skābputra, līdzietīgs* u. c. tml. T, U un Sv izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ē un Kr izrunā — kā 1,3:1. Spriežot pēc šīm attiecībām, visas diktores priedēkļa un saknes sadūrā lietojušas troksneni, kas ir apmēram pusotras reizes garāks nekā citās pozīcijās, t. i., pusgaru troksneni. Tātad, ņemot vērā troksneņa [t] kvantitatīvās īpašības, priedēkļa [t] saknes [t] priekšā nezūd vārdos *attāls, attieksme* u. c. tml. Šis konstatējums pa-

turams prātā, salīdzinot [d] ar [t] izrunas laika ziņā priedēkļa un saknes sadūrā.

[d], piem., *atdot* attiecas pret [t], piem., *attāls* T un U izrunā aptuveni kā 1:1,2, E izrunā kā 1,2:1, Kr izrunā — kā 1:1,1 un Sv izrunā — kā 1,5:1. [d] un [t] kvantitātes attiecības rāda, ka [d], kas radies ar asimilāciju priedēkļa un saknes sadūrā, tikai vienas diktores izrunā ir garāks nekā [t] attiecīgajā pozīcijā, vienai diktorei minēto troksneņu garums ir apmēram vienāds, bet triju diktoru izrunā [d] vērtējams par īsu salīdzinājumā ar tādas pašas pozīcijas [t].

Pēc aplūkotajām [t] resp. [d] kvantitātes attiecībām ir secināms:

1) ar asimilāciju radies [d] priedēkļa un saknes sadūrā ir vai nu pusotras reizes garāks nekā [d] citās pozīcijās, vai arī kvantitātes ziņā tam līdzīgs;

2) ar asimilāciju izveidota [d] kvantitāte priedēkļa un saknes sadūrā un neasimilēta [d] kvantitāte salikteņa komponentu sadūrā ir aptuveni vienāda;

3) priedēkļa un saknes sadūrā attieksmē pret citām pozīcijām ir sastopams pusgarš [t];

4) analizējamās pozīcijas [d] kvantitatīvi atšķiras no šās pašas pozīcijas [t]: triju diktoru izrunā [d] ir īsāks nekā [t].

No minētajām atziņām izriet šāds vispārinājums. Vārd-sakara rūpīgā izrunā priedēkļa un saknes sadūrā palaikam lieto īsu [d], bet pusgaru [t]; tāpēc ir iespējams [t] zudums [d] (bet nevis [t]) priekšā, piem., [aduot], [adusa], [adāvināt], bet — [attāls], [attieksme], [attīstīties]. Salikteņa komponentu sadūrā tāpat ir vērojama tendence troksnenim [d] saīsināties resp. zust, piem., [guodevīks].

Izmēri par [t], [d] izrunas laiku priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu sadūrā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	<500 hz> svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	td	atdot	36	68,5	13,7		
2	" "	atdusa	34	64,5	12,9		T
3	" "	atdāvināt	36,5	69,5	13,9		"
4	" "	atdot	33,5	63,5	12,7		"
5	" "	atdoties	34	64,5	12,9	13,8	"
6	" "	atdusa	41	79	15,8		"
7	" "	atdāvināt	42,5	82	16,4		"
8	" "	pretدابisks	37	70,5	14,1		"
9	" "	pretدربība	32	61	12,2		"

1	2	3	4	5	6	7	8
10	tt	attāls	43,5	83,5	16,7		T
11	""	attieksme	41,5	80	16,0	15,3	"
12	""	attīstīties	34,5	65,5	13,1		"
13	dd	goddevīgs	30,5	58	11,6	—	"
14	td	atdot	63	120,5	24,1		Ē
15	""	atdusa	48,5	94	18,8	20,6	"
16	""	atdāvināt	48,5	94	18,8		"
17	tt	attāls	50,5	97	19,4		"
18	""	attieksme	50,5	97	19,4	17,9	"
19	""	attīstīties	39	75	15,0		"
20	td	atdot	39,5	76	15,2		Ū
21	""	atdusa	37,5	71,5	14,3	13,7	"
22	""	atdāvināt	30,5	58	11,6		"
23	tt	attāls	45,5	87,5	17,5		"
24	""	attieksme	41	79	15,8	15,5	"
25	""	attīstīties	35	66,5	13,3		"
26	dd	goddevīgs	33,5	63,5	12,7	—	"
27	td	atdot	36,5	69,5	13,9		Kr
28	""	atdusa	35,5	69,5	13,9	12,9	"
29	""	atdāvināt	28,5	55	11,0		"
30	tt	attāls	44	84,5	16,9		"
31	""	attieksme	36,5	69,5	13,9	13,7	"
32	""	attīstīties	27	51,5	10,3		"
33	dd	goddevīgs	30	57	11,4	—	"
34	td	atdot	35	66,5	13,3		Sv
35	""	atdusa	43,5	83,5	16,7	13,7	"
36	""	atdāvināt	28,5	55	11,0		"
37	tt	attāls	64	122,5	24,5		"
38	""	attieksme	55	105,5	21,1	20,8	"
39	""	attīstīties	44	84,5	16,9		"
40	dd	goddevīgs	33,5	63,5	12,7	—	"

[k]

Sā nebalsīgā troksneņa izrunas laiks pētīts 4 diktoru izrunā vārdā *tikko*. Tā kā latviešu valodā nav priedēkļu, kas beidzas ar [k] resp. [g], tad šeit iztirzāsim tikai nebalsīgā troksneņa kvantitāti salikteņa komponentu sadūrā.

T izrunā bez *tikko* fiksēts arī *aizsargkārtā*; starp minēto salikteņu nebalsīgajiem troksneņiem [k] veidojas šāda kvantitātes attiecība: [k] vārdā *tikko* attiecas pret [k] vārdā *aizsargkārtā* aptuveni kā 1,4 : 1. Citās pozīcijās oscilografēts [k] vārdā *uzsaukumi*. Salīdzinot pētījamās pozīcijas [k] ar [k] vārdā *uz-*

saukumi, rodas šāda minēto troksneņu kvantitātes attiecība: T izrunā aptuveni kā 1,5:1, U izrunā — kā 1,3:1 un Kr, Sv izrunā — kā 1,2:1. Bez tam citās pozīcijās fiksēts troksneņu savienojums [ks] vārdā *attieksme*. [ks] kvantitatīvi attiecas pret [k] vārdā *tikko* T izrunā — kā 1,6:1 un Sv izrunā — kā 1,4:1.

Sprīžot pēc minētajām kvantitātes attiecībām, visas diktores vārdā *tikko* [k] izrunājušas garāk nekā vārdā *uzsaukumi*. Garuma ziņā ievērojami atšķiras aplūkojamās pozīcijas [k] divu diktoru — T un U izrunā, kur tas attieksmē pret [k] vārdā *uzsaukumi* ir pusotras reizes garāks, bet attieksmē pret [ks] — līdzīgs šim troksneņu savienojumam. Diktoru Kr un Sv izrunā turpretī aplūkojamais [k] tuvojas citu pozīciju [k] garumam un ir apmēram pusotras reizes īsāks nekā [ks].

Tātad salikteņa *tikko* komponentu sadūrā lieto gan pusgaru vai garu, gan īsu nebalsīgo troksneni [k]. Troksneņa garuma saīsināšanās tiek uztverta kā [k] pozicionāls zudums minēto morfēmu sadūrā.

Izmēri par [k] izrunas laiku salikteņa komponentu sadūrā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	kk	tikko	49	95	19,0	—	T
2	„ „	„	56,5	108,5	21,7	—	U
3	„ „	„	32,5	62	12,4	—	Kr
4	„ „	„	45	86,5	17,3	—	Sv

[c]

Nebalsīgais troksnenis [c] pētīts četru diktoru izrunā pus-priedēkļa un saknes sadūrā. Oscilografēts vārds *lidzciētīgs* un T izrunā arī — *lidzciētība*. Citās pozīcijās [c] nav fiksēts, tāpēc salīdzinājumam izmantosim [k] un [ks] vārdos *uzsaukumi*, *attieksme*.

[c] vārdā *lidzciētīgs* kvantitatīvi attiecas pret [k] vārdā *uzsaukumi* T izrunā aptuveni kā 1,3:1, Ē izrunā — kā 1,6:1, U izrunā — kā 1,1:1 un Kr izrunā — kā 1,5:1. Izņemot U, kuras izrunā [c] un [k] garuma ziņā ir apmēram līdzīgi, pārējo diktoru izrunā [c] pus-priedēkļa un saknes sadūrā ir pusotras reizes garāks nekā [k] citās pozīcijās. Tas nozīmē, ka lielākajā fiksēto izrunas variantu daļā aplūkojamā pozīcijā ir sastopams [c], kas radies, balsīgajam [3] asimilējoties nebalsīguma ziņā un

saplūstot ar sekojošo saknes nebalsīgo afrikātu vienā pusgarā troksnenī.

Tikai nedaudz garāks par [c] ir divu troksneņu savienojums [ks], izņemot diktori U, kuras izrunā [c] ir ievērojami īsāks. [ks] izrunas laiks ir šāds: T izrunā — 17,9^σ, Ē izrunā — 20,5^σ, Kr izrunā — 19,4^σ, U izrunā — 23,8^σ. [c] izrunas laiku raksturo šādi skaitļi: T izrunā — 16,2^σ, Ē izrunā — 21,9^σ, Kr izrunā — 15,4^σ, U izrunā — 17,3^σ.

Aplūkoto troksneņu kvantitātes attiecības un izrunas laika izmēri rāda, ka puspriedēkļa un saknes sadūrā vārdsakara rūpīgā izrunā, balsīgajam troksnenim asimilējoties par nebalsīgo, rodas vai nu garš, vai pusgarš [c], piem., [līccietīks] — [līc:ietīks].

Izmēri par [c] izrunas laiku puspriedēkļa un saknes sadūrā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	dzc	līdzcietīgs	45	86,5	17,3		T
2	„ „	„	45	86,5	17,3	16,2	„
3	„ „	līdzcietība	37	70,5	14,1		„
4	„ „	līdzcietīgs	57	109,5	21,9	—	Ē
5	„ „	„	45	86,5	17,3	—	U
6	„ „	„	40,5	77	15,4	—	Kr

[s], [z]

[s] resp. [z] fiksēts vārdos *aizsniegt, jāuzsāk, uzsaukumi, pussargs, uzzelt* u. c., iegūstot 27 oscilogrammas.

Ar asimilāciju izveidota [s] izrunas laiks svārstās

T	izrunā no	13,5 ^σ —23,2 ^σ ;	vidējais izrunas laiks	—	18,7 ^σ ;
Ē	„	18,1 ^σ —24,9 ^σ ;	„	„	— 22,1 ^σ ;
U	„	19,8 ^σ —26,8 ^σ ;	„	„	— 23,3 ^σ ;
Kr	„	17,9 ^σ —20,7 ^σ ;	„	„	— 19,7 ^σ ;
Sv	„	14,3 ^σ —29,3 ^σ ;	„	„	— 24,2 ^σ .

[s] saliktena komponentu un [z] priedēkļa un saknes sadūrā fiksēts tikai vienā variantā. Citās pozīcijās oscilografēts [s] un [st] vārdos *atdusa, lappuse, attīstīties*.

[s], piem., *aizsniegt* kvantitatīvi attiecas pret [s], piem., *atdusa* T izrunā aptuveni kā 1:1,1, Ē izrunā — kā 1,2:1, U izrunā — kā 1:1 un Kr, Sv izrunā — kā 1,1:1. Pēc šā salīdzinājuma redzams, ka tikai Ē izrunā [s] pētījamā pozīcijā ir ievērojami garāks nekā citās pozīcijās. Turpretī pārējām četrām diktorēm

[s] kvantitatīvie varianti ir vai nu līdzīgi, vai identi. Tādā kārtā varētu domāt, ka [s] priedēkļa un saknes sadūrā ir īss troksnenis, kas izveidojies priedēkļa beigu troksnenim [z] nevis asimilējoties, bet zūdot. Taču šāda [s] kvantitātes parādība ir tikai šķietama. Iekams precīzi noteikt [s] garumu priedēkļa un saknes sadūrā vārdos *aizsniegt*, *uzsaukumi* u. c., ir jāņem vērā vismaz divi apstākļi: 1) citu pozīciju [s] kvantitātes attiecība pret savienojumu [st] un 2) neliels [z] balsīguma paglābums Kr izrunā. Citu pozīciju [s], kas atrodas starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem, kvantitatīvi attiecas pret [st] T un U izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ē izrunā — kā 1,8:1 un Kr izrunā — kā 1,3:1; Sv izrunā [s] citās pozīcijās nav fiksēts. Tādā kārtā redzams, ka [s] starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem attieksmē pret divu īsu troksneņu savienojumu [st] ir apmēram nepilnas pusotras reizes garāks. Ja [st] pēc izrunas laika īpašībām ir līdzīgs vienam pusgaram vai garam līdzskanī, tad [s] starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem uzlūkojams par garu vai pārgaru troksneni un kā citu pozīciju līdzskanis nav izdevīgs salīdzinājumā ar [s] izrunas laiku, kas fiksēts priedēkļa un saknes sadūrā. Minētais salīdzinājums ir neērts tāpēc, ka nav izpētīta nebalsīgo troksneņu kvantitāte starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem. Šī problēma pētījama citos apcerējumos.

Uz priedēkļa līdzskaņa paglābumu, šķiet, norāda arī neliels balsīguma elementa saglabājums vārdā *aizsniegt* diktores Kr izrunā (sk. 84. lpp.).

[s] salikteņa *pussargs* komponentu sadūrā garuma ziņā ir apmēram vienāds vai nedaudz garāks nekā [s] priedēkļa un saknes sadūrā. *Pussargs*, *aizsniegt*, *jāuzsāk* u. c. tml. vārdu [s] izrunas laika izmēri ir šādi: T izrunā 21,9^σ—18,7^σ, U izrunā 23,0^σ—23,3^σ, Kr izrunā 21,1^σ—19,7^σ, Sv izrunā 24,3^σ—24,2^σ. Turpretī [z] priedēkļa un saknes sadūrā visām diktorēm ir īsāks nekā [s] tanī pašā pozīcijā, piem., šo troksneņu izrunas laiks *uzzelt* iepretim *uzsaukumi* sadalās šādi: T izrunā 17,7^σ—18,7^σ, U izrunā 18,1^σ—23,3^σ, Kr izrunā 16,4^σ—19,7^σ, Sv izrunā 13,5^σ—24,2^σ. Tomēr arī vārdā *uzzelt* nav noticis priedēkļa līdzskaņa zudums. Troksneņa saīsinājums attieksmē pret tādas pašas pozīcijas [s] skaidrojams ar to, ka balsīgie troksneņi vispār mēdz būt īsāki nekā nebalsīgie. Salīdzinot [z] aplūkojamā pozīcijā ar [d] citās pozīcijās, veidojas šādas kvantitātes attiecības: T izrunā aptuveni kā 2,1:1, U izrunā — kā 1,5:1, Kr izrunā — kā 2,3:1 un Sv izrunā — kā 1,2:1. [z] un [d] garuma attiecības pierāda, ka arī balsīgais troksnenis [z] priedēkļa un saknes sadūrā ir vai nu pusgarš, vai garš līdzskanis.

No [s], [z] kvantitātes attiecību un izrunas laika izmēru analīzes izriet sekojošais:

1) priedēkļa un saknes, kā arī salikteņa komponentu sadūrā un starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem rodas aptuveni vienāda garuma [s], kas dažkārt var pat pārsniegt divu īsu nebalsīgo troksneņu kvantitāti;

2) priedēkļa un saknes sadūrā [z] ir īsāks nekā [s]; tomēr attieksmē pret balsīgajiem troksneņiem citās pozīcijās arī [z] savas kvantitatīvās īpašības kā pusgarš vai garš līdzskanis nezaudē.

Tātad pētījamās pozīcijas [s], [z] vārdsakara rūpīgā izrunā ir pusgari vai gari troksneņi, kas radušies ar asimilāciju vai bez tās. Aplūkotajos vārdos *aizsniegt*, *jāuzsāk*, *pussargs*, *uzzelt* u. c. minēto troksneņu zudums nav konstatējams.

Izmēri par [s], [z] izrunas laiku priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu sadūrā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 Hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors	Garums mm	
								z s	z s
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	zs	aizsniegt	46	88,5	17,7		T		
2	”	”	60,5	116	23,2		”		
3	”	aizsnausties	40,5	77	15,4		”		
4	”	aizsargkārtā	35,5	67,5	13,5	18,7	”		
5	”	bezsaikļa	55,5	106,5	21,3		”		
6	”	jāuzsāk	53,5	102,5	20,5		”		
7	”	uzsākumi	49,5	96	19,2		”		
8	ss	pussargs	57	109,5	21,9	—	”		
9	zz	uzzelt	46	88,5	17,7	”	”		
10	zs	aizsniegt	65	124,5	24,9		E		
11	”	jāuzsāk	60,5	116	23,2	22,1	”		
12	”	uzsākumi	47	90,5	18,1		”		
13	”	aizsniegt	61	117	23,4		Ū		
14	”	jāuzsāk	69,5	134	26,8	23,3	”		
15	”	uzsākumi	51,5	99	19,8		”		
16	ss	pussargs	60	115	23,0	—	”		
17	zz	uzzelt	47	90,5	18,1	—	”		
18	zs	aizsniegt	53,5	102,5	20,5		Kr	5; 48,5	1,9; 18,6
19	”	jāuzsāk	54	103,5	20,7	19,7	”		
20	”	uzsākumi	46,4	89,5	17,9		”		
21	ss	pussargs	55	105,5	21,1	—	”		
22	zz	uzzelt	42,5	82	16,4	—	”		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23	zs	aizsniegt	76,5	146,5	29,3		Sv		
24	„ „	jāuzsāk	75,5	144,5	28,9		„		
25	„ „	uzsaukumi	37,5	71,5	14,3	24,2	„		
26	ss	pussargs	63,5	121,5	24,3	—	„		
27	zz	uzzelt	35,5	67,5	13,5	—	„		

[š], [ž]

Troksnenis [š] rešp. [ž] pētīts vārdos *izšūt*, *aizžogojums* un *aizšaujamais*. Šai sakarā iegūts 15 oscilogrammu.

[š] izrunas laika apjoms ir šāds:

T	izrunā no	16,0σ—22,6σ;	vidējais izrunas laiks	—	19,3σ;
Ē	„ „	18,1σ—19,2σ;	„ „ „	—	17,5σ;
U	„ „	17,3σ—25,7σ;	„ „ „	—	21,5σ;
Kr	„ „	13,7σ—20,9σ;	„ „ „	—	17,3σ;
Sv	„ „	22,1σ—24,1σ;	„ „ „	—	23,1σ.

Citās pozīcijās [š], [ž] nav fiksēts, tāpēc salīdzinājumā izmantosim citus balsīgos un nebalsīgos troksņņus. [š] vārdos *izšūt*, *aizšaujamais* attiecas pret [t] vārdos *labprātība*, *līdzcietīgs* u. c. T izrunā aptuveni kā 1,5:1, Ē, Sv izrunā — kā 1,4:1 un U, Kr izrunā — kā 1,7:1. Pētījamais [š], kas priedēkļa un saknes sadūrā radies ar asimilāciju, ir apmēram pusotras reizes garāks nekā [t] citās pozīcijās. Salīdzinājumā ar savienojumu [st] aplūkojamais [š] ir vai nu garāks, vai arī vienāds ar to. [š] attiecas pret [st] pēc kvantitātes T, Kr izrunā aptuveni kā 1,3:1, Ē izrunā — kā 1,1:1, U izrunā — kā 1:1 un Sv izrunā — kā 1,2:1. Jau norādījām, ka starp neuzsvērtiem īsiem patskaņiem un priedēkļa un saknes sadūrā veidojas aptuveni vienādi [s] kvantitatīvie varianti. Līdzīgi izrunas laika izmēri konstatējami, arī aplūkojamās pozīcijas [š] salīdzinot ar [s] starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem:

	[š]	[s]
T	19,3σ	— 19,3σ
Ē	17,5σ	— 18,1σ
U	21,5σ	— 22,2σ
Kr	17,3σ	— 18,5σ
Sv	23,1σ	— 22,0σ

Ja par garu troksneni atzīstams [s] starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem, tad, spriežot pēc minētajiem datiem, par tādas pašas kvantitātes līdzskani uzlūkojams arī [š] priedēkļa un sak-

nes saturā. Protams, [š] garumu novērtējot vispusīgi, jāievēro arī tā attieksme pret citiem nebalsīgajiem troksneņiem.

[ž] vārdā *aizžogot* ir īsāks nekā [š] priedēkļa un saknes saturā. Salīdzinot pētījamo [ž], kas ar asimilāciju artikulācijas centra ziņā izveidojies priedēkļa un saknes saturā, ar citu pozīciju [b], vērojamas šādas kvantitātes attiecības: T izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, Ē izrunā — kā 2,6 : 1, U izrunā — kā 1,4 : 1, Kr izrunā — kā 1,8 : 1 un Sv izrunā — kā 2 : 1. Attieksmē pret minēto [b] aplūkojamās pozīcijas [ž] divu diktoru izrunā ir apmēram divas vai divarpus reizes un divu diktoru izrunā — pusotras reizes garākš. Tikai T izrunā pētjamais [ž] ir nedaudz garāks nekā [b] citās pozīcijās.

No [š], [ž] analīzes izriet šādas atziņas:

1) ar asimilāciju radies [š] priedēkļa un saknes saturā ir pusotras reizes garāks nekā nebalsīgie troksneņi citās pozīcijās vai arī kvantitatīvi līdzīgs divu īsu līdzskaņu savienojumam;

2) pētjamais [š] garuma ziņā ir aptuveni vienāds ar [s], kas atrodas starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem;

3) pēc kvantitatīvajām īpašībām aplūkojamās pozīcijas [ž] ir līdzīgs šās pašas pozīcijas [š], lai gan absolūtais izrunas laiks nebalsīgajam troksnenim ir ievērojami lielāks nekā balsīgajam līdzskanī.

Ievērojot šos atzinumus, secinām, ka vārdsakara rūpīgā izrunā priedēkļa un saknes saturā lieto gan pusgarus, gan garus troksneņus [š] un [ž]. Šie troksneņi minētajā pozīcijā izveidojušies ar asimilāciju nebalsīguma resp. artikulācijas centra ziņā un līdzskaņu pozicionālajam zudumam nepakļaujas. Pētītajos vārdos var būt šādi [š], [ž] varianti: [iš:ūt] — [iššūt], [aiš:aujamais] — [aiššaujamais], [aiž:uoguojums] — [aižžuoguojums].

Izmēri par [š], [ž] izrunas laiku priedēkļa un saknes saturā

Nr. p. k.	Līdzskanlis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	<500 Hz> svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	zš	izšūt	58,5	113	22,6		T
2	zž	aizžogot	26,5	50,5	10,1	—	"
3	zš	aizšaujamais	41,5	80	16,0	19,3	"
4	zž	izžūt	49,5	96	19,2		Ē
5	" "	aizžogot	47	90,5	18,1	18,6	"
6	zš	aizšaujamais	45,5	87,5	17,5	—	"
7	" "	izšūt	67	128,5	25,7		U
8	zž	aizžogot	36,5	69,5	13,9	—	"

1	2	3	4	5	6	7	8
9	zš	aizšaujamaiss	45	86,5	17,3	21,5	U
10	„ „	izšūt	54,5	104,5	20,9		Kr
11	zž	aizžogot	35,5	67,5	13,5	—	„
12	zš	aizšaujamaiss	36	68,5	13,7	17,3	„
13	„ „	izšūt	63	120,5	24,1		Sv
14	zž	aizžogot	41,5	80	16,0	—	„
15	zš	aizšaujamaiss	57,5	110,5	22,1	23,1	„

2. Vidēji ātrā izrunā teikumsakarā

Lai gan valodas skaņu relatīvā izrunas laika pētījumos izrunas stilam resp. tempam nav būtiskas nozīmes, tomēr šeit izvēlējamies troksneņu apskatu ne vien vārdsakara rūpīgā, bet arī teikumsakara vidēji ātrā izrunā. To darām tādēļ, ka bez līdzskaņu kvantitātes cenšamies noskaidrot morfēmu sadurā arī līdzskaņu zudumu resp. paglābumu. Lai pārbaudītu, kā izrunas stila ietekmē aplūkojamā pozīcijā zūd vai paglābjas troksneņi, pētījamās parādības raksturojam divos minētajos stilistiskajos variantos.

[p], [b]

Sie troksneņi fiksēti vārdos *labprāt*, *apbedī*, *starpbrīdī*, *lappusi*, *skābputru* u. c. teikumsakarā, iegūstot 37 oscilogrammas. Teikumsakara vidēji ātrā izrunā [p] izrunas laikam ir šāds apjoms:

T	izrunā no	11,4σ—18,6σ;	vidējais izrunas laiks	— 15,6σ vai 17,3σ;
E	„ „	12,5σ—15,2σ;	„ „ „	— 13,1σ „ 15,2σ;
U	„ „	9,5σ—17,9σ;	„ „ „	— 12,6σ „ 15,9σ;
Kr	„ „	12,2σ—15,2σ;	„ „ „	— 12,5σ „ 14,2σ;
Sv	„ „	12,0σ—25,1σ;	„ „ „	— 16,4σ „ 22,2σ.

[b] izrunas laiks teikumsakara vidēji ātrā izrunā svārstās

T	izrunā no	10,1σ—13,7σ;	vidējais izrunas laiks	— 11,4σ;
E	„ „	10,8σ—14,3σ;	„ „ „	— 12,5σ;
U	„ „	9,5σ—9,9σ;	„ „ „	— 9,3σ;
Kr	„ „	9,7σ—12,7σ;	„ „ „	— 11,4σ;
Sv	„ „	11,4σ—11,8σ;	„ „ „	— 11,6σ.

Citās pozīcijās [b] fiksēts vārdā *attīstības*, [p] nav oscilografēts. [p] salīdzināsim ar citu pozīciju [t].

Ar asimilāciju izveidojies [p] pētīts tikai salikteņu komponentu sadurā, piem., *labprāt, labprātīgi* u.c. Šāda [p] kvantitāte attiecas pret citu pozīciju [t] kvantitāti T izrunā aptuveni kā 1,5:1, E, Kr izrunā — kā 1,3:1 un U, Sv izrunā — kā 1,2:1. [p] salikteņu komponentu sadurā ir apmēram pusotras reizes garāks nekā [t] citās pozīcijās. Šo troksneņu salīdzinājums rāda, ka [p] un [t] kvantitātes attiecības starp aplūkojamo pozīciju un citām pozīcijām vidēji ātrā izrunā ir līdzīgas [p] un [t] garuma attiecībām rūpīgā izrunā. Palielinoties runas tempam, analizējamās pozīcijas [p] absolūtais izrunas laiks ir samazinājies (sal. [p] vidējā izrunas laika izmērus 73., 74. lpp. ar izmēriem 87. lpp.). Tomēr [p] kvantitātes attiecības vidēji ātrā izrunā ir apmēram tādas pašas kā rūpīgā izrunā.

[p], kas radies bez asimilācijas priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu sadurā, ir nedaudz garāks nekā iepriekš aplūkotais [p]. Salīdzināsim šādus [p] izrunas laika izmērus:

[p] bez asimilācijas — [p] ar asimilāciju

T izrunā	17,3σ	—	15,6σ
E	15,2σ	—	13,1σ
U	15,9σ	—	12,6σ
Kr	14,2σ	—	12,5σ
Sv	22,2σ	—	16,4σ

Ņemot vērā šos datus, ir jāatzīst, ka starp [p] kvantitatīvajiem variantiem, izņemot diktori Sv, būtiskas atšķirības nerodas. Salikteņa *skābputru* pirmajā komponentā (diktoreim T, E, U) vidēji ātrā, tāpat kā rūpīgā izrunā saglabājies neliels balsīgā troksneņa elements, kas tuvojas dzirdamības robežām (sk. 90. lpp.).

[b], kas izveidojies ar asimilāciju priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu sadurā, piem., *apbedī, starpbridī* attiecas pret citu pozīciju [b], piem., *attīstības* T izrunā aptuveni kā 1,6:1, E izrunā — kā 1,7:1, U izrunā — kā 1,5:1, Kr izrunā — kā 1,8:1 un Sv izrunā — kā 1,4:1. Spriežot pēc šīm attiecībām, analizējamās pozīcijas [b] ir apmēram pusotras reizes garāks nekā citās pozīcijās. Tātad aplūkojamās pozīcijas [p] un [b] pēc kvantitātes ir līdzīgi.

Lai noskaidrotu [p], [b] zudumu resp. paglābumu priedēklī

vai salikteņa pirmajā komponentā teikumsakara vidēji ātrā izrunā, raksturosim šo troksneņu garumu atsevišķos vārdos. Izrunas laiks troksnenim [p] vārdā *lab'prāt* salīdzinājumā ar *labprātīgi* un *skābputra* ir nedaudz lielāks 3 diktoru izrunā, turpretī salīdzinājumā ar *lappusi* un *appit* — tikai 1 diktora izrunā. Sk. sekojošos datus par [p] izrunas laiku vārdos

	<i>lab'prāt</i>	<i>labprātīgi</i>	<i>skābputra</i>	<i>lappusi</i>	<i>appit</i>
T izrunā	18,6σ	11,4σ	16,9σ	17,3σ	—
E „	12,5σ	13,9σ	12,9σ	—	15,2σ
U „	12,5σ	9,5σ	15,8σ	17,9σ	15,9σ
Kr „	12,9σ	—	12,2σ	13,3σ	14,2σ
Sv „	19,2σ	12,0σ	17,9σ	19,4σ	22,2σ

No visiem minētajiem [p] izrunas laika variantiem tikai vienā gadījumā — vārdā *lappusi* U izrunā — [p] garums pārsniedz šā paša troksneņa garumu vārdā *lab'prāt* aptuveni 1,4 reizes. Pārējos gadījumos bez asimilācijas veidoto [p], kaut arī tas ir garāks nekā [p], kas radies ar asimilāciju, liekas nevar uztvert par pusgaru troksneni. Tādā kārtā arī šo [p] kvantitātes variantu salīdzinājums rāda, ka salikteni *lab'prāt* [b] nevis zūd, bet, asimilējoties par [p], saglabājas.

Kvantitātes ziņā līdzīgi ir arī [b] varjanti vārdos *apbedi*, *starpbrīdi*, *apbērto*, kur tikai vienā gadījumā no 15 [b] ir aptuveni 1,3 reizes garāks nekā pārējie šā troksneņa varianti. Pa lielākajai daļai starp [b] variantiem kvantitātes attiecība ir kā 1 : 1 (salīdz. [b] izrunas laika izmērus 90. lpp.).

No aplūkotajiem [p], [b] izrunas laika izmēriem un šo troksneņu kvantitātes attiecībām izriet šādi atzinumi:

1) ar asimilāciju radušies [p], [b] priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadūrā ir pusotras reizes garāki nekā troksneņi citās pozīcijās; pētījamā pozīcijā veidojas pusgari troksneņi;

2) vārdā *lab'prāt* u. c. šeit minētajos vārdos, ievērojot troksneņu kvantitatīvās īpašības, nav konstatējams līdzskaņa zudums.

Tātad teikumsakara vidēji ātrā, tāpat kā vārdsakara rūpīgā izrunā analizējamā pozīcijā lieto pusgarus troksneņus [p], [b], piem., [la'p:rāt], [ab:edi] u. c. tml. Līdzskaņu [p], [b] pozicionāls zudums pētītajā materiālā nav vērojams.

Izmēri par [p], [b] izrunas laiku priedēkļa un saknes vai saliktoņu komponentu saturā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors	b p	
								Garums mm	Izrunas laiks σ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	bp	lab'prāt	48	93	18,6		T		
2	pb	apbedī	36	68,5	13,7		"		
3	" "	starpbrīdī	26,5	50,5	10,1	11,4	"		
4	pp	lappusi	45	86,5	17,3	—	"		
5	bp	lab'prātīgi	30	57	11,4		"		
6	pb	apbērtο	27	51,5	10,3		"		
7	bp	skābputru	44	84,5	16,9	15,6	"	{ 9,5 34,5	3,8 13,1
8	" "	lab'prāt	33	62,5	12,5		E		
9	pb	apbedī	33	62,5	12,5		"		
10	" "	starpbrīdī	28	54	10,8		"		
11	bp	lab'prātīgi	46,5	69,5	13,9		"		
12	pb	apbērtο	37,5	71,5	14,3	12,5	"		
13	bp	skābputru	34	64,5	12,9	13,1	"	7; 27	{ 2,7 10,2
14	pp	appīt	39,5	76	15,2	—	"		
15	bp	lab'prāt	33	62,5	12,5		U		
16	pb	apbedī	25	47,5	9,5		"		
17	" "	starpbrīdī	22,5	43	8,6		"		
18	pp	lappusi	46,5	89,5	17,9		"		
19	bp	lab'prātīgi	25	47,5	9,5		"		
20	pb	apbērtο	26	49,5	9,9	9,3	"		
21	bp	skābputru	41	79	15,8	12,6	"	7; 34	{ 2,7 13,1
22	pp	appīt	36,5	69,5	13,9	15,9	"		
23	bp	lab'prāt	34	64,5	12,9		Kr		
24	pb	apbedī	25,5	48,5	9,7		"		
25	" "	starpbrīdī	33,5	63,5	12,7		"		
26	pp	lappusi	35	66,5	13,3		"		
27	pb	apbērtο	26,5	50,5	10,1	11,4	"		
28	bp	skābputru	32	61	12,2	12,5	"		
29	pp	appīt	40	76	15,2	14,2	"		
30	bp	lab'prāt	30	96	19,2		Sv		
31	pb	apbedī	30,5	58	11,6		"		
32	" "	starpbrīdī	31	59	11,8		"		
33	pp	lappusi	50,5	97	19,4		"		
34	bp	lab'prātīgi	31,5	60	12,0		"		
35	pb	apbērtο	29,5	57	11,4	11,6	"		
36	bp	skābputru	46,5	89,5	17,9	16,4	"		
37	pp	appīt	65,5	125,5	25,1	22,2	"		

[t], [d]

[t] resp. [d] pētīts vārdos *atdusu, atdot, goddevīgs, attīstības* u. c., iegūstot par šiem troksneņiem 34 oscilogrammas.

Pētītajos vārdos vidēji ātrā izrunā vērojamas šādas [t] izrunas laika svārstības:

T	izrunā	no	12,0σ—12,2σ;	vidējais	izrunas	laiks	—	12,1σ;
Ē	"	"	11,6σ—16,2σ;	"	"	"	—	13,4σ;
U	"	"	9,1σ—18,1σ;	"	"	"	—	13,5σ;
Kr	"	"	9,7σ—14,1σ;	"	"	"	—	11,4σ;
Sv	"	"	13,7σ—20,0σ;	"	"	"	—	16,6σ;

Ar asimilāciju izveidota [d] izrunas laika apjoms ir šāds:

T	izrunā	no	10,5σ—12,2σ;	vidējais	izrunas	laiks	—	11,4σ;
Ē	"	"	8,9σ—13,7σ;	"	"	"	—	12,2σ;
U	"	"	7,4σ—9,5σ;	"	"	"	—	8,5σ;
Kr	"	"	6,5σ—8,6σ;	"	"	"	—	7,4σ;
Sv	"	"	11,0σ—14,1σ;	"	"	"	—	12,8σ;

Izņemot *goddevīgs*, pārējos gadījumos [t], [d] fiksēti priedēkļa un saknes sadūrā.

Ar asimilāciju radies [d], piem., *atdot* attiecas pret [d] citās pozīcijās, piem., *apbedī* T, Kr izrunā aptuveni kā 1,2:1, Ē izrunā — kā 1,4:1, U izrunā — kā 1,1:1 un Sv izrunā — kā 1,3:1. Divas diktores [d] priedēkļa un saknes sadūrā izrunājušas nepilnas pusotras reizes garāk nekā citās pozīcijās. Triju diktoru izrunā pētījamās pozīcijas [d] ir tikai nedaudz garāks par šā troksneņa citu pozīciju variantu.

Salīdzinot [d], kas radies ar asimilāciju priedēkļa un saknes sadūrā, ar [d] salikteņa komponentu sadūrā, veidojas šādas kvantitātes attiecības: T izrunā aptuveni kā 1,6:1, Ē izrunā — kā 1,2:1, U, Kr izrunā — kā 1:1 un Sv izrunā — kā 1:1,3. Līdzīgas [d] kvantitatīvo variantu attiecības konstatētas arī vārdsakara rūpīgā izrunā (sk. 78. lpp.). No piecām diktorēm tikai divas — T un Ē [d] priedēkļa un saknes sadūrā izrunājušas garāk nekā salikteņa *goddevīgs* komponentu sadūrā, divām diktorēm [d] varianti garuma ziņā ir vienādi un vienas diktores [d], piem., *atdot* ir īsāks par šā paša troksneņa variantu minētajā saliktenī.

[t], piem., *attieksmē* garuma ziņā attiecas pret [t], piem., *skābputru* T, Kr, Sv izrunā aptuveni kā 1,2:1 un Ē, U izrunā — kā 1,3:1. Spriežot pēc šīm attiecībām, visas diktores priedēkļa un saknes sadūrā [t] izrunājušas garāk nekā citās pozīcijās.

Ar asimilāciju radies [d] kvantitatīvi attiecas pret priedēkļa un saknes saturā esošo [t] T izrunā aptuveni kā 1:1,1, Ē izrunā — kā 1:1,2, U, Kr izrunā — kā 1,6:1 un Sv izrunā — kā 1:1,3. Izņemot T, visu pārējo diktoru izrunā vārdos *atdot*, *atdāvināt*, *atdusu* [d] ir apmēram pusotras reizes īsāks nekā [t] vārdos *attāls*, *attieksmē*.

Pēc aplūkotajām [t], [d] kvantitātes attiecībām ir secināms:

1) ar asimilāciju radies [d] priedēkļa un saknes saturā ir vai nu nepilnas pusotras reizes garāks par citu pozīciju [d], vai arī garuma ziņā līdzīgs tam;

2) bez asimilācijas izveidots [d] salikteņa komponentu saturā var būt īsāks, garāks vai idents ar [d] variantu, kas sastopams priedēkļa un saknes saturā;

3) aplūkojamās pozīcijas [t] ir nepilnas pusotras reizes garāks nekā šā troksneņa variants citās pozīcijās vai [d] priedēkļa un saknes saturā.

Tātad teikumsakara vidēji ātrā, tāpat kā vārdsakara rūpīgā izrunā priedēkļa un saknes saturā biežāk lieto īsu nekā pusgaru [d]. Šā iemesla dēļ priedēkļa [t] zūd saknes [d] priekšā; līdzskaņa [d] zudums novērojams arī salikteņa komponentu saturā, piem., [adusu], [aduot], [guodevīks]. Turpretī vārdos *attāls*, *attieksmē* u. c. priedēkļa un saknes saturā palaikam lieto pusgaru troksneni, un līdzskaņa zudums arī teikumsakara vidēji ātrā izrunā šajos vārdos nav konstatējams.

Izmēri par [t], [d] izrunas laiku priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu saturā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	dd	goddevīgs	20,5	39	7,8	—	T
2	td	atdusu	27,5	52,5	10,5		"
3	tt	attīstības	31,5	60	12,0		"
4	td	atdāvinot	32	61	12,2	11,4	"
5	" "	atdot	29,5	57	11,4		"
6	tt	attieksmē	32	61	12,2	12,1	"
7	" "	attāls	42	81	16,2		Ē
8	dd	goddevīgs	24	45,5	9,1	—	"
9	td	atdusu	36	68,5	13,7		"
10	tt	attīstības	33	62,5	12,5		"
11	td	atdāvinot	28,5	55	11,0		"
12	" "	atdot	23,5	44,5	8,9	11,2	"
13	tt	attieksmē	30,5	58	11,6	13,4	"

1	2	3	4	5	6	7	8
14	tt	attāls	35	66,5	13,3		U
15	dd	goddevīgs	22,5	43	8,6	—	"
16	td	atdusu	25	47,5	9,5		"
17	tt	attīstības	24	45,5	9,1		"
18	td	atdāvinot	19	37	7,4		"
19	"..	atdot	23	43,5	8,7	8,5	"
20	tt	attieksmē	47	90,5	18,1	13,5	"
21	"..	attāls	37	70,5	14,1		Kr
22	dd	goddevīgs	19	37	7,4	—	"
23	td	atdusu	18,5	36	7,2		"
24	tt	attīstības	25,5	48,5	9,7		"
25	td	atdāvinot	22,5	43	8,6		"
26	"..	atdot	17	32,5	6,5	7,4	"
27	tt	attieksmē	27	51,5	10,3	11,4	"
28	"..	attāls	41,5	80	16,0		Sv
29	dd	goddevīgs	42	81	16,2	—	"
30	td	atdusu	37	70,5	14,1		"
31	tt	attīstības	36	68,5	13,7		"
32	dd	atdāvinot	28,5	55	11,0		"
33	td	atdot	35	66,5	13,3	12,8	"
34	tt	attieksmē	52	100	20,0	16,6	"

[k]

Teikumsakara vidēji ātrā izrunā salikteņa *tikko* komponentu sadūrā fiksēts nebalsīgais troksnenis [k]. Citās pozīcijās oscilografēts [k] vārdā *uzsaukumus* un [ks] vārdā *attieksmē*.

[k] vārdā *tikko* attiecas pret [k] vārdā *uzsaukumus* T, Ē izrunā aptuveni kā 1,3 : 1, U, Kr izrunā — kā 1,2 : 1 un Sv izrunā — kā 1 : 1. Salikteņa [k] ir nepilnas pusotras reizes garāks nekā citu pozīciju [k] 4 diktoru izrunā, diktores Sv minētos [k] variantus garuma ziņā izrunājusi vienādi.

Salīdzinot [ks] ar [k] pētījamā pozīcijā, veidojas šādas attiecības: [ks] attiecas pret [k] T, Sv izrunā aptuveni kā 1,1 : 1. Ē izrunā — kā 1 : 1,1 un Kr izrunā — kā 1,7 : 1. No četrām diktorēm vienas diktores izrunā [ks] ir vairāk nekā pusotras reizes garāks par [k], divu diktoru izrunās minētais līdzskaņu savienojums tikai nedaudz pārsniedz [k] garumu, bet Ē izrunā [k] ir mazliet garāks par [ks].

Teikumsakara vidēji ātrā izrunā saliktenī *tikko* pa lielākajai daļai lieto pusgaru [k], taču sastopams arī īss troksnenis [k]. Lai gan vairumā gadījumu ir vērojama tendence troksnenim [k] salikteņa komponentu sadūrā kļūt par pusgaru līdzskani resp. saglabāties, tomēr ir jākonstatē arī tā zudums. Tātad [k] kvantitātes resp. zuduma lietojumā salikteņa komponentu sadūrā

būtiska atšķirība starp vārdsakara rūpīgu un teikumsakara vidēji ātru izrunu nav pierādāma.

Izmēri par [k] izrunas laiku salikteņa komponentu sadūrā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	kk	tikko	37,5	71,5	14,3	—	T
2	” ”	”	31,5	60	12,0	—	E
3	” ”	”	34,5	65,5	13,1	—	U
4	” ”	”	26,5	50,5	10,1	—	Kr
5	” ”	”	33	62,5	12,5	—	Sv

[c]

Teikumsakara vidēji ātrā izrunā [c] pētīts vārdā *lidzciētīgā* 4 diktoru izrunā. Šai izrunas stilā pretēji vārdsakara rūpīgai izrunai dažām diktorēm puspriedēkļa beigās saglabājies neliels balsīgā troksneņa [ʒ] elements, kas U izrunā veido $3,5^{\sigma}$ un Kr izrunā — $1,9^{\sigma}$. T un Ē izrunā puspriedēkļa balsīgais troksnenis pilnīgi asimilējies nebalsīguma ziņā sekojošajam saknes nebalssīgajam troksnenim. Tā kā arī teikumsakara vidēji ātrā izrunā [c] citās pozīcijās nav fiksēts, tad salīdzinājumam izmantosim [k] vai [ks] vārdos *uzsaukumus* un *attieksmē*.

Pētījamās pozīcijas [c] attiecas pret citu pozīciju [k] T izrunā aptuveni kā 1,5:1, Ē izrunā — kā 1,9:1, U izrunā — kā 1,1:1 un Kr izrunā — kā 1,6:1. [ks] kvantitātes attiecības pret aplūkojamo [c] ir šādas: T izrunā aptuveni kā 1:1,1, Ē izrunā — kā 1:1,5 un Kr izrunā — kā 1,3:1.

Salīdzinot minētos troksneņus, ir redzams, ka visu diktoru izrunā [c] vārdā *lidzciētīgs* ir garāks nekā [k] vārdā *uzsaukumus*: [c] garums, izņemot U, aptuveni pārsniedz [k] garumu pusotras vai nepilnas divas reizes. No trim diktorēm divu diktoru izrunā arī [ks] ir īsāks nekā [c].

Tādā kārtā teikumsakara vidēji ātrā, tāpat kā vārdsakara rūpīgā izrunā puspriedēkļa un saknes sadūrā vārdā *lidzciētīgs* lieto vai nu pusgaru, vai garu nebalsīgo troksneni [c]. Līdzskaņa [ʒ] zudums šādā pozīcijā, spriežot gan pēc [c] kvantitātes, gan pēc balsīguma elementa paglābuma dažu diktoru izrunā, nav noticis.

Izmēri par [c] izrunas laiku puspriedēkļa un saknes sadūrā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscillo-grammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors	3c	3c
								Ga-rums mm	Izru-nas laiks σ
1	dzc	līdzcietīgā	41,5	80	16,0	—	T		
2	"	"	46,5	89,5	17,9	—	E		
3	"	"	34	64,5	12,9	—	U		
4	"	"	32	61	12,2		Kr	9; 25	3,5; 9,4
5	"	"	40	76	15,2		"	5; 27	1,9; 10

[s], [z]

Teikumsakara vidēji ātrā izrunā [s] resp. [z] oscilografēts vārdos *pussargs, aizsniedz, uzsaukumus, uzzēlušas, jāuzsāk*, iegūstot 24 izrunas laika izmēru variantus.

Ar asimilāciju izveidota [s] izrunas laiks svārstās

T	izrunā no	12,4σ—16,2σ;	vidējais izrunas laiks	—	14,9σ;
E	"	9,7σ—16,0σ;	"	"	— 13,1σ;
U	"	11,8σ—16,0σ;	"	"	— 14,3σ;
Kr	"	14,3σ—17,5σ;	"	"	— 15,7σ;
Sv	"	16,7σ—24,0σ;	"	"	— 19,5σ.

Citās pozīcijās fiksēts [s] un [st] vārdos *atdusu, lappusi* un *attīstību*.

Tāpat kā rūpīgā, arī vidēji ātrā izrunā [s] starp neuzsvērtiem īsiem patskaņiem ir ievērojami garāks par līdzskaņu savienojumu [st] (salīdz. minēto troksneņu izrunas laika izmērus III. lpp.), tāpēc aplūkojamās pozīcijas [s] kvantitatīvi raksturosim pēc salīdzinājuma ar [st].

[s], kas radies ar asimilāciju priedēkļa un saknes sadūrā, piem., *aizsniedz*, attiecas pret [st] T izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, E izrunā — kā 1 : 1, U izrunā — kā 1 : 1,1, Kr izrunā — kā 1,2 : 1 un Sv izrunā — kā 1,3 : 1. Minētais [s] triju diktoru izrunā kvantitatīvi ir vai nu idents, vai līdzīgs savienojumam [st], divu diktoru izrunā — [s] ir nedaudz garāks par [st]. Pēc šā salīdzinājuma spriežot, priedēkļa un saknes sadūrā, balsīgajam troksnenim [z] asimilējoties par nebalsīgo troksneni [s], izveidojas garš līdzskanis.

[s] saliekteņa *pussargs* komponentu sadūrā, izņemot Sv izrunu, ir nedaudz garāks nekā [s] priedēkļa un saknes sadūrā. Salīdzinājumam var minēt šādus [s] izrunas laika izmērus:

salikteņa priedēkļa
komponen- un saknes
tu sadurā sadurā

T izrunā	16,9σ — 14,9σ,
Ē „	16,9σ — 14,9σ,
U „	17,5σ — 14,3σ,
Kr „	18,3σ — 15,7σ,
Sv „	17,5σ — 19,5σ.

Teikumsakara vidēji ātrā izrunā [s] variantu kvantitātes savstarpējās attiecības ir līdzīgas šādām attiecībām vārdsakara rūpīgā izrunā (sk. 83. lpp.).

[z] priedēkļa un saknes sadurā pētīts 4 diktoru izrunā. Starp minētās pozīcijas [z] un citu pozīciju [d] veidojas šādas garuma attiecības: T izrunā aptuveni kā 1,7:1, U izrunā — kā 1,4:1, Kr izrunā — kā 2:1 un Sv izrunā — kā 1,3:1. Attieksmē pret [d] analizējamais [z] ir gan pusotras, gan divas reizes garāks.

Analizēto troksneņu [s], [z] izrunas laika izmēri un kvantitātes attiecības rāda, ka teikumsakara vidēji ātrā izrunā priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu sadurā vārdos *aizsniedz*, *uzzēlušas*, *pussargs* u. c. tml. lieto kā pusgarus, tā garus troksneņus. Šā iemesla dēļ aplūkojamā pozīcijā troksneņa zudums nav noticis. Bez tam [s] garums starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem ar dažiem izņēmumiem pārsniedz visu pārējo šeit aplūkoto troksneņu variantu garumu. Tātad arī šai ziņā nav vērojamas atšķirības atkarā no izrunas stila resp. tempa.

Izmēri par [s], [z] izrunas laiku priedēkļa un saknes vai salikteņa komponentu sadurā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	<500 Hz> svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	ss	pussargs	44	84,5	16,9	—	T
2	zs	aizsniedz	42	81	16,2		„
3	„ „	uzsaukumus	41,5	80	16,0		„
4	zz	uzzēlušas	39,5	76	15,2		„
5	zs	jāzsāk	32,5	62	12,4	14,9	„
6	ss	pussargs	41	79	15,8	—	E
7	zs	aizsniedz	25,5	48,5	9,7		„
8	„ „	uzsaukumus	35,5	67,5	13,5	13,1	„
9	„ „	jāzsāk	41,5	80	16,0		„
10	ss	pussargs	45,5	87,5	17,5	—	U
11	zs	aizsniedz	40	76	15,2		„
12	„ „	uzsaukumus	31	59	11,8		„
13	zz	uzzēlušas	33,5	63,5	12,7	—	„
14	zs	jāzsāk	41,5	80	16,0	14,3	„

1	2	3	4	5	6	7	8
15	ss	pussargs	47,5	91,5	18,3	—	Kr
16	zs	aizsniedz	39,5	76	15,2		"
17	" "	uzsaukumus	37,5	71,5	14,3		"
18	zz	uzzēlušas	34	64,5	12,9	—	"
19	zs	jāuzsāk	45,5	87,5	17,5	15,7	"
20	ss	pussargs	45,5	87,5	17,5	—	Sv
21	zs	aizsniedz	46	88,5	17,7		"
22	" "	uzsaukumus	43,5	83,5	16,7		"
23	zz	uzzēlušas	32,5	62	12,4	—	"
24	zs	jāuzsāk	62,5	120	24,0	19,5	"

[š], [ž]

So troksneņu izrunas laiks teikumsakara vidēji ātrā izrunā konstatēts pēc 14 oscilogrammām, kurās fiksēti vārdi *izšūt*, *aizžogots*, *aizšaujamais*.

T izrunā	—14,1σ;		
Ē " no	15,0σ—20,5σ;	vidējais izrunas laiks	— 17,7σ;
U " "	12,4σ—19,4σ;	" "	" — 15,9σ;
Kr " "	13,3σ—19,0σ;	" "	" — 16,1σ;
Sv " "	16,4σ—27,0σ;	" "	" — 21,7σ.

Citās pozīcijās oscilografēts [š] vārdā *uzzēlušas*. [š] vārdos *izšūt*, *aizšaujamais* attiecas garuma ziņā pret [š] vārdā *uzzēlušas* T izrunā aptuveni kā 4,6:1, Ē izrunā — kā 2,1:1, U izrunā — kā 1:1 un Kr izrunā — kā 2:1; Sv izrunā citu pozīciju [š] nav fiksēts. Ar asimilāciju radies [š] priedēkļa un saknes sadūrā attieksmē pret šo troksneni citās pozīcijās triju diktoru izrunā ir divas vai vairāk reizu garāks; tikai U izrunā [š] kvantitatīvie varianti ir vienādi.

[ž] vārdā *aizžogots* attiecas pret [b] vārdā *attistibas* T izrunā aptuveni kā 1,4:1, Ē izrunā — kā 1,6:1, U izrunā — kā 1,7:1, Kr izrunā — kā 1,3:1 un Sv izrunā — kā 1,1:1. [ž], kas radies ar asimilāciju artikulācijas centra ziņā, priedēkļa un saknes sadūrā četru diktoru izrunā ir apmēram pusotras reizes garāks par [b] citās pozīcijās. Sv izrunā aplūkojamais [ž] garuma ziņā tikai nedaudz pārsniedz [b] garumu. Priedēkļa un saknes sadūrā [š] absolūtais izrunas laiks ir lielāks nekā attiecīgajam troksnenim [ž].

Lai gan [ž] garums pētījamā materiālā nepārsniedz [b] garumu pilnas divas reizes, tomēr [ž] un [š] lietojumā priedēkļa un saknes sadūrā no kvantitātes viedokļa būtiskas atšķirības nav konstatējamas.

Tātad teikumsakara vidēji ātrā, tāpat kā vārdsakara rūpīgā

izrunā piedēkļa un saknes saturā lieto pusgarus vai garus troksneņus [š], [ž], kas izveidojušies ar asimilāciju balsīguma resp. artikulācijas centra ziņā. Ievērojot šo troksneņu kvantitātes īpašības, analizējamā pozīcijā līdzskaņa zudums nerodas. Arī [š] un [ž] analīze rāda, ka izrunas stils resp. temps ne līdzskaņu kvantitāti, ne paglābumu šajā gadījumā neietekmē.

Izmēri par [š], [ž] izrunas laiku piedēkļa un saknes saturā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 Hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	zž	aizžogots	26,5	50,5	10,1	—	T
2	zš	aizšaujамais	37	70,5	14,1	—	—
3	„ „	izšūt	53,5	102,5	20,5	—	Ē
4	zž	aizžogots	28,5	55	11,0	—	„
5	zš	aizšaujамais	39	75	15,0	17,7	„
6	„ „	izšūt	50,5	97	19,4	—	Ū
7	zž	aizžogots	28	54	10,8	—	„
8	zš	aizšaujамais	32,5	62	12,4	15,9	„
9	„ „	izšūt	49	95	19,0	—	Kr
10	zž	aizžogots	21	40	8,0	—	„
11	zš	aizšaujамais	35	66,5	13,3	16,1	„
12	„ „	izšūt	70,5	135	27,0	—	Sv
13	zž	aizžogots	24	45,5	9,1	—	„
14	zš	aizšaujамais	42,5	82	16,4	21,7	„

II. ŠŅĀCEŅA KVANTITĀTE IZSKAŅĀ -ŠANA UN TROKSNEŅU [t], [d], [s], [z] VĒSTURISKAIS ZUDUMS [š] PRIEKŠĀ

1. Rūpīgā izrunā vārdsakarā

Lai noskaidrotu līdzskaņu [t], [d], [s], [z] vēsturisko zudumu vai asimilāciju [š] priekšā, ir jāpētī minētā šņāceņa kvantitāte izskaņā -šana. [š] pagarinājums tādos atvasinājumos kā *pūšana* (infin. *pūst*), *lišana* (infin. *list*), *aušana* (infin. *aust*), *gāšana* (infin. *gāzt*) salīdzinājumā ar šņāceņa kvantitāti vārdos *pūšana* (infin. *pūt*), *lišana* (infin. *lit*), *aušana* (infin. *aut*) u.c.tml. rāda līdzskaņu mijā pārveidota un asimilēta troksneņa daļēju paglābumu saknes un piedēkļa saturā. Turpretī [š] kvantitātes identitāte izskaņā -šana dažādos atvasinājumos atspoguļo līdzskaņa vēsturisku zudumu. Izvirzītās problēmas risinājumā, tāpat kā līdzskaņu pozicionāla zuduma resp. paglābuma skaidrojumā iepriekš, galvenām kārtām ņemsim vērā [š] izrunas laika mērījumus norādītajā pozīcijā.

Vārdsakara rūpīgā izrunā izskaņas -šana šņācenis fiksēts 102 oscilogrammās.

[š] izrunas laiks atvasinājumos no primāra infinitīva celma, kas beidzas ar vokāli vai skaneni (1. atvasinājumu grupa). Šai sakarā pētīti vārdi *lišana, višana, kalšana, skriešana, iešana* u. c. Minētajos vārdos [š] izrunas laiks svārstās

B	izrunā no	12,5 σ —18,4 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	14,7 σ ;
Ei	" "	13,1 σ —19,2 σ ;	" "	"	— 15,4 σ ;
S	" "	16,4 σ —26,6 σ ;	" "	"	— 21,1 σ ;
S	" "	15,3 σ —16,2 σ ;	" "	"	— 15,8 σ ;
Z	" "	13,5 σ —18,8 σ ;	" "	"	— 16,1 σ .

[š] izrunas laiks atvasinājumos no primāra infinitīva celma, kas beidzas ar troksneni [s] resp. [z] (2. atvasinājumu grupa).

Oscilografējot vārdus *lišana, pūšana, aušana, griešana* u. c., konstatētas šādas [š] izrunas laika svārstības:

B	izrunā no	15,3 σ —17,5 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	16,0 σ ;
Ei	" "	14,4 σ —22,2 σ ;	" "	"	— 17,6 σ ;
S	" "	15,3 σ —21,5 σ ;	" "	"	— 19,2 σ ;
Z	" "	13,3 σ —18,4 σ ;	" "	"	— 16,6 σ .

Š izrunā šādos atvasinājumos [š] izrunas laiks nav fiksēts.

[š] izrunas laiks atvasinājumos no sekundāra infinitīva celma, kas beidzas ar vokāli (3. atvasinājumu grupa).

Šajā atvasinājumu grupā fiksēti vārdi *gudrošana, smaidīšana, strādāšana* u. c., kur [š] izrunas laiku raksturo šādi dati:

B	izrunā no	12,9 σ —14,0 σ ;	vidējais izrunas laiks	—	13,4 σ ;
Ei	" "	13,3 σ —13,7 σ ;	" "	"	— 13,5 σ ;
S	" "	16,0 σ —16,2 σ ;	" "	"	— 16,1 σ ;
Z	" "	13,5 σ —16,9 σ ;	" "	"	— 14,8 σ .

[š] izrunas laiks minētajā vārdu grupā pētīts tikai 4 diktoru izrunā.

Salīdzinot [š] vidējā izrunas laika izmērus minētās 1. un 2. grupas atvasinājumos, veidojas šādas pētījamā šņāceņa kvantitātes attiecības: [š], piem., *lišana* (infin. *lit*) attiecas pret [š], piem., *lišana* (infin. *list*) B un Ei izrunā aptuveni kā 1 : 1,1, S izrunā kā 1,1 : 1 un Z izrunā kā 1 : 1. Tā kā divās pēdējās verbālsu substantīvu grupās [š] izrunas laiks Š izrunā nav fiksēts, tad salīdzinājumam izmantosim kādu citu šā troksneņa variantu, kas atrodas tādā pašā pozīcijā kā izskaņa -šana. [š], piem., *pūšana* (infin. *pūt*) garuma ziņā attiecas pret [š], piem., *pūšamais* Š izrunā aptuveni kā 1,2 : 1.

Ievērojot [š] kvantitatīvo variantu attiecības, redzams, ka atvasinājumos no primāra infinitīva celma ar vokāli vai

skaneni beigās 2 diktoru izrunā [š] ir mazliet īsāks, bet 2 diktoru izrunā — idents vai garāks nekā atvasinājumos no primāra infinitīva celma, kas beidzas ar troksneni [s] resp. [z]. Tomēr [š] variantu kvantitatīvās atšķirības ir tik niecīgas, ka tās var būt radušās ar diktoru runas tempa palēninājumu vai paātrinājumu, un diez vai tās uztveramas kā regulāras izmaiņas [š] garumā. [š] vidējā izrunas laika starpība 1. un 2. grupas atvasinājumos ir šāda: B izrunā — 1,3^σ, Ei izrunā — 2,3^σ, S izrunā — 1,9^σ un Z izrunā — 0,5^σ.

[š] izrunas laiks atvasinājumos no sekundāra infinitīva celma ar vokāli beigās ir mazāks nekā iepriekš analizētajos atvasinājumos. [š], piem., *lišana* (infin. *līt*) garuma ziņā attiecas pret [š], piem., *gudrošana* B, Z izrunā aptuveni kā 1,1 : 1, Ei izrunā — kā 1,2 : 1 un S izrunā — kā 1,3 : 1. Līdzīgas [š] kvantitātes attiecības veidojas arī starp 2. un 3. grupas atvasinājumiem. [š], piem., *lišana* (infin. *līst*) kvantitatīvi attiecas pret [š], piem., *gudrošana* B, S izrunā aptuveni kā 1,2 : 1, Ei izrunā — kā 1,3 : 1 un Z izrunā — kā 1,1 : 1.

[š] saīsināšanās verbālsubstantīvu izskaņā -šana, kuri atvasināti no sekundāra infinitīva celma, salīdzinājumā ar 1. un 2. grupas atvasinājumiem skaidrojama ar zilbju skaita palielināšanos. Tāpēc [š] arī 3. grupas atvasinājumos uztverē atgādina tādas pašas kvantitātes šņāceņi kā 1. un 2. grupas vārdos.

No [š] kvantitatīvo variantu un izrunas laika datu salīdzinājuma vārdsakara rūpīgā izrunā izriet šādi atzinumi:

1) [š] kvantitāte izskaņā -šana ir līdzīga vai identa visos verbālsubstantīvos, kas atvasināti no I konjugācijas verbu infinitīva celmiem, neatkarīgi no tā, vai celms beidzas ar vokāli, skaneni vai troksneni;

2) [š] kvantitāte izskaņā -šana ir līdzīga pārējo īso troksneņu kvantitātei;

3) [š] absolūtais izrunas laiks izskaņā -šana samazinās verbālsubstantīvos, kas atvasināti no II un III konjugācijas verbu infinitīva celmiem, tomēr būtībā [š] saglabā līdzību tām kvantitatīvajām īpašībām, kādas konstatējam 1. un 2. grupas atvasinājumos.

Tātad, ņemot vērā [š] kvantitāti vārdsakara rūpīgā izrunā, secināms, ka izskaņā -šana lieto īsu nebalsīgo troksneni. Līdz ar to atvasinājumos no infinitīva celma, kas beidzas ar troksneni [s] resp. [z], [š] priekšā minētais troksnenis neasimilējas sekojošajam šņācenim un nepagarina to. Šāda veida atvasinājumos saknes beigu troksneņi [t], [d], [s], [z] sadurā ar izskaņas -šana [š] pakļauti vēsturiskajam līdzskaņu zudumam pilnīgi.

Izmēri par [š] izrunas laiku izskaņā -šana

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilo-grammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	š	(lietus) lišana	38,5	70	14,0		B
2	"	(auklu) višana	38	69	13,8		"
3	"	(pakavu) kalšana	40	73	14,6		"
4	"	(ēkas) grūšana «brukšana»	44,5	81	16,2		"
5	"	(riekstu) šķīšana	41,5	76	15,2		"
6	"	(kāju) aušana	50,5	92	18,4		"
7	"	(pa zemi) lišana «rāpošana»	42,5	77,5	15,5		"
8	"	(vēja) pūšana	44	80	16		"
9	"	(lapu) višana «žūšana»	48	87,5	17,5		"
10	"	(citu nelaimē) grūšana «dzišana»	44,5	81	16,2		"
11	"	(cukura) šķīšana	42	76,5	15,3	16,0	"
12	"	(audekla) aušana	44,5	81	16,2		"
13	"	(gaismas) aušana	42	76,5	15,3		"
14	"	(ar nazi) griešana	44	80	16,0		"
15	"	(mašīnas) griešana	42	76,5	15,3		"
16	"	(lopu) dzišana «gaiņāšana»	39	71	14,2		"
17	"	gāšana	46	83,5	16,7		"
18	"	skriešana	41	75	15,0		"
19	"	iešana	38,5	70	14,0		"
20	"	šūšana	38	69	13,8	14,7	"
21	"	skūšana	34,5	63	12,6		"
22	"	gudrošana	36,5	66,5	13,3		"
23	"	smaidišana	37	67,5	13,5		"
24	"	strādāšana	35,5	64,5	12,9	13,4	"
25	"	adišana	38,5	70	14,0		"
26	"	(lietus) lišana	43	78,5	15,7		Ei
27	"	(auklu) višana	43	78,5	15,7		"
28	"	(trūdu) pūšana «trūdēšana»	37	67,5	13,5		"
29	"	(ēkas) grūšana «brukšana»	40,5	74	14,8		"
30	"	(riekstu) šķīšana	36	65,5	13,1		"
31	"	(kāju) aušana	52	95	19,0		"
32	"	(pa zemi) lišana «rāpošana»	49	89	17,8		"
33	"	(vēja) pūšana	44	80	16,0		"
34	"	(lapu) višana «žūšana»	39,5	72	14,4		"

1	2	3	4	5	6	7	8
35	š	(siena) kalšana	61	111	22,2		Ei
36	"	(citu nelaimē) grūšana «dzišana»	49,5	90	18,0		"
37	"	(cukura) šķīšana	44	80	16,0	17,6	"
38	"	(audekla) aušana	50	91	18,2		"
39	"	(gaismas) aušana	47,5	86,5	17,3		"
40	"	(ar nazi) griešana	52	95	19,0		"
41	"	(mašīnas) griešana	50	91	18,2		"
42	"	(rētas) dzišana	41,5	76	15,2		"
43	"	(lopu) dzišana «gaiņā- šana»	39	71	14,2		"
44	"	gāšana	45,5	83	16,6		"
45	"	skriešana	52,5	96	19,2		"
46	"	šūšana	40,5	74	14,8	15,4	"
47	"	skūšana	38	69	13,8		"
48	"	gudrošana	37,5	68,5	13,7		"
49	"	smaidīšana	36,5	66,5	13,3	13,5	"
50	"	(lietus) lišana	63,5	116	23,2		S
51	"	(auklu) višana	73	133	26,6		"
52	"	(trūdu) pūšana «trūdē- šana»	64	116,5	23,3		"
53	"	(pakavu) kalšana	58,5	106,5	21,3		"
54	"	(ēkas) grūšana «bruk- šana»	69,5	126,5	25,3		"
55	"	(riekstu) šķīšana	45	82	16,4		"
56	"	(pa zemi) lišana «rāpo- šana»	57	103,5	20,7		"
57	"	(vēja) pūšana	57,5	104,5	20,9		"
58	"	(lapu) višana «žūšana»	57,5	104,5	20,9		"
59	"	(siena) kalšana	57	103,5	20,7	19,2	"
60	"	(citu nelaimē) grūšana «dzišana»	59	107,5	21,5		"
61	"	(cukura) šķīšana	49,5	90	18,0		"
62	"	(ar nazi) griešana	46	83,5	16,7		"
63	"	(mašīnas) griešana	42	76,5	15,3		"
64	"	(rētas) dzišana	55,5	101	20,2		"
65	"	(lopu) dzišana «gaiņā- šana»	47	85,5	17,1		"
66	"	gāšana	50,5	92	18,4		"
67	"	skriešana	55	100	20,0		"
68	"	iešana	61	111	22,2	21,1	"
69	"	šūšana	52	95	19,0		"
70	"	skūšana	51	93	18,6		"
71	"	gudrošana	44	80	16,0		"
72	"	smaidīšana	44,5	81	16,2		"

1	2	3	4	5	6	7	8
73	š	(auklu) vīšana	44,5	81	16,2		S
74	„	(trūdu) pūšana «trūdēšana»	42	76,5	15,3	15,8	„
75	„	(pakavu) kalšana	42,5	77,5	15,5		„
76	„	(ēkas) grūšana «brukšana»	45	82	16,4		„
77	„	(lietus) lišana	46	83,5	16,7		Z
78	„	(auklu) vīšana	49	89	17,8		„
79	„	(trūdu) pūšana «trūdēšana»	51,5	94	18,8		„
80	„	(pakavu) kalšana	46	83,5	16,7		„
81	„	(ēkas) grūšana «brukšana»	50	91	18,2		„
82	„	(riekstu) šķīšana	40	73	14,6		„
83	„	(pa zemi) lišana «rāpošana»	48,5	88,5	17,7		„
84	„	(vēja) pūšana	50,5	92	18,4		„
85	„	(lapu) vīšana «žūšana»	42	76,5	15,3		„
86	„	(siena) kalšana	49,5	90	18,0		„
87	„	(citu nelaimē) grūšana «dzišana»	49	89	17,8	16,6	„
88	„	(cukura) šķīšana	49	89	17,8		„
89	„	(audekla) aušana	50	91	18,2		„
90	„	(gaismas) aušana	46,5	84,5	16,9		„
91	„	(ar nazi) griēšana	36,5	66,5	13,3		„
92	„	(mašīnas) griēšana	38,5	70	14,0		„
93	„	(lopu) dzišana «gaiņāšana»	37	67,5	13,5		„
94	„	gāšana	41,5	76	15,2		„
95	„	skriešana	41,5	76	15,2		„
96	„	iešana	41,5	76	15,2	16,1	„
97	„	šūšana	43,5	79,5	15,9		„
98	„	skušana	39	71	14,2		„
99	„	gudrošana	42	76,5	15,3		„
100	„	smaidīšana	37	67,5	13,5	14,8	„
101	„	strādāšana	37	67,5	13,5		„
102	„	adišana	46,5	84,5	16,9		„

2. Vidēji ātrā izrunā teikumsakarā

[š] kvantitāte izskaņā -šana teikumsakara vidēji ātrā izrunā pētīta tikai divos vārdos — *pūšana* «trūdēšana» un (no vēja) *pūšanas*. Oscilografējot iegūtas 9 oscilogrammas.

Salīdzinot *pūšana* (infin. *pūt*) ar *pūšanas* (infin. *pūst*), veidojas šādas [š] kvantitātes attiecības: Ei izrunā aptuveni kā 1:1,1, S, Š izrunā — kā 1,2:1 un Z izrunā — kā 1,3:1. B izrunā fiksēts [š] tikai vārdā *pūšana* (infin. *pūt*), tāpēc šo troksneni salīdzināsim ar [t] vārdā *notika*: [š] kvantitatīvi attiecas pret [t] aptuveni kā 1,6:1. Kā redzams, visu diktōru izrunā, izņemot Ei, [š] izskaņā -šana ir garāks atvasinājumā *pūšana* (infin. *pūt*) nekā atvasinājumā *pūšanas* (infin. *pūst*) vai [t] vārdā *notika*. Ei izrunā [š] kvantitatīvie varianti ir līdzīgi.

Atšķirībā no vārdsakara rūpīgas izrunas, kur [š] izskaņā -šana pēc kvantitatīvajām īpašībām ir līdzīgs dažāda veida atvasinājumos, teikumsakara vidēji ātrā izrunā verbālsubstantīvos, kas atvasināti no infinitīva celma ar vokāli beigās, pētījamais [š] ir nepilnas pusotras reizes garāks par citiem šņāceņa vai vairāk nekā pusotras reizes garāks par citu troksneņu kvantitatīvajiem variantiem. Varētu likties, ka, piem., vārdā *pūšana* (infin. *pūt*) rodas pusgarš troksnenis. Tomēr tā tas nav. [š] absolūtā izrunas laika palielināšanās atvasinājumā *pūšana* (infin. *pūt*) un nevis — *pūšanas* (infin. *pūst*) skaidrojama ar fonētiskajiem apstākļiem, kādos pētījamie vārdi atrodas teikumsakarā. *Pūšana* (infin. *pūt*) ir loģiski uzsvērts un atrodas teikuma beigās, kamēr *pūšanas* (infin. *pūst*) ir loģiski neuzsvērts un atrodas teikuma vidū. Ir zināms, ka loģiski uzsvērtajos vārdos runas temps parasti palēninās salīdzinājumā ar loģiski neuzsvērtajiem. Savukārt runas tempa palēninājums rada fonēmu absolūtā izrunas laika pieaugumu. Runas temps var palēnināties vārdā, kas atrodas teikuma beigās, jo runātājs gatavojas pauzei, kas nošķir teikumus. Tieši šādiem fonētiskajiem apstākļiem pakļauts pētījamais vārds *pūšana* (infin. *pūt*), un tāpēc tanī [š] izrunas laiks ir lielāks nekā vārdā *pūšanas* (infin. *pūst*).

Tātad teikumsakara vidēji ātrā izrunā atvasinājumos no infinitīva celma, kas beidzas ar troksneni [s] resp. [z], tāpat kā atvasinājumos, kuru infinitīva celma beigās ir vokālis vai skanenis, izskaņas -šana nebalsīgais troksnenis ir īss līdzskanis. Tā kā saknes beigu līdzskaņi [t], [d], [s], [z] zūd [š] priekšā, tad šņāceņa pagarinājums izskaņā -šana nav novērojams arī šajā izrunas stilā.

Izmēri par [š] izrunas laiku izskaņā -šana

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	š	(vielu) pūšana «trūdēšana»	32,5	59,5	11,9	—	B
2	„	(no vēja) pūšanas	41	75	15,0	—	Ei
3	„	(vielu) pūšana «trūdēšana»	34	62	12,4	—	„
4	„	(no vēja) pūšanas	38,5	70	14,0	—	S
5	„	(vielu) pūšana «trūdēšana»	46	83,5	16,7	—	„
6	„	(no vēja) pūšanas	31,5	57,5	11,5	—	S
7	„	(vielu) pūšana «trūdēšana»	37,5	68,5	13,7	—	„
8	„	(no vēja) pūšanas	28,5	52	10,4	—	Z
9	„	(vielu) pūšana «trūdēšana»	37,5	68,5	13,7	—	„

* *

*

Izmaiņas troksneņu kvantitatē rodas gan fonētisku, gan morfoloģisku faktoru ietekmē. Kā troksneņu kvantitatī intervokālā pozīcijā ietekmējusi zilbes struktūra, troksneņa novietojums zilbē, vārda zilbju skaits, vārda lietojuma biežums u. c. parādības, centāties noskaidrot iepriekšējā darbā, kur pamatā ņemta fonētiska pozīcija — zilbju sadura. Turpretī šeit troksneņu kvantitatīvās izmaiņas raksturojām morfoloģiskā pozīcijā — morfēmu sadurā. Troksneņu kvantitate cieši saistās ne vien ar citām fonētiskām parādībām, piem., skaņu zudumu un asimilāciju, bet arī ar morfēmu robežām, kam ir liela nozīme pusgaru resp. garu troksneņu izveidē. Iegūtie rezultāti rāda, ka morfoloģiskā likumība morfēmu sadalījumā tiek stingri ievērota runā, un atkāpes šai ziņā rodas samērā reti. Balstoties uz troksneņu kvantitātes datiem, raksturojām arī līdzskaņu pozicionālo un vēsturisko zudumu resp. paglābumu morfēmu sadurā. Secinājumi, kādus izteicām par troksneņu kvantitatī un zudumu resp. paglābumu, dažos gadījumos atbilst, bet dažos neatbilst atziņām, kas sastopamas latviešu lingvistikā šajos jautājumos.

Akadēmiskajā gramatikā norādīts: «Nedaudz pagarināta resp. dubultota līdzskaņa fonēma *p* rodas, kad divi *p* sastopas morfēmu sadurā, piem., saliktenos *lappuse*,... vai vārdos ar priedekli *ap-*, piem., *appelēt*,... te pievienojas arī asimilācijas

gadījumi *bp > pp*, piem., *lap'prāt*; ... nemākslotā runā dubulto-
jums mēdz zust, kaut arī ne visos gadījumos vienādi.»³

Nesaistot līdzskaņa zudumu ar izrunas stilu, citādi izteiku-
sies A. Laua, konstatējot, ka «zūd arī [b] līdzskaņa [p] priekšā,
piem.: [laprāt] labprāt».⁴

Ievērojot [p] izrunas laika izmērus priedēkļa un saknes vai
salikteņu komponentu sadūrā, [p] nav atzīstams par nedaudz
pagarinātu līdzskani, bet gan par pusgaru vai garu troksneni,
kas par tādu kļuvis, daļēji vai pilnīgi paglābjoties priedēkļa vai
salikteņa pirmā komponenta troksnenim. [p] zudums minēto
morfēmu sadūrā nav konstatējams vismaz divos runas stilistis-
kajos variantos — vārdsakara rūpīgā un teikumsakara vidēji
ātrā izrunā. Tas pats sakāms par [b], kas priedēkļa un saknes
sadūrā radies ar asimilāciju balsīguma ziņā.

Gan līdzskaņu zudumam, gan paglābumam ir pakļauti priek-
šējie mēleņi [t], [d] balsīgā troksneņa [d] priekšā un pakalējais
mēlenis [k] salikteņa *tikko* komponentu sadūrā. Šo mēleņu
zudums resp. paglābums nav saistāms ar rūpīgu vai vidēji ātru
izrunu. Tas novērojams kā vienā, tā otrā runas stilā. Bez tam
priekšējā mēleņa [t] zudums nav sastopams [t] priekšā.⁵ Aplū-
koto eksplozīvo slēdzeņu zuduma resp. paglābuma dēļ veidojas
šādi literārās izrunas varianti: [aduot] — [ad:uot], [guodevīks] —
[guod:evīks], [attieksme] — [at:ieksme]. Biežāk lieto variantus ar
zudušu vai pusgaru priekšējo mēleni [t], kamēr pakalējam mē-
lenim [k] ir tendence paglābties.

Pārējie analizētie troksneņi [c], [s], [z], [š], [ž] aplūkoto mor-
fēmu sadūrā ir vai nu pusgari, vai gari līdzskaņi un neatkarīgi
no vārdsakara rūpīgas vai teikumsakara vidēji ātras izrunas
līdzskaņu pozicionālajam zudumam nepakļaujas. Tātad ir jā-
secina, ka līdzskaņu pozicionālais zudums vispilgtāk izpaužas
eksplozīvajos slēdžeņos mēleņos. Pārējās troksneņu grupās mi-
nētā parādība nav konstatēta.

Ipaši pieminama [š] kvantitāte izskaņā -šana un ar to saisti-
tais līdzskaņu vēsturiskais zudums. Arī šā jautājuma traktē-
jumā latviešu valodniecībā atrodami dažādi uzskati. A. Laua
norādījusi, ka atvasinājumos no infinitīva celma, kas beidzas ar
[s] resp. [z], svelpenis asimilējoties šņācenim un pagarinot [š]
izskaņā -šana. «Par pagarinājumu varam pārliecināties, salī-
dzinot šādus atvasinājumus ar atvasinājumiem no vārdiem,

³ Mllgr, I, 79. §, 39., 40. lpp.

⁴ A. Laua, Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi,
R., 1961., 67. lpp.

⁵ Par to citādi Mllgr, I, 77. §, 38. lpp., 79. §, 40. lpp.

kuru nenoteiksmes celms beidzas ar patskani, piem.: [pūš-šan-a] no [pūst], bet [pū-šan-a] no [pū-t], [liš-šan-a] no [lis-t], bet [li-šan-a] no [li-t].»⁶ Akadēmiskā gramatika [š] pagarinājumu izskaņā -šana saista ar verbālsubstantīviem, kuru saknē ir īss patskanis, piem., *sišana, mešana*.⁷ Tās ir divas dažādas nostādnes [š] kvantitātes jautājumā izskaņā -šana.

Sai darbā pētījām [š] kvantitāti izskaņā -šana atkarā no tā, ar kādu skaņu — [s] resp. [z], vokāli vai skaneni — beidzas infinitīva celms, no kura atvasināti verbālsubstantīvi. Nō šāda viedokļa raugoties, [š] izskaņā -šana ir apmēram vienāda garuma, t. i., īss troksnenis gan atvasinājumos no infinitīva celma ar vokāli, skaneni, gan atvasinājumos ar troksneni [s] resp. [z] beigās.

Akadēmiskās gramatikas nostādne [š] pagarinājumā izskaņā -šana būtībā atspoguļo nebalsīgo troksneņu kvantitatīvās īpašības vispār starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani, nesaisot šņāceņa garumu ar līdzskaņu [t], [d], [s], [z] vēsturisko zudumu, līdzskaņu miju un asimilāciju artikulācijas centra ziņā. Minētās gramatikas [š] pagarinājuma jautājums izskaņā -šana ir jautājums par nebalsīgo troksneņu kvantitāti zilbju sadūrā. Tāpēc to šeit, iztīrējot troksneņu kvantitāti un zudumu resp. paglābumu morfēmu sadūrā, tuvāk neaplūkojam.

Tāpat zilbju, nevis morfēmu sadūrā vēl jāpētī nebalsīgo troksneņu kvantitāte starp īsiem neuzsvērtiem patskaņiem, piem., *lappuse, atdusa*. Šī problēma izvirzījās sakarā ar [s] garumu minētajos vārdos, kur svelpenis kvantitatīvi vairākkārt pārsniedz citu pozīciju troksneņus un divu īsu līdzskaņu savienojuma kopējo garumu.

Nobeigumā daži vārdi sakāmi par izrunas stila resp. tempa ietekmi uz līdzskaņu pozicionālo zudumu vai paglābumu aplūkoto morfēmu sadūrā, kā arī par to, vai tikai rūpīgā izrunā tiek ievērotas morfēmu robežas.

Spriežot pēc analizēto troksneņu kvantitātes, eksplozīvo slēdzeņu mēleņu [t], [d], [k] pozicionālais zudums priedēkļa un saknes vai salikteņu komponentu sadūrā vienādā mērā izpaužas gan vārdsakara rūpīgā, gan teikumsakara vidēji ātrā izrunā. Līdzskaņu zuduma diferencēšanās šajos izrunas stilistiskajos variantos norādīto morfēmu sadūrā nav konstatējama.⁸

⁶ A. Laua, Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi, 83. lpp.

⁷ Millgr, I, 79. §, 40. lpp.

⁸ Troksneņu kvantitāte un zudums ātrā izrunā šeit nav pētīti, uzskatot, ka šis izrunas stilistiskais variants robežojas ar neliterāru izrunu.

Ir saprotams, ka līdzskaņa zudums morfēmu sadūrā rada izmaiņas kādas morfēmas sastāvā un robežā. Tomēr morfēmu robežu noturīgumu saistīt galvenām kārtām ar rūpīgu izrunu diez vai ir pareizi.⁹ Troksneņu kvantitāte un zudums resp. paglābums morfēmu sadūrā liek domāt, ka morfoloģiskā likumā runātāja apziņā saglabājas un tiek ievērota runā neatkarīgi no rūpīgas vai vidēji ātras izrunas.

Tā kā izrunas stilu neuzskatām par galveno fonētisko parādību, kuras ietekmē sastopams līdzskaņu pozicionālais zudums morfēmu sadūrā, rodas jautājums, kāds faktors veicina šo skaņu pārmaiņu. Apzinoties, ka līdzskaņu zudums attiecīgā pozīcijā ir sarežģīts fizioloģisks un psihisks process, vēlamies pievērst uzmanību zilbes struktūras izmaiņām. Enerģiskāk izrunājot sākuma zilbes vokāli, priedēkļa vai salikteņa pirmā komponenta beigu troksnenis var saīsināties vai zust pilnīgi, kam seko izmaiņas zilbju robežā. Rodas atšķirība starp zilbju un morfēmu robežām, un šo atšķirību runātājs cenšas novērst. Tādējādi pārmaiņas zilbes struktūrā atspoguļo līdzskaņu pozicionālo zudumu, turpretī morfēmu robežu noturīgums — līdzskaņu paglābumu. Tā kā zilbju un morfēmu robežas ir valodas tradīcijas nosacītas, tad saprotams, kāpēc tās ir tik stabilas un kāpēc līdzskaņu pozicionālais zudums samērā maz izplatīts latviešu literārajā izrunā.

Šeit nebūt negribam noniecināt izrunas stilu resp. tempu dažādu fonētisku parādību skaidrojumos. Tam var būt liela nozīme, piem., tādos fonētiskos procesos kā asimilācija un kvalitatīvā redukcija. Tomēr šo parādību izmaiņas atkarā no izrunas stila resp. tempa jāpierāda konkrētos pētījumos.

Pielikums

Izmēri par troksneņu izrunas laiku citās pozīcijās vārdsakara rūpīgā izrunā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks ņ	Vidējais izrunas laiks ņ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	b	labprātība	23	43,5	8,7		T
2	"	pretدابisks	25,5	48,5	9,7		"
3	"	pretdarbība	28	54	10,8	9,2	"
4	"	pretdarbība	22	42	8,4		"
5	"	līdzcietība	22,5	43	8,6		"

⁹ Sk. Mllgr, I, 77. §, 38. lpp.

1	2	3	4	5	6	7	8
6	b	labprātība	20,5	39	7,8	—	E
7	"	"	24	45,5	9,1	—	U
8	"	"	19,5	38	7,6	—	Kr
9	"	"	22	42	8,4	—	Sv
10	t	skābputra	35	66,5	13,3	—	T
11	"	labprātība	36	68,5	13,7	—	"
12	"	līdzcietīgs	32,5	62	12,4	—	"
13	"	atdoties	37	70,5	14,1	13,2	"
14	"	līdzcietīgs	36	68,5	13,7	—	"
15	"	līdzcietība	34,5	65,5	13,1	—	"
16	"	aizsargkārtā	37,5	71,5	14,3	—	"
17	"	attīstīties	29	56	11,2	—	"
18	"	skābputra	42,5	82	16,4	—	E
19	"	labprātība	33	62,5	12,5	13,2	"
20	"	līdzcietīgs	34	64,5	12,9	—	"
21	"	attīstīties	28,5	55	11,0	—	"
22	"	skābputra	35,5	67,5	13,5	—	Ü
23	"	labprātība	32,5	62	12,4	12,6	"
24	"	līdzcietīgs	33,5	63,5	12,7	—	"
25	"	attīstīties	31,5	60	12,0	—	"
26	"	skābputra	31	59	11,8	—	Kr
27	"	labprātība	28,5	55	11,0	10,0	"
28	"	līdzcietīgs	22,5	43	8,6	—	"
29	"	attīstīties	22,5	43	8,6	—	"
30	"	skābputra	50	96	19,2	—	Sv
31	"	labprātība	44	84,5	16,9	16,2	"
32	"	attīstīties	33	62,5	12,5	—	"
33	d	apbedīt	32	61	12,2	—	T
34	"	starpbrīdis	14,5	27,5	5,5	8,8	È
35	"	apbedīt	31	59	11,8	—	U
36	"	"	32	61	12,2	—	Kr
37	"	"	24,5	46,5	9,3	—	"
38	"	starpbrīdis	16,5	31,5	6,3	7,8	"
39	"	apbedīt	29,5	57	11,4	—	Sv
40	"	starpbrīdis	29	56	11,2	11,3	"
41	gk	aizsargkārtā	36,5	69,5	13,9	—	T
42	k	uzsaukumi	33,5	63,5	12,7	—	"
43	ks	attieksme	46,5	89,5	17,9	—	È
44	k	uzsaukumi	36	68,5	13,7	—	È
45	ks	attieksme	53,5	102,5	20,5	—	Ü
46	k	uzsaukumi	42,5	82	16,4	—	Ü
47	ks	attieksme	62	119	23,8	—	"
48	k	uzsaukumi	27	51,5	10,3	—	Kr
49	ks	attieksme	50,5	97	19,4	—	"
50	k	uzsaukumi	37,5	71,5	14,3	—	Sv
51	ks	attieksme	64	122,5	24,5	—	"

1	2	3	4	5	6	7	8
52	s	atdusa	49,5	96	19,2		T
53	"	"	56,5	108,5	21,7		"
54	st	aizsnausties	38,5	74	14,8		"
55	s	lappuse	44	84,5	16,9	19,3	"
56	st	attīstīties	39,5	76	15,2	15,0	"
57	s	atdusa	47,5	91,5	18,3		Ē
58	"	lappuse	46,5	89,5	17,9	18,1	"
59	st	attīstīties	46	88,5	17,7	—	"
60	s	atdusa	56,5	108,5	21,7		Ü
61	"	lappuse	59	114	22,8	22,2	"
62	st	attīstīties	56	107,5	21,5	—	"
63	s	atdusa	49	95	19,0		Kr
64	"	lappuse	47	90,5	18,1	18,5	"
65	st	attīstīties	36,5	69,5	13,9	—	"
66	s	atdusa	61,5	118	23,6		Sv
67	"	lappuse	53,5	102,5	20,5	22,0	"
68	st	attīstīties	49,5	96	19,2	—	"

Izmēri par troksneņu izrunas laiku citās pozīcijās teikumsakara vidēji ātrā izrunā

Nr. p. k.	Līdzskanis	Vārds	Oscilogrammas garums mm	«500 hz» svārstību skaits	Izrunas laiks σ	Vidējais izrunas laiks σ	Diktors
1	2	3	4	5	6	7	8
1	b	attīstības	20	38	7,6	—	T
2	"	"	19,5	38	7,6	—	Ē
3	"	"	17	32,5	6,5	—	U
4	"	"	16,5	31,5	6,3	—	Kr
5	"	"	21,5	41	8,2	—	Sv
6	t	labprātīgi	25,5	48,5	9,7		T
7	"	apbērto	20,5	39	7,8	10,1	"
8	"	skābputru	35,5	67,5	13,5		"
9	"	līdzcietīgā	25	47,5	9,5		"
10	"	labprātīgi	23,5	44,5	8,9		E
11	"	apbērto	23,5	44,5	8,9	10,2	"
12	"	skābputru	32	61	12,2		"
13	"	līdzcietīgā	28,5	55	11,0		"
14	"	labprātīgi	27	51,5	10,3		U
15	"	apbērto	29,5	57	11,4	10,8	"
16	"	skābputru	32	61	12,2		"
17	"	līdzcietīgā	25	47,5	9,5		"
18	"	apbērto	25	47,5	9,5		Kr
19	"	skābputru	27,5	52,5	10,5		"
20	"	līdzcietīgā	22	42	8,4		"

1	2	3	4	5	6	7	8
21	t	labprātīgi	34,5	65,5	13,1		Sv
22	"	apbērti	34	64,5	12,9		"
23	"	skābputru	38,5	74	14,8	13,2	"
24	"	līdzcietīgā	33,5	63,5	12,7		"
25	d	apbedī	26,5	50,5	10,1		T
26	"	starpbrīdī	25	47,5	9,5	9,8	"
27	"	apbedī	23	43,5	8,7		E
28	"	starpbrīdī	23	43,5	8,7	8,7	"
29	"	apbedī	21,5	41	8,2		U
30	"	starpbrīdī	18	35	7,0	7,6	"
31	"	apbedī	18,5	36	7,2		Kr
32	"	starpbrīdī	17	32,5	6,5	6,8	"
33	"	apbedī	29	56	11,2		Sv
34	"	starpbrīdī	20	38	7,6	9,4	"
35	k	uzsaukumus	29	56	11,2	—	T
36	ks	attieksmē	40,5	77	15,4	—	"
37	k	uzsaukumus	24	45,5	9,1	—	E
38	ks	attieksmē	29,5	57	11,4	—	"
39	k	uzsaukumus	30,5	58	11,6	—	U
40	"	"	23,5	44,5	8,9	—	Kr
41	ks	attieksmē	45,5	87,5	17,5	—	"
42	k	uzsaukumus	33,5	63,5	12,7	—	Sv
43	ks	attieksmē	34,5	65,5	13,1	—	"
44	s	atdusu	45	86,5	17,3		T
45	st	attīstības	36	68,5	13,7	—	"
46	s	lappusi	42	81	16,2		"
47	"	atdusu	37,5	71,5	14,3	15,9	"
48	st	attīstības	34,5	65,5	13,1	—	E
49	s	lappusi	62,5	120	24,0	—	"
50	"	atdusu	48,5	94	18,8		U
51	st	attīstības	39	75	15,0	—	"
52	s	lappusi	48	93	18,6	18,7	"
53	st	attīstības	32	61	12,2	—	Kr
54	s	lappusi	41,5	80	16,0	—	"
55	st	attīstības	41	79	15,8	—	Sv
56	š	uzzēlušas	8	16	3,2	—	T
57	"	"	22	42	8,4	—	E
58	"	"	40	76	15,2	—	U
59	"	"	22	42	8,4	—	Kr

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ СОГЛАСНЫХ НА СТЫКЕ МОРФЕМ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Изменения в длительности согласных возникают как под влиянием фонетических, так и морфологических факторов. Длительность согласных тесно связана не только с другими фонетическими явлениями, например, с выпадением звуков и ассимиляцией, но и с границами морфем, что имеет большое значение для образования долгих или полудолгих согласных. Результаты исследования показывают, что морфологическая закономерность в делении морфем строго соблюдается в речи и отклонения бывают сравнительно редко.

Как позиционному выпадению согласных, так и появлению подвержены переднеязычные [t], [d] перед звонким согласным [d] и заднеязычный согласный [k] на стыке компонентов в сложном слове *tikko* «едва». Кроме того, выпадение переднеязычного согласного [t] обычно не встречается перед [t]. Из-за выпадения или появления названных взрывных смычных согласных возникают такие варианты в латышском литературном произношении: [aduot] — [ad:uot] «отдать», [guodevīks] — [guod:evīks] «почтительный», [attieksme] — [at:ieksme] «отношение». Чаще употребляются варианты с выпавшим или полудолгим переднеязычным [t], в то время как заднеязычный [k] имеет тенденцию появляться. Остальные анализируемые гласные [p], [b], [c], [s], [z], [š], [ž] на стыке приставки и корня или на стыке компонентов сложного слова являются либо полудолгими, либо долгими и не подвергаются позиционному выпадению независимо от стиля речи.

Здесь исследована также длительность [š] в суффиксе —*šan*— в зависимости от того, на какой звук — [s] или [z], или на гласный звук оканчивается корень инфинитива, от которого образованы существительные. Если исходить с такой точки зрения, [š] в суффиксе —*šan*— является приблизительно одинаковой долготы, т. е. кратким согласным.

QUANTITY OF PLOSIVES IN THE JUNCTION OF MORPHEMES

SUMMARY

The paper presents the results drawn from the investigation of the quantity of plosives in the junction of a prefix and a root or within compound words in the Latvian literary pronunciation.

Pre-linguals [t], [d] preceding the voiced plosive [d] and the back-lingual [k] in the junction of the components within the compound adverb *tikko* «hardly» tend both to drop and preserve the consonants.

[š] in the suffix *-šan-* is of about the same duration, e. i. it is a short plosive consonant.

ALISE LAUA

PAR DAŽĀM SVĀRSTĪBĀM ŠAURĀ UN PLATĀ E, Ē LIETOŠANĀ

Fonēmu *e*, *ē* un *ē*, *ē* lietošana ir viens no grūtākajiem latviešu ortoepijas jautājumiem. Manuprāt, nevienā gadījumā latviešu literārās valodas normas nav tik sarežģītas kā normas, kas nosaka šaurā un platā patskaņa lietošanu. Tas skaidrojams ar šo fonēmu veidošanās vēsturi, ar to lietošanas atšķirībām latviešu valodas dialektos un pat viena dialekta izloksnēs. Pamatā fonēmu *e*, *ē* un *ē*, *ē* lietošana ir atkarīga no pozīcijas, pozicionālie nosacījumi ir galvenie, pēc kuriem tiek regulēta šaurā vai platā patskaņa lietošana, piemēram, *redzi*, *redzu* u. c. Bez pozicionālajiem nosacījumiem ir virkne gadījumu, kur šaurā un platā patskaņa lietošana nav atkarīga no pozīcijas, piemēram, *lēmu*, *nenāk*, *sektors* u. c. Tā blakus pozicionālajiem šo skaņu lietošanas nosacījumiem ir nepozicionāli nosacījumi, kas savā būtībā ir pozicionālo nosacījumu izņēmumi. Katrs izņēmums jau pats par sevi sarežģī ikvienas regulas apgūšanu, turklāt mūdienu latviešu literārajā valodā fonēmu *e*, *ē* un *ē*, *ē* lietošanā šādu izņēmumu ir daudz, un valodas attīstības gaitā tiem ir iespēja rasties no jauna. Bez tam nepozicionālajiem nosacījumiem var būt savi izņēmumi, piemēram, *vērbs*, *vectētiņš* u. c., kas attieksmē pret pozicionālajiem nosacījumiem jau ir izņēmuma izņēmumi (dažreiz šāds izņēmuma izņēmums iekļaujas pozicionālajos nosacījumos — iepriekš minētais piemērs *vectētiņš*). Tāpēc, regulējot šaurā un platā patskaņa lietošanu, vajadzētu vairīties no visāda veida izņēmumiem un, kur vien tas iespējams, respektēt pozicionālos nosacījumus un tos nepozicionālos nosacījumus, kas ir guvuši morfoloģisku vispārinājumu.

Lai kādu parādību izvirzītu par normu, tai jābūt valodas praksē pamatotai, uzspiestas normas runātāji nepieņem. Norma

tikai tad sevi attaisno, ja tā atbilst valodas iekšējās attīstības tendencēm. Tas nenozīmē, ka parādībai, kas izvirzīta par normu, jābūt kvantitatīvi dominējošai pašreizējā valodas attīstības posmā, tā var būt arī mazākumā, bet tai jābūt ar noteiktu tendenci progresēt. Izvirzot normas, nevar balstīties uz atmirstošām parādībām, kaut arī pašreizējā valodas attīstības posmā tās būtu vairākumā.

Ievērojot šos apsvērumus, izsekosim dažiem svārstīgiem gadījumiem šaurā un platā patskaņa lietošanā un mēģināsim noteikt vēlamo izrunas variantu.

Vispirms aplūkosim gadījumus, par kuriem ir pieejami izlokšņu materiālu vākumi Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta fondos. Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta vākšanas programmā ir trīs tādi jautājumi.

28. Ar kādu ē (šauru vai platu) runā verbu «cerēt, derēt, drebēt, peldēt, perēt, stenēt, vēlēt» tagadni?

32. Vai atvasinājumos ar -enāji piedēkli e šaurs vai plats?

40. Vai adverbā «sen, senāk» un adjektīvā «sens» e šaurs vai plats?

Ekscerpējot institūta izlokšņu materiālus, ieguvām datus par 99 lez zemnieku izlokšnēm (augšzemnieku izlokšnes pētījumā nav iekļautas); 53 no tām ir Zemgales, 22 — Kurzemes, 24 — Vidzemes izlokšnes. Materiāli ir vākti no 1953. līdz 1960. g., tātad atspoguļo pašu jaunāko latviešu valodas attīstības posmu.

1. Jautājums par šauro vai plato patskani verbu *cerēt, derēt, drebēt, peldēt, perēt, stenēt, vēlēt* tagadnē ir jautājums par šo skaņu lietošanu III konjugācijas verbos, kas sākotnēji ir bijuši *i*-celmi. Celma patskani *i* savā laikā ir noteicis šaurā patskaņa lietojumu verba saknē, piemēram, *redzim, redzit, peldim, sēdim, vēlim* u. c.¹ *i*-celmi pilnīgā veidā, t. i., ar celmam raksturīgo patskani, literārajā valodā ir jau atmiruši, paglābušies tie ir vēl šur tur izlokšnēs.² Celma patskaņa noteiktais šaurais *e* parādās arī literārajā valodā un tiek lietots paralēli jauninātajām formām ar plato patskani, kas ir pozīcijas nosacīts, piemēram, *peldam, vēlam, deram* u. c. Šaurā patskaņa lietošanu balsta izlokšņu formas ar seno *i*-celmu paliekām, platā patskaņa lietošanu — izlokšnes, kurās uzvarējušas jauninātās formas. Formu dažādība izlokšnēs ir bāze, no kuras izaug svārstības literārajā valodā.

¹ Sk. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951., 632. §, 796. lpp.; turpmāk Lgr.

² Lgr, 629. §, 791. lpp.

Šaurā un platā patskaņa lietojums III konjugācijas verbos, kas sākotnēji ir bijuši *i*-celmi, pa izloksnēm sadalās šādi: **šauro patskani** lieto Vidzemē — Zvārtavā, Kārķos, Rencēnos, Valmierā, Kocēnos, Ozolos, Puikulē, Augstrozē, Pociemā, Katvaros, Umurgā, Nabē, Stienē, Liepupē, Tūjā, Vitrupē, Viļķenē, Svēciemā, Pālē, Vilzēnos, Vecatē, Skaņkalnē, Rozēnos; Kurzemē un Zemgalē — Vecumniekos, Livbērzē, Glūdā, Vilcē, Zaļeniekos, Auros, Dobelē, Naudītē, Anneniekos, Bēnē, Lielaucē, Vecaucē, Jaunaucē, Ilē, Penkulē, Bukaišos, Šķibē, Bikstos, Zebrenē, Sņķerē, Ciecērē, Sātiņos, Zvārdē, Jaunpili, Lestenē, Strutelē, Tumē, Zemītē, Ukros, Vadakstē, Rubā, Ezerē, Kursišos, Aizviķos, Gramzdā, Kalētos, Purmsātos, Virgā, Embūtē, Krotē, Bunkā, Skrundā, Nigrandē, Grobiņā, Medzē, Lažā, Cīravā, Apriķos, Kazdangā, Turlavā, Gudeniekos, Alsungā, Jūrkalnē, Usmā; **plato patskani** lieto Kurzemē un Zemgalē — Ozolniekos, Pēterniekos, Salgalē, Vecsvirlaukā, Platonē, Lielplatonē, Elējā, Svitēnē, Sesavā, Grenčos, Vecmokās, Kandavā, Engurē, Vandzenē, Laidzē, Ugālē, Piltenē, Klosterē, Bārtā; gan šaurais, gan platais patskanis reģistrēts Allažos (Vidzemē) un Užavā (Kurzemē). Kā II konjugācijas verbi šie vārdi tiek lietoti Tērvetē.

Izsakot ekscerpējuma rezultātu skaitļos, iegūstam šādu ainu:

Vārdi <i>cer, dzer, dreb, peld u. c.</i>	Vidzemē	Kurzemē un Zemgalē	Kopā
Saurais patskanis	23	54	77
Platais patskanis	—	19	19
Gan šaurais, gan platais	1	1	2
Atbilstoši II konj. verbi	—	1	1
Izlokšņu kopskaits	24	75	99

Par aplūkotajām Vidzemes lejzemnieku izloksnēm var teikt, ka tajās vēl konsekventi tiek lietots šaurais patskanis. Tas, ka I gadījumā (Allažu izloksnē) ir konstatēts izrunas svārstīgums (platā izruna toties nav konstatēta nevienā gadījumā), rezultātu praktiski negroza. Būtu lietderīgi izsekot pārējām Vidzemes izloksnēm šaurā un platā patskaņa lietošanā.

Kurzemes un Zemgales izloksnēs dominē gan šaurais patskanis, bet tiek lietots jau arī platais patskanis.

Dīvējādu izrunu sākotnējos verbu *i*-celmos konstatē arī aka-

dēmiskā gramatika³, taču neko noteiktu lasītājam neiesaka, atstāj jautājumu viņa paša ziņā, atskaitot vienīgi formu *sēd*, kurā akceptēts šaurais patskanis⁴ (motivācija gan nepārlicina) un verbu *vēlēt* ar plato patskani tagadnes formās.⁵

Manuprāt, šais verbos varētu gan pieļaut šaurā patskaņa lietojumu, jo tādu lieto izlokšņu vairumā, taču kultivējamas šīs formas nebūtu. Priekšroka noteikti būtu dodama formām ar plato patskani, jo šīm formām ir attīstības perspektīvas, bet formas ar šauro patskani atspoguļo valodas attīstībā jau pārdzīvotu posmu. Tāds senais *i*-celmu verbs kā *redzēt* ir jau pilnīgi iekļāvies *o*-celma verbu sistēmā un literārajā valodā tagadnes personu formās (atskaitot, protams, vienskaitļa 2. personu, kurā šaurais patskanis ir pozicionāli nosacīts) tiek runāts ar plato patskani.⁶

Platā patskaņa lietošana ir pozicionāli nosacīta (atskaitot vienīgi 3. personas formu, kurā gala zilbes patskaņa zuduma dēļ ir radies nepozicionāli nosacīts platais patskanis) un tāda pati kā visos pārējos verbos, tāpēc nekādas papildu grūtības iegaumēšanā nerodas.

Šaurā patskaņa lietošana ir nepozicionāli nosacīta un prasa vēsturisku pamatojumu. Mūsdienu valodas sistēmā sākotnējie *i*-celmi ar šauro *e* tagadnes personu formās ir izņēmumi un prasa īpašu iegaumēšanu, uz tiem vien attiecinātus nepozicionālus nosacījumus. Manuprāt, tas ir lieks apgrūtinājums, jo nav nekādas vajadzības glabāt zudušo *i*-celmu pēdas.

2. Tālāk aplūkosim jautājumu par šauro un plato patskani atvasinājumos ar *-enāji*. Tādu atvasinājumu latviešu valodā ir diezgan daudz, piemēram, *brūklenāji*, *mellenāji*, *zemenāji*, *avenāji*, *upenāji*, *kazenāji* u. c., bet ZA materiālos ir ziņas tikai par vienu tādu atvasinājumu, proti, *brūklenāji*. Ļoti retos gadījumos vācēji ir gan pierakstījuši vēl kādu citu līdzīgi atvasinātu vārdu, bet jautājuma risinājumā tam praktiskas nozīmes nav.

Vārdā *brūklenāji* izlokšnēs sastop gan šauro, gan plato patskani. Šaurais patskanis vārdā *brūklenāji* ir nepozicionāli nosacīts un to lieto pamatvārda ietekmē — *brūklenes*, platais

³ Sk. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959., 46. lpp.; turpmāk Mllvg.

⁴ Mllvg., 45. lpp.

⁵ Turpat, 46. lpp.

⁶ Sal. Mllvg., 84. §, 46. lpp.

patskanis tiek lietots saskaņā ar pozīciju — *brūkļēnāji*. Dažās izloksnēs šo vārdu nepazīst. Tā vietā runā par brūkļēņu mētrām.

Šaurā un platā patskaņa lietojums vārdā *brūkļēnāji* pa izloksnēm sadalās šādi: **šauro patskani** lieto Vidzemē — Zvārtavā, Kārķos, Kocēnos, Ozolos, Puikulē, Augstrozē, Pociemā, Katvaros, Nabē, Stienē, Tūjā, Vitrupē, Viļķenē, Svētciemā, Pālē, Vilzēnos, Rozēnos; Kurzemē un Zemgalē — Vecumniekos, Ozolniekos, Salgalē, Platonē, Lielplatonē, Elējā, Tērvetē, Zaļeniekos, Svitenē, Vilcē, Auros, Naudītē, Anneniekos, Vecaucē, Zebrenē, Sņikerē, Jaunpilī, Lestenē, Strutelē, Zemītē, Grenčos, Vecmokās, Ukros, Ezerē, Virgā, Embūtē, Krotē, Vandzenē, Engurē, Laidzē, Kandavā, Skrundā, Nīgrandē, Medzē, Lažā, Apriķos, Turlavā, Gudeniekos, Alsungā, Jūrkalnē, Usmā; **plato patskani** lieto Vidzemē — Rencēnos, Valmierā, Umurgā, Vecatē, Skaņkalnē, Allažos; Kurzemē un Zemgalē — Pēterniekos, Vecsvirlaukā, Glūdā, Līvberzē, Sesavā, Bēnē, Lielaucē, Jaunaucē, Ilē, Ciecērē, Zvārdē, Vadakstē, Rubā, Gramzdā, Kalētos, Purmsātos, Bunkā, Piltenē, Užavā, Klosterē, Grobiņā, Bārtā, izruna svārstās Cīravā, bet Tumē, Dobelē, Penkulē, Bukaišos, Šķībē, Bikstos, Sātiņos, Kursišos, Aizviķos, Kazdangā, Ugālē vārdu *brūkļēnāji* nemēdz lietot.

Izsakot ekscerpējuma rezultātu skaitļos, iegūstam šādu ainu:

Vārds <i>brūkļēnāji</i>	Vidzemē	Kurzemē un Zemgalē	Kopā
Šaurais patskanis	17	41	58
Platais patskanis	6	22	28
Gan šaurais, gan platais	—	1	1
Vārds nav pazīstams	—	11	11
Izlokšņu kopskaits	23	75	98

Aplūkotie materiāli rāda, ka izloksnēs dominē šaurā izruna. Apmēram divās trešdaļās izlokšņu, kur šo vārdu pazīst, lieto šauro patskani. Kurzemē un Zemgalē plato patskani lieto biežāk nekā Vidzemē.

Akadēmiskā gramatika par parastu vārdā *brūkļēnāji* u. c. līdzīgos atvasinājumos atzīst šauro patskani⁷, tātad tiek pieļauta arī cita neparasta izruna — ar plato patskani.

⁷ Sk. Mllvg, 45. lpp.

Manuprāt, formas ar plato patskani būtu pilnīgi legalizējamās, jo tās iekļaujas pozicionālajos nosacījumos un nav gluži mākslīgs veidojums — vienā izlokšņu daļā tās ir pazīstamas.

3. Jautājums par šauro un plato patskani apstākļa vārdos *sen*, *senāk* un īpašības vārdu *sens* ir visai sarežģīts. Tāpat kā iepriekšējos gadījumos arī šo vārdu izrunā saduras divas pret-runīgas tendences, bet šoreiz tās skar veselu vārdu virkni; bez tam minētajiem vārdiem vēl būtu jāpievieno atvasinājumi *senatne* un *senatnīgs*, kas diemžēl izlokšņu materiālu vākšanas programmā nav iekļauti. Vārdu *sen*, *senāk*, *sens* (arī *senatne*, *senatnīgs*) izrunā viena tendence ir apstākļa vārda pārāko pakāpi un atvasinājumus pakļaut mūsdienu valodas pozicionālajiem nosacījumiem, otra — neatkarīgi no pozīcijas saglabāt tajos pamatvārda izrunu. Ņemot vērā šīs divas tendences, neaplūkojam katru vārdu atsevišķi, bet visu vārdu virkni reizē.

Izloksnēs sastopamas ļoti dažādas šo vārdu izrunas kombinācijas: ar šauro patskani visos trijos vārdos — *sen*, *senāk*, *sens*, ar plato patskani — *seņ*, *seņāk*, *seņs*, ar šauro patskani apstākļa vārdos un plato patskani īpašības vārdā — *sen*, *senāk*, *seņs*, ar šauro patskani vārdā *sen*, ar plato patskani pārējos — *seņāk*, *seņs*, bez tam vērojamas svārstības atsevišķu vārdu izrunā. Šaurā un platā patskaņa lietojums pa izloksnēm sadalās šādi: vārdos *sen*, *senāk*, *sens* **šaurā patskani** lieto Vidzemē — Zvārtavā, Rencēnos, Ozolos, Augstrozē, Pociemā, Katvaros, Umurgā, Nabē, Liepupē, Tūjā, Svētcimā, Vīlzenos; Kurzemē un Zemgalē — Vecumniekos, Ozolniekos, Pēterniekos, Salgalē, Vecsvīrlaukā, Glūdā, Līvberzē, Lielplatonē, Elējā, Tērvetē, Svītenē, Sesavā, Vilcē, Zaļeniekos, Naudītē, Dobelē, Anneniekos, Vecaucē, Jaunaucē, Ilē, Penkulē, Bukaišos, Šķibē, Bikstos, Zebrenē, Sņikerē, Ciecerē, Sātiņos, Zvārdē, Jaunpilī, Lestenē, Strutelē, Zemitē, Vecmokās, Ukros, Vadakstē, Rubā, Ezerē, Kuršišos, Aizviķos, Gramzdā, Kalētos, Purmsātos, Virgā, Embūtē, Krotē, Bunkā, Engurē, Skrundā, Nīgrandē, Grobiņā, Medzē, Lažā, Cīravā, Apriķos, Kazdangā, Turlavā, Gudeniekos, Alšungā, Jūrkalnē, Usmā; visos šais vārdos **plato patskani** lieto Vidzemē — Rencēnos, Skaņkalnē, Vecatē, Allažos; Kurzemē — Vandzenē, Laidzē, Kandavā, Ugālē, Piltenē, Klosterē; vārdos *sen*, *senāk* šauro patskani, bet vārdā *seņs* plato patskani lieto Kocēnos, Puikulē, Pālē, Platonē, vārdā *sen* šauro patskani, bet *seņāk*, *seņs* plato patskani — Valmierā, Grenčos, Lielaucē, bez tam atsevišķos gadījumos vērojamas dažāda veida svārstības.

Izsakot ekscerpējuma rezultātu skaitļos, iegūstam šādu ainu:

Nr. p. k.	Vārdu izrunas varianti	Vidzemē	Kurzemē un Zemgalē	Kopā
1	<i>sen, senāk, sens</i>	12	61	73
2	<i>šēn, šēnāk, šēns</i>	4	6	10
3	<i>sen, senāk, šēns</i>	3	1	4
4	<i>sen, šēnāk, šēns</i>	1	2	3
5	<i>sen, senāk, sens</i> un <i>šēn, šēnāk, šēns</i>	—	2	2
6	atsevišķu vārdu divējāda izruna	3	3	6
Izlokšņu kopskaits		23	75	98

Kā redzams no aplūkotajiem materiāliem, izloksnēs lielā pārsvarā ir šaurais patskani visā vārdu virknē. Arī vārdus *senatne* un *senatnīgs* ļoti bieži ir gadījies dzirdēt ar šauro patskani.

Kāda izruna būtu ieteicama literārajā valodā?

Nav šaubu, ka vārdā *sen* par normu uzskatāms šaurais patskani.⁸

Tāds pats patskani būtu lietojams arī pārākajā pakāpē — *senāk*, kaut gan pozīcija te prasa plato patskani un nedaudzās izloksnēs tāds arī tiek lietots. Šaurā patskaņa lietošanu balsta izlokšņu formu vairākums un arī tāds vārds kā *pēcāk*, kurā, tāpat kā vārdā *pēc*, tiek lietots šaurais patskani. Nav nekādas vajadzības vārdā *senāk* akceptēt divējādu izrunu, kā materiālu trūkuma dēļ savā laikā esmu to darījusi.⁹

Ipašības vārds *sens* izlokšņu vairumā tāpat tiek lietots ar šauro patskani, bet šāds lietojums ir pretrunā ar to vispārīgo regulu, kas nosaka, ka vārdos, kurus loka pēc 1. deklinācijas parauga, visos locījumos tiek lietots platais patskani, kas locījumu vairumā ir pozicionāli nosacīts, piemēram, vārdos *tēls*, *dēls*, *vēls*, *cēls* u. c. Nedaudzās izloksnēs formas ar plato patskani arī sastopamas.

Tomēr, diezin vai būs reāli formas ar šauro patskani literārajā valodā pavisam noraidīt, jo tendence lietot pamatvārda šauro patskani visos pārējos šīs saknes vārdos izloksnēs ir ļoti spēcīga (73 gadījumos no 98 patskani vārdā *sens* ir šaurs, par

⁸ Sk. Mllvg, 45. lpp.

⁹ Sk. A. Laua, Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi, Rīgā, 1961., 103. lpp.

pārējiem vārdiem konkrētu datu nav, bet arī tajos vērojama šī pati tendence).

Tāpēc literārās normas jautājumu šai gadījumā, manuprāt, varētu risināt tā — atļaut vārdā *sens* (un līdz ar to arī šī vārda gramatiskajās formās un atvasinājumos) lietot divējādu izrunu, bet par vēlamo izvirzīt izrunu ar plato patskani.

Platā patskaņa lietojumu vārdā *sens* balsta šādi apsvērumi. *Sens* ir īpašības vārds un tiek locīts pēc 1. deklinācijas parauga, kas nosaka platās skaņas lietojumu. Atzīdami vārdā *sens* šauru patskani, mēs būtu radījuši izņēmumu šai vispārīgajai regulai, vēl vairāk — mums būtu jāatsakās no pozicionālajiem nosacījumiem arī sieviešu dzimtes formā *sena*, pārākās un vispārākās pakāpes formās *senāks*, *vissenākais* un atvasinājumos *senatne*, *senatnīgs*, kur tāpat pamatvārda ietekmē bieži tiek lietots šaurais patskanis. Šādi izolēti pozicionālo nosacījumu izņēmumi nav vēlami.

Arī akadēmiskā gramatika īpašības vārdā *sens* prasa lietot plato patskani.¹⁰

Tālāk aplūkosim dažus šaurā un platā patskaņa lietošanas gadījumus, par kuriem gan nav īpaši vākta faktu materiāla, bet kuri tomēr rada zināmas pārdomas.

1. Vispirms šeit gribētu minēt 6. deklinācijas lietvārdus, kuriem daudzskaitļa ģenitīvā nav līdzskaņu mijas, piemēram, *debesu*, *dzelzu*, *Cēsu*. Latviešu lingvistiskā tradīcija šais formās prasa lietot plato patskani. Tāds ir arī akadēmiskās gramatikas viedoklis.¹¹

Praksē šais gadījumos ļoti bieži tiek lietots šaurais patskanis. Iztaujājot studentus par šo jautājumu, vienmēr esmu dabūjusi atbildi, kas runā pretī līdzšinējai normai. Arī tiešie vērojumi rāda, ka parasti šais formās tiek lietots šaurais patskanis, īpaši vārdā *debesu*. Platā patskaņa lietojumu ir gadījies dzirdēt vienīgi tādu cilvēku runā, kuri, ievērojot līdzšinējo literārās valodas normu, ir šīs formas apzināti iemācījušies, piemēram, aktieri.

Platā patskaņa lietošana ir pozicionāli nosacīta, šaurā — nepozicionāli.

Platā patskaņa lietojums aplūkojamās formās ir izņēmums no tās vispārīgās regulas, ka lietvārdu locījumu formās tiek lietots tāds patskanis, kādu locījumu vairumā prasa pozīcija. Ļoti spilgti tas redzams 1. deklinācijas lietvārdos, kur daudz-

¹⁰ Sk. Mllvg, 46. lpp.

¹¹ Sk. Mllvg, 47. lpp.

skaitļa nominatīvā un datīvā, neievērojot pozīciju, tiek paturēts platais patskanis, piemēram, *tēli, tēliem*. Manuprāt, šāda veida vispārinājums būtu pieņemams arī tais 6. deklinācijas lietvārdos, kam daudzskaitļa ģenitīvā nav līdzskaņu mijas. Pats līdzskaņu mijas trūkums ir izņēmuma parādība 6. deklinācijā, nevajadzētu izņēmumu dēļ atteikties no vispārinājuma, ja šo vispārinājumu balsta runātāju vairums. Tādā kārtā *e* lietošana 6. deklinācijas izņēmumos būtu pielīdzināta *e* lietošanai pārējos 6. deklinācijas lietvārdos, kur līdzskaņu mijas dēļ daudzskaitļa ģenitīvā ir pozicionāli nosacīts šaurais patskanis, piemēram, *telšu*. Līdz ar to 6. deklinācijas lietvārdi būtu iekļauti tai pašā šaurā un platā patskaņa lietošanas nosacījumu sistēmā, kāda ir visās pārējās deklinācijās.

Tradicionālo platā patskaņa lietojumu varētu pieļaut kā fakultatīvu izrunas variantu.

2. Sarežģīts ir tagadnes formu jautājums tiem III konjugācijas vārdiem ar patskani *e* saknē, kuri sākotnēji ir bijuši II konjugācijas vārdi. Daļa no šiem vārdiem ir jau pilnīgi iekļāvušies III konjugācijā, piemēram, *pelnit*, daļā — vēl vērojamas svārstības, piemēram, *mērit, pētit, vēstit* u. c.¹² Kā III konjugācijas vārdiem tiem tagadnes formās, atskaitot vienskaitļa 2. personu, vajadzētu būt pozicionāli nosacītam platam patskanim, piemēram, *pelnu, mēru, pētu*, bet ļoti bieži tiek runāts šaurais patskanis.¹³ Tomēr valodā jau iezīmējas tendence lietot šais formās plato patskani. Tā verba *pelnit* tagadnes formās daudzi literārās valodas runātāji lieto plato patskani, un viņiem šāda izruna liekas tikpat parasta kā, piemēram, platā patskaņa lietojums verba *redzēt* formās; arī izloksnēs konstatēts platā patskaņa lietojums verba *pelnit* formās.¹⁴ Tāpēc verbos, kas sākotnēji piederējuši pie II konjugācijas, bet tagad pilnīgi pārgājuši III konjugācijā (kā II konjugācijas vārdi tie vairs netiek lietoti), tagadnes formās, tāpat kā pārējos III konjugācijas verbos, lietojams pozicionāli nosacīts platais patskanis. Verbos, kur blakus III konjugācijas formām sastopamas vēl II konjugācijas formas, varētu atļaut divējādu izrunu: ar plato patskani, kā prasa pozīcija, un ar šauro — kā atbilstošajos II konjugācijas verbos. Manuprāt, būtu atbalstāmas formas ar plato patskani, jo šai gadījumā lietošanas nosacījumi ir vienkāršāki un variants ar plato patskani iezīmē šo formu attīstības perspektīvu.

¹² Sk. Mllvg, 676., 679., 680. lpp.

¹³ Sal. turpat, 680. lpp.

¹⁴ Sk. Lgr, 652. §, 824. un 825. lpp.

Akadēmiskā gramatika par normu izvirza formas ar šauru patskani.¹⁵

3. Daudz diskutējama ir tādu internacionālu aizguvumu resp. svešvārdu izruna, kuros sastopama tautosillabiska skaņu kopa *er*.

Vienā daļā vārdu saskaņā ar vispārīgo regulu par *e* izrunu svešvārdos tiek lietots šaurais patskanis, piemēram, *vertikāls, perpendikulārs, perspektīva, percepcija, termiņš, terpentīns, serve, servēt, seržants* u. c.

Neliela vārdu grupa paliek ārpus šīs regulas. Tie ir vārdi, kuros pēc vāciskās izrunas parauga izņēmuma kārtā ir ieviests platais patskanis, piemēram, *verbs, verbāls, nērvs, pērsone, pērgaments, pērsoneāzs, koncerts*, personu vārdi *Hērmanis, Ērna, Hērta, Albērts* u. c.¹⁶ Ja šaurā patskaņa lietošana svešvārdos ir pozicionālo nosacījumu izņēmums, tad platā patskaņa lietošana daļā svešvārdu ir izņēmuma izņēmums.

Trešo grupu veido vārdi, kuru izrunā saduras abas iepriekš minētās regulas — vispārīgā regula par *e* izrunu svešvārdos un šīs regulas izņēmums. Tādējādi rodas vārdi ar divējādu izrunu, piemēram, *ferma : fēрма, termoss : tērmoss, termometrs : tērmometrs* u. c.¹⁷

Lai cik savādi tas liktos, valodas praksē vērojama tendence izplatīties tādai izrunai, kāda par normu uzskatāma tikai tai vārdu grupā, kurā ir pārņemtas vāciskas izrunas tradīcijas. Bieži ar plato patskani tiek runāti tādi vārdi, kuros vāciskā izruna nevarētu būt noteicēja. Vispirms tas sakāms par krieviskiem īpašvārdiem — uzvārdiem un ģeogrāfiskiem nosaukumiem, piemēram, *Ščerba, Ļermontovs, Perma, Sverdlovska* u. c. Manuprāt, te respektējama krievu valodas izruna, kas saskan arī ar vispārīgo regulu par svešvārdu izrunu latviešu valodā.

Ar plato patskani tiek runāti pat tādi vārdi, kuros vācu valodā ir šaurais patskanis, piemēram, *termins, perfekti, Berlīne* u. c. Kāda likumība tad te tiek ievērota? Šāda izruna ir ieviesusies aiz pārpratuma.

Kāpēc platā patskaņa lietošana tautosillabiskā savienojumā *er* nostiprinājās daudzos zināma tipa vārdos un kā radusies tendence šo lietojumu izplatīt vēl tālāk?

Viens no cēloņiem var būt tas, ka svešvārdos, kuros tautosillabiskais savienojums *er* ir vienā zilbē ar lokāmo galotni *-s*,

¹⁵ Sk. Mllvg, 45. lpp.

¹⁶ Sal. Mllvg, 45. lpp.

¹⁷ Sal. turpat, 45. lpp.

platā patskaņa lietošana saskan ar šīs skaņas lietošanu latviskos 1. deklinācijas lietvārdos un vārdos, ko loka pēc 1. deklinācijas parauga, piemēram, vārdos *ņerus, vērbs, koncerts, Roberts* platais patskanis tiek lietots tāpat kā vārdos *ceļms, cilvēks, slavēns, dzirdēts* u. c.

Daudzos svešvārdos izruna ar plato patskani tiek lietota laikam tāpēc, ka tā nav tik parasta, liekas smalkāka, un tāpēc ir ieviesusies. Grūti būtu iedomāties, ka lietot plato patskani būtu pamudinājusi pozīcija, jo sveša cilme, sevišķi īpašvārdos, ir skaidri izjūtama, bez tam platais patskanis tiek lietots pat tur, kur pēc pozīcijas vajadzētu būt šaurajam (*termins, perfekti, Berlīne* u. c.). Varbūt vienīgi tādā lauku dzīvē biežāk lietojamā vārdā kā *ferma* platais patskanis varētu būt pozīcijas nosacīts, bet arī par to var šaubīties.

Manuprāt, platā patskaņa lietojumu tautosillabiskā *r* priekšā svešvārdos nevajadzētu kultivēt tur, kur to neprasa vēsturiski izveidojusies tradīcija, nevajadzētu šo izņēmuma izņēmumu vērst plašumā. Lai šāda izruna paliek tur, kur tā ir neapšaubāmi ieviesusies. Pa lielākai daļai šais gadījumos ir platā patskaņa pozīcija. Šaurā patskaņa pozīcijā savienojumā *er* mēdz būt šaurais patskanis, tāpēc nevajadzētu legalizēt vārdos *perspektīva, perfekts* u. c. platā patskaņa lietošanu, kā tas darīts akadēmiskajā gramatikā.¹⁸ No šī viedokļa, manuprāt, vārdos *fermere, fermeris* būtu lietojams šaurais patskanis.¹⁹

Izruna ar plato patskani blakus izrunai ar šauro patskani būtu pieļaujama vienīgi tais gadījumos, kur ir platā patskaņa pozīcija. Tādos ar divējādu izrunu iespējamajos vārdos kā *serbs, ferma, termoss, termometrs* u. c. šaurais patskanis ir daudz patīkamāks nekā platais.

Šaurā un platā patskaņa lietošanā vispār, bet it sevišķi svešvārdos ar tautosillabisku skaņu kopu *er*, ir daudz neskaidru jautājumu. To risināšanu prasīt prasa valodas prakse. Jautājuma teorētiska noskaidrošana palīdz nostiprināt vēlamās formas. Bez tam daudzu vārdu izrunā nav noteiktu tradīciju. Ja valodnieki varētu dot teorētiski pamatotus, precīzus norādījumus, šādos gadījumos vēlamās formas ieviestos bez grūtībām.

¹⁸ Sk. Mllvg, 45. lpp.

¹⁹ Mllvg, 45. lpp. dotā forma *farmers* būtu diskutējama, bet tā nav pieņemama no cita viedokļa (sk. Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca, Rīgā, 1951., 57. lpp.).

А. Г. ЛАУ

О НЕКОТОРЫХ КОЛЕБАНИЯХ В УПОТРЕБЛЕНИИ ОТКРЫТОГО И ЗАКРЫТОГО *e*, *ē*

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В латышском литературном языке довольно много случаев, когда в употреблении открытого и закрытого *e*, *ē* наблюдаются колебания. Они появляются в историческом развитии языка, когда сталкиваются позиционные и непозиционные условия употребления этих звуков. В статье рассматриваются колебания в употреблении открытого и закрытого *e*, *ē* в формах глагола, различных словообразовательных формах, в именах существительных и в заимствованных словах с *e* перед тавтосиллабическим *r*.

A. LAUA

SOME VAGUENESS OF THE USE OF THE NARROW AND THE BROAD *e*, *ē*

SUMMARY

In the article there are analysed some cases about the use of the narrow and the broad *e*, *ē* occurring in the forms of verbs, nouns, in some of their derivatives and in words of foreign origin in which the *e* stands before *r* in a tautosyllabic position.

JIRZI MARVANS

PAR VERBU IZTEIKSMES KATEGORIJU MŪSDIENU LATVIEŠU VALODĀ

Latviešu verbu attīstībā vislielākās pārmaiņas notikušas ar izteiksmes kategoriju. No indoeiropiešu pamata latviešu valoda — līdzīgi lietuviešu un slāvu — pārņēmusi ļoti maz: līdz ar indikatīvu saglabājušās tikai optatīva formas, kas, cik vērojams, jau baltoslāvu posmā pārveidojušās imperatīvā¹. Pārējie šās kategorijas elementi morfoloģizējušies uz lietuviešu un latviešu, austrumbaltu bāzes: kondicionālis (liet. [jis] *sakytu*, latv. [viņš] *sacītu*), relatīvais mods (liet. [jis] *saką*, latv. [viņš] *sakot*), vai arī uz latviešu bāzes: «analītiskais» debitīvs (*man [ir] sacīt*)² un «sintētiskais» debitīvs (*man [ir] jāsaka*). Šīm jaunajām izteiksmēm ir kāda būtiska vēsturiski kopīga iezīme, visas tās cēlušās no verba infinīta, tiek precizētas dažās savās konstrukcijās. Kondicionālis radies jau aizvēstures periodā no supīna

¹ Nav šaubu, ka arī senprūšu valoda pārņēmusi indikatīva un optatīva formas (par sākotnējām optatīva formām imperatīva funkcijā senprūšu valodā sal. J. Endzelin, *Altpreussische Grammatik*, Rīga 1944, 181.—182.). Strīdīgs jautājums, ka te saglabājušās citu izteiksmju formas (tiek runāts, piem., par ide. injunktīvu, sal. cit. darba 185.—186. lpp., kur minēta arī literatūra).

² Tā par šīm konstrukcijām runā A. Ozols, *Latviešu tautasdziesmu valoda*, Rīgā 1961., 90.—99. lpp. Savu secinājumu viņš izdara uz tā pamata, ka runa par konstrukcijām ar palīgverbu *būt*, kas sastopams aprakstošās formās (saliktā ciešamā kārtā, «perfektīvie» laiki, op. cit., 90. lpp.). Taču *būt* ir ar palīgverba funkciju ne tikai morfoloģiskās perifrāzēs, bet arī sintaktiskās konstrukcijās (saiņņas konstrukcija, no kuras izveidojas morfoloģiska perifrāze). Seit iebildums līdzīgs tam, kuru izvirza autors pats pret sintaktisko savienojumu *lai saka* kā morfoloģisku formu, sal. op. cit. 270.—271. lpp. un mūsu 19. un 21. parindī. Te vietā pieminēt, ka izšķirēja nozīme «analītiskā» debitīva morfoloģizācijā ir «sintētiskajam» debitīvam savas funkcionālās un formālās tuvības dēļ (subjekta datīvs, tiešā objekta nominatīvs, «saiņņas» perifrāze).

(sākotnēji laikam finālā funkcijā)³, relatīvais mods vēsturiski no divdabja konstrukcijas ar verba dicendi, sentiendi utt.⁴, «analītiskais» deitīvs no datīva + infinitīva konstrukcijas tipa; «sintētiskajam» deitīvam arī ir savas spilgtas līdzības ar šo tipu⁵.

Ja lietuviešu konstrukcija *man (yra) sakyti* formāli pilnīgi saskan ar latviešu konstrukciju («analītisko» deitīvu) *man (ir) sacīt*, tad tai tomēr nav analogiska funkcija. To nosaka lietuviešu valodas sistēma; taču nevaram runāt par tās konservatīvismu⁶, bet gan par citu veidu latīņu *dēbēre* modalitātes izteikšanai.

Abu valodu līdzība šeit tai apstākļi, ka tiek izlietoti vienādi līdzekļi nozīmju *habēre* un *dēbēre* izteikšanai. Abas šīs nozīmes ir liet. *turēti* (un senpr. *turrettwey*)⁷, un abas šīs funkcijas ir arī latviešu konstrukcijai *man (ir)*. Līdzīgi arī vairumā slāvu valodās *habēre* nozīme tiek izteikta ar noteiktas personas verbu (*imēti*) tāpat kā nozīme *dēbēre* tiek izteikta ar tā paša tipa verbu (*imēti*, serbohorvatu, slovēņu *morati*; tuvs ir arī nominālverbs *treba > trebati*), dažreiz arī ar aizguvumu (vācu *dürfen* augšlužicu, vecčehu, *müssen* čehu, slovāku, lejaslužicu, poļu, ukraiņu u. c. valodās!), kamēr krievu valoda (tāpat kā latviešu) devusi priekšroku bezpersoniskām konstrukcijām. Sākotnēji bijuši pazīstami abi lietojuma veidi (analogus piemērus var minēt arī citās ide. valodās); attieksmju raksturošanai starp atsevišķām baltu un slāvu valodām atšķirā no citām nozīmīgs ir latviešu un krievu valodas kopīgi izraudzītais ceļš.⁸

* * *

Vai tomēr īstenībā minētās formas iederīgas verbu izteiksmes kategorijā? Endzelīns izturas visai skeptiski pret šo jauno,

³ Kondicionāla formu un supīna konkurenci var parādīt ar dažiem vecliet. katehismu variantiem.

⁴ Šīs konstrukcijas sastopamas jau arī slāvu valodu senākos periodos (sal. vecčehu formas *viem tē ležiec, viem sē ležē, neviem čso čině*).

⁵ Blakus līdzībai, kas norādīta otrā parindē, mēs šeit domājam verba *būt* formu — *man jābūt*; kur parastās tiešās personas formas vietā sastopams infinitīvs.

⁶ Sal. liet. modus relatīvus vai saliktos (perfektīvus) laikus, kam nav tādas tik morfoloģiski izteiktas nozīmes, kādas ir analogiskām latviešu formām (par to vēl secinājums II. parindē).

⁷ Latviešu valodā vēl saglabājusies verba *turēt* pirmnozīme; līdzīga semantiska evolūcija ir slāvu *imēti* «mīti chyceno, držeti, mīti v drženi > mīti» — «turēt satverto — saturēt — būt ko turēt > būt».

⁸ Latviešu valoda šai izvēlē vēl konsekvēntāka nekā krievu, tā ka runāt par kaut kādu «rusismu» būtu vismaz neprecīzi.

«netradicionālo» uzskatu. Tā debitīvs nozīmē indikatīva apakškategoriju, paveidu⁹, modus relatīvus tiek skaidrots kā verba infinita funkcija¹⁰. No Endzelīna *Gramatikas* ieņemtās pozīcijas, no valodas vēstures pozīcijas šo viedokli var aizstāvēt. Taču mūsdienu valodā sinhroniski stāvoklis ir cits. Debitīvam nav obligāts «indikativums» (šeit domāta, piem., kondicionāļa forma *man būtu sacīt*). Modus relatīvus latviešu valodā ir ne tikai ar savu īpašu funkciju, bet arī ar īpašu formu; ja arī vēsturiski tas ir bijis divdabis, tad jau zaudējis dažas savas pazīmes (saskaņojumu, deklināciju) un ieguvis predikativitāti¹¹. Turpmākā latviešu valodas attīstība apstiprina debitīva un relatīvā moda tālāko sinhronisko interpretāciju, rada tāda tipa sintētisku veidojumu kā *jāsakot* (līdz ar analītisko *esot jāsaka*), kas nav nedz indikatīvs, nedz arī vairs divdabja forma.

Visos šais jautājumos mūsdienu gramatikas darbi tiecas uz jaunāku viedokli un sāk uzlūkot debitīvu un relatīvo modu par izteiksmes kategoriju. Skolas gramatika debitīvu gan atzīst par izteiksmi, bet par relatīvo modu runā kā par indikatīva, debitīva, retāk arī kā par imperatīva formu¹². Akadēmiskā gramatika jau abas šīs formas atzīst par izteiksmes kategorijām¹³. A. Ozols izšķir divas debitīva formas, blakus «sintētiskajam» debitīvam viņš runā arī par «analītisko» debitīvu¹⁴.

Šeit Endzelīna uzskatu revīzijā vērojamas zināmas viņa priekšrocības. Proti, debitīvam bez «pamata» (indikatīva) formas *man (bija) jāsaka* ir vēl kondicionāļa forma *man būtu*

⁹ J. Endzelin, *Lettische Grammatik*, Riga 1922 (latviski J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā 1951.), 689. §. Tālāk citējam ar parasto saīsinājumu *LGr*.

¹⁰ *LGr* 699. § un 766. §, kur sacīts: «Im Litauisch-Lettischen... hat das Partizip bei der Wiedergabe der Äusserungen andere Leute ein Verbum finitum verdrängt (sic — IM).»

¹¹ Līdz ar modus relatīvus šī nelokāmā forma tiek lietota ar absolūto datīvu, tas ir, arī predikatīvā funkcijā. Tas apstāklis, ka personas un skaitļi tiek izteikti aprakstoši (*es, tu, jūs sakot*), nav par šķērslī, tā kā šis paņēmieni ne ar ko neatšķiras no personu (un skaitļa) izteikšanas kondicionāli (*es, tu, jūs sacītu*). Arī citas pazīmes ir kopīgas kondicionālim ar modus relatīvus (vienkāršās pagātnes laika trūkums). — Vairāk konservatīvā lietuviešu valoda lieto formu saskaņojumu (atšķirā no latviešu valodas tai ir arī vienkāršās pagātnes laiks), bet arī šai gadījumā ir modus relatīvus un finitās formas (personas, skaitļa u. c. kategorijas, īpaša, citādi nelietojama nākotnes forma [*jis*] *sakysias*).

¹² *Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, 1 daļa*, Rīgā 1953., 138. un 139. lpp.

¹³ *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Fonētika un morfolģija*, Rīgā 1959. (tālāk lietots saīsinājums *Mllvg*), 600. lpp.

¹⁴ A. Ozols, *Latviešu tautasdziesmu valoda*, Rīgā 1961., 90.—99. lpp.

(*bijis*) *jāsaka* un modus relatīvus *man esot* (*bijis*) *jāsaka*, *man jāsakot*. Ja šai gadījumā akadēmiskā gramatika runā par kondicionāļa un relatīvā moda formām kā par debitīva paveidiem¹⁵, tad te ir acīmredzama pretruna — kas bija izšķirēja arī Endzeļina interpretācijā (kondicionāļa un modus relatīvus atšķirība), — pretruna, kādā jaunais skaidrojums nonācis ar verbu izteiksmes jēdziena pašiem pamatiem, ka vienas kategorijas loceklis (debitīvs) prevalē pār citiem (kondicionāli, relatīvo modu un pat pār morfoloģiski konsekventi noformētu indikativu). Šī pretruna neļauj pieskaitīt debitīvu verbu izteiksmēm. Tas neiekļaujas arī citās verbu kategorijās, bet veido īpašu kategoriju, *debitīva kategoriju*. Saskaņā ar A. Ozolu šai kategorijai ir divi varianti: 1) «iekšējais» debitīvs (formāli «sintētiskais» *man jāsaka*) un 2) «ārējais» debitīvs (formāli «analītiskais» *man ir sacīt*)¹⁶.

Šai kategorijai kā finīta verba kategorijai var piemist citas finītā verba kategorijas: persona (nav obligāta), skaitlis (nav obligāts), laiks, izteiksme (bet nekādā gadījumā ne imperatīvs) un darbības kārtas. Personas un skaitļa kategorijas fakultatīvums tuvina debitīvu ar bezpersonas verbu kategoriju. Tātad, ja gribam raksturot debitīva vietu kategoriju sistēmā, tad tas, no vienas puses, tuvs izteiksmes kategorijai, bet no otras puses — bezpersonas verbu kategorijai.

Nākamais ir jautājums par modus relatīvus raksturu. Saskaņā ar akadēmisko gramatiku šai kategorijai ir imperatīva formas paveids *lai sakot*¹⁷. Vai tāpēc relatīvais mods (tāpat kā debitīvs) būtu izslēdzams no tradicionālās izteiksmes kategorijas? Citētā gramatika runā par imperatīva aprakstošu formu — kā tipā *lai saka* — trešajā (un pirmajā) personā¹⁸. Jau recenzijā par šo gramatiku tika norādīts, ka šeit par morfoloģisku līdzekli uztverta tā vietā lietota sintaktiska perifrazē¹⁹. Nav šaubu, ka nevar runāt par morfoloģiskām perifrazēm²⁰. Bez tām trešajā personā nevar būt runas par imperatīvu. Pat tai gadījumā, kad valoda izmanto speciālas trešās personas formas pa-

¹⁵ *Mllvg.* 617. lpp.

¹⁶ A. Ozols, *Latviešu tautasdziesmu valoda*, Rīgā 1961., 93. lpp.

¹⁷ *Mllvg.* 626. lpp.

¹⁸ *Mllvg.* 605. lpp.

¹⁹ *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. Fonētika un morfoloģija* (A. Ozola recenzija Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 10, Rīgā 1960., 175.—183. lpp.), 181. lpp.

²⁰ Pati *Mllvg* pielaiž iespēju to uztvert par citu, ne morfoloģisku līdzekli: «Verba izteiksmes nav vienīgais līdzeklis modalitātes kategoriju izteikšanai.» (600. lpp.)

vēles, pamudinājuma izteikšanai (nekādā gadījumā ne morfoloģisku perifrāzi), nevar vārda īstenā nozīmē runāt par imperatīvu (sal. lietuviešu permisīvu, slāvu valodā ar trešo personu no optatīva izskausto imperatīvu u. c.). «Isto pavēli jeb imperatīvu izsaka tikai otras personas forma.»²¹ Vēl mazāk pamata runāt par imperatīvu veidojumos, kas nav izteikti īpašiem morfoloģiskiem līdzekļiem. Neviens taču neatzīst tāda tipa veidojumu kā *lai* + kondicionālis (*lai tas vairs nenotiktu!*) par vēlējuma izteiksmes imperatīva paveidu. Tamlīdz nevar būt atstāstāmās izteiksmes imperatīva paveids veidojums *lai* + modus relatīvus, tāpat kā nevar būt imperatīvs *lai* + indikatīvs. Neviens taču neuzlūkos veidojumu *vai* + indikatīvs (*vai tu zini?* līdzīgi, piem., liet., kr., poļu) par interrogatīvu, kaut formāli (bet forma ir morfoloģijas pamatjēdziens) tas ne ar ko neatšķiras no «perifrastiskā imperatīva». Ir vēl īpašs iemesls, kāpēc tieši modus relatīvus nevar būt ar imperatīva paveidu. Tas ir īpašais sakars (kaut arī neizteikts) ar verbum dicendi, sentiendi utt., kas sākotnēji bijis obligāts, kā uz to tieši norāda relatīvā moda raksturs²². Šā sakara dēļ *lai* iekļaujams saikļu kategorijā un līdz ar to tiek izslēgta citas, nesintaktiskas interpretācijas iespēja «relatīvā moda imperatīva paveida» konstrukcijai. Relatīvais mods, protams, netiek izslēgts no verbu izteiksmju kategorijas (kā debitīvs) un pilnā mērā tanī iederīgs.

S e c i n ā j u m i. Verbu izteiksmes kategorija latviešu valodā papildinājusies ar zināmu verba infinīta konstrukciju pārveidojumiem. Sai apstākļi arī galvenais iemesls tam, ka J. Endzelīns no valodas vēstures pozīcijām raugās uz dažiem jaunveidojumiem (modus relatīvus, debitīvs) visai skeptiski. Taču sinhroniskā griezienā šiem veidojumiem ir finīto verbu funkcijas un formas. Jāprecizē to vieta citu verba finīto formu kategoriju starpā. Debitīvs, kas var iegūt ne tikai indikatīva formu (par ko runā J. Endzelīns), bet arī kondicionāļa un relatīvā moda formu, līdz ar to tiek izslēgts no izteiksmes kategorijas. Tas veido īpašu debitīva kategoriju, kura sastāvā ietilpst «sintētiskais» (funkcionāli «iekšējais») debitīvs un «analītiskais» (funkcionāli «ārējais») debitīvs. Atšķirā no tā modus relatīvus ietilpst izteiksmes kategorijā, jo tā «imperatīva paveids» jeb «perifrastiskais imperatīvs» nav morfoloģiska forma; var runāt par sin-

²¹ A. Ozols, *Latviešu tautasdziesmu valoda*, Rīgā 1961., 271. lpp. «Imperatīvam» trešajā personā nav arī citu imperatīva pazīmju (intonācijas), par kurām runā *Mllvg.*, 600. lpp.

²² Sal. arī *Mllvg.*, 626.—627. lpp.

taktiski, bet ne morfoloģiski «perifrastisku imperatīvu» (trešajā un pirmajā personā).

(Origināls: Jiří Marvan, K otázkám kategorie slovesného zpusobu v současné lotyštině. «Acta Universitatis Carolinae. Philologica 3. Slavica Pragensia IV.» Praha 1962, 253.—257. lpp. Tulkojuši M. Semjonova un A. Ozols.)

И. МАРВАН

К ВОПРОСАМ НАКЛОНЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКЕ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Категория наклонения в латышском языке пополнялась путем преобразования известных конструкций *verbi infiniti*. В этом и заключается главная причина того, почему Я. Эндзелин, стоящий на исторических позициях, смотрит на принадлежность некоторых новообразований — пересказочного наклонения (*modus relatiuus*) и долженствовательного наклонения (*debitiuus*) — к этой категории весьма скептически. Однако в синхронном аспекте эти типы обладают функцией и формой *verbi finiti*.

Следует уточнить их место среди категорий личных форм глагола. Дебитив, который может принимать не только форму изъявительного наклонения (о которой говорит Эндзелин), но также и форму условного или пересказочного наклонений, исключается тем самым из категории наклонения. Он образует особую, самостоятельную категорию дебитива, в которую входит дебитив «синтетический» (функционально «внутренний») и дебитив «аналитический» (функционально «внешний»).

В отличие от этого пересказочное наклонение принадлежит к категории наклонения. В сопоставлении с литовской формой пересказочного наклонения латышская форма является более морфологизованной. В литовском языке — несмотря на аналогичную функцию — это наклонение, сохранив ряд формальных признаков причастия, является более консервативным. Анализируя латышский *modus relatiuus*, говорят о его «императивном подвиде» (перифрастический императив), что повлекло за собой его исключение из категории наклонения. Однако этот «подвид» не является морфологической формой, так как

в отношении 3 и 1 лица у «перифразистического императива» нельзя говорить о морфологическом описании. К ним применимо только синтаксическое описание.

J. MARVAN

ON MOODS IN MODERN LATVIAN LANGUAGE

SUMMARY

The paper reviews the way in which the category of mood has in the Latvian language been complemented by modifications of certain constructions of the *verbi infiniti*.

It has been ascertained that the debitive mood is in the Latvian language not a verbal mood but a specific kind of morphologic syntactic category. Hence the periphrastic imperative is to be considered as a syntactic construction, and not as a verbal mood.

ALBERTS ROSINS

MORFOLOĢISKĀ LIETUVIEŠU UN LATVIEŠU VALODAS VIETNIEKVĀRDU SAĪSINĀŠANĀS

Lasot vecos lietuviešu valodas pieminekļus, ļoti bieži gadās sastapties ar dažām formām, kas zilbju skaita ziņā atšķiras no tās pašas paradigmas pārējām formām. Tomēr, salīdzinot tās ar mūsdienu lietuviešu un latviešu valodu attiecīgajiem faktiem, izrādās, ka zilbju skaits gandrīz visos locījumos ir vienāds. Kādi likumi šai gadījumā iedarbojušies deklinācijas sistēmā? Kāpēc tika saīsinātas, piem., vsk. datīva, lokatīva, dsk. datīva, instrumentāļa, lokatīva formas? Minēto saīsināšanos nevar noskaidrot ar īso patskaņu fonētiskā zuduma likumību vārda beigās baltu valodu izloksnēs, t. i., kā tīri likumīgu fonētisku parādību, jo saīsināšanās ir notikusi visās baltu valodu izloksnēs¹, pat tajās, kur vārda beigās īsie patskaņi nav zuduši. Varētu šo parādību mēģināt izskaidrot ar analogijas ietekmi, ko veido tā saucamās psiholoģiskās asociācijas likums. Bet ar analogijas ietekmi diez vai varētu izskaidrot šo parādību, jo analogija tikai maina vienu skaņu ar citu, vienu morfēmu ar citu, bet neizslēdz tās: sal. lie. izloksņu dsk. nom *sūnai* un literārās valodas *sūnūs*, kur *-ai* analogijas dēļ aizstājis *-ūs*, etc. Tāpēc skaņu un morfēmu nefonētiska rakstura pārmaiņas nevar būt noskaidrojamas vienīgi ar analogijas ietekmi. K. Būga raksta, ka vārdu nefonētisko pārmaiņu faktors valodā nemaina vienus morfoloģiskos elementus ar citiem, bet pavisam izslēdz tos.² Valodā objektīvi var būt izslēdzami parasti tikai tie elementi, kas vienā vai otrā veidā zaudējuši agrāko morfoloģisko nozīmi, morfoloģisko funkciju. Lietuviešu un latviešu valodā viens no šādiem agrākās morfoloģiskās nozīmes zaudēšanas

¹ Izņemot prūšu valodu.

² K. Būga, RR, I. 579. lpp.

veidiem³ bija pašā deklinācijas sistēmā, kurā pastāvēja pret-runas starp īsākajām un garākajām nomenu formām.⁴ Vienzilbīgo nomenu resp. pronomenu dažu locījumu formas bija divzilbīgas, bet divzilbīgo — trīszilbīgas etc. Pastāvot šai pret-runai, t. i., īsāko formu pārsvaram skaita ziņā pār garākajām, pēdējo izskaņu morfēmas zaudēja savu agrāko morfoloģisko nozīmi un bija spiestas atstāt vietu jaunākajām morfēmām resp. formām, kas iznīcinājušas pretrunu nomenu resp. pronomenu deklinācijas sistēmā. Šo parādību saucam par formu morfoloģisko saīsināšanos, kas darbojusies lietuviešu un latviešu valodā nevienādā laikā. Latviešu valodā šis process darbojies agrāk, jo rakstu pieminekļi garāko formu nav fiksejuši. Morfoloģiskā saīsināšanās ir ilgs valodas attīstības process, kas vēl šodien nav beidzies.

Runājot konkrēti par vietniekvārdu atsevišķu formu saīsināšanos, jāsaka, ka atšķirību no nomeniem nav. Piem., vienzilbīgā vietniekvārda lie. *tās, tã*, la. *tas, tã* paradigmas lietuviešu un latviešu kopvalodā varēja izskatīties tā (garākās formas retinātas):

õ-celmi

	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
nom.	<i>tas</i> < * <i>sas</i>	* <i>tie</i>
ģen.	* <i>tã</i>	* <i>tõn</i>
dat.	* <i>tamõi</i> sal. lie. <i>tamui</i>	* <i>teimus</i> , sal. lie. tiemus: izl. <i>tiemu</i>
ak.	* <i>tan</i>	* <i>tõ'(n)s</i>
instr.	* <i>tõ'</i>	* <i>tais</i> : * <i>teimí(s)</i> , sal. lie. izl. <i>tiēmi</i>
lok.	* <i>tami</i> * <i>tamé</i> (n)	* <i>toisu</i> : * <i>tõ(n)sé</i> (n), sal. lie. <i>tuosu</i>
illt.	* <i>tan + nã</i>	* <i>tõs + nã</i>

³ Cits morfoloģiskās nozīmes zaudēšanas veids notiek, adverbizējoties atsevišķām locījumu formām, piem., lie. *šian̄dien* < *šiandienq*; la. *šodien* < *šodienu*.

⁴ Dažas garākās formas mantotas no senseniem laikiem, piem., v. dz. vsk. dat., etc., v. dz. un s. dz. dsk. dat. un instr., daļēji dsk. lok. ar izskaņu -u, piem., lie. *akisu*, *tosu* etc. Pārējie lokatīvi ir jau baltu valodu jaun-darinājumi.

ā-celmi

nom.	*tā < *sā	*tās
ģen.	*tās	*tōn
dat.	*tāi	*tā mu (s) sal. izl. to mu
ak.	*tān	*tā(n)s
instr.	*tān: *t a j ā n sal. lie, tāi	*tā mī (s) sal. lie. izl. to mī
lok.	*tāi + é (n)	*tā su: t ā (n) s + é (n) sal. lie. to su
illt.	*tān + n ā	*tā s + n ā

Kā liecina fakti, vienzilbīgo (resp. divzilbīgo etc.) formu attiecība pret divzilbīgām (resp. trīszilbīgām etc.) bija 8:4. Atsevišķās izloksnēs šī attiecība varēja būt 8:6 vai 8:8 atkarā no tā, cik garāko formu atsevišķas izloksnes mantojušas no seniem laikiem un cik veidojušas jaunās formās, kā, piem., lokatīvus (inesīvu, illatīvu, adesīvu, allatīvu). Atkarā no tās pašas paradigmas īso formu attiecības pret garajām, atsevišķu izloksņu garās formas mainījās nevienādi. Vispār lietuviešu un latviešu izloksnēs morfoloģisko cēloņu dēļ saīsinājušās šādu locījumu formas:

1. v. dz. vsk. dat., piem., *tamui > tām, jamui > jām, *patjamui > lie. pačiām: la. pašam, šiamui > lie. šiām: la. šam, la. *šimui > šim, *patimui > patim blakus vsk. nominatīvam šis, *patis > pats,

2. v. dz. dsk. dat., piem., tiemu(s) > lie. tiems: izl. tiem, la. tiēms, tiēm,

3. s. dz. dsk. dat., piem., tāmu(s) > lie. tóms: tóm, la. tām,

4. v. dz. dsk. instr., piem., *tiemī(s) > la. tiems: tiem, lie. tiēm,

5. s. dz. dsk. instr., piem., *tāmī(s) > lie. tomis, izl. tōms: tōm, la. tāms, tām,

6. v. dz. vsk. lok., piem., *tamé(n) > tañ, *patjamé(n) > pačiāñ,

7. s. dz. vsk. lok., piem., *tāi + é(n) > lie. tō(j): tō, la. tai,

8. v. dz. un s. dz. vsk. illt., piem., *tan + nā > tañ, *tān + nā > tōn,

9. v. dz. dsk. lok., piem., *tuosé(n) > tuos⁵,

10. s. dz. dsk. lok., piem., *tā(n)sé(n) > tōs, la. tās.

⁵ Kāds patskanis ir bijis aiz s latviešu valodā, grūti noteikt. Liekas, ka tas varēja būt arī *-é(n).

Tālāk aplūkosim katru šo formu lietuviešu un latviešu izloksnēs atsevišķi.

V. dz. vienskaitļa datīvs. Lietuviešu izlokšņu vairums lieto formas *tām, jām, itām, šitām, kat(a)rām, kuriām, pačiam, šiām* etc., kas atbilst latviešu izlokšņu *jam, tam, itam, šitam, katram, kuram, pašam, šam* etc. N. van Vijks domā, ka lietuviešu (un latviešu) v. dz. vietniekvārdu un adjektīvu vsk. datīva izskaņa *-am* ir mantota kopš seniem laikiem. Viņš raksta: «tā kā veclietuviešu valodā *-am* ir parasta galotne, jāšaubās par *-am* < *-amui* pareizību⁶.» Pēc viņa domām *tamui, geramui* tipa formas ir jaundarinājumi, kas radušies uz analogijas pamata ar substantīviem blakus *tam, geram*⁷ etc. Ja šo N. van Vijka uzskatu pieņemtu par pareizu, lietuviešu rītiešu izloksnēs būtu jāgaida **tum: *gerum* tipa vsk. datīva formas. Diemžēl nevienā rītiešu izloksnē šāda forma nav fiksēta. Tātad pareizāk domājuši tie valodnieki, kas vietniekvārdu *-am* atvasina no *-amui* < **amuoi* < *ide. *-omoi*⁸. Pēc J. Endzelīna domām, īsākās formas vispirms radušās noteikto adjektīvu sistēmā⁹, sal. **baltamuijamui* etc. Vecās noteikto adjektīvu formas, pēc Z. Zinkēviča domām, nevarēja palikt divu cēloņu dēļ: 1. tās atšķirās garuma ziņā no pārējo tās pašas paradigmas locījumu īsākām formām; 2. šo formu atkārtotojās zilbes sinkopējās — pazuda zilbes veidotāji patskaņi¹⁰, sal. **baltam- u i - jam- u i, balta- me - ja - me, balto- je - jo - je* etc.

Formu *tām* lieto visas lietuviešu izloksnes¹¹. Citi piemēri: *itam* (Lazūnai), *itām* (Adutiškis, Tverečius), *katarām* (Adutiškis, Dotinēnai, Palūšē), *katrām* (Kalnalis, Viekšniai), *katrām* (Kurtuvēnai, Kuktiškis, Siesikai, Šaukēnai, Užventis), *šitām* (Alanta, Dusetos, Gelvonai, Kuktiškis, Leipalingis, Palūšē, Palomenē, Žasliai), *šitam* (Biržai, Pasvalys, Pašvitinys), *šitam* (Rimšē, Rīzgūnai, Daugēliškis), *šēm* (Kurtuvēnai, Šaukē-

⁶ N. van Wijk, Die pronominalen Adressivformen des Altlitauischen, APh., IV, Kaunas, 1933, 54.—55. lpp.

⁷ Turpat.

⁸ J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego (Gr.), III, Warszawa, 1956, § 348, 151. lpp. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika (L Gr.), Rīgā, 1951., 224. §, 397. lpp., Senprūšu valoda, Rīgā, 1943., 161. §, 77. lpp. etc.

⁹ J. Endzelīns, L Gr., 231. §, 404. lpp.

¹⁰ З. П. Зинкевичюс, Некоторые вопросы образования местоименных прилагательных в литовском языке, ВСЯ, вып. 3, М., 1958, стр. 66.

¹¹ Dažās rītiešu izloksnēs ir forma *tóm* (Pandēlys, Palēvenē, Skapiškis, Svēdasai, Uoginiai), sal. arī *katró.m* (Pandēlys, Skapiškis, Svēdasai), *šitóm* (Pandēlys, Skapiškis, Svēdasai), *anóm* (Skapiškis). Šo izlokšņu *o* < *a* tai laikā, kad *-ui* nebija pazudis.

nai), *anám* (Dusetos, Gerviniai, Kurtuvėnai, Kuktiškis, Gelvonai, Leipalingis, Pašvitinys, Raguva, Simnas, Saukėnai, Šeduva, Užventis, Žasliai), *anam* (Alksniai, Baičiai, Dargužiai, Dauparai, Dercekliai, Gvildžiai, Klaipėdos apylinkė, Klaipėda, Kodjoniai, Kinčiai) u. c. Bez tam dažū lietuviešu izlokšņu vietniekvārdu vsk. datīvam ir nominālās izskaņas, piem., *šitu* (Veisiejai), *ānui* (Siesikai) u. c. Šais izlokšnēs nominālā galotne ieviesusies, liekas, vietniekvārdu un lietvārdu saskaņojuma dēļ, sal. *šitam vaiku*→*šitu vaiku* (Veisiejai), *anam vaikui*→*anui vaikui* (Siesikai).

Līdzīga vienskaitļa datīva (vietniekvārda *tas*) forma *tam* ir visās latviešu izlokšnēs. Citi piemēri: *viņam*² (Kandava, Laidze, Pēternieki, Skrunda), *viņam*² (Babīte, Braslava, Vecate), *viņam* (Spāre, Ugāle), *veņām*² (Viļaka), *viņām*² (Anna, Gārsene, Gaujiena, Grostona, Ilzene, Lazdona, Mēdzūla, Meirāni, Sunākste), *itām*² (Andrupene, Balvi, Birzgale, Pilda, Rugāji, Susēja, Zvirgzdene), *itām*² (Anna, Beja, Dagda, Jaunlaicene, Kalupe, Kārsava, Liepna, Līvāni, Makašēni, Nautrēni, Nirza, Ozolaine, Pededze, Rundēni, Ružina, Stirniene, Varakļāni, Viļāni, Viļaka, Ziemeri), *šitām*² (Galgauska, Ilzene, Jaungulbene, Laši, Meirāni, Rauda, Rīte, Rubeņi, Stirniene, Sauka), *šytām*² (Anna, Aknīste, Dignāja, Zasa), *šitam*² (Babīte, Kandava, Laidze, Svētciems), *šām*² (Aknīste, Auleja, Asare, Asūne, Barkava, Beja, Birzgale, Birži, Dviete, Elkšņi, Galgauska, Gaujiena, Grostona, Jaunlaicene, Jaunroze, Kaplava, Kalupe, Krāslava, Kraukļi, Kurcums, Lielvārde, Liepna, Lizums, Lubāna, Lazdona, Mērdzene, Mētriena, Mēmele, Mazzalva, Mēdzūla, Ozolaine, Pilskalne, Prauliena, Prode, Sāviena, Slate, Sinole, Sunākste, Sausnēja, Salgale, Straupe, Tilža, Trapene, Tūja, Vārnavā, Veclaicene, Viesīte, Zeltiņš, Ziemeri), *katram*² (Engure, Dobeļe, Vecumnieki), *kotrām*² (Dagda, Ilzene, Prode, Trapene), *katrām*² (Mēmele, Pilda, Sinole), *kurām*² (Vandzene), *kurām*² (Bebrene, Galgauska, Grostona, Jaungulbene, Kapiņi, Nīcgale, Nirza, Rēzna, Stirniene), *citām*² (Vandzene), *cytām*² (Dagda), *citām*² (Viesīte) u. c. Trešās personas vietniekvārda vsk. datīvs *jam* ir tikai augšzemnieku izlokšnēs; *jam* (Andrupene, Atašiene, Balvi, Birzgale, Kauguri, Krāslava, Lubāna, Pilda, Preiļi, Prode, Rugāji, Susēja, Zvirgzdene), *jām*² (Aknīste, Asare, Barkava, Bebrene, Dagda, Dignāja, Kalupe, Kapiņi, Kārsava, Līvāni, Mērdzene, Nautrēni, Nīcgale, Nirza, Ozolaine, Pilskalne, Rubeņi, Rundēni, Ružina, Stirniene, Tilža, Varakļāni, Viļāni, Viļaka, Zasa) u. c.

Latviešu izlokšnēs blakus *šam* lietojama forma *šim*, sal.

nom. *šis* : dat. *šim* = nom. *tas* : dat. *tam*, sal. arī pr. *schismu* un *g. himma*; *šim* (Ārlava, Aizupe, Blīdiene, Drusti, Džūkste, Gārsene, Ģeri, Jaunroze, Klostere, Kūdums, Lestene, Piltene, Pope, Puze, Skrunda, Snēpele, Strutele, Turlava, Ukri, Ugāle, Ziras, Zlēkas), *šim* (Kandava, Laidze, Rauna, Spāre, Svētciems), *šim*² (Meirāni), *šim*² (Straupe), *šim* (Birži, Elkšņi), *šim*² (Bēne, Braslava, Dauguļi, Dobeļe, Lielvircava, Naudīte, Ozoli, Platone, Sņķere, Šķibe, Tērvete, Vadakste, Vecate, Vecumnieki), *šim*² (Augstroze, Apriķi, Bārta, Dunika, Engure, Gudenieki, Katvari, Kazdanga, Liepupe, Limbaži, Medze, Ozolnieki, Pēternieki, Rozēni, Tume, Vandzene, Vērgale, Vitrupe) u. c.

Izskana no *i*-celmiem vsk. datīvā ir daļā izlokšņu vietniekvārdam *pats*, piem., *patim* (Aizkalne, Andrupene, Kalupe, Krāslava, Prode, Zasa), *patim* (Aknīste, Susēja)¹², *patim* (Bebrene), *pa^etiem* (Lazdona, Prauliena) u. c. Pārējās izlokšnēs ir forma *pašam*, piem., *pošam* (Andrupene, Bērzgale, Zvirgzdene), *pašam* (Aknīste, Viļaka) etc., kas pilnīgi atbilst lietuviešu izlokšņu *pačiām* < **patjamui*.

Dsk. datīvs (: divskaitļa datīvs un instrumentālis). J. Endzelīns, runājot par la. valodas dsk. datīvu, saka, ka vecā dsk. datīva galotne patiešām varēja būt *-ms*, kur starp *m* un *s* zudis kāds patskanis, sal. pr. *-mas*, no vienas puses, un lie. *-mus*, sl. *мъ*, no otras. Sāds *-u-* lietuviešu un latviešu valodā varējis pazust vispirms pārāk garajās noteikto adjektīvu formās, piem., **labiemusjiemus*¹³. Z. Zinkēvičs *-u-* zudumu skaidro kā haploģijas parādību, kas arī vispirms bijusi noteikto adjektīvu formu sistēmā¹⁴. Tomēr veclietuviešu rakstu materiāli liecina citu. M. Daukšas «Postillā» blakus parasto vietniekvārdu garākajām formām sastopamas arī saīsinātas, piem., *wifsiemus* DP 39₄₄ : *wifsiems* DP 58₂₀, *mumus* DP 5₁ : *mums* DP 2₄₃, 98₃₇ etc. Bez tam vecajos rakstu pieminekļos bieži sastopamas noteikto adjektīvu dsk. datīva formas, kam zudis otrais *u*, bet ne abi, piem., *pirmiemiems* MT 151_{a15}, *biednomusioms* MT 132_{a15} etc. blakus garajām noteikto adjektīvu formām, sal. *tikriemusiems* DP 249₉ etc.

Veclietuviešu valodā varēja pastāvēt šāda noteikto adjektīvu paradigma:

¹² Austrumnieku *i* < *iē*, J. Endzelīns, LGr., 374. §, 539. lpp.

¹³ J. Endzelīns, LGr., 231. §, 404. lpp.

¹⁴ З. П. Зинкевичюс, ВСЯ, 3, 64.—66. lpp.

	vsk.	s. dz.
nom.	<i>baltāsis</i> 'baltais'	<i>baltóji</i> 'baltā'
gen.	<i>báltojo</i>	<i>baltōsios</i>
dat.	* <i>baltāmu(i)jamui</i>	<i>bálta(i)jai</i>
ak.	<i>báltqji</i>	<i>baltqja</i>
instr.	<i>baltúoju</i>	<i>baltq'ja</i>
lok.	<i>baltamējame</i>	<i>baltojējoje</i>

dsk.

nom.	<i>baltieji</i>	<i>báltosios</i>
gen.	<i>baltūju</i>	<i>baltūju</i>
dat.	<i>baltiemusjiemus</i>	<i>baltōmusjomus</i>
ak.	<i>baltúosius</i>	<i>baltq'sias</i>
instr.	<i>baltāisiais</i>	<i>balto m í s j o m í s</i>
lok.	<i>baltuosējuose</i>	<i>balto s ē j o s e</i>

Ka tāda paradigma eksistējusi, nav šaubu. To pārliecinoši parādījis Z. Zinkēvičs, minot no veclietuviešu rakstu pieminekļiem šādus piemērus:

1. vsk. lok. a) *mažameiime, nauiemēieme* u. c.
b) *tikroīēioie* u. c.
2. dsk. dat. a) *tikriemusiems*
b) *sziltōmusionomus* u. c.
3. dsk. instr. *tikromšiomis, pirmomšiomis* u. c.
4. dsk. lok. a) *senu'sēiu'se, grinu'sēiu'se* u. c.¹⁵

Par to, kā saīsinājās šīs formas, liecina arī veclietuviešu rakstu pieminekļi, sal.

vsk. dat. *amzinamuiam, geramuiem* u. c.

dsk. dat. a) *giwiemusiems* u. c.

b) *biednomusioms*¹⁶ u. c.

Šāda formu saīsināšanās notika morfoloģisku cēloņu dēļ, jo elements *-ui* (vsk. dat.) un *-u* (dsk. dat.) zaudēja savu morfoloģisko nozīmi un visas sistēmas dēļ šīs formas saīsinājās.

Tāds saīsināšanās process nevarēja vispirms sākties noteikto adjektīvu sistēmā un vēlāk pāriet vienkāršo adjektīvu, lietvārdu u. c. sistēmā, jo šo locījumu noteikto formu stāvoklis neatšķīrās no to pašu, teiksim, vienkāršo adjektīvu vai lietvārdu locījumu formu stāvokļa to deklinācijas sistēmā, sal., piemēram:

¹⁵ З. П. Зинкевичюс, ВСЯ, 3, 50., 51., 61., 66. un 75. lpp.

¹⁶ З. П. Зинкевичюс, ВСЯ, 3, 65. un 66. lpp.

1. vsk. dat.	<i>*baltamujamui</i>	: <i>geramui</i>
vsk. ak.	<i>baltajī</i>	: <i>gerā</i>
vsk. lok.	<i>baltamejame</i>	: <i>gerame</i>
2. dsk. dat.	<i>baltiemusiemus</i>	: <i>vaikamus</i>
dsk. ak.	<i>baltuosius</i>	: <i>vaikus</i>
dsk. lok.	<i>baltuosejuose</i>	: <i>vaikuose</i>

Tāda saīsināšanās notika paralēli gan noteikto adjektīvu formās, gan vienkāršo adjektīvu, lietvārdu, kā arī pronomenu formās.¹⁷

Ka morfoloģiskā saīsināšanās notikusi paralēli minētās vārdu šķirās, bet nav sākusies vispirms noteiktajos adjektīvos, liecina lietuviešu veco rakstu pieminekļu fakti. M. Daukšas «Postillā» pēc Z. Zinkēviča aprēķina¹⁸ blakus 3471 vienkāršo adjektīvu dsk. datīva *baltiemus*, *baltomus* tipa formām jau atrodas 68 *baltiems*, *baltoms* tipa formas. Turpretim no noteikto adjektīvu dsk. dat. formām šeit lietojamas tikai garās, t. i., *baltiemusiemus*, *baltomusiomus* tipa. J. Bretkūna un S. Vaišnora darbos, kur pārsvarā ir īsākās vienkāršo adjektīvu dsk. dat. formas, arī noteikto adjektīvu formas ir īsākās — *baltiemusiems*, *baltomusioms* tipa.

Domāt, ka saīsināšanās sākusies vispirms noteikto adjektīvu sistēmā un vēlāk pārgājusi vienkāršajos adjektīvos, kā arī lietvārdos u. c., nav pamata; to neatbalsta arī valodas fakti. Ja personu vietniekvārdu sistēmā dažkārt biežāk gadās garākās dsk. dat. formas (piem., *mumus* lietojama biežāk nekā *mums*), tas nav izskaidrojams ar to, ka nebija personu vietniekvārdu noteikto formu, bet ar to, ka garākās formas šeit atbalstīja pati deklinācijas sistēma, kura bija atšķirīga no pārējo vārdu šķiru deklinācijas sistēmas.

Domāt, ka īsās formas *baltiems*, *baltoms* radušās noteikto adjektīvu sastāvdaļās kā atkārtotošos zilbju patskaņu zuduma rezultāts, nevar, jo šādu domu neapstiprina valodas fakti. Kā agrāk minēts, vecie lietuviešu raksti liecina, ka garās formas vispirms zaudēja otrās sastāvdaļas patskani, t. i., piem., *baltiemusiemus* > *baltiemusiems*, *baltomusiomus* > *baltomusioms*, kur atkārtotošos zilbju patskaņu jau nebija. Nevar pievienoties uzskatam, ka līdzīgi radusies arī vsk. dat. izskaņa *-am* blakus

¹⁷ Var būt jautājums, kāpēc vsk. dat. pazuda *-ui*, bet dsk. dat. tikai patskanis *-u* izskaņā *-mus*, bet nepazuda *-us*. Šeit zināma loma arī morfoloģiskajiem cēloņiem. Izskaņa *-us* nevarēja pazust, jo, tai pazūdot, forma būtu sakritusi ar attiecīgu divskaitļa formu, kur, pazūdot *-u*, potenciāli radās tā pati forma. Tāpēc morfoloģisko pozīmi zaudēja tikai *-u*.

¹⁸ З. П. Зинкевичюс, ВСЯ, 3, 69. lpp.

vecajai *-amui* vispirms noteiktajos adjektīvos kā atkārtojošās zilbes divskaņa *-ui* zuduma rezultāts (sal. **baltam ui jam ui*), bet vēlāk vienkāršajos adjektīvos¹⁹ u. c., jo vecie rakstu pieminekļi liecina, ka, piem., *baltamujamui* > *baltamujam*, kur jau nebija nekādas atkārtojošās zilbes divskaņa *-ui*. Ka dat. formās patskanis zudis otrajā komponentā, jau pareizi aizrādījis Z. Zinkevičs.²⁰

No visa sacītā jāsecina, ka vsk. un dsk. dat. formu saīsināšanās notikusi morfoloģisko cēloņu dēļ un sākusies vienlaikus visu nomenu resp. pronomenu sistēmā.

Vecāko dsk. v. dz. datīva saīsināto formu patvēruši tikai žemaiši un tāmnieki. Žemaišiem ir šādas formas: *jīms*, *tīms*, *anīms* (Gerviniai, Pagramantis), *anīms* (Gvildžiai), *tēms*, *šēms*, *patēms* (Kalnalis, Kretinga, Tirkšliai, Viekšniai), *anēms* (Kretinga), *katrēms* (Kalnalis, Viekšniai), *tīms*, *patīms* (Sēleniai), *anīms* (Laukuva, Sēleniai), *anēms* (Dargužiai, Dercekliai, Kinčiai, Klošiai), *anīms* (Žiaukos), *tēms*, *šēms*, *patēms*, *anēms* (Užventis), *šīms*, *anīms*, *tīms*, *patīms*, *katrīms*, *vīsimis*, *kuokīms* (Kurtuvēnai, Šaukēnai) u. c. Šām žemaišu dsk. datīva formām izskaņas ziņā atbilst la. tāmnieku izlokšņu dsk. datīva un instrumentāla formas: *šiēms* (Ivande), *tiēms*, *viņēms*, *visēms* (Venta), *tiēms*, *šiēms* (Pope) un intonācijas ziņā atšķirīgas *viņūms*² (Piltene, Ugāle)²¹, *šīms*², *tīms*², *viņīms*² (Piltene, Puze), *pašīms*², *citiņms*² (Piltene), *pašēms*², *viņēms*² (Puze). Veclatviešu rakstu pieminekļos arī sastopamas datīva un instrumentāla formas ar formantu *-s*: *tems* 16₆, 38₈, 81₁₁, 48₄, 180₂₄, 57₁₂, 208₄, 68₁, 73₁₂, 189₁₇, 31₁₄, 232₂₁, 32₂₂, 47₁₈, 170₈, 169₁₃, 225₁₈, *tēms* 207₆, 216₁₄, 199₁₇, *šēms* 192₁₅, *cittēms* 73₁₀, *wyssems* 138₂₀, 153₅, 192₁₅, 165₄, 28₉, *kattrems* 147₆ etc. (Cantiones spirituales, 1673.), *teems* 419₂₂, 518₆, 439₉, *wisseems* 18^b, *tadeems* 392 (Manzel, Post., 1653.), *wuessems* 26₁₉, 23₂₁, *wueßims* 33₄, *tems* 1₂₇ (Und. Ps.) etc., s. dz. formas: *cittams* 149₂₀ (Cantiones spirituales), *tahms* 502₁₃, 460₁₁, 492₁₈, *wissahms* 18^b (Manzel, Post.) u. c.

Žemaišu un tāmnieku (siev. un vīr. dz.) dsk. datīva un instr. unifikācijas procesu, liekas, varētu izskaidrot, ievērojot ne tikai intonāciju attieksmes, morfoloģiskos cēloņus, bet arī to, ka vēl pirms morfoloģiskās saīsināšanas instrumentālis varēja sakrist

¹⁹ З. П. Зинкевичюс, ВСЯ, 3, 67. lpp.

²⁰ З. П. Зинкевичюс, ВСЯ, 3, 65. lpp.

²¹ Šo izlokšņu formas *viņūms* izskaņa drīzāk ir veidota pēc analogijas parauga ar *jums*² (dsk. dat. un instr., sāl. *jums*² (Ugāle), jo fonētiski nav izskaidrojama.

ar datīvu. Tas vispirms varēja notikt nemainīga akcenta vārdos, sal. lie. dat. *raĩkom(u)s, kār vēm(u)s* un instr. *raĩkomis, kār vēmis* etc. Lietuviešu rakstu pieminekļu materiāli liecina, ka dsk. (resp. dvsk.) instr. ar *-mis* lietojams ar datīva nozīmi no tā laika, kad vēl bija lietojamas nesaīsinātas dsk. dat. formas. To skaidri parādījis P. Arumā²² un F. Špehts²³ galvenokārt uz augštaišu materiālu pamata. P. Arumā min šādus faktus, kur instr. lietojams ar datīva nozīmi: 1) reformātu «Postillā» (1600) dat. *tiemus apsirīiemus: girtuoklemis* 47a₁₃, *tiemus weiamus* 82a₂; *kitomis giminemis* 31a₂₀ u. c.; 2) Kn. nobaznystes (1653): a) dziesmu grāmatā *užmuštiemus žmonemis* 76₆, *savomis žmonemis* 82₂₄ u. c., b) Pamokslai krykcion. *kunigamus; kitiemis* 44₂, *jemis* 53₁, *kuriomis* 10₁; *tiemus* 4₄, 50₁₁ u. c.; 3) Akielewiczius, Sweika Marija (1860) *jiemis* 19₂₇, 28₂₇; *wisiemus* 11₁₃ u. c.²⁴

Vispārināta izskaņa *-mis* datīvā bijusi pat tādās izloksnēs, kur divskaitļa formas netika ieviestas daudzskaitļa formu vietā, piem., žemaišu, sal. Ev. polskie i žmudzkie (1858) dsk. dat. *jemis* 9₁₀, 28₁₆; *jomis* 43₆²⁵ u. c. sal. dsk. dat. *mumys: mommys*,²⁶ sal. arī la. *teemis, šeemis, viņamis, vissamis, tahdamis* (Bārta, Nīca), lie. dsk. instr. *su jumis vissiemus*²⁷ arī Proniewskis, Iszguldimas Evang. (1855) dsk. instr. *tiemisgi* 151₁₇. Pēc P. Arumā domām šī žemaišu dsk. instr. forma (*tiemisgi*) liecina, ka žemaišu dsk. dat. un instr. formu krustošanās notikusi neatkarīgi no divskaitļa formām.

Runājot par tāmnieku dsk. datīvu, jāsaaka, ka liela loma šo formu saīsināšanās procesā bija akcentam, kas bija vārda saknē²⁸. Šī apstākļa dēļ *u* (vai *i*) no *mus* (vai *mis*) varēja agrāk pazust nekā instrumentāli, kur *i* (vai *u*) bija uzsvērts.

²² P. Arumā a, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina, Tartu, 1933, 44. u. c. lpp.

²³ F. Špeht, Zur lit. Deklination, KZ, 53, 151., 152., 153., 154. lpp.

²⁴ Cit. pēc P. Arumā a, min. darbs, 44.—46. lpp.

²⁵ P. Arumā a, min. darbs, 47. lpp.

²⁶ W. P. Schmid, Zu Simon Grunaus Vaterunser, IF 67., 3. H., Berlin, 1962, 262. un 270. lpp. Ja V. P. Smida hipotēzei ir pamats, ka Simona Grunava Vaterunser uzrakstīts kuršu valodā, šīs formas būtu skaidrs pierādījums, ka arī dažās latviešu izloksnēs dsk. instrumentālis ienācis datīva vietā.

²⁷ Cit. pēc F. Špehta, Lituanica, KZ. 60, Göttingen, 1933, 273.—274. lpp.

²⁸ Sal. arī F. Špehta piemērus akcentējuma ziņā, KZ, 53, 154. lpp., piem., *tōmis bitemis, jēmis, patiemis, tomis, kalbōmis* etc., kur instrumentāli un datīvā bija attiecīgi regulējama akcenta vieta, sal. arī P. Arumā a dsk. instr. paraugus *jēmūs, sāvēmū* (Buivydžiai), sk. P. Arumā a, min. darbs, 77. lpp.

Tāpēc latviešu dsk. datīva un instrumentāļa *tiems*², *šims*² tipa formas etc. varēja, liekas, zaudēt savu *i* (vai *u*) tikai pēc akcenta atvilkšanas vai arī vispirms nemainīga akcenta vārdos. No otras puses, tāmnieku izlokšņu dat. un instr. pilnīgi varēja sakrist, nivelējoties intonācijām, t. i., ' un $\wedge = \wedge^2$.

Dažās lietuviešu un latviešu izlokšnēs dsk. instrumentāli, liekas, aizstājis datīvs.²⁹ Tāpēc tāmnieku dsk. dat. un instr. *tiēms*, *šiēms* tipa formas, kas līdzīgas lie. dsk. dat. *tiems*, *šiems*, varētu būt dsk. datīvi, kas ļoti agri ienākuši arī instrumentāļa vietā.

Tātad, jādomā līdz ar F. Špehtu³⁰, ka baltu kopvalodā pastāvēja v. dz. dsk. instrumentāļa **tiemis* < **teimīs* tipa forma, sal. sl. *temi*, vedu *tēbhis* etc.

Izlokšnēs, kur dsk. dat. un instr. formu vietu aizstājušas attiecīgas divskaitļa formas, vērojama līdzīga aina. Vispirms šeit jārunā par vienu latviešu izlokšņu daļu, t. i., par rakstu valodas, kursiskajām, tāmnieku un daļēji augšzemnieku izlokšņu vietniekvārdu dat. un instr. formām. Šais izlokšnēs dvsk. datīvs varēja ļoti agri aizstāt veco dsk. instrumentāli ar *-ais*, kas izlokšnēs, kā arī rakstu valodā ļoti reti lietojams.

Šo izlokšņu divskaitļa datīva un instrumentāļa formu unifikācijas procesu, liekas, palīdzētu noskaidrot arī izlokšņu intonāciju pārskats vārda saknē, salīdzinot tās ar lietuviešu izlokšņu datīva (un instrumentāļa) formu intonācijām. Kā zināms, latviešu krītošajai atbilst lietuviešu stieptā, bet stieptajai un lauztajai — krītošā³¹. Tā kā atsevišķās latviešu izlokšnēs intonācijas ir sakritušas³², šis apstāklis apgrūtina vietniekvārdu dsk. datīva un instrumentāļa formu noskaidrošanu. Tomēr fakti liecina, ka vecais divskaitļa datīvs ar abu dsk. locījumu (dat. un instr.) nozīmi lietojams literārajā valodā (sal. *tiēm*, *šiēm*: lie. dat. *tiem*, *šiem*, sal. arī la. *liēpa*: lie. *liēpa* etc.) un šādās latviešu izlokšnēs: *tiēm*, *šiēm* (Aizupe, Apriķi, Bārta, Dunika, Gudenieki, Gramzda, Kazdanga, Klostere, Medze, Pērkone, Snēpele, Skrunda, Strutele, Straupe, Tume, Turlava, Vērgale), *citiēm* (Aizupe), *tiēm*, *šiēm* (Augstroze, Aloja, Babīte, Bēne, Blīdiene, Braslava, Dauguļi, Drusti, Kūdums, Lestene, Lielvirca, Liepupe, Vīpe, Naudīte, Ozolnieki, Pēternieki, Rauna, Svēt-

²⁹ P. Arumaa, min. darbs, 47.—48. lpp. min šādus faktus no lietuviešu rakstu pieminekļiem, piem., instr. su *pagoniem* yr *žydam*, su *wisiem*, su *kitiem*, su *kuriem*, F. Špehts KZ, 53, 153. lpp. instr. su *jumus* etc., ko uzskata par datīviem, kas ienākuši instr. vietā.

³⁰ F. Špecht, KZ, 60, Göttingen, 1933, 273. lpp.

³¹ J. Endzelīns, L Gr., 15. §, 35.—41. lpp.

³² J. Endzelīns, L Gr., 14. §, 34.—35. lpp.

ciems, Vainiži, Vecate, Vitrupe), *tiēm*² (Aloja)³³, *viņiem* (Skrunda), *viņiēm*² (Kandava, Laidze), *viņim* (Rauna), *pašim*², *viņim*² (Laidze, Spāre), *citeim*², *kureim*² (Vandzene), *pašiēm*² (Kandava), *pašim*², *viņim*² (Katvari, Braslava, Vecate), *šim*² (Augstroze)³⁴, *viņiēm*, *pašiēm*, *šitiēm*, *katriēm*, *citiēm* (Babīte), *kurim* (Valka), *citiem*, *visiem* (Skaistkalne) u. c.

Augšzemnieku izlokšņu tikai vienā daļā, liekas, varētu būt divskaitļa datīvi, kas lietojami ar abu locījumu nozīmi, jo šais izlokšnēs krītošā un stieptā intonācija sakritušas. Tāpēc, salīdzinot ar lietuviešu izlokšņu faktiem, piem., *tiēm*², *tām*² (Birzgale etc.), lietuviešu valodā varētu gaidīt dat. *tiem*, *tóm* etc., kā to liecina Linkmenu, Kaņavas, Simna, Šedukas u. c. izlokšņu fakti (sk. 146. lpp.). Piemēri: *tiēm*², *šiēm*² (Birzgale, Mēmele, Mēdzūla, Pļaviņas, Viesīte), *tiem*², *šiēm*², *viņiem*², *šitiēm*², *kuriēm*², *pošiem* (Galgauska), *tiēm*², *šiēm*² (Sinole, Veclaicene), *šiēm*², *šitiēm*² (Lizums), *citiēm*², *visiem*² (Pļaviņas), *visiem*² (Viesīte), *kuriēm*² (Mēdzūla), *tiēm*² (Liezēre), *jim*, *itim*, *pošim* (Atašiene), *tīm*² (Kurcums, Sauka), *visim*² (Dignāja), *jim*², *veņim*², *pošym*², *itīm*² (Pilda), *jim*, *tim*, *šim*, *pošim* (Andrupene, Krāslava, Preiļi), *jim*² (Cibla, Rēzna), *ļim*², *itīm*², *pošym* (Zvirgzdene), *jim*, *vysym*, *pašym*, *tim*, *itim* (Krāslava), *ļim*², *tīm*², *šym*², *kurim*² (Kalupe), *ļim*², *tīm*², *pošim*², *kurim*² (Bērzgale, Kapiņi), *ļim*², *tīm*², *itīm*², *pošym*², *cytym*² (Dagda), *itēm*², *tēm*² (Rēzna), *ļim*², *tīm*², *itīm*², *kurym*², *pošym*² (Nirza), *ļim*², *tīm*², *itīm*², *šitīm*², *pošim*², *kurim*² (Stirniene), *viņim*², *pašim*² (Anna), *ļim*², *tīm*², *šim*² (Ozolaine), *ļim*², *tīm*², *kurim*² (Nīcgale), *ļiem*²: *ļim*², *tīm*², *itīm*² (Rugāji), *tiēm*², *citiēm*², *viņim*² (Gaujiena) u. c.

Augšzemnieku izlokšņu daļā, liekas, dvsk. instrumentālis krustojies ar datīvu un aizstājis to varbūt vēl tai laikā, kad pastāvējušas dvsk. datīva formas blakus dsk. datīvam. Augšzemnieku vietniekvārdu dat. un instr. formu intonācijas liecina, ka šām formām akcents varējis būt izskaņā, sal. *tiēm*, *šiēm* (Sunākste, Vestiena u. c.) ar kāpjošo intonāciju, *tīm*, *ļim* (Baltinava, Viļaka u. c.) ar laužto intonāciju, ja intonācijas vēstures gaitā nav pārveidotas. Pēc P. Arumā domām³⁵, dažās izlokšnēs instrumentālis ātrāk varēja zaudēt izskaņas *i* (vai *u*) tikai

³³ *tiēm*² varētu būt arī vecais divskaitļa instrumentālis.

³⁴ Šis Braslavas, Augstrozes, Katvaru un Vecates formas varētu būt arī vecais *i*-celmu instrumentālis, kas laikam ar (*i*)*o*-celmu starpniecību ir ienācis no v. dz. *i*-celmiem (L Gr., 231. §, 402. lpp.) sal. dsk. datīvu un instrumentāli *ūdeņim* blakus *klētīm*, vsk. dat. *pašam*² blakus dsk. dat. *pašim*² (Braslava etc.).

³⁵ P. Arumā, min. darbs, 48. lpp.

nemainīga akcenta vārdos, vai arī atvelkot akcentu uz sakni. Tātad varētu secināt, ka la. augšzemnieku izlokšņu daļā lietojams divsk. instr. ar abu locījumu nozīmi. Pēc morfoloģiskās saīsināšanās tie ir formāli sakrituši. Tāds instr. ir šādās izlokšnēs: *tiēm, šiem* (Grostonā, Ērgļi, Kalsnava, Kraukļi, Lazdona, Mētriena, Ogrē, Prauliena, Sēlpils, Sunākste, Sausnēja, Vestiena), *patiēm, viņiēm, kuriēm* (Lazdona, Prauliena), *kuriēm, pošiēm, viņiēm, šitiēm* (Sunākste), *tiēm, šitiēm, pāšiēm, viņiēm* (Kusa, Meirāni), *viņiēm, po:šiēm, ku'riēm* (Grostonā), *tiēm, šitiēm, kuriēm, pošiēm* (Jaungulbene), *tiēm, po:šiēm* (Mārciena), *jim, tim, pošim* (Zasa), *jim, tim, pošim* (Susēja), *jim, tim, šim, šytim, patim: pašim* (Aknīste), *jiņ, tiņ, pošīņ* (Bebrenē, Nereta, Prode), *šīņ, tiņ, pošim* (Elkšņi), *jiņ, tiņ, šīņ, itiņ* (Barkava), *jiņ, tiņ, itiņ, šitiņ* (Livāni, Varakļāni), *jim, tim, šim, itim* (Baltinava, Viļaka), *tim, itim* (Vecgulbene), *šim, tim* (Alsviķis, Balvi, Jaunroze), *tim, šim, viņim* (Zeltiņš), *jiņ, tiņ* (Skaista) u. c.

Lietuviešu dzūku un rītiešu izlokšņu daļā daudzskaitļa datīva vietā lietojams divskaitļa datīvs, piem., *tiem* (Linkmenys, Palūšē, Pasvalys, Šakyna), *siem* (Adutiškis, Kaniava, Leipalingis, Simnas, Tverečius, Veisiejai), *jiem* (Adutiškis, Bagaslaviškis, Daugēliškis, Kupiškis, Kaniava, Leipalingis, Lazūnai, Linkmenys, Palūšē, Pasvalys, Simnas, Tverečius), *jēm < jiem* (Anykščiai), *iciēm* (Adutiškis, Tverečius), *katariēm* (Adutiškis, Palūšē), *šitiēm* (Palūšē), *šiciēm* (Leipalingis, Veisiejai), *aniēm* (Adutiškis, Simnas), *pacīēm* (Tverečius), *ši.tem* (Pasvalys).

Grūtāk izskaidrot datīva formu tais rītiešu un dzūku izlokšnēs, kurās notikusi intonāciju nivelācija uz divskaņiem *ie, uo* un patskaņiem *e, o* etc., piem., *jiēm*³⁶ (Alanta, Dotinēnai, Biržai, Gelvonai, Kuktiškis, Palomenē, Raguva, Siesikai, Skapiškis, Svēdasai, Žasliai), *ciēm* (Dotinēnai), *jiēm* (Pašvitinys), *tiēm* (Alanta, Biržai, Gelvonai, Kuktiškis, Palomenē, Pandēlys, Raguva, Siesikai, Skapiškis, Svēdasai, Uoginiai), *tiēm* (Pašvitinys), *tsiēm* (Dubičiai, Lazūnai, Pelesa), *pacīēm* (Dotinēnai, Palomenē), *jiēm', tiēm'* (Šeduva), *patiēm* (Alanta, Dusetos, Gelvonai, Kuktiškis, Pašvitinys, Siesikai, Skapiškis, Svēdasai, Žasliai), *aniēm* (Dusetos, Gelvonai, Kuktiškis, Pašvitinys, Raguva, Skapiškis, Uoginiai, Žasliai), *katriēm* (Kuktiškis, Palo-

³⁶ Skaidrības dēļ lietojama ~ intonācijas zīme * vietā. Intonācija * šais izlokšnēs ir mazliet īsāka par literārās valodas stiepto un atbilst divām (krietošajai un stieptajai) intonācijām, kas atrodas uz minētiem patskaņiem un divskaņiem.

menē, Pandēlys, Siesikai, Skapiškis), *šitiēm* (Alanta, Dusetos, Gelvonai, Kuktiškis, Palomenē, Pandēlys, Skapiškis, Žasliai), *ši^s.tem* (Biržai, Svėdasai), *to.kiēm* (Dotinėnai), *tākiēm* (Alanta), *takiēm* (Gelvonai, Palomenē), *katariēm* (Dotinėnai) ³⁷ u. c.

Dažās dzūku izloksnēs datīva un instrumentāļa krustošanās notikusi ļoti agri, piem., v. dz. dsk. dat. *ciem, ciemi, paciem, paciemi, šiem, šiem, jiem, jiem, šiciem, šiciemi*, s. dz. dsk. dat. *tóm, tómi, pacóm, pacómi, šóm, šómi, jóm, jómi, šitóm, šitómi* (Leipalingis), sal. v. dz. dsk. instr. *jēm < jiem* (Biržai), v. dz. dsk. dat. *jiem, visiemi* (Zietela), *šiciem, šiciemi* (Veisiejai) u. c. Kā liecina fakti, šo izlokšņu datīvi un instrumentāļi attiecīgi regulēja savu akcentu, sal. arī s. dz. dsk. instr. *pacóm, facomi, jóm, jomi, tóm, tomi* u. c. (Leipalingis).

Īsākās dsk. datīva formas šais un citās dzūku izloksnēs, liekas, ir divskaitļa datīvi, kas varējuši agrāk saīsināties akcentējuma dēļ, sal. arī rakstu pieminekļu faktus, piem., *toms baysiomis mariomis* 82a₂ u. c. (reformātu Postilla 1600).

V. dz. divskaitļa instrumentāļi šais un citās augštaišu izloksnēs aizstājis vecais dsk. instrumentālis *tais, šiais*, tipa, jo tas no seniem laikiem bija īsāks un to labāk atbalstīja pati deklinācijas sistēma.

Uz jautājumu, kā izskatījās dvsk. datīvs un instrumentālis, atbildēt ļoti grūti. Lietuviešu izloksnes un rakstu pieminekļi sniedz šādas dvsk. dat. un instr. izskaņas:

1. dat. izskaņa	-mu	} Dieveniškės, sal. <	dat. <i>jomu, tomu</i> u. c.
instr. „	-mi		instr. <i>jomi, tomi</i> u. c.,
2. instr. „	-mu	(Buivydžiai), sal. <i>jė, mù, sã, vė, mù</i> ³⁸ u. c.,	
3. dat. „	-m: -mi	} Leipalingis, sal. <	<i>ciem: ciemi, tòm: tó-</i>
instr. „	-m: -mi		<i>mi</i> u. c.
4. instr. „	-mi: -mu	(DP), sal. <i>dwiemi</i> 297 ₂₇ : <i>dwiemu</i> 390 ₄ u. c.,	<i>tòm: tomi</i> u. c.,
5. dat. „	-ma	} J. Bretkūnas, Postilla, sal. <i>akima</i> I 116 ₁₀ .	
instr. „	-ma		

³⁷ Dažās no minētajām izloksnēm varbūt vēl agrāk datīva vietā ir ienācis instrumentālis. Tādu domu apstiprinātu arī F. Spehta minētie piemēri no rītiešu izloksnēm, piem., dsk. dat. *jėmis, patėmis, kuriėmis* u. c., sk. KZ, 53, 153.—154. lpp. Tomēr šī jautājuma atrisināšanu apgrūtina izlokšņu intonāciju nivelācija.

³⁸ Datīvs un instrumentālis varējis krustoties ne tikai cilmes ziņā, bet arī attiecīgi regulēt savu akcentu, sk. P. Arumaa, min. darbs, 78. lpp.

mūma (Šeduva, Veliuona), *móšoma* (Dieveniškės) u. c., kas līdzīga ssl. *rōkoma*, p. *rēkoma* etc.

P. Arumā secina, ka blakusformas ar *-mu*, *-mi* varētu būt salīdzinājumā jaunas formas, kas radušās blakus attiecīgajām dsk. formām uz analogijas pamata³⁹. Tikai *-ma*, pēc viņa domām, varētu būt vecā divskaitļa datīva un instrumentāļa izskaņa.

Mazliet citādā plāksnē šo jautājumu atrisina V. Mažulis, runājot par lietuviešu skaitļa vārdiem⁴⁰. Pēc V. Mažuļa domām, dvsk. dat. izskaņa *-mu*, šķiet, cēlusies no **mō*, bet instr. izskaņa *-mi* < **mī*. Tātad *-mu* un *-mi* varētu būt vecās dvsk. dat. un instr. izskaņas.

S. dz. dsk. (: divskaitļa) datīvs un instrumentālis. Kaut gan dsk. (arī divskaitļa) datīva un instrumentāļa formas cilmes ziņā atšķiras, šinī gadījumā tās jāaplūko kopā, jo pēc vēsturiskajiem pārveidojumiem izlokšņu vairumā tās sakritušas. Izloksnēs šīs formas sakrita fonētikas likumu iedarbības, morfoloģiskās saīsināšanās, intonāciju nivelācijas un, liekas, savstarpējās krustošanās dēļ, lietuviešu literārajā valodā šīs formas vēl atšķiras, sal. dat. *tōms* < *tomus* — instr. *tomis* < **tāmīs* etc.

I. Izloksnes, kas šķir datīvu un instrumentāli. Pie tām pieder visi žemaiši un augstaiši daļa, kas datīvu un instrumentāli šķir ar intonāciju. Žemaišu dsk. datīvs un instrumentālis saīsināts minēto morfoloģisko ceļoņu iedarbības dēļ, bet kāds patskanis ir zudis aiz *m*, nav zināms, varbūt datīvs bijis **tāmus* > *tuōms* (: *tūms*) un instrumentālis **tāmīs* > *tuōms* (: *tuīms*) etc. Tomēr šīs formas tiek šķirtas ar intonāciju. Datīvam ir lauztā, kas atbilst rakstu valodas krītošajai ('), vai krītošā, bet instrumentālim — stieptā, piem., dat. *tuōms*, instr. *tuōms* (Kalnalis, Sēleniai, Tirkšļiai, Viekšņiai), dat. *š'uōms*, *anuōms*, instr. *š'uōms*, *anuōms* (Kretinga, Laukuva, Sēleniai, Viekšņiai), dat. *tū'ms*, *anū'ms*, *jū'ms*, instr. *tuīms*, *juīms*, *anuīms* (Gerviniai), dat. *anōms*, instr. *anōms* (Gvildžiai, Smilgynai), dat. *katruōms*, instr. *katruōms* (Kalnalis), dat. *tōms*, instr. *tōms* (Kinčiai, Smilgynai, Valēnai), dat. *tu'ms*, *anu'ms*, *katru'ms*, *pač'u'ms*, *visu'ms*, *š'u'ms*, instr. *tuīms*, *anuīms*, *katruīms*, *pač'uīms*, *visuīms* - *š'uīms* (Kurtuvėnai, Saukėnai), dat. *tōms*,

³⁹ P. Arumaa, min. darbs, 78. lpp.

⁴⁰ V. Mažiulis. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius, Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 1957, 52. lpp.

anòms, katròms, š'òms, instr. *tořms, katrořms, anořms, š'òřms* (Užventis) u. c.

Daudz publicētu un nepublicētu domu izvirzījusi daļas žemaišu dūnininku un dažu citu izlokšņu dsk. datīva izskaņa *-um(s)*. Plašāk par to runā A. Jonaitīte rakstā «Šakynos tarmēs daiktavardžiu kaityba»⁴¹. Šakīnas izloksnē dsk. datīvam un instrumentālim ir līdzīga forma *tùm*, etc. A. Jonaitīte pareizi domā, ka šī izskaņa varējusi izveidoties tikai tad, kad saīsinājās un sakrita dsk. datīva un instrumentāļa formas un jaunā izskaņa ieguva tiesības abos locījumos. Tomēr A. Jonaitīte nenoskaidro līdz galam šīs izskaņas cilmi. Nav nekāda pamata apgalvot, ka *-um(s)* ienākusi no *u*-celmiem, sal. liter. valodas dsk. datīvu *sūnùms* etc., jo šais izloksnēs visi *u*-celmu lietvārdi pārgājuši *ō*-celmos, sal. dsk. nom. *sūnā~sūnai*, dat. *sūnāms*, instr. *sūnās~sūnais* (Šaukēnai, Kurtuvēnai u. c.). Apšaubāma arī doma, ka *-um(s)* vispirms cēlusies *iā*-celmu lietvārdos ar nemainīgu akcentu, jo šo celmu lietvārdu nav daudz. *ō*-celmu vietniekvārdu vsk. instrumentālis *kum* arī nevarēja ietekmēt šīs izskaņas cilmi, jo šī instrumentāļa cilme līdzīga instrumentālim *tum, jum* (Kurtuvēnai, Šaukēnai u. c.), kas cēlies varbūt krustojoties vecajam lietuviešu **teimi, *jeimi* ar blakus formu *tù, jù* < **tō, *jō*.

Kāda šīs izskaņas cilme, līdz šim nav skaidrs, jo fonētiski to grūti izskaidrot. Ir zināms, ka dažās žemaišu izloksnēs *-um(s)*: *om(s)* ir tikai *ā*- un *iā*-celmu nomeniem, piem., Užventī. Citās izloksnēs, piem., Šaukēnu, ir visiem sieviešu dzimtes nomeniem.

Dsk. datīvu un instrumentāli ar intonāciju šķir arī šādas augštaišu izloksnes; dat. *tā'm, jā'm, šitā'm*, instr. *tā°m, jā°m, šitā°m* (Palūšē), dat. *anóm*, instr. *anōm* (Simnas), dat. *jóm*, instr. *jōm* (Leipalingis, Linkmenys, Simnas, Seduva), dat. *tóm*, instr. *tōm* (Kaniava, Linkmenys, Simnas, Šakyna) u. c.

2. Izloksnes, kas nešķir dsk. datīvu un instrumentāli. Šeit vispirms pieder lietuviešu augštaišu izloksnes un latviešu izlokšņu vairums.

a) Lietuviešu izloksnes, kas lieto divskaitļa datīvu ar abu locījumu (dat. un instr.) nozīmi; *tùm* (Šakyna), *tóm* (Alanta, Pandēlys, Pasvalys, Siesikai, Veisiejai), *tom* (Dubičiai, Pelesa), *tōm* (Biržai, Dotinēnai, Kuktiškis, Palomenē, Palēvenē, Raguva, Skapiškis, Uoginiai, Zasliai), *jóm* (Alanta, Kaniava, Pasvalys, Siesikai), *jōm* (Biržai, Kuktiškis, Kupiškis, Palēvenē,

⁴¹ Lietuvių kalbotyros klausimai (LKK), III, Vilnius, 1960, 91.—110. lpp.

Palomenē, Pašvitinys, Raguva, Skapiškis, Zasliai), *anōm* (Dusetos, Kuktiškis, Raguva, Skapiškis, Uoginiai, Zasliai), *anōm* (Šeduva), *a^s.nom* (Siesikai), *itōm* (Lazūnai), *katrōm* (Kuktiškis, Skapiškis), *katrōm* (Pandēlys), *katarōm* (Dotinēnai), *šis.tom* (Biržai, Pandēlys, Pasvalys), *šitōm* (Dusetos, Kuktiškis, Palomenē, Skapiškis, Zasliai), *šitōm* (Alanta, Veisiejai) u. c.; latviešu izlokšņu piemēri: *tām*, *šām*⁴² (Augstroze, Aloja, Bliedene, Dauguļi, Drusti, Ģeri, Katvari, Kūdums, Limbaži, Liepupe, Naudīte, Rauna, Salgale, Straupe, Ukri, Vainīži, Vecate, Vitrupe), *tām*, *šim*: *šām*⁴³ (Bēne, Braslava, Jaunpils, Kandava, Laidze, Ozolnieki, Pēternieki, Rozēni, Vīpe), *tām*, *šim*⁴⁴ (Babīte, Džūkste, Lestene, Ozoli, Sņķere, Spārne, Sņķibe, Tērvete, Vadakste, Vilce, Zlēkas), *tām*, *šim*, *viņām* (Dobele, Lielvircava, Platone, Vecumnieki), *viņām*, *pašām* (Babīte, Braslava, Vecate), *šims* (Ivande), *viņām*², *pašām*² (Kandava, Laidze), *tām*², *šām*² (Birzgale, Kurcums, Liezēre, Mazzalve, Mēdzūla, Pļaviņas, Sāviena, Trapene), *šām*², *šitām*² (Lizums), *viņām*², *kurām*², *pošām*² (Galgauska), *tām*², *šām*² (Sinole, Vārnavas), *tām*², *šitām*² (Mēmele, Rauda), *taim*², *šaim*² (Ģārsene), *jōam*², *tōam*², *šōam*² (Asare), *tōam*², *šōam*², *šitōam* (Galgauska), *tōm*², *šōm*² (Viesīte), *jōm*², *tōm*², *šōm*², *jūom*², *tūom*², *šūom*² (Pilskalne), *tōm*², *šitōm*² (Laši), *jōm*², *tōm*², *kurōm*² (Kapiņi), *tom*, *šom*, *jom* (Asūne, Krāslava, Preiļi), *jōm*², *tōm*², *šōm*², *kurōm*² (Kalupe), *jōm*², *itōm*², *tōm*², *cytōm*², *pošōm*² (Dagda, Nirza, Stirniene), *jōm*², *tōm*², *itōm*², *šōm*² (Ozolaine, Ružina), *jōm*², *tōm*², *itōm*² (Andrupene, Rundēni, Viļāni), *pošom* (Andrupene, Bērzgale, Kapiņi, Krāslava, Pilda, Zvirgzdene), *kurōm*² (Nirza, Stirniene), *tūom*², *šūom*² (Jaunlaicene, Jaunroze, Slate, Veclaicene, Ziemeri), *jūom*², *tūom*², *šūom*² (Mērdzene, Tilža), *jūom*², *itūom*², *veņūom*² (Pilda), *jūom*², *tūom*², *itūom*² (Cibla, Kārsava, Makašēni, Nautrēni, Rēzna, Zvirgzdene), *jūom*², *itūom*² (Bērzgale) u. c.

b) Izlokšnes, kas lieto divskaitļa instrumentāli ar abu locījumu (dat. un instr.) nozīmi; lietuviešu: *tām*⁴⁵ (Adučiškis, Tverečius⁴⁵), *tāom* (Svēdasai), *tōm* (Gelvonai, Pašvitinys),

⁴² *tām*, *šām*, līdzīgas lie. *tóm* (Pandēlys, Skapiškis etc.).

⁴³ Par *šim* blakus *šām* sk. J. Endzelīns, LGr., 365. §, 530. lpp.

⁴⁴ Ārlavas, Engures, Piltenes, Popes, Pūres, Puzes, Ugāles, Vandzenes u. c. izlokšnes daudzskaitli s. dz. datīvi un instrumentāli, kā arī pārējie locījumi sakrīt ar v. dz. attiecīgajām dsk. formām.

⁴⁵ E. Frenkelis, Zum ostlitauischen Dialekt von Tverečius; — Balticoslavica, III, 1938. Wilno, 43. lpp. raksta, ka Tverečius izlokšnē *ā*-celmu adjektīviem dsk. dat. arī ir forma *gerājam* etc., kas izpilda arī instr. funkcijas; *ō*-celmu dsk. dat. *geriejem*; *geriesiem* etc.

jām (Adutiškis, Daugēliškis, Tverečius), *jā'm* (Svēdasai), *anōm* (Pašvitinys) *šitōmi* (Veisiejai), *itām* (Adutiškis, Tverečius), *katarām* (Adutiškis), *katarā'm* (Svēdasai), *šitā'm* (Svēdasai), *šitōm* (Gelvonai) u. c., latviešu augšzemnieku *tām*, *šām* (Ērgļi, Daudzese, Grostona, Kalsnava, Kraukļi, Lazdona, Mārciena, Ogre, Prauliena, Sausnēja, Sēlpils, Sunākste), *tām*, *šitām*, *visām* (Kusa), *tām*, *šām* (Kaplava), *kurām*, *viņām* (Grostona, Lazdona, Prauliena), *pošām* (Prode), *po:šām* (Grostona, Kraukļi, Mārciena), *to^am*, *šo^am* (Elkšņi, Nereta), *jo^am*, *tó^am*, *šitó^am*, *pošo^am* (Susēja), *tó^am*, *šitó^am*, *kurām*, *pošām* (Jaungulbene), *pašo^am*, *šo^am*, *jo^am*, *to^am*, *šyto^am* (Akņiste), *to^am*, *šo^am* (Mētriena, Vestiena), *to^am*, *šit^oām*, *viņ^oām*, *pašām* (Meirāni), *jo^m*, *to^m*, *šo^m* (Bebrene, Prode), *jóm*, *tóm*, *itóm*, *šóm*, *pašóm* (Lubāna), *jo^m*, *to^m*, *ito^m*, *pošo^m* (Līvāni, Skaistkalne, Varakļāni), *ja^m*, *ta^m*, *ša^m* (Barkava), *tó^am*, *šó^am* (Jaunroze), *tuóm*, *šuóm*: *šim* (Zeltiņš), *juóm*, *tuóm*, *ituóm* (Balvi, Baltinava, Viļaka), *tuóm*, *šuóm*, *ituóm* (Beja, Liepna), *tuóm*, *šuóm* (Alsviķis), *tuóm*, *ituóm* (Vecgulbene) u. c.

Vienskaitļa lokatīvs (inesīvs). K. Būga, kritizējot A. Leskīna uzskatu, ka vsk. lokatīva *tamē* tipa formās *e* cēlies no *-ie*, saka: «A. Leskīna argumentiem var ticēt tikai tas, kas ļoti maz ko sajēdz par lietuviešu valodas izloksnēm⁴⁶». K. Būga konstatē, ka *tamē* tipa formas ir cēlušās no vecākajām **tamēn*, bet nepaskaidro, kāds locījums ir šīs formas pamatā. Ka tāda forma eksistējusi, liecina M. Daukšas «Postillas» fakti, piem., *kurimē* 52₃₂, *kitamē* 7_{52, 53}, *wissamē* 15₄₉, *iamē* 68₂₃, *anamē* 79₆, *tamē* 109₄₉ etc.⁴⁷ Pēc J. Otremska domām, izskaņa *-e* ienākusi no nomeniem.⁴⁸ N. van Vijkš izvirzījis domu, ka vsk. lokatīvs ir atvasināts no vecā akuzatīva **tam*, pievienojot postpozīciju *-ēn*, sal. dsk. lok. **tuos+ēn* etc.⁴⁹ Kāpēc vienā gadījumā *-en* tika pielikta pie datīva: lokatīva, sal. vsk. lok. *toj-ē* etc., otrajā gadījumā — pie akuzatīva, sal. dsk. lok. *tuos-ē*, *tos-ē* etc. — uz to, pēc N. van Vijka domām, atbildēt ļoti grūti⁵⁰.

Chr. S. Stangs, kritizējot šo hipotēzi un tās piekritējus⁵¹, ka vsk. lokatīva pamatā ir vecā akuzatīva **tam* forma,

⁴⁶ K. Būga, RR., II, Vilnius, 1959., 183. lpp.

⁴⁷ ar *-ē* M. Daukša šeit apzīmē tiešām nazālu *-e*, sk. J. Endzelīns, L Gr., 529. lpp.

⁴⁸ J. Otrębski, Gr., III, 142. lpp.

⁴⁹ N. van Vijk, APh., IV, 50. lpp.

⁵⁰ N. van Vijk, APh., IV, 49. lpp.

⁵¹ Sk. F. Specht, Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski, Leipzig, 1922, II, 100. u. c. lpp.

izvirza šādus pretargumentus: 1) atšķirības starp *m* un *n* (sal. **tan*) varējušas būt jau ide. kopvalodā: $m > n$ nevarēja atsevišķās valodās; 2) fiktīvs esot skaidrojums par *m* rašanos *sm* vietā.⁵² Pēc viņa domām, jaunā lietuviešu vsk. lokatīva *tame* tipa pamatā ir vecais lokatīvs **tami* (:sl. *tomb*) + **-én*⁵³.

Vistuvāka šai lietuviešu formai ir latviešu dialektu *tami*, *šami*.⁵⁴

Lietuviešu izloksnēs izskaņas *-e* dažkārt pazūd minēto (135. lpp.) morfoloģisko cēloņu dēļ, piem., *tam* (Kunigiškē, Miečionys, Smilgynai, Paringis, Rimšē, Rizgūnai, Svenčionys), *tañ* (Adučiškis, Alanta, Dotinēnai, Gerviniai, Gelvonai, Kaniava, Kuktiškis, Linkmenys, Palomenē, Pagramantis, Palēvenē, Raguva, Simnas, Siesikai, Svēdasai, Uoginiai, Veisiejai, Žasliai), *tām* (Kalnalis), *itañ* (Adučiškis), *katarañ* (Adučiškis, Dotinēnai, Palūšē), *katrañ* (Kurtuvēnai, Kuktiškis, Svēdasai, Siesikai), *kātram* (Kalnalis), *šitañ* (Alanta, Dusetos, Gelvonai, Kuktiškis, Palūšē, Palomenē, Svēdasai, Veisiejai, Žasliai), *ši^s.tam* (Biržai, Pasvalys, Pašvitinys), *ā.nām* (Kretinga), *anañ* (Dusetos, Gerviniai, Kurtuvēnai, Kuktiškis, Gelvonai, Raguva, Šeduva, Žasliai), *anām* (Pašvitinys), *jañ* (Alanta, Dotinēnai, Kaniava, Kuktiškis, Linkmenys, Pašvitinys, Palūšē, Svēdasai, Siesikai, Simnas, Šeduva), *jeñ* (Gerviniai, Gelvonai) u. c.

Biržu izloksnes formu *tám*, *jám* akcentējums nav skaidrs. Varbūt tās ieguvušas akcentu pēc datīva parauga *tám*, *jám*. Tomēr iespējams, ka šīs formas ietekmējis adesīvs *támp* resp. *jámp*, kura pamatā ir vecais inesīvs **tami*, sal. ssl. *tōmb* resp. **jami* ar pazudušo izskaņas *-i* + postpozīcija *-pi*. Tātad šīs formas krītošo intonāciju varēja dabūt no adesīva, sakrītot tam ar inesīvu. Dažās rītiešu izloksnēs lietojams salikts lokatīvs, kas atvasināts no prievārda *pas*: *par* un vsk. akuzatīva *jī*: *tā*, piem., *pas jī 'jame'* (Raguva), *par jī* (Anykščiai) u. c.

Dažās rītiešu un dzūku izloksnēs inesīva vietā lietojams illatīvs, piem., *tañ* (Adučiškis, Alanta, Gerviniai, Kaniava, Leipalingis, Pandēlys, Skapiškis, Veisiejai, Tverečius), *jañ* (Adučiškis, Alanta, Daugēliškis, Kaniava, Kupiškis, Leipalingis, Palēvenē, Skapiškis, Tverečius), *šañ* (Leipalingis), *itañ* (Lazūnai, Tverečius), *katrañ* (Pandēlys, Skapiškis), *šitañ* (Pandēlys),

⁵² Chr. S. Stang, *Balticoslavica*, II, Wilno, 1936, 356. lpp.

⁵³ Chr. S. Stang, turpat.

⁵⁴ J. Endzelīns, *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīgā, 1948., 314. §, 168. lpp.

anañ (Leipalingis, Simnas, Skapiškis, Veisiejai), *šitañ* (Alanta, Leipalingis, Skapiškis) u. c. Illatīvs atvasināts no vecā akuzatīva ar postpozīciju **-nā*⁵⁵: v. dz. **tan + nā' > tañ*, s. dz. **tān + > + nīctōn*. J. Otremskis secina, ka vietniekvārdu sistēmā illatīvs vispirms bija atvasināts no vietniekvārda *tās, tā, jo* šī vietniekvārda vecā akuzatīva formas bija **tan, *tān*⁵⁶.

Inesīva un illatīva unifikācija attīstījās dažās augstaišu rītiešu un dzūku izloksnēs⁵⁷. Rītiešu izloksnēs (par dzūku izloksņu illatīvu vēlāk) illatīvam ieviesties inesīva vietā varbūt palīdzēja inesīva un illatīva formu sakrišana galotņu saīsināšanās dēļ, piem., *tuosu* un *tuosna u* un *a* pazuduši morfoloģisko cēloņu dēļ, bet *n*, sal. *tuos(na)*, savienojuma *sn* grūtas izrunas dēļ. Liekas, ka sakritušās dsk. inesīva un illatīva formas varēja ietekmēt arī vienskaitļa inesīva un illatīva nozīmju sakrišanu.

Saīsinātas vsk. illatīva formas sastopamas arī veclatviešu rakstu pieminekļos, piem., v. dz. *tan laikan* (Ev. 1587.), *tan rītan, tan vakaran*³⁸⁶ (Psalmen², 1615.) u. c., s. dz. *tan denan* 15₁₀ (Und. Ps.), *tan wetan* 1₇ (LLD II) u. c.⁵⁸ Lietuviešu ā-celmu formām ar *-ōn* latviešu valodā būtu jāatbilst formām ar *-ān*. Pēc J. Endzelīna domām, patskaņa garums *-n* priekšā šķiet vismaz dialektos jau agri saīsināts⁵⁹. Tātad *ō-* un *ā-*celmu vsk. illatīvi latviešu valodā sakrituši.

Sieviešu dzimtes tagadējā lokatīva izveidi visās lietuviešu un latviešu izloksnēs ir ietekmējuši morfoloģiskie cēloņi, bet ne visās vienādi. Vienu izloksņu (gandrīz visu augstaišu un latviešu izloksņu daļā) inesīvam galotnē ir *j*-skaņa, bet citu (žemaišu) — *j*-skaņas nav.

Formas ar vispārināto *j*-skaņu galotnē lieto šādās lietuviešu izloksnēs⁶⁰: *tōj* (Gelvonai, Kaniava, Linkmenys, Simnas), *tōj* (Alanta, Dotinēnai, Kuktiškis, Pandēlys, Palēvenē, Palomenē, Skapiškis, Siesikai, Uoginiai, Žasliai), *toj* (Dubičiai, Pelesa, Zietela), *tāj* (Palūšē, Svēdasai), *tāj* (Adučiškis, Tverēčius), *toj* (Miečionys, Melagēnai, Paringis, Rizgūnai), *jōj* (Lazūnai), *jāj* (Palūšē) *jāj* (Adučiškis), *jōj* (Gelvonai, Kaniava, Linkmenys, Simnas), *jāj* (Svēdasai, Tverēčius), *jōj* (Alanta,

⁵⁵ Pēc K. Būgas domām.

⁵⁶ J. Otremski, Gr., III, 143. §. 326.

⁵⁷ J. Kazlauskas, Kelios pastabos dėl vietininkų, Literatūra ir Menas, 1957, VI, 15.

⁵⁸ Saīsinājumi pēc J. Endzelīna. LGr. 1063.—1076. lpp.

⁵⁹ J. Endzelīns, LGr., 317. §, 461. lpp.

⁶⁰ Latviešu izloksnēs formas ar *j*-skaņu galotnē ir tikai vienzilbīgiem vietniekvārdiem un atsevišķos gadījumos divzilbīgiem, sal. *tai, šai, itai* (Liepna), *ši:tai* (Kusa) etc., sk. 154. lpp.

Dotinēnai, Kupiškis, Kuktiškis, Palomenē, Palēvenē, Siesikai, Skapiškis, Žasliai), *jōj* (Šeduva), *itāj* (Adutiškis, Tverečius), *katarā^oj* (Palūšē), *katarōj* (Dotinēnai), *katrā^oj* (Svēdasai), *katrōj* (Kuktiškis, Pandēlys, Skapiškis, Siesikai), *šitā^oj* (Palūšē, Svēdasai), *šistai* (Biržai), *šitōj* (Alanta, Dusetos, Gelvonai, Kuktiškis, Pandēlys, Palomenē, Skapiškis, Žasliai), *anōj* (Gelvonai, Kuktiškis, Skapiškis, Uoginiai, Žasliai), *anōj* (Dusetos), *anōj* (Simnas). Biržu izloksnē lieto formas *tái*, *jái*. Šo formu cilme nav skaidra. No pirmā skata izliktos, ka tie ir vecie lokatīvi, ko var redzēt vsk. adesīvā *taip*, piem., *taip' žmonaip'* DP 369,¹⁴ etc. Vsk. lokatīvam šai izloksnē vajadzētu būt **to(j) <toje*, **jo(j) <joje*, bet, kā secina A. Jašinskaite⁶¹, šo formu izveidi varbūt ietekmēja vsk. datīvs *tái*, *jái*.

Minētajām lietuviešu formām atbilst latviešu izloksņu vsk. lokatīvi ar *j*-skaņu galotnē, kas ir paglābusies vienzilbīgās (un atsevišķās divzilbīgās) vietniekvārdu vsk. lokatīva formās. Tomēr jāsaprot, ka blakus šādām formām kā, piem., *tai*, *šai* etc., latviešu izloksņu vairumā lietojamas arī garākās vsk. lokatīva formas⁶², piem., *tamī*, *šinī* etc. Abas latviešu lokatīva formas, kam izskaņā ir *-ai*, vai *-ā*⁶³, ir radušās no **āi + ē(n)* un pilnīgi atbilst lietuviešu formām ar *o(j) <oje* un *o* (žemaišu reflekss *-uo*) *<oje*.

Vienzilbīgo un dažu divzilbīgo vietniekvārdu saīsināti vsk. lokatīvi ar *j*-skaņu galotnē lietojami šādās latviešu izloksnēs: *tē* (Zlēkas)⁶⁴, *tai* (Blīdiene, Rauna), *šai* (Blīdiene, Jaunpils, Rauna), *šē* (Ugāle), *šitai* (Rauna), *ciņē* (Vandzene), *paše* (Ārlava), *paše: patē* (Kandava, Laidze), *viņē* (Ugāle), *tē²* (Piltene, Ziras) *tai²*, *šai²* (Apriķi, Bārta, Bēne, Braslava, Dunika, Džukste, Engure, Kandava, Kūdums, Laidze, Lestene, Medze, Ozolnieki, Pēternieki, Platone, Spārne, Straupe, Strutele, Vadašte, Vecate), *tai* (Ārlava), *tai*, *šai* (Pope), *tai²* (Aizupe, Kazdanga), *tai²* (Dauguļi, Dobeļe, Lielvircava), *tai* (Puze), *toi*, *šoi* (Drusti), *šij* (Aizupe, Kandava, Laidze, Vērgale)⁶⁵, *tai*, *itai* (Viļaka), *tai* (Alsviķis, Beja, Vecgulbene), *šai* (Jaunroze, Jaunlaicene), *tai*, *šai* (Galgauska, Jaunroze, Sinole, Veclaicene, Zeltiņš), *tai*, *šai*, *itai* (Liepna, Ziemeri), *šitai* (Lizums), *tai²*

⁶¹ Sk. A. Jašinskaite, Biržu tarmēs jvardis, LKK, II, 191. lpp.

⁶² Par šo formu cilmi tagad nerunāsim.

⁶³ Šīs izskaņas sākumā bija tikai sieviešu dzimtē, bet tagad arī vīriešu dzimtē, sk. J. Endzelīns, LGr., 364., 527. un 277., 399. §.

⁶⁴ Šādu formu *-e*, pēc J. Endzelīna domām, cēlusies no *-ai*, sk. J. Endzelīns, LGr., 251., 416. § un 31., 90. §.

⁶⁵ Par *toi*, *šoi*, *šij* cilmi sk. J. Endzelīns, LGr., 364. §, 527. lpp.

(Asare, Kurcums, Liezēre, Mētriena, Pededze), *t'ai*² (Kalsnava), *tòì*² (Liezēre), *tèi*² (Jaunlaicene), *šài*², *ši:tài*² (Kalsnava, Rauda, Rīte), *šài*² (Slate), *tài*², *šài*² (Barkava, Gārsene, Sāviena), *itài*² (Barkava), *tài*², *itài*² (Pededze), *šái*, *tái* (Lazdona, Prauliena, Sausnēja), *šái*, *tái*, *jái*, *šytái* (Aknīste), *tái* (Vestiena), *tái* (Kraukļi), *tái*, *ši:tái* (Kusa) u. c.

Visiem žemaišiem (kaut donininku formu mums nav) un dažām augštaišu izloksnēm, kā arī visām latviešu izloksnēm (tikai divzīlbīgos vārdos un atsevišķos gadījumos vienzīlbīgos) vienskaitļa lokatīvā izskaņa ir **bez j-skaņas**, piem., *lietuviēšu tuō* (Gerviniai, Kalnalis, Kretinga, Pagramantis, Sēleniai, Šaukēnai, Tirkšliai, Viekšniai), *tō* (Pasvalys, Pašvitinys, Raguva, Sakyna), *jō* (Pasvalys, Pašvitinys, Raguva), *š'uō* (Kalnalis, Kurtuvēnai, Šaukēnai, Užventis), *ši.to* (Pasvalys, Pašvitinys), *anuō* (Kretinga, Kurtuvēnai, Laukuva, Gerviniai, Sēleniai, Šaukēnai, Užventis, Viekšniai), *anō* (Pašvitinys, Raguva, Seduva), *š'ō* (Sakyna), *katruō* (Kalnalis, Kurtuvēnai, Šaukēnai, Užventis)⁶⁶ u. c.

Sīs lietuviešu vsk. lokatīva formas izskaņas ziņā pilnīgi atbilst šādām latviešu divzīlbīgo un vienzīlbīgo vietniekvārdu vsk. lokatīva formām: *ši* (Kandava, Kazdanga, Laidze, Spārne), *ši* (Ārlava, Klostere), *ši*² (Gramzda, Piltene, Ziras)⁶⁷, *paetie*² (Lazdona, Prauliena), *patī* (Aknīste), *patī* (Preiļi), *tī* (Baltinava), *patī* (Aizkalne, Baltinava), *patē'* (Bebrene), *paetē* (Lazdona, Prauliena), *patē*² (Kandava, Laidze), *patie* (Kalupe). Formas *patie*, *patī* ir vecie v. dz. (*i*-celmu) sāsināti lokatīvi, sal. lie. *bróly*, bet *patē* — s. dz. (*ē*-celmu) lokatīvi blakus nominatīvam, piem., *paetē* (Lazdona, Prauliena), *viņā*, *pašā* (Braslava, Vecate), *pošā* (Andrupene, Bērzgale, Dagda, Galgauska, Kalupe, Ķapiņi, Krāslava, Nirza, Pilda, Preiļi, Stirniene, Viļaka, Zvirgzdene), *pašā*² (Bēne, Lestene, Vecumnieki), *katrā*, *citā*, *pašā* (Babīte), *katrā*² (Vecumnieki), *kurā* (Kalupe, Nīcgale, Rēzna, Stirniene), *cytā*, *kotrā* (Dagda), *pašā* (Anna, Balvi), *vysā* (Barkava), *pošā* (Atašiene, Bebrene, Grostona, Prode, Sunākste, Susēja, Zasa), *pašā* (Aknīste, Elkšņi, Gārsene, Lubāna, Meirāni, Mētriena), *po:šā* (Kraukļi, Mārciena), *viņā*², *kurā*², *pošā*² (Lazdona, Prauliena), *kotrā* (Mētriena), *viņā*, *kurā*

⁶⁶ Kurtuvēnu izloksnē blakus s. dz. inesīva formām lietojamas arī v. dz. formas, sal. *š'uō truobuō: šeņ truobuō, tuō daržiniē: taņ daržiniē* etc.

⁶⁷ Sīs formas ir ar *i*-celmu izskaņām blakus vsk. nom. *ši*, *tī* (Baltinava), sal. nom. *tēi* < **tī*, sal. lie. *i*-celmu vsk. lok. *akj*, *ausj* (visu augštaišu rītiešu) blakus nom. *akis*, *ausis* etc.

(Grostona, Sunākste), *kā:trá* (Kusa), *šytá* (Aknīste), *pošá, kurá* (Jaungulbene) u. c.

Augštaišu rītiešu un dzūku izloksnēs vsk. inesīva vietā lietojams illatīvs, piem., *tōn* (Leipalingis, Veisiejai), *jōn* (Kaniava, Leipalingis), *jān* (Daugēliškis), *ši.ton* (Leipalingis, Veisiejai), *anōn* (Leipalingis) u. c.

Lietuviešu augštaišu izloksnēs ir vēl viens lokatīvs, tā saucamais illatīvs⁶⁸, piem., *jān* (Palūšē, Svēdasai, Tverečius), *jān* (Adutiškis, Daugēliškis), *jōn* (Alanta, Dotinēnai, Gelvonai, Kaniava, Kuktiškis, Leipalingis, Linkmenys, Siesikai, Skapiškis, Žasliai), *šōn* (Leipalingis), *itān* (Adutiškis, Tverečius), *iton* (Dubičiai, Pelesa), *katron* (Marcinkonys, Puvočiai), *katrōn* (Kuktiškis, Pandēlys, Siesikai, Skapiškis), *katrān* (Svēdasai), *katarān* (Palūšē), *katarōn* (Dotinēnai), *šiton* (Marcinkonys, Puvočiai), *šitōn* (Alanta, Gelvonai, Kuktiškis, Palomenē, Pandēlys, Skapiškis, Žasliai, Veisiejai), *šitān* (Palūšē, Svēdasai), *ši^s.ton* (Pasvalys), *anōn* (Gelvonai, Kuktiškis, Raguva, Skapiškis, Uoginiai, Žasliai), *anōn, šitōn* (Leipalingis), *tān* (Palūšē, Svēdasai), *tān* (Adutiškis, Tverečius), *tōn* (Dotinēnai, Gelvonai, Kuktiškis, Linkmenys, Leipalingis, Palomenē, Pasvalys, Raguva, Skapiškis, Uoginiai, Veisiejai, Žasliai), *tón* (Alanta, Pandēlys) u. c.

Dsk. lokatīvs. Saīsinātas dsk. lok. formas lietojamas gandrīz tais pašās lietuviešu izloksnēs kā vsk. lokatīvi, izņemot rītiešu un dzūku daļu. Tas pats sakāms arī par latviešu izlokšņu dsk. lokatīviem. Tikai atšķirā no lietuviešu valodas izloksnēm latviešu izloksnēs blakus īsākām formām var būt lietojamas arī garākās citas cilmes formas, kas veidotas vai nu pēc analogijas, vai ir kontaminācijas rezultāti⁶⁹ (piem., *tainuos, tamuos* etc.). Tāpat grūti pasacīt, kāds patskanis latviešu valodā ir zudis aiz -s, jo lietuviešu valodā ir dažādas galotnes. To starpā arī -uosu, -osu, piem., *tuosu, tosu*. Bez tam latviešu valodā, liekas, tādas dsk. lokatīva formas kā *tais, šais, tēs* (kursisko izlokšņu reflekss) ir cēlušās pēc analogijas ar vsk. lokatīvu *tai, šai, t. i.*, pēc morfoloģiskās saīsināšanās likuma iedarbības un ir diezgan jaunas, radušās jau latviešu izloksnēs⁷⁰, sal. vsk. lok. *galvā*: dsk. lok. *galvās* = vsk. lok. *tai*: dsk. lok. *tais*. Šādas formas ir vienzilbīgiem vietniekvārdiem un atsevišķiem divzilbīgiem, kur blakus lietojama vsk. lokatīva forma, piem., *šitai* etc. Dažās

⁶⁸ Par adesīvu un allatīvu šoreiz nerunāsim.

⁶⁹ J. Endzeliņš, LGr., 364. §, 527. lpp. un 369. §, 533. lpp.

⁷⁰ Šādas formas kā *šais, tais* var uzskatīt tikai kā sieviešu dzimtes formas, kaut gan lielā izlokšņu vairumā lietojamas arī kā vīriešu dzimtes formas.

kursiskajās izloksnēs dsk. lokatīvā ir tikai šī parauga formas, kas lietojamas ar abu dzimšu nozīmi, piem., *tais*² (Ārlava, Kazdanga), *tēs* (Ugāle), *tais* (Pope, Puze), *tēs*² (Piltene, Ziras), *šēs* (Ugāle), *šais* (Pope), *tēs* (Zlēkas)⁷¹.

Formas *tais*, *šais*, blakus citas cilmes dsk. lokatīviem lietojamas šādās latviešu izloksnēs: *šais*², *tais*² (Bēne, Kandava, Kūdums, Laidze, Lestene, Vandzene), *tāis* (Rauna), *tais*² (Dobeļe, Lielvircava), *šois*, *tois* (Drusti), *šais*² (Apriķi, Engure), *šais*² (Naudīte, Ozolnieki, Pēternieki, Vadakste), *šitais* (Lizums), *šais* (Ziemeri), *šāis*² (Asare, Gārsene, Mēdzūla), *ši:tais* (Kusa) u. c.

Saišinātas v. dz. dsk. lokatīva formas, kas līdzīgas pēc cilmes, lietojamas šādās lietuviešu un latviešu izloksnēs: lietuviešu *tūs* (Gerviniai, Kalnalis, Pagramantis, Sēleniai), *tuōs* (Alanta, Biržai, Kuktiškis, Pandēlys, Palēvenē, Raguva, Skapiškis), *tuōs* (Dotinēnai, Pašvitinys, Svēdasai, Tverēcūs), *tuos* (Miečionys, Melagēnai), *juōs* (Alanta, Biržai, Kuktiškis, Skapiškis, Svēdasai), *juōs* (Daugēliškis, Kupiškis, Palēvenē, Pašvitinys, Raguva, Tverēcūs), *juōs'* (Pasvalys, Seduva), *š'ūs* (Kalnalis, Kretinga, Sēleniai), *š'uōs'* (Šakyna), *anūs* (Gerviniai, Kretinga, Sēleniai), *ituōs* (Tverēcūs), *katruōs* (Kuktiškis, Pandēlys, Skapiškis, Svēdasai), *kataruōs* (Dotinēnai), *katrūs* (Kalnalis), *šituōs* (Alanta, Kuktiškis, Pandēlys, Skapiškis, Svēdasai), *ši^s.tuos* (Pašvitinys), *ši^s.tās* (Alanta) u. c.; latviešu *šuōs*² (Kandava, Laidze), *tuōs* (Aizupe, Klostere, Vērgale), *šuōs* (Aizupe, Kazdanga, Pēternieki, Vērgale), *tuōs* (Drusti), *pašuōs*², *viņuōs*² (Braslava, Kandava, Laidze, Vecate), *katruōs*², *cituōs*², *viņuōs*², *pašuōs*² (Babīte), *pošūs*, *veņūs* (Pilda), *pošūs* (Aizkalne, Andrupene, Bērzgale, Dagda, Kalupe, Kapiņi, Krāslava, Līvāni, Nirza, Preiļi, Stirniene, Zvirgzdene), *pašūs* (Anna, Balvi, Viļaka), *kuruōs*, *pošuōs*, *viņuōs* (Galgauska), *kurūs* (Kalupe, Nīcgale, Rēzna, Stirniene), *itūs* (Liepna, Nīcgale), *šūs* (Jaunlaicene, Jaunroze, Liepna, Zeltiņš), *tūs* (Alsviķis, Vecgulbene), *tūs*², *šūs*² (Lazdona, Prauliena), *tūs*, *šūs* (Sausnēja), *šūs*² (Slate), *tūs*² (Liezēre), *tūs* (Jaungulbene, Kraukļi, Vestiena), *šūs* (Aknīste), *šūs* (Mēdzūla), *pošuōs*² (Lazdona, Prauliena), *pošūs* (Bebrene, Elkņi, Lubāna, Susēja, Zasa), *pašūs* (Aknīste), *po:šuās* (Kraukļi, Mārciena), *pošuōs* (Jaungulbene, Meirāni, Sunākste), *viņuōs*², *kurūs*² (Lazdona, Prauliena), *kurūs* (Sunākste), *viņuōs* (Grostonā, Meirāni), *ši:tūs* (Kalsnava) u. c.

⁷¹ Formas *tēs*, *tēs*, *šēs* < *tais*, *šais* proklītiskajā pozīcijā, sk. J. E n d z e - l i n s, L Gr., 369. §. 533. lpp.

Lietuviešu rītiešu izloksnēs dsk. illatīva vietā lietojams inesīvs⁷², piem., *tuōs*, *katruōs* (Kuktiškis, Pandēlys, Svēdasai, Skapiškis), *šituōs* (Alanta, Kuktiškis, Pandēlys, Skapiškis, Svēdasai), *anuōs* (Kuktiškis, Skapiškis) u. c.

Sieviešu dzimtes saisinātas dsk. lokatīva formas lieto šādās lietuviešu un latviešu izloksnēs: lietuviešu *tuōs* (Kalnalis, Gerviniai, Pagramantis, Sēleniai), *tōs* (Alanta, Biržai, Kuktiškis, Pandēlys, Palēvenē, Raguva, Skapiškis, Svēdasai, Uoginiai), *tā's*, *jā's* (Svēdasai), *jōs* (Alanta, Biržai, Kuktiškis, Kupiškis, Pandēlys, Palēvenē, Raguva, Skapiškis), *jōs'* (Pasvalys, Šeduva), *šuo's* (Kalnalis, Kretinga, Sēleniai), *šuo's'* (Šakyna), *anōs* (Dusetos, Kuktiškis, Raguva, Skapiškis, Svēdasai, Uoginiai), *anuōs* (Gerviniai, Kretinga, Sēleniai), *katrōs* (Kuktiškis, Pandēlys, Svēdasai), *katruōs* (Kalnalis), *katrā's* (Svēdasai), *ši's.tos* (Biržai, Pasvalys), *šitōs* (Alanta, Kuktiškis, Pandēlys, Skapiškis), *šitā's* (Svēdasai), *juōs*, *anuōs*, *ši's.tuos* (Pašvitinys)⁷³ u. c.; latviešu *tās* (Aizupe, Klostere, Vērgale), *tās*² (Lazdona, Liezēre, Prauliena), *tās* (Sausnēja), *tā's* (Vestiena), *tō's* (Jaungulbene), *šās* (Ozolnieki), *šuōs* (Liepna, Jaunlaicene, Veclaicene, Zeltiņš), *šō's* (Jaunroze), *šās* (Sausnēja), *joās*, *šoās* (Aknīste), *pašās*², *viņās*² (Kandava, Laidze), *viņās*², *pašās*², *citās*², *katrās*² (Babīte), *pašās*², *viņās*² (Braslava, Vecate), *pošuōs*, *veņuōs* (Pilda), *pošuōs* (Andrupene, Dagda, Kalupe, Kapiņi, Krāslava, Stirniene, Viļaka, Zvirgzdene), *pošās*, *viņās* (Galgauska), *pašās* (Anna), *pošōs* (Līvāni), *viņās*², *kurās*², *pošās*² (Lazdona, Prauliena), *pošōs* (Elkšņi, Lubāna, Susēja, Zasa), *pošōas* (Aknīste, Prode), *pošās* (Jaungulbene, Sunākste), *viņās*, *pašās* (Meirāni), *kuruōs* (Kalupe, Rēzna, Stirniene), *kurās* (Galgauska), *ituōs* (Liepna), *viņās* (Grostonā) u. c.

Atsevišķās latviešu izloksnēs lietojamas vietniekvārdu (**tī*>*tei*, *ši*) dsk. lokatīva formas ar *i*-celmu galotni, piem., *šis*, *tis*, kam lietuviešu valodas vietniekvārdu sistēmā līdzīgu nav. Šo formu izskaņu var salīdzināt tikai ar *i*-celmu lietvārdu dsk. lokatīva izskaņu, piem., *akysē*, *širdysē*, blakus vsk. lokatīvam *akj*, *širdj*. Šīs formas radušās vienlaikus ar pārējo *i*-celmu nomena dsk. lokatīviem, sal. la. *acīs*, lie. *akysē*, blakus vsk. lokatīvam *ši*, dsk. nom. *šis* un dat. *šim*. Piemēri šādam lokatīva lietojumam: *šis* (Aizupe, Gramzda, Medze, Ozolnieki, Puze,

⁷² Par rītiešu inesīva un illatīva unifikācijas procesu sk. 26. lpp.

⁷³ Pašvītīņa *ši's.tuos*, *anuōs*, *juōs* drīzāk ir v. dz. lotkatīvi, sal. v. dz. lok. *ši's.tuos*, *juos* (Pašvitinys) 157. lpp., jo fonētiski nav izkaidrojami.

Spārne, Vērgale, Zlēkas), *šis* (Ārlava), *tīs* (Baltinava), v. dz. *pa^eties²*, s. dz. *pa^etēš^{2 74}* (Lazdona, Prauliena) u. c.

Lietuviešu rītiešu izloksnēs arī s. dz. dsk. illatīvu aizstājīs dsk. inesīvs; *anōs* (Kuktiškis, Skapiškis), *tōs*, *katrōs* (Kuktiškis, Pandēlys, Skapiškis), *šitā^s*, *katrā^s* (Svēdasai), *šitōs* (Alanta, Pandēlys, Kuktiškis, Skapiškis) u. c.

Materiāli savākti no 280 lietuviešu un latviešu izloksnēm. Lietoti mūsdienu latviešu dialektu nosaukumi.

A. A. РОСИНАС

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СОКРАЩЕНИЕ МЕСТОИМЕННИЙ ЛИТОВСКОГО И ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКОВ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В статье рассматривается особый вид сокращения некоторых форм местоимений, окончания которых лишились прежнего морфологического значения. Это случилось потому, что в некоторых формах в системе склонения было больше слогов, чем в других. Это противоречие между краткими и более длинными формами привело к тому, что длинные формы в системе склонения местоимений должны были сокращаться. По этой причине сокращались формы дательного падежа ед. ч. основы на (i)ǫ, формы дательного, творительного мн. ч. и местного падежа (ед. и мн. ч.) основ на (i)ǫ и на (i)ā.

Нет основания думать, что сокращение началось в системе склонения местоименных прилагательных. Морфологическое сокращение могло начаться в одно время в системе склонения всех простых и местоименных форм.

Еще до морфологического сокращения формы дательного и творительного падежей мн. ч. в некоторых диалектах могли поменяться местами. Это могло случиться в некоторых жемайтских, ливонских, верхнелатышских и аугштайтских говорах, где творительный падеж выполнял функции дательного. В других говорах, наоборот, дательный падеж выполнял функции обоих падежей. Об этом свидетельствуют не только материалы древних литовских и латышских памятников, но и факты

⁷⁴ Sal. v. dz. vsk. lok. *pa^etīe* un s. dz. *pa^etē*. Pirmajā var saskatīt veco i-celmu izskaņu, bet otrā — ē-celmu.

диалектов данных языков. Ранее могли сокращаться только те формы, которые имели ударение в корне. После сокращения эти формы в некоторых диалектах формально совпали. Их происхождение помогает изучать сравнение интонаций в корне слова в литовском и латышском языках.

По морфологическим причинам совпали инесив и иллатив в некоторых восточных говорах Литвы.

После сокращения формы местного падежа ед. ч. основы на *(i)ā* в некоторых диалектах обоих языков обобщено окончание на *-j*, а в других — без *-j*.

Материалы собраны из 280 литовских и латышских говоров.

A. ROSINAS

MORPHOLOGICAL SHORTENING OF LITHUANIAN AND LATVIAN PRONOUNS

SUMMARY

In the declension system of Latvian and Lithuanian pronouns there was a contrariness between the longer and shorter forms due to which fact some pronominal flexions have lost their earlier morphological meaning. The declension system ultimately influenced the shortening of longer forms. The process was simultaneous in the nominal and pronominal declension system. The shortening of dative sing. of *(i)õ* stem, dative and instrumentalis pl., locative sing. and pl. of *(i)ā*, *(i)o* stems is a result of morphological reasons.

MIRDZA BRIĢE

PRONOMINĀLĀS EKVIVALENCES PALĪGTEIKUMI

Salikts pakārtots teikums ir viens no tiem sintakses jautājumiem, kas latviešu valodniecībā plašāku apskatu un apgaismojumu guvis samērā vēlu, īsti tikai periodā pēc Lielā Tēvijas kara, kad padomju, īpaši krievu valodniecības ietekmē, sākas strauja valodniecības disciplīnu diferencēšanās.

Saliktu pakārtotu teikumu latviešu valodniecībā pirmo reizi visplašāk iztirzājis K. Milēnbahs monogrāfijā «Teikums»¹, kur palīgteikumi grupēti, ievērojot tanīs izmantotos saikļa vārdus (saišķus). Galvenās šai monogrāfijā ietvertās atziņas par saliktu pakārtotu teikumu atspoguļojas J. Endzelīna un K. Milēnbaha Latviešu gramatikā, kas iznāk 1907. gadā.² Šis gramatikas izdevums ļoti nozīmīgs — tanī atrodamās atziņas un nostādne par saliktu pakārtotu teikumu uz vairākiem gadu desmitiem veido pamatu latviešu valodniecībā.

Minētā Latviešu gramatika iznāk piecas reizes (pēdējais izdevums 1934. gadā), bet šis pašas gramatikas pārstrādātais izdevums vidusskolām piedzīvo 13 izdevumus — pēdējais izdevums iznāk 1939. gadā. J. Endzelīns un K. Milēnbahs sniedz desmit palīgteikumu tipus — priekšmeta, papildinātāja, apzīmētāja, vietas, laika, kārtas, iemesla, nolūka, pieļāvības jeb pieļaujamos un nosacījuma palīgteikumus (sniegti autoru termini).

Autori, piemēram, P. Abuls, V. Ramāns, V. Plūdons, M. Alksnis, O. Vilāns u. c., kuru gramatikas iznāk laikā no gadsimtu mijas līdz 1954. gadam, visumā seko J. Endzelīna un K. Milēnbaha atziņām.

¹ M. Milēnbaha Teikums, Rīgā 1898.

² J. Endzelīna un K. Milēnbaha Latviešu gramatika, Rīgā 1907.

Jaunaš atziņas par saliktu pakārtotu teikumu sniedz 1954. gadā iznākusi vidusskolu gramatika.¹ Tradicionālajiem desmit paligteikumu tipiem pievienojas vienpadsmitais — izteicēja paligteikums. No 1953. gada līdz 1962. gadam trīs reizes izdota gramatika vidējām klasēm, kur sniegti desmit tradicionālie paligteikumu tipi.

Izsekojot gramatiku devumam līdz 1962. gadam, iegūstam pārskatu par nostāju un galvenajām attīstības tendencēm salikta pakārtota teikuma traktējumā līdz laikam, kad pirmo reizi latviešu valodniecībā parādās mūsdienu latviešu literārās valodas sintakses akadēmiskais izdevums.² Pirmo reizi šeit tiek sniegti piecpadsmit saliktu pakārtotu teikumu tipi. Kā patstāvīgi paligteikumu tipi pirmo reizi tiek izvirzīti salīdzinājuma paligteikums, seku paligteikums, mēra apstākļa paligteikums, pamatojuma paligteikums. Pēc sava rakstura minētā gramatika aprakstoša, ļoti bagātīgs un vispusīgs ilustratīvais materiāls.

1962. gadā parādās autoru kolektīva sastādīta Latviešu valodas mācība — palīglīdzeklis vidusskolas skolotājiem³ un 1963. gadā šī paša autoru kolektīva vidusskolas gramatika — Latviešu valoda.⁴ Salikta pakārtota teikuma sakarā sniegtais materiāls ļauj secināt, ka autoru kolektīva domas par saliktu pakārtotu teikumu dažā ziņā atšķirīgas no akadēmiskajā gramatikā izklāstītajām.

Mūsdienu latviešu literārās valodas materiāls liecina, ka veidojas jauni paligteikumu tipi, jaunas teorētiski nefiksētas salikta teikuma daļu attieksmes.

Jo pilnīgāk tiks izveidots pārskats par paligteikumu tipiem un to izlietojuma sfēru, jo labāk būs izprotama salikta pakārtota teikuma uzbūves likumība, valodas attīstības tendences un ar šiem jautājumiem saistītie normatīvie gramatiskie un stilistiskie nosacījumi.

Izdalot pronomiņālās ekvivalences paligteikumus īpašā paligteikumu tipā, tiek atvieglināta šo paligteikumu un attiecīgo virsteikumu struktūras izpratne, kā arī ieviesta vajadzīgā skaidrība un precizitāte teikuma priekšmeta, izteicēja, papildinātāja un salīdzinājuma paligteikumu analizē.

¹ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954.

² Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, II, Sintakse, LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, Rīgā 1962.

³ Autoru kolektīvs, Latviešu valodas mācība, palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem, Rīgā 1962.

⁴ Autoru kolektīvs, Latviešu valoda 9.—11. klasei, Rīgā 1963.

J. Endzelīns un K. Milenbahs teikumus «Kas jādara, tas jādara. Kam lieta pieder (— lietas īpašnieks), tas to vāc» analizē priekšmetu teikumu sakarā,¹ teikumus «Kas zemi kopj (— zemkops), to zeme kopj. Ko sēj (— sēto), to pļauj» analizē papildinātāju teikumu sakarā,² teikumu «Kāds kungs, tāds kalps» aplūko salīdzināmo teikumu sakarā,³ pēdējos pakļaujot kārtas teikumiem.

Visumā turpinot J. Endzelīna un K. Milenbaha iepriekš norādītās analīzes tradīcijas, tādus teikumus kā «Kāds ūdens, tādas zivis» 1945. gada vidusskolu gramatika vairs nemin salīdzināmo, bet gan apzīmētāja palīgteikumu sakarā.⁴

M. Alksnis un O. Vilāns 1948. gada vidusskolu gramatikā attieksmes vietniekvārdu *kāds* kā saikļa vārdu min apzīmētāja un veida apstākļa salīdzinājuma teikumu sakarā, bet piemēru materiālu ne vienā, ne otrā gadījumā nesniedz.⁵

1954. gada autoru kolektīva vidusskolas gramatika⁶ sniedz jaunu teorētisku materiālu un cenšas risināt daudzus sintakses jautājumus, ievērojot jaunākos mūsdienu latviešu literārās valodas dotumus. Šajā gramatikā atrodam jaunu palīgteikumu tipu — izteicēja palīgteikumus,⁷ kas, kā pirmajā mirklī liekas, atrisina iepriekš norādītās pretrunas, t. i., to palīgteikumu analīzi, kuros par saikļa vārdiem izmantoti vietniekvārdi un kas piesaistīti pie kādas citas saliktā teikuma daļas vietniekvārdiem. Izteicēja palīgteikumu izpratne tiešām saistāma ar vietniekvārda izlietojumu saliktā teikumā, tādēļ pie šī palīgteikumu tipa pakavēsīmies sīkāk. Izteicēja palīgteikums 1954. gada vidusskolu gramatikā definēts:

«Izteicēja palīgteikums ir palīgteikums, kas saistīts ar citas salikta teikuma daļas izteicēja darbības vārdu personas formā kā nominālā sastata izteicēja nominālā daļa ar saitiņu.»⁸

Definīcija prasa, lai izteicēja palīgteikumu saistītu ar kādas citas salikta teikuma daļas darbības vārdu personas formā, bet

¹ J. Endzelīna un K. Mūlenbacha Latviešu gramatika, Rīgā 1907., 217. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 219. lpp.

⁴ Latviešu valodas gramatika, vidusskolas kurss, Rīgā 1945., 222. lpp.

⁵ M. Alksnis un O. Vilāns. Latviešu valodas gramatika, vidusskolas kurss, Rīgā 1948., 200. un 202. lpp.

⁶ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954.

⁷ Turpat, 171.—172. lpp.

⁸ Turpat, 172. lpp.

neprasa, lai to saistītu ar attiecīgās teikuma daļas vietniekvārdu. Nosacījums, ka saistījumam ar darbības vārdu jābūt tādām pašām kā nominālā sastata izteicēja nominālās daļas (citā teikuma daļā!) saistījumam ar saitiņu, definīciju skaidrāku nepadara.

Daudz vairāk noteiktības ievieš paskaidrojums, kas lasītāju (resp. skolotāju vai skolēnu) izteicēja palīgteikuma definīcijai sagatavo: «Izteicēja palīgteikums sastopams samērā reti — tādus gadījumos, kad tajā saliktā teikuma daļā, kam izteicēja palīgteikums pakārtots, ir nominālais sastata izteicējs ar norādāmo vietniekvārdu *tas* vai *tāds*, vai arī ar noteikto vietniekvārdu *viss* nominālajā daļā. Izteicēja palīgteikums tad papildina šo nominālo daļu, konkretizēdams vietniekvārda nozīmi»¹ (retin. M. B.). Definīcija un attiecīgais, ar to saistītais paskaidrojums ir zināmā mērā pretrunīgi — ko prasa viens, to neprasa otrs. Skaidrs tomēr, ka par izteicēja palīgteikumiem praktiski tiek uzlūkota viena daļa no tiem palīgteikumiem, kas piesaistīti pie kādas citas saliktā teikuma daļas vietniekvārdiem gadījumā, ja attiecīgais vietniekvārds izmantots par izteicēju.

Tātad par izteicēja palīgteikumiem uzlūkotie īstēni saistās ar kādas citas saliktās teikuma daļas vietniekvārdiem. Tas tiešām tā ir, jo šie palīgteikumi konkretizē tā vietniekvārda nozīmi, kam tie piesaistīti. Jāievēro, ka minētie palīgteikumi nesaistās ar kādas citas saliktā teikuma daļas darbības vārdu tieši. Ja tiek prasīts izteicēja palīgteikuma tiešs saistījums ar saitiņu, t. i., kādas citas saliktā teikuma daļas darbības vārdu, tad neizbēgami tiek ignorēts palīgteikuma saistījums ar vietniekvārdu. Mūsdienu latviešu literārās valodas materiāls rāda, ka vietniekvārdi kā patstāvīga vārdu šķira var veikt teikuma locekļa funkcijas un uz tiem tāpat kā uz citiem patstāvīgo vārdu šķiru vārdiem var attiekties palīgteikumu piesaistījums.

Grūti uztveramā un pretrunīgā iepriekš sniegtā izteicēja palīgteikuma definīcija radusi atspoguļojumu arī valodas praksē tādā ziņā, ka izteicēja palīgteikumu skolā nemāca, jo programma tieši to vairs neprasa.

Prasību mācīt izteicēja palīgteikumus vēl atrodam 1955. gada

¹ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., 171., 172. lpp.

vidusskolu valodas programmās,¹ bet ar 1956. gadu² tādas prasības vairs nav. Tomēr arī 1959. g. vidusskolu gramatikas izdevumā³ atrodams izteicēja palīgteikums. Katrs, kam iznāk saskarties ar mūsdienu latviešu valodas teorijas jautājumiem, īpaši skolotāji, redz, ka daļa palīgteikumu piesaistīti pie vietniekvārdiem, bet par šo jautājumu klusē, jo izteicēja palīgteikuma izklāsts neskaidrs un pretrunīgs, bez tam visus palīgteikumus, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, šim tipam nevar pakļaut.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, sintakse, izteicēja palīgteikumu⁴ kā palīgteikumu tipu patur, bet vēlamo skaidrību neievieš: «Salikts pakārtojuma teikums ar izteicēja palīgteikumu ir tāds salikts teikums, kura neatkarīgā komponenta sastata izteicēja nominālā daļa izteikta ar **norādāmo vai vispārināmo vietniekvārdu un šī vietniekvārda konkrēto saturu atklāj un konkretizē atkarīgais komponents — izteicēja palīgteikums** (pasv. M. B.). Starp virsteikuma teikuma priekšmetu un izteicēja palīgteikumu ir predikatīvas attieksmes. Virsteikuma sastata izteicēja saitiņa var attiekties kā uz izteicēja nominālo daļu, tā izteicēja palīgteikumu, tā ka saliktā pakārtojuma teikumā ar izteicēja palīgteikumu ir paralēlas predikatīvas attieksmes.» Saskaņā ar šādu raksturojumu izteicēja palīgteikumam jāveic divi samērā atšķirīgi uzdevumi, jāpilda divas atšķirīgas funkcijas — **jākoncretizē tas vietniekvārds**, kam palīgteikums piesaistīts **tieši**, un **jāveic zināmas izteicēja funkcijas** tādā teikuma daļā, kur izteicējs **jau ir**. Protams, ka tā skatoties uz izteicēja palīgteikumu, rodas grūti izskaidrojams stāvoklis, kas atspoguļojas arī minētajā gramatikā — «Izteicēja palīgteikums nevar būt saistīts predikatīvās attieksmēs ar tādu virsteikumu, kurā nav izteicēja»⁵. Vēl jāpiebilst — noteikti gramatiski noformēta izteicēja. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, sintakse, kā redzējām, šim izteicēja gramatiskajam noformējumam nosprauž diezgan šauras robežas, proti, tie ir **norādāmie** vietniekvārdi (ilustratīvajā materiālā atrodam tikai *tas, tāds* formas, bet nav piemēru ar citiem norādāmiem vietniekvārdiem, t. i., *šis, šāds* formām), vietniek-

¹ Latviešu valodas programma VIII—XI klasei, Rīgā 1955., 9. lpp.

² Latviešu valodas programma VIII—XI klasei, Rīgā 1956., 21. lpp.

³ K. Ga il u m s, O. Vi l ā n s. Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, Rīgā 1959., 139. lpp.

⁴ Mllvg II, 668. lpp.

⁵ Turpat.

vārds viss uzskatīts gan par vispārināmo¹, gan par **noteicamo**² vietniekvārdu, lai gan saskaņā ar šīs pašas gramatikas morfoloģijas daļu noteicamais vietniekvārds ir tikai *pats*.³ Nav ne norādījuma, ne arī ilustratīvā materiāla, kas ļautu secināt, vai arī citu vispārināmo vietniekvārdu, atskaitot *viss*, t. i., *katrs*, *ikviens*⁴ formām var piesaistīt izteicēja paligteikumu. Tāad izteicēja paligteikuma ieviešana neatrisina jautājumu par visu to paligteikumu analīzi, ko piesaista pie vietniekvārdiem, par saikļa vārdiem arī izmantojot vietniekvārdus.

Arī paligteikumus, kas gramatikās sniegti ilustratīvajā materiālā⁵ un ko par teikuma priekšmeta paligteikumiem latviešu valodniecībā uzlūko tradīcijas dēļ, nevar pakļaut nevienai definīcijai⁶, nevienam aprakstam⁷. Tas tādēļ, ka arī šajā paligteikumu tipā praktiski ietilpināti paligteikumi, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, tāad pie tādas saliktā teikuma daļas, kurā teikuma priekšmets jau atrodams.

Līdzīgs stāvoklis ir papildinātāja paligteikumos.

1954. gada gramatikas papildinātāja paligteikuma definīcija⁸ gluži pareizi prasa, lai papildinātāja paligteikumu saista ar kādas citas saliktā teikuma daļas darbības vārdu. Šī paligteikuma izklāstā nav atrodami norādījumi, kas pieļautu to saistīt ar kādu citu vārdu šķiru, bet attiecīgajā ilustratīvajā materiālā atrodam teikumu

Kas vienreiz dedzis cīņas ugunīs,
Tam visu mūžu plēnēs krūtīs kvēle
Un ugunīgus vārdus runās mēle (L. Paegle)⁹,

kurā paligteikums «kas vienreiz dedzis cīņas ugunīs» piesaistīts virsteikuma norādāmajam vietniekvārdam **tam**. Tāda pati aina sakarā ar papildinātāja paligteikumu ilustratīvo materiālu vērojama arī citās agrāk izdotajās gramatikās, ieskaitot J. Endze-

¹ Mllvg II, 668. lpp.

² Turpat, 670. lpp.

³ Mllvg I, 535. lpp.

⁴ Turpat, 531., 533., 534. lpp.

⁵ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., 171. lpp.

⁶ Turpat, 171. lpp.

⁷ Mllvg II, 663.—667. lpp.

⁸ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., 174. lpp.

⁹ Turpat, teikums izraudzīts no grāmatas L. Paegle, Dzeja, LVI, Rīgā 1945., 199. lpp.

lina un K. Milenbaha gramatikas 1907. gada izdevumu¹, kā arī daudzus vēlākos šīs gramatikas pārstrādātos izdevumos.

Glūži tāds pats stāvoklis papildinātāja palīgteikuma traktējumā un piemēru materiālā vērojams arī mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā, sintaksē².

Ļoti zīmīgu ceļu nostaigājusi daļa no salīdzinājuma teikumiem. K. Milenbahs min salīdzināmos teikumus, piemēram, «Kāds kruķītis, tāds kātiņš», norādot, ka vietniekvārds «tāds» stāv virsteikumā, bet nenorādot, ar kuru vārdu palīgteikums saistīts³. 1907. gada gramatikā salīdzināmie teikumi pakļauti kārtas teikumiem⁴, minot piemēru «Kāds kungs, tāds kalps» un norādot, ka vietniekvārds «tāds» stāv virsteikumā, palīgteikumā «kāds». Šī pati pozīcija atrodama arī visos J. Endzelīna un K. Milenbaha skolu gramatiku daudzajos izdevumos, piemēram, 1938. gada izdevumā,⁵ V. Ramāna gramatikās, piemēram, 1935. gada izdevumā⁶, minot piemēru «Kāda kura diena bija, tādu sedzu vilnainīti». 1945. gada gramatikā šādi palīgteikumi tiek uzlūkoti par apzīmētāja palīgteikumiem, minot teikumu «Kāds ūdens, tādas zivis»⁷. Raksturīgi, ka, aplūkojot veida jeb kārtas palīgteikumus, lasām norādījumu, ka salīdzinājuma teikumu var ievadīt pakārtojamais vārdiņš *kāds*, kam virsteikumā atbilst *tāds*, bet neatrodam šim apgalvojumam atbilstošu ilustratīvo materiālu⁸. Tātad šajā gramatikā viena un tā paša tipa teikumi ieskaitīti divos dažādos palīgteikumu tipos. 1948. gada gramatikā teikts, ka palīgteikumi ar *kāds*, kam virsteikumā atbilst *tāds*, uzlūkojami par salīdzinājuma teikumiem, īsteni pakļaujot tos veida apstākļa palīgteikumiem⁹. Ilustratīvā materiāla, kas atbilstu teorētiskajam materiālam, nav. 1954. gada gramatikā¹⁰ saliktie teikumi ar *kāds*—

¹ J. Endzelīna un K. Mūlenbacha Latviešu gramatika, Rīgā 1907., 217. lpp.

² Mllvg II, 680.—688. lpp.

³ K. Mūlenbacha Teikums, Rīgā 1898., 90. lpp.

⁴ J. Endzelīna un K. Mūlenbacha Latviešu gramatika, Rīgā 1907., 219. lpp.

⁵ J. Endzelīna un K. Mūlenbacha Latviešu valodas mācība, Rīgā 1938., 155. lpp.

⁶ V. Ramāns, Latviešu gramatika, Rīgā 1935., 123. lpp.

⁷ (Anonīmā). Latviešu valodas gramatika, vidusskolas kurss, Rīgā 1945., 222. lpp.

⁸ Turpat, 224. lpp.

⁹ M. Alksnis un O. Vilāns, Latviešu valodas gramatika, vidusskolas kurss, Rīgā 1948., 202. lpp.

¹⁰ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., 172. lpp.

tāds «maina adresi» — tie vairs netiek aplūkoti ne apzīmējā, ne veida apstākļa palīgteikumu sakarā, bet gan pakļauti izteicēja palīgteikumam. Ilustrācijai minēti teikumi «*Kāds* klimats, *tāda* augu valsts. *Kāds* darba darītājs, *tāds* darbs». Jāpiebilst, ka vidējo klašu gramatikā līdzīga rakstura teikumi netiek aplūkoti¹. Vienīgi 1954. gada gramatikā iepriekš minētā tipa palīgteikumi saistīti ar vietniekvārdiem. Kāpēc gan tāda nekonsekvence? Kāpēc gan vesels palīgteikumu tips paliek bez noteiktas izpratnes? Kāpēc praktiski tiek ignorēti izteicēja palīgteikumi? Atbilde uz šiem jautājumiem daļēji saistās ar pašu palīgteikumu izpratni, tieksmi vilkt pārāk plašas paralēles teikuma locekļu un palīgteikumu starpā. Dažas paralēles nenoliedzami saskatāmas. Tāpat kā teikuma locekļi, vairums palīgteikumu atbild uz noteiktiem jautājumiem, saistās ar noteiktām vārdu šķirām (apzīmējā, papildinātā, apstākļu palīgteikumi), dažkārt veic kāda teikuma locekļa funkcijas (apzīmējā, papildinātā, apstākļu, sevišķi spilgti teikuma priekšmeta palīgteikums). Uz minētajām paralēlēm norāda arī 1954. gada gramatika². Ja katram teikuma loceklim gribēsim blakus nolikt palīgteikumu, tad, liekas, gribot negribot nonāksim pie uzskata, ko K. Mīlenbahs pamatoti noraida jau 1898. gadā, proti: «Pa vecam mācījāties un mācījām tādu palīga teikuma izskaidrojumu: Palīga teikums esot par veselu teikumu paplašināts teikuma loceklis.»³ Nevar taču noliegt, ka palīgteikumiem ir pavisam citi, daudz sarežģītāki uzdevumi nekā teikuma locekļiem, ka tie ir zināms valodas un, protams, arī domāšanas attīstības rezultāts, tātad cita kvalitāte, ne tikai «par veselu teikumu paplašināts teikuma loceklis». Kļūdisimies, ja katram teikuma loceklim blakus gribēsim likt attiecīga nosaukuma palīgteikumu, ja vienkārša teikuma struktūras jautājumus automātiski un pilnīgi attiecināsim uz salikta teikuma daļām.

Šai sakarībā nedaudz pievērsīsimies teikuma priekšmeta un izteicēja nozīmīguma jautājumam salikta teikuma daļās. Izteicēju kā ļoti nozīmīgu teikuma locekli min K. Mīlenbahs⁴. Vienkārša teikuma un sakārtojuma robežās izšķirt, kurš no abiem teikuma virslocekļiem svarīgāks, bieži vien liekas tiešām grūts un sarežģīts jautājums. Zīmīgi, ka vienīgos nominatīvus

¹ R. Grabis, G. Ārenšone, V. Niedra, Latviešu valodas mācība V—VII klasei, Rīgā 1958., 302.—322. lpp.

² Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., 170. lpp.

³ K. Mīlenbacha Teikums, Rīgā 1898., 60. lpp.

⁴ Turpat, 19., 21. lpp.

dažādi varam uztvert vienkārša un salikta teikuma daļu sakarā, dažādi sakārtojumā un pakārtojumā.

Sajūsma, sajūsma, puķes pie cepurēm,
puķes pie krūtīm un šauteņu stobriem,
avižu ievadi, skrejlapas, plakāti,
atvadas, skūpstī un plīvoši lakati,
klaboši riteņi, griezīga doma
par nāvi.

L. Paegle Dzeja 45—150

So teikumu iespējams uzlūkot par vienkāršu teikumu ar vienlīdzīgiem galvenajiem teikuma locekļiem vai arī par saliktu sakārtotu teikumu — katram pieņēmumam būs savi argumenti, bet abos gadījumos jārunā par sakārtojumu. Saliktā, īpaši saliktā pakārtotā teikumā tas ir citādi — atsevišķo daļu robežās parasti atrodami abi teikuma virslocekļi, bet vairumā gadījumu noteikti izteicējs. Teikuma daļu savstarpējais sakars liek uzlūkot vienīgos nominatīvus, kas veido teikuma daļas, par izteicējiem. Ja kādā no saliktā teikuma daļām nav teikuma priekšmeta, tad valoda it kā cenšas šo «trūkumu» atlīdzināt ar citu kvalitāti — palīgteikumu.

Laime, ka es to dabūju zināt un izdevās novērst šo kļūdu.

V. Lācis Uz j kr 53—354

Vissliktākais, ka tas korpuss nav piesiets.

V. Lācis Uz j kr 53—317

1. teikumā nominatīvs ir lietvārds, 2. teikumā — īpašības vārds vispārākajā pakāpē, bet tos abus saliktā teikuma daļā uztveram par izteicējiem un sekojošos palīgteikumus par teikuma priekšmeta palīgteikumiem.

Saliktu teikumu daļu robežās izteicējs kā teikuma virsloceklis nemēdz trūkt. Kur tas parādās viens pats, tur tam pievienojas vēl specifiska salikta teikuma daļas daba, kas norāda uz sekojoša teikuma priekšmeta palīgteikuma kā salikta teikuma otras daļas eksistenci. Līdz ar to izteicējs ir tāds teikuma virsloceklis, kura vietā palīgteikums stāties nevar.

Visās teikuma daļās, kurām piesaistīti tā dēvētie izteicēja palīgteikumi, izteicēju jau atrodam¹. Morfoloģiski tas parasti noformēts ar vietniekvārdiem (*tas, viss, tas pats* u. c.). Tādā kārtā tā saucamie izteicēja palīgteikumi faktiski ir ekvivalenti virsteikuma pronomiņālajam izteicējam, bet to neaizstāj. Palīgteikumi, kas it kā aizstāj kādu teikumlocekli, tiek

¹ Latviešu valodas mācība VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954.

saukti šā teikumlocekļa vārdā. Ja aizstāšanas nav, veidojas citas strukturālas iezīmes, kas saistītas ar vietniekvārdiem.

Sai sakarā nedaudz jāpakavējas pie vietniekvārda kā vārdu šķiras izpratnes.

Daudzas gramatiskās kategorijas vietniekvārdiem ir kopīgas ar citām deklinējamām vārdu šķirām (dzimte, skaitlis, locījumi), bet daudz kas atšķirīgs. Atšķirīgais galvenokārt meklējams šīs vārdu šķiras izlietojumā. Tā kā vietniekvārdu izlietojums vienkāršā teikumā ir plašs un samērā sarežģīts, tā vispusīgs apgaismojums ir speciāla pētījuma temats. Pakavēsimies tikai pie tiem jautājumiem, kas jāzin, lai izprastu vietniekvārdu specifiku salikta pakārtota teikuma robežās.

Jau pats šis vārdu šķiras nosaukums rāda, ka vietniekvārdi teikumā tiek lietoti kādas citas vārdu šķiras vietā — gramatikas min tā izlietojumu lietvārdu, īpašības vārdu un skaitļa vārdu vietā. Katrai no vārdu šķirām, kuru vietā lieto vietniekvārdus, ir savi specifiski uzdevumi. Katras vārdu šķiras definīcija cenšas atspoguļot šai vārdu šķirai raksturīgāko. Vietniekvārdu definīciju tas sarežģī, jo to izlietošanas iespējas (lietošana citu vārdu šķiru vietā) prasa, lai tanī atspoguļotos šis izlietojums un bez tam tās kopīgās iezīmes, kas šo vārdu šķiru apvieno vienā vārdu šķirā.

Lietot vienu vārdu šķiru otras vārdu šķiras vietā nenozīmē gluži to pašu, ko vienu vārdu šķiru lietot otras nozīmē. **Tātad vietniekvārdus nemēdz lietot kādas citas vārdu šķiras nozīmē.** Šī pazīme jāuzlūko par vietniekvārdu būtisku pazīmi, kas tos atšķir no citām un apvieno kopīgā vārdu šķirā.

Ar vietniekvārdu izlietojumu teikumā ļoti cieši saistāms konteksta jautājums.

Vietniekvārdi — vārdu šķira, kas cieši saista vienu teikumu ar otru, vienu teikuma daļu ar otru. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā norādīts uz šīs parādības cēloņiem: «Salīdzinot ar citām vārdu šķirām, vietniekvārdu ir ļoti maz, un tomēr tie runā un rakstos ir visbiežāk lietojamie vārdi. Tas nozīmē, ka vietniekvārda vispārinātā nozīme ir mainīga un izsecināma katrā atsevišķā gadījumā no kopsakara ar citiem vārdiem teikumā.»¹ Tieši vietniekvārdi formāli neatkarīgus vienkāršus teikumus satura ziņā tuvina, tā ka viena vai otra teikuma patstāvība kļūst samērā formāla, saprotama relatīvi.

Cik liela pa šiem mēnešiem bija izaugusi mana meitai
Es to gandrīz vairs nepazīnu, un viņa mani tāpat.

Z. Grīva Zasp 56—73

¹ Millvg I, 56.—73. lpp.

Otrā patstāvīgā teikuma saturs kļūst precīzs, skaidri saprotams, ja lasītājs iepazīsies ar pirmo teikumu, t. i., pirmais teikums atsedz otrā teikuma vietniekvārdu *to* un *viņa* konkrēto saturu.

Gluži tāpat vietniekvārdi tuvina saliktā teikuma daļas, pēc tradīcijas nosacīdami vienu par virsteikumu, otru par palīg-teikumu.

Kas var izteikt to **laimi**, ko pārdzīvo **cilvēks**, kas piecus mēnešus nav spēris kāju uz pelēkās **zemes**, kas piecas mūžības nav bijis kopā ar savu ģimeni!

Ž. Grīva *Zasp* 56—73

Vietniekvārdu īpašajām funkcijām sintaksē pievērsies jau K. Mīlenbahs:

«Teikuma attīstības gaitā aizrādāmajam vietnieka vārdam lielam liela nozīme. Pirmatnē viņam bija aizrādītāja uzdevums, t. i., uzdevums aizrādīt uz kaut kādu runātājam vērojamu priekšmetu, tā p. p. «tas» pirmatnē apzīmēja to, uz ko runātājs it kā ar pirkstu aizrādīja. **No aizrādāmā vietnieka vārda laika straumē attīstījies** atpakaļrādītājs vietnieka vārds, kuru Vindišs, kas šo vietnieka vārdu vispamatīgāki apcerējis (Curtius Stud. II, 201—419) nosauc par **anaforisku pronomenu** (pasv. M. B.), šo nosaukumu paņemdams no ievērojamā grieķu gramatiķa Apollonija Diskola.»¹

K. Mīlenbahs anaforiskos jeb atpakaļrādītājus vietniekvārdus min, runājot par teikumu vai teikuma daļu savstarpējo attieksmi. Teikumi vai teikuma daļas, kurās atrodam anaforiskos vietniekvārdus, tik cieši saistītas ar iepriekšējo teikumu vai teikuma daļu, ka saturs ziņā veido veselu vienību:

«Nevis ar savu pirmatnējo aizrādāmo, bet ar savu jaunāko atpakaļrādāmo iespēju aizrādāmais vietnieka vārds dāvājis valodai derīgu līdzekli, vienu un to pašu teikumu nostādīt gan par patstāvīgu, gan atkal par otra teikuma tuvāki apzīmētāju.»²

Redzam, ka vietniekvārdi palīdz sasaistīt teikumus un teikumu daļas veselā vienībā, tāpat kā ķieģeļus saista cements. Nevienai citai vārdu šķirai, atskaitot apstākļa vārdus, līdzīgu uzdevumu nav.

Daudzi vietniekvārdi tiek lietoti lietvārdu vietā. Vēl vairāk — dažus no tiem runātājs vai rakstītājs uztver gandrīz tāpat kā substantīvus, piemēram, noteikto vietniekvārdu *pats*,

¹ K. Mīlenbacha Teikums, Rīgā 1898., 64. lpp.

² Turpat, 65. lpp.

un to arī tā lieto teikumā. Tādēļ J. Endzelīna un K. Mīlenbaha gramatikā atrodam norādījumu: «Pats latviešu valodā ir arī substantīvs: Vai pats (— kungs, saimnieks) mājās? Pats (saimnieks) vēl sūdzējies pašai (saimniecei).»¹

Līdzīgus norādījumus atrodam arī citās gramatikās. Nevaram ignorēt, ka daudzie vietniekvārdi teikumos tiek izmantoti līdzīgi lietvārdiem. Vietniekvārdu un lietvārdu izlietojuma ziņā tomēr vērojamas atšķirības. Katram lietvārdam teikumā var būt apzīmētāji. Tā ir viena no ļoti raksturīgām lietvārdu pazīmēm. Tādēļ viegli saprotams, kāpēc apzīmētāja paligteikumu parasti piesaista lietvārdam vai tādām vārdam, kas substantivējies. Kā apzīmētājs, tā apzīmētāja paligteikums, piesaistīdamies lietvārdam, nosauc kādas tikai šim lietvārdam raksturīgas pazīmes, to raksturo, norobežo, atdala no citiem, līdzīgiem. Vietniekvārdiem vienkārša teikuma robežās apzīmētājs nav raksturīgs. Tomēr reizumis šai ziņā vērojamas zināmas paralēles starp vietniekvārdu un lietvārdu.

Piesarcis, ņiprs un jautrs viņš noliek avīzes uz galda gala.

A. Upīts Z t 48—32

Divdabim «piesarcis» un īpašības vārdiem «ņiprs» un «jautrs» ir saskaņojuma attiecsmes ar personas vietniekvārdu «viņš». Šie vārdi nosauc ar personas vietniekvārdu «viņš» izteiktā vārda pazīmes, tātad pēc savām teikuma locekļa funkcijām tuvojas apzīmētājam un, vienlaicīgi attieklamies arī uz darbības vārdu *noliek*, veic dubultlocekļa funkcijas².

Personas vietniekvārdiem var piesaistīt pielikumus.

Taču **mums, vīriem**, darbs allaž pirmajā vietā.

K 2—58—55 P. Vilips Lu

Skaties uz priekšu, Aivar, — mēs, padomju **laudis**, taču dzīvojam nākotnei.

V. Lācis Uz j kr 53—365

Daudz retāk vienkāršos teikumos mēdz konkretizēt norādāmos vietniekvārdus.

Tie, visi **četri**, sajūt šos niknos skatus.

A. Upīts Z v 55—27

¹ J. Endzelīna un K. Mīlenbaha Latviešu valodas mācība, Rīgā 1938., 90. lpp.

² Mllvg II, 373., 374. lpp.

Skaitļa vārds «četri» saistāms ar norādāmo vietniekvārdu «tie». To varētu uzlūkot par pielikumu vai savrupinātu apzīmētāju. Pieņemot pēdējo, jāsecina, ka vietniekvārdiem iespējami tikai savrupināti apzīmētāji.

Arturs Ozols «Latviešu tautasdziesmu valodā» norāda, ka «... personas un norādāmiem vietniekvārdiem zināmās pozīcijās ir tādas sintaktiskas funkcijas, kādu nav nevienas citas vārdšķiras vārdiem un kuras nav tieši pielīdzināmas nevienai tradicionālā TL-a (teikuma locekļa) funkcijai...» un atzīmē, ka «... teikumā noteiktās pozīcijās personas un norādāmie pronomeni uztverami kā nomeni pronomiņālie ekvivalenti, bet attiecīgie nomeni kā pronomenu nominālie ekvivalenti, un abi šie ekvivalenti teikumā veic kopīgu sintaktisku funkciju»¹.

Kā jau norādīts, vietniekvārdus var lietot īpašības vārdu vietā. Īpašības vārdi teikumā visbiežāk tiek izmantoti par apzīmētājiem. Šo īpašības vārdu spēju it kā «pārmanto» vietniekvārdi, jo arī vietniekvārdus teikumā var izmantot par apzīmētājiem.

Ļoti augstā abstrakcijas pakāpe, ļoti vispārinātā nozīme ļauj vietniekvārdus izmantot par saikļa vārdiem.

Nomenus par saikļa vārdiem teikumā parasti neizmanto, izņemot lietvārdu *kuriene*. Vietniekvārdu un nomeni izlietojums šajā ziņā ir atšķirīgs, jo zināmu vietniekvārdu grupu (attiecīgos vietniekvārdus) par saikļa vārdiem izmanto ļoti bieži.

Redzam, ka daudzas pazīmes un izlietojums vietniekvārdus vieno ar nomeniem, bet daudzas šķir.

Vietniekvārdi plaši izplatīti kā vienkāršos, tā saliktos teikumos. Vietniekvārdu specifika, to izlietojuma īpatnības radījušas svārstības un nekoncekvenci to palīgteikumu analizē, kuros par saikļa vārdiem izmantoti vietniekvārdi un kas piesaistīti pie vietniekvārdiem. 1954. gada vidusskolas gramatikā norādīts: «Teikuma izsacītās domas ziņā palīgteikums ir cieši saistīts ar to saliktā teikuma daļu, kam tas pakārtots. Šajā saliktā teikuma daļā attiecīgi vārdi bieži vien tieši norāda uz palīgteikumu. Pie tādiem vārdiem pieder norādāmais vietniekvārds *tas*, noteiktie vietniekvārdi *viss, katrs, ikviens*... Katrs šāds vārds veido teikuma loekli vai teikuma locekļa daļu tajā saliktā teikuma daļā, uz kuru attiecas palīgteikums. Šādos gadījumos palīgteikums paplašina, paskaidro, konkretizē attiecīgā

¹ Arturs Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā 1961., 282. lpp., par šo jautājumu sk. turpat, 258., 282.—285., 289., 311. lpp.

vārda nozīmi teikumā, līdz ar to paplašinādams visu teikumā izsakāmo domu (pasv. M. B.).»¹

Pilnā mērā var pievienoties atziņai, ka tie palīgteikumi, kas saistāmi ar vietniekvārdiem, konkretizē attiecīgā vietniekvārda nozīmi. Palīgteikums, tāpat kā pielikums, kas saistāms ar vietniekvārdu, ne tikai nosauc kādu pazīmi, bet vispirms konkretizē vietniekvārdu, ja vietniekvārdu lieto kāda lietvārda, īpašības vārda vai skaitļa vārda vietā. Protams, ka attiecīgais lietvārds, īpašības vārds un skaitļa vārds, salīdzinot ar vietniekvārdu, ir konkrētāks, tiešāks. Kas nav paveikts ar vietniekvārdu, tas tiek paveikts ar attiecīgo pielikumu vai palīgteikumu.

Jāšaubās, vai minētā vidusskolu gramatika par šiem palīgteikumiem informē pareizi, teikdama «paplašina» un «paskaidro», kā arī «paplašinādams visu teikumā izsakāmo domu», jo tie ir katra palīgteikuma uzdevumi un nekādas īpašas specifikas te nav.

Pievienojoties pareizajām atziņām, tomēr nevar ignorēt apstākli, ka vietniekvārds ir deklinējama vārdu šķira un ka palīgteikums šajā gadījumā saistāms ar deklinējamu vārdu šķiru. Tāpat nevar ignorēt, ka palīgteikumi, kas saistāmi ar vietniekvārdiem, parasti atbild uz jautājumu *kurš? kura?* locījuma formām, t. i., uz to pašu jautājumu, uz kuru attiecīgajā teikuma daļā atbild vietniekvārds, kam palīgteikums piesaistīts. Teiktā ilustrācijai izmantosim 1954. gada vidusskolas gramatikā² sniegtos teikumus.

Sirdij skaņi sitot, ar mirdzumu acīs Padomju valsti sveicina **ikviens**, kam brīvība un attīstība liekas labāka par brīvību un iznīcību.

(J. Sudrabkalns)³

Mūsu Padomju valsts ir tā, kas tautām dod spēku cīnīties par mieru, dod ticību, ka miers uzvarēs karu.⁴

Pirmā saliktā teikuma palīgteikums atbild uz jautājumu *kurš?* un konkretizē vietniekvārdu *ikviens*, kas virsteikumā veic teikuma priekšmeta funkcijas. Otrā saliktā teikuma palīgteikums atbild uz jautājumu *kura?* un konkretizē vietniekvārdu *tā*, kas virsteikumā veic izteicēja funkcijas. Šo palīgteikumu galvenais

¹ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., 170. lpp.

² Turpat, 171. lpp.

³ Turpat, 171. lpp., sakarā ar teikuma priekšmeta palīgteikumu.

⁴ Turpat, 172. lpp., sakarā ar izteicēja palīgteikumu.

uzdevums — konkretizēt vietniekvārdus, kam tie piesaistīti, vienalga, kura teikuma locekļa funkcijas attiecīgais vietniekvārds veic. Tātad palīgteikuma nosaukšana viena vai otra teikuma locekļa vārdā (teikuma priekšmeta palīgteikums, izteicēja palīgteikums) attieksmē pret vietniekvārdiem ir nosacīta un jāuzskata par sekundāru.

Palīgteikumiem, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, vērojama zināma līdzība arī ar apzīmētāja palīgteikumiem — 1) abi palīgteikumu tipi atbild uz vieniem un tiem pašiem jautājumiem, 2) šo palīgteikumu novietojums analogs apzīmētāja palīgteikumu novietojumam. Tomēr palīgteikumi, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, kā jau redzējām, veic citas, atšķirīgas funkcijas, kas nav salīdzināmas ne ar apzīmētāja, ne citu palīgteikumu funkcijām. Tas ļauj šos palīgteikumus izdalīt kā īpašu tipu un nosaukt par **pronominālās ekvivalences palīgteikumiem** jeb **pronomināliem paskaidrojumpalīgteikumiem**.

Izdalot palīgteikumus, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem ar vietniekvārdu palīdzību, īpašā tipā, tiek atvieglināta šo palīgteikumu struktūras izpratne, kā arī ieviesta vajadzīgā skaidrība teikuma priekšmeta, izteicēja, papildinātāja palīgteikumu analīzē.

Neapšaubāmi, ka šie palīgteikumi sadalās vairākos apakštipos, pat atsevišķos tipos.

Pronominālās ekvivalences palīgteikumus piesaista personas, norādāmajiem, noteiktajiem un nenoteiktajiem vietniekvārdiem. Ekscerpētajā materiālā nav piemēru materiāla, kuros palīgteikumi piesaistīti pie atgriezeniskā vietniekvārda, tāpat pie piederības un jautājamiem vietniekvārdiem, domājams, šo vietniekvārdu specifisko uzdevumu un funkciju dēļ teikumā.

Vietniekvārds, kam piesaistīts palīgteikums, var būt vienā formā, t. i., skaitlī un locījumā, ar vietniekvārdu, kas palīgteikumā izmantots par saikļa vārdu.

Visi, kas izcīnījuši brīvību, visi, kas vēl cīnās par brīvību, sveicina brīvo tautu māti — sirmo Maskavu.

J. Sudrabkalns Izlase 54—404

Vietniekvārds, kam piesaistīts palīgteikums, var būt citā locījumā nekā vietniekvārds, kas izmantots par saikļa vārdu palīgteikumā. Šādu atšķirīgu vietniekvārdu ekvivalenci turpmāk sauksim par **transformētu ekvivalenci**.

Mūsu, kas vēlamies mieru, ir daudz.

C 166 17. VII 62. 1

Tālāk izsekosim pronomiņālās ekvivalences palīgteikumiem, apskata pamatā liekot

- 1) vietniekvārdus, ar kuriem palīgteikumi saistīti,
- 2) vietniekvārdus, kas izmantoti par saikļa vārdiem palīgteikumā.

Palīgteikumi, kas piesaistīti pie personas vietniekvārdiem

Pie personas vietniekvārdiem palīgteikumus piesaista ļoti reti, šādi salikti teikumi tiklab literatūrā, kā periodikā ir izolēti. A. Upīša «Sūnu ciema zēnos» (LVI Rīgā 1956) no 65 palīgteikumiem, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, neviens nav saistīts ar personas vietniekvārdu, tas pats sakāms par J. Sudrabkalna Izlases (LVI Rīgā 1954) prozas daļu, A. Grigūļa stāstu krājumu «Caur uguni un ūdeni» (LVI Rīgā 1947), par daudziem citiem literatūras sacērajumiem un periodiku.

Ž. Grīvas aprakstā «Zem albatrosa spārniem» (LVI Rīgā 1956) atrodams 1 palīgteikums, kas saistīts ar personas vietniekvārdu (no 81!); 1961. gada 17. oktobra «Cīņā» (246.) arī 1 šāda tipa palīgteikums (no 29). Šai ziņā kā zināms izņēmums jāmin Plūdoņa poēma «Uz saulaino tāli» (V. Plūdonis, Dzeja un proza, LVI Rīgā 1955, 72.—130. lpp.), kur no 20 palīgteikumiem, kas saistīti ar vietniekvārdiem, pie personas vietniekvārdiem piesaistīti 6 palīgteikumi. Par šādiem palīgteikumiem nerunā gandrīz neviena gramatika.

Visi attiecīgie palīgteikumi konkretizē personas vietniekvārdu dažādās locījumu formās. Palīgteikums novietots tūlīt aiz vietniekvārda, ar kuru tas saistīts. Visi šādi palīgteikumi atbild uz jautājumu *kurš?* Jautājuma formu nosaka tā vietniekvārda locījuma un skaitļa forma, ar kuru palīgteikums saistīts. Visbiežāk šādi palīgteikumi attiecas uz trešās personas vietniekvārdu *viņš*. Par saikļa vārdu izmantotas tikai attieksmes vietniekvārda «kas» formas. Uzlūkodams šādus palīgteikumus par apzīmētāja palīgteikumiem, uz *kas* lietošanu tanīs norāda arī J. Endzelīns un K. Mīlenbahs: ««Kas» arī vienmēr lietojams, ja tas attiecas uz personāliem vietniekvārdiem, pie kam jāievēro, ka apzīmētāja teikumā zināmos personālos vietniekvārdus mēdz atkārtot: Nāc palīgā, tu visvarenais Debestēvs, kas tu zini, kas tu redzi manas bēdas!»¹

¹ J. Endzelīna un K. Mīlenbacha Latviešu valodas mācība, Rīgā 1938., 96. lpp.

Valodas stilu šie palīgteikumi parasti padara svinīgu, jēdzieniski liekot uzsvērt vietniekvārdu, kam palīgteikums piesaistīts.

Personas vietniekvārdu parasti izmanto par teikuma priekšmetu, izteicēju.

Tu, k a s savām varenajām dziesmām kā ērgļa spārniem uz saulaino tāli mūs nesi,
Mellajā aukā nu bezlaika nāvi atradis esi.

V. Plūdonis Dz u p 55—127

Varbūt ziedonis, varbūt ziedonis

Mani iepriecinās,

Viņš, k a s caur ērkšķiem smiedams brien,

Ar savām zilām acīm vien,

Viņš mani izdziedinās.

Aspazija S s 58—90

Dažreiz iespējams sinkrētisks palīgteikuma piesaistījums — pie personas vietniekvārda un pie norādāmā vietniekvārda. Ja personas vietniekvārds attiecīgajā virsteikumā veic teikuma priekšmeta funkciju, sinkrētisks palīgteikuma piesaistījums nav raksturīgs, bet tas ir samērā parasta parādība, ja par virsteikuma izteicēju izmanto personas vietniekvārdu, bet par teikuma priekšmetu — norādāmo vietniekvārdu.

Jo **tas** neesmu **es**, k a s runā, bet viņa, tā tūkstošgalvainā masa.

A. Upīts Z v 55—19

Jā, tā biji **tu**, Komunistu partija, k a s vedi mūs ciņā ar visām grūtībām un mācīji uzvarēt, **tā** esi **tu**, k a s rādi mums ceļu uz gaišo rītdienu.

C 246 17. X 61. 4

Pronominālās ekvivalences palīgteikumiem, kas piesaistīti pie personas vietniekvārdiem, iespējama arī transformēta ekvivalence. Attiecīgo vietniekvārdu locījumu nesaskaņu izsauca darbības vārda, retāk kādas citas vārdu šķiras, piem., apstākļa vārda atšķirīgs pārvaldījums attiecīgajās saliktā teikuma daļās.

Cielaviņa maigi rāja

Mani, k a m bij skumjā sirdī sals:

«Pelni kūp, kur bij tev māja,

Tas vēl dzimtenei nav nāves gals».

J. Sudrabkalns Br s 48—28

Mums, kas spēku sējam glēvās ļaužu masās, jābūt pietiekoši stipriem atbildēt vēstures tiesas priekšā par to uzdevumu, kuram kalpojam.

A. Upīts Z v 55—95

... Ļaunas likstas bur,

Jums, kas slāpstat saules baltā āra...

V. Plūdonis Dz u p 55—118

Palīgteikumi, kas piesaistīti pie norādāmajiem vietniekvārdiem

Pie norādāmajiem vietniekvārdiem palīgteikumus piesaista visbiežāk, apmēram 50%—70%, salīdzinot ar citām vietniekvārdu grupām. Palīgteikumi piesaistīti pie norādāmajiem vietniekvārdiem *tāds, tas*. Jādomā, ka tieši lielās izplatības dēļ norādāmie vietniekvārdi visbiežāk figurē tanīs teikumos, kas izvēlēti ilustratīvajam materiālam sakarā ar teikuma priekšmeta un izteicēja palīgteikumu, piemēram, 1954. gada gramatikā.¹

J. Sudrabkalna Izlases (LVI Rīgā 1954) prozas daļā no 15 palīgteikumiem, kas saistīti ar vietniekvārdiem, pie norādāmajiem vietniekvārdiem piesaistīti 7 palīgteikumi, t. i., 46,9%, visi palīgteikumi piesaistīti *tas* formām. A. Grigūļa stāstu krājumā «Caur uguni un ūdeni» (LVI Rīgā 1947) pavisam 55 palīgteikumi, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem — ar *tas* formām saistīti 34 palīgteikumi, t. i., 61,8%, ar *tāds* formām 2 palīgteikumi — 3,6%. Ž. Grīvas aprakstā «Zem albatrosa spārnēm» (LVI Rīgā 1956) pavisam 81 ar vietniekvārdiem saistīts palīgteikums, 55 jeb 67,9% no tiem saistīti ar *tas*, 7 jeb 8,6% ar *tāds* formām. Minētās attiecības caurmērā saglabājas arī vairumā citu rakstnieku darbos un periodikā. Dabīgi, ka svārstības ietekmē žanrs (publicistikā attiecīgo palīgteikumu skaits pieaug) un rakstnieka individuālā stila īpatnības.

Norādāmā vietniekvārda lietošanu ļoti bieži nosaka stilistiski apsvērumi: lai nebūtu jāatkārto lietvārds, tā vietā lieto vietniekvārdu.

Ievērojot vietniekvārdu izlietojumu, teikuma daļa (parasti virsteikums), kam piesaistīts palīgteikums, īstenībā tikai tīri formāli ir patstāvīga, neatkarīga. Tā kā šis lielā mērā ir konteksta sintakses jautājums, tādā speciāla pētījuma uzdevums, pie tā tuvāk nepakavēsimies.

¹ Latviešu valodas mācība VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā 1954., arī Millvg II.

Tāds

Vietniekvārdu *tāds* attiecīgajā virsteikumā izmanto dažādi — gan par virslocekli, gan paliglocekli. Palīgteikuma piesaistīšanai izmanto attieksmes vietniekvārdu *kas*. Norādāmais vietniekvārds *tāds* var būt virsteikuma teikuma priekšmets. Ekvivalence pilnīga.

Tāds, kas ar nolūku krās novērojumus un noņemsies ar savām piezīmēm («kad tikai kas neaizmirstos»), protams, bez kādas atlases savāks veselas kaudzes novērojumu, bet tie būs nedzīvi.

K. Paustovskis Z r 58—105

Palīgteikumus var piesaistīt norādāmajam vietniekvārdam «*tāds*», kas izmantots par apzīmētāju. Apzīmētājs, kas noformēts ar norādāmo vietniekvārdu, šādā gadījumā vienmēr tiek savrupināts.

Lielajā politikā varot gadīties daudz kas **neparedzēts**, **tāds**, kas, pirmajā mirklī raugoties, apsviež visu ar kājām uz augšu.

Z—58—4—31 J. Niedre K ū

Vai katra **iepazīšanās**, pat **tāda**, kas mūs vēlāk noved pie draudzības, pie mīlestības, arī nav nejaušība.

K—3—58—39 P. Vīlits L u

Iespējama arī **transformētā ekvivalence**. Norādāmais vietniekvārds *tāds*, kam piesaista palīgteikumu, var būt viens no vienlīdzīgajiem izteicējiem. Šādu izteicēju savrupina.

Uldim neviens zvejnieku **darbs** nebija svešs, **tāds**, ko viņš neprastu.

K—12—58—23 J. Grants Š z l

Dažreiz iespējams sinkrētisks palīgteikuma piesaistījums — pie norādāmā vietniekvārda *tāds* un pie kāda cita vietniekvārda, piem., nenoteiktā vietniekvārda un transformēta ekvivalence gan saistījumā ar vienu, gan ar otru vietniekvārdu.

Bušvektere piekāpās, un sirdī tai atmodās **kaut kas tāds**, ko pati nespētu izskaidrot.

A. Grigulis Ļ i d s 53—51

Vairāk kā pusotra duča skursteņu bij Sūnu ciemā, bet starp tiem **neviens tāda**, kas izturējis vanaga nagus un tūliņ neapdrūpis.

A. Upīts S c z 56—9

Samērā reti pronominālās ekvivalences palīgteikuma piesaistišanai izmanto attieksmes vietniekvārda «kurš» formas, kas parasti tiek lietotas, lai uzsvērtu, ka ar palīgteikumu no zināmas kopas grib izdalīt dažas personas vai priekšmetus (līdzīgi kā apzīmētāja palīgteikumos). Šādiem teikumiem raksturīga transformēta ekvivalence.

Es runāju tikai ar tādiem, kuri prot zvejojot.

A. Grigulis Ļids 53—268

Ja pronominālās ekvivalences palīgteikumu piesaistišanai izmanto attieksmes vietniekvārda *kāds* formas un palīgteikumu piesaista norādāmā vietniekvārda *tāds* formām, teikumam raksturīga sinkrētiska analīze — to var uzlūkot arī par salīdzinājuma teikumu. Iespējama pilnīga un transformēta ekvivalence.

Svētdienā laiks bija tāds, kāds mēdz būt visskaistākajās atvasarās.

A. Grigulis Ļids 53—261

Palīgteikuma piesaistišanai sastopams arī attieksmes vietniekvārda locījums kopā ar prievārdu. Šādiem teikumiem raksturīga transformēta ekvivalence.

Laiks tāds, par ko mēdz sacīt, ka īsts saimnieks pat suni nedzīs ārā.

C 69 22. III 59. J. Liepiņš 3

Tas.

Ļoti plaši izmanto norādāmo vietniekvārdu «tas» vienā un attieksmes vietniekvārdu «kas» otrā saliktā teikuma daļā.

Norādāmo vietniekvārdu «tas» teikuma daļā, kurai piesaistīts palīgteikums, bieži lieto, norādot personu. Palīgteikums atbilst uz jautājumu *kurš?* formām.

Kā pirmos aplūkosim teikumus, kuros palīgteikumi piesaistīti norādāmā vietniekvārda nominatīviem — teikuma priekšmetiem.

Teikuma priekšmetu, kas izteikts ar norādāmo vietniekvārdu, parasti mēdz novietot aiz izteicēja. Satura ziņā tad tiek uzsvērts teikuma sākumā novietotais izteicējs.

Brīvs ir tas, kas dzīvo un rada kopā ar tautu.

L M 18 29. III 58. J. Sudrabkalns

Lai panāktu domas kāpinājumu, norādāmo vietniekvārdu teikumā mēdz atkārtot, ja tam piesaista jaunu palīgteikumu. Vietniekvārdu dažkārt mēdz pastiprināt kāda partikula.

Mazvērtīgs ir **tikai tas**, kas ir savlabuma meklētājs uz cita birkas, kas ir vienaldzīgs pret cilvēku nākotnes likteņiem, **tikai tas**, kas nostājas dzīves malā, izlietodams tikai citu ražotās vērtības.

K—2—58—18 P. Vilips Lu

Sevišķi spilgtu izteiktās domas kāpinājumu panāk, ja viena salikta teikuma robežās ir lietvārds vai vietniekvārds, kam palīgteikums nav piesaistīts tieši, bet gan ar tāda savrupināta vietniekvārda starpniecību, kas novietots **tūlīt aiz** attiecīgā lietvārda vai vietniekvārda. Pronominālā ekvivalence vispirms veidojas lietvārda vai vietniekvārda un savrupinātā vietniekvārda starpā. Savrupinātajam vietniekvārdam piesaistīto palīgteikumu iespējams analizēt sinkrētiski (šādas iespējas nodrošina attiecīgais lietvārds ar savrupināto apzīmētāju — vietniekvārdu) — to var uzlūkot par apzīmētāja palīgteikumu, saistot ar lietvārdu, un par pronominālās ekvivalences palīgteikumu, saistot ar savrupināto vietniekvārdu. Ekvivalence var būt arī transformēta. Savrupināto vietniekvārdu var atkārtot, piesaistot tam jaunu palīgteikumu, izveidojot retorisku pastiprinājumu. Šāda veida retoriskais pastiprinājums rodas, ieviešot pronominālo ekvivalenci.

Neviens cits nav tā ieinteresēts savas saimniecības celšanā kā paši kolhoza **ļaudis, tie**, kam zemes kopšana ir ne tikai vienīgais ienākuma avots un, tā sakot, dzīvības jautājums, bet arī goda lieta.

L M 12 22. III 58. I

Viņi, gan **tie**, kas zināja, gan **tie**, kas nezināja, vienlīdz mānīdami sevi, tiecas uz Smoļensku kā uz apsolīto zemi.

Ļ. Tolstojs Kum III—IV 55—431

Retumis palīgteikumu novieto tās teikuma daļas **priekšā**, kurai palīgteikums piesaistīts. Daļēji tas tādēļ, ka palīgteikumā izteiktā doma sevišķi uzsvērta, daļēji tādēļ, ka dzejā reizēm atļaujamas atkāpes no tradicionālās vārdu kārtas un teikuma daļu novietojuma.

Sai vietā varenība dvašo,
kas mira šeit,
tie dzīvi šķiet,
Jo viņu trauksme,
ilgu plašums
Mums cieši blakus šodien iet.

J. Silazars Dzejnieka dzīvei 57

Reti norādāmajam vietniekvārdam *tas* pronominālās ekvivalences palīgteikumus piesaista ar attieksmes vietniekvārda *kurš* formām. Ekvivalence var būt arī transformēta. Norādāmo vietniekvārdu parasti izmanto par teikuma priekšmetu vai izteicēju.

Jāņa Līduma sirdī modās nojausma, ka šī pati meiča, Pācepļu Anna, ir tā, kuru mīl viņa dēls.

V. Lācis Uz j kr 53—312

Pat tie, kuri zaudēja samaņu, grieza zobus, bet ne-
vaidēja.

A. Grigulis C u u ū 47—124

Norādāmo vietniekvārdu, kas teikumā lietots personas nosaukuma vietā un kam piesaistīts palīgteikums, var izmantot par papildinātāju. Šādiem teikumiem raksturīga transformēta ekvivalence.

Tiem, kas ienāca no āra, te izlikās pārāk klusu.

A. Grigulis C u u ū 47—54

Vai tad mēs bieži iedomājam tos, kuri pie saviem darbgaldiem rūpnīcās dara brīnumus?

A. Grigulis L ī d s 53—202

Nāvei nav par to vairs varas, kurš no nāves nebaidījies.

J. Rainis Z z 49—160

Palīgteikumu piesaistīšanai var izmantot arī attieksmes vietniekvārda locījumu saistījumā ar prievārdu. Ekscerpētajā materiālā atrasta tikai akuzatīva forma saistījumā ar prievārdu «par». Šādos teikumos raksturīga transformēta ekvivalence.

Un tas, par ko bija sapņots tūkstoš gadu,
No tavas zelta zīles krāšņi plaukst...

J. Sudrabkalns Br s 40—41

Tas, par ko es Jums stāstīšu, nav pasaka, nedz izdomājums, bet patiesss dzīvs notikums.

Z. Grīva St p Sp 56—43

Palīgteikumi, kas piesaistīti pie noteicamā vietniekvārda (*pats*) un pie vispārināmiem vietniekvārdiem (*viss*, *katrs*, *ikviens*).¹

Apmēram 10—40% no palīgteikumiem, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, saistās ar noteicamo un vispārināmiem vietniekvārdiem, visbiežāk ar *viss* formām — 10%—30%, tad seko *katrs* formas — 2%—10%, *pats* formas, kuru izlietojums svārstās 1%—5% robežās, beidzot *ikviens* formas, kas tikpat maz izplatītas kā *pats*. Teiktā ilustrācijai daži dati, kas izraudzīti no tiem pašiem sacerējumiem, kurus sniedzām, analizējot palīgteikumus saistījumā ar norādāmajiem vietniekvārdiem. J. Sudrabkalna Izlases (LVI Rīgā 1954) prozas daļā ar vietniekvārdiem pavisam saistīti 15 palīgteikumu, no tiem ar vispārināmiem vietniekvārdiem — 9, to skaitā ar *viss* — 6 (34%), *katrs* — 2 (13,3%), *ikviens* — 1 (6,9%). A. Grigulja stāstu krājumā «Caur uguni un ūdeni» (LVI Rīgā 1947) no 55 ar vietniekvārdiem saistītiem palīgteikumiem ar vispārināmiem vietniekvārdiem saistās 16, kas sadalās: ar *viss* 14 (25,4%), *katrs* — 1 (1,8%), ar noteicamo vietniekvārdu *pats* — 1 (1,8%). Ž. Grīvas publicistiskajā darbā «Zem albatrosa spārniem» (LVI Rīgā 1956) pavisam 81 palīgteikums, kas saistīts ar vietniekvārdiem, to skaitā ar vispārināmiem — 17, kas sadalās — ar *viss* — 11 (13,5%), *katrs* — 1 (1,2%), *ikviens* — 1 (1,2%), ar noteicamo vietniekvārdu *pats* — 4 (4,9%). Palīgteikumus nemēdz piesaistīt pie vietniekvārdiem *ikkatrs*, *ikkurš*.

Minētajiem vietniekvārdiem palīgteikumus visbiežāk piesaista, ja vietniekvārdus lieto personas, retāk priekšmetu nosaukuma vietā. Visi palīgteikumi atbild uz jautājuma *kurš?* locījumu formām.

Pats.

Noteicamais vietniekvārds *pats*, kam piesaistīts palīgteikums, sastopams **tikai kopā ar apzīmētāju**. Par šo apzīmētāju parasti izmantoti norādāmie vietniekvārdi, visbiežāk — *tas*, *reti* — *tāds*. Noteicamais vietniekvārds ar savu apzīmētāju veido vārdkopu, ko iespējams uzlūkot arī par vienu teikuma locekli — visbiežāk izteicēju, retāk papildinātāju. Ekscerpētais materiāls nesniedz teikumus, kuros noteicamo vietniekvārdu izmantotu par teikuma priekšmetu. Palīgteikumā par saikļa vārdiem

¹ Vietniekvārdu iedalījuma grupu nosaukumi atbilstoši Mllvg I, 503. lpp.

visbiežāk lieto attieksmes vietniekvārda «kas»-formas. Raksturīgi, ka visi šie palīgteikumi izsaka arī salīdzinājumu, kas sevišķi viegli uztverams, ja noteicamais vietniekvārds lietots īpašības vārda vietā. Tādos gadījumos iespējama sinkrētiska teikuma analīze. Ekvivalence var būt pilnīga vai transformēta.

Vai Ilze Jurika ir **tā pati**, kas atbrauca pirms vairākiem mēnešiem?

A. Grigulis *Ļids* 53—271

Es pārdzīvoju gluži **to pašu**, ko pārdzīvo ikviens, kas ar sirdi un dvēseli mīl ūdeņus un pirmo reizi satiekas ar jūru.

Ž. Grīva *Zasp* 56—18

Kādreiz es biju jauns, gluži **tāds pats**, kāds biji reiz tu.

Ž. Grīva *Zasp* 56—16

Katrs

Palīgteikumu vispārināmam vietniekvārdam «katrs» piesaista, ja tas lietots lietvārda — personas nosaukuma vietā. Vietniekvārds «katrs» parasti izmantots par papildinātāju, retāk par teikuma priekšmetu. Palīgteikuma pakārtošanai izmanto tikai attieksmes vietniekvārda *kas* formas.

Ne **katrs**, kas stobreni plecos uzkāris, jau tāpēc ir kareivis.

A. Upīts *Zv* 55—96

Katru, kas pret tumsu karo,
Lielī mērķī augšup ceļ.

J. Sudrabkalns *Br* s 48—112

Ikviens

Ja vispārināmam vietniekvārdam «ikviens» piesaista palīgteikumu, vietniekvārdu «ikviens» izmanto gluži tāpat kā vietniekvārdu «katrs».

Kā vislabāk pateikties Dzimtenei, to zina ikviens komunisti, ikviens patriots, **ikviens**, kam dārga tautas brīvība un laime: jo raženāk veiksies tavš darbs, jo spēcīgāka kļūs Dzimtene, jo tuvāks visas cilvēces brīvības rīts.

J. Sudrabkalns *Izlase* 54—375/376

Teikumā «ikviens» lietots divējādi — īpašības vārda vietā un izpilda apzīmētāja funkcijas (**ikviens** komunisti, **ikviens** patriots) un lietvārda vietā, iekļaudamies vienlīdzīgu teikuma locekļu (teikuma priekšmetu) virknē, proti, **komunisti, patriots, ikviens**. Pēdējais no vienlīdzīgajiem teikuma priekšmetiem konkretizēts ar palīgteikumu.

Šādi teikumi noskaidro viena un tā paša vietniekvārda dažādās funkcijas teikumā un parāda, kuros gadījumos vietniekvārdam var piesaistīt palīgteikumu.

Viss

Visbiežāk palīgteikumu piesaista vispārināmā vietniekvārda «viss» formām, ko parasti izmanto par teikuma priekšmetiem, retāk par papildinātājiem un izteicējiem. Palīgteikumu piesaistīšanai izmanto tikai attieksmes vietniekvārda «kas» formas. Ekvivalence var būt pilnīga vai transformēta.

Vietniekvārdu «viss» var izmantot personas nosaukuma vietā.

Visi, kas bija zālē, bez aicinājuma devās uz priekšu un sargupējās puslokā ap skatuvi.

A. Grigulis *Ļids* 53—153

Visi, kam nav citas mantas,
Esat viens, un būsat stipri.

J. Rainis *Z z* 49—14

Palīgteikumu var piesaistīt vispārināmajam vietniekvārdam «viss», kas lietots kā vērojama, tā domu priekšmeta nosaukuma vietā.

Un **viss**, ko no ozola darina galdnieks un namdaris, ir stiprs un izturīgs uz gadu gadiem.

J. Sudrabkalns *Izlase* 54—416

Tici sirds pastāvībai un stiprumam, kas cenšas sevī uzveikt **visu**, kas niecīgs un sīkumains.

K 3—58—34 P. Vīlipsis *Lu*

Ļoti reti vispārināmā vietniekvārda «viss» formas, kam piesaistīts palīgteikums, izmanto par apstākļiem.

Visā, kas skanēja no skatuves, strāvoja padomju cilvēka jauno uzvaru, jauno sasniegumu prieks.

P J 217 I. XI 61. 1

Palīgteikumu vispārīgākā vietniekvārda «viss» formām nemēdz piesaistīt, ja vietniekvārds lietots īpašības vārda vietā.

Tā kā vispārīgākos vietniekvārdus «ikkatrs», «ikkurš» lieto ļoti reti, trūkst attiecīga piemēru materiāla.

Palīgteikumi, kas piesaistīti pie nenoteiktajiem vietniekvārdiem

«Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā»¹ norādīts, ka «vietniekvārdiem pievienojas arī partikulas *kaut, jeb, ik, radot saliktas vai saliktām līdzīgas formas*». Šai sakarībā minēti arī piemēri, to skaitā arī *ikkurš, ikkatrs, ikviens, kaut kas, kaut kurš*. Tālāk, sniedzot vietniekvārdu iedalījumu, vietniekvārdi *ikkatrs, ikkurš, ikviens* ieskaitīti vispārīgākajos vietniekvārdos,² bet ārpus sniegtajām grupām paliek vairāki, to skaitā arī *kaut kas, kaut kurš*. Tā kā vietniekvārdam *kaut kas* tiek piesaistīti palīgteikumi un šai sakarā nevaram to atstāt neminētu, pieskaitām to nenoteikto vietniekvārdu grupai.

Skaitliski vismazāk palīgteikumu saistās ar nenoteiktajiem vietniekvārdiem, tikai apmēram 2%—4% no visiem palīgteikumiem, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem. Ilustrācijai skaitļi. J. Sudrabkalna Izlases (LVI Rīgā 1954) prozas daļā nav neviena šāda palīgteikuma. A. Griguļa stāstu krājumā «Caur uguni un ūdeni» (LVI Rīgā 1947) no 55 palīgteikumiem, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, ar nenoteiktajiem vietniekvārdiem saistīti 2 palīgteikumi, t. i., 3,6%. Ž. Grīvas publicistiskajā darbā «Zem albatrosa spārniem» (LVI Rīgā 1956) tikai 1 (1,2%) palīgteikums saistīts ar nenoteikto vietniekvārdu (no 81 palīgteikuma, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem). Visos augšā minētajos gadījumos palīgteikumi piesaistīti pie nenoteiktā vietniekvārda *kaut kas*.

Kaut kas

Vietniekvārdu «kaut kas» lieto lietvārda vietā un parasti izmanto par teikuma priekšmetu, papildinātāju. Palīgteikumu piesaista ar attieksmes vietniekvārdu «kas» formām. Raksturīga transformētā ekvivalence.

¹ Mllvg I, 503. lpp.

² Turpat.

Katram pa šo mēnesi sakrājies **kaut kas** uz sirds, ko tagad vēlas izkratīt.

Ž. Grīva Z a sp 56—188

Un ejot viņam kļuva briesmīgi žēl Daugavas, Daugavas un vēl **kaut kā**, ko uzreiz nevarēja atcerēties.

A. Grigulis C u u ū 47—67

K ā d s

Nenoteiktajam vietniekvārdam *kāds* palīgteikumu piesaista tik reti, ka sastopami tikai atsevišķi, izolēti teikumi, kas neatļauj izdarīt plašākus secinājumus.

Palīgteikums piesaistīts nenoteiktajam vietniekvārdam **kāds**, kas lietots personas nosaukuma (lietvārda) vietā.

Vai ir vēl **kāds**, k a s to neredz?

A. Upīts Z v 55—15

Palīgteikumi, kas piesaistīti vietniekvārdu noliegtajām formām jeb noliedzamiem vietniekvārdiem

Palīgteikumi, kas piesaistīti pie noliedzamiem vietniekvārdiem, sastopami ļoti reti, tā ka nav īsti lietderīgi sniegt kādas statistiskas ziņas. Sacerējumos, kas statistiski analizēti sakarā ar citām vietniekvārdu grupām, nav neviena palīgteikuma, kas tiktu piesaistīts kādam noliedzamajam vietniekvārdam.

Ekscerpētajā materiālā bija atrodamī daži palīgteikumi, kas piesaistīti vietniekvārdiem *nekas*, *neviens*, kas lietoti substantīviski un attiecīgajā teikuma daļā izmantoti par papildinātāju (*nekas*) vai teikuma priekšmetu. Palīgteikums piesaistīts ar attieksmes vietniekvārdu *kas*. Palīgteikumi atbild uz jautājumu *kurš* (arī — *kāds?*). Ekvivalence var būt pilnīga vai transformēta.

Rakstnieks nedrīkst pāriet garām **nekam**, k a s paplašina viņa pasaules skatījumu . . .

K. Paustovskis Z r 58—287

— **Neviens** nekad nav uzvarējis, k a s pašā karstumā domājis par pametumu un atkāpšanos.

A. Upīts Z v 55—90

Pilns asiņu ir medus,
Ko latvju bite vāc,

Neviens vairs mierīgs nedus,
K a s nav vēl smilšu klāts.

J. Sudrabkalns Br s 40—32

Ļoti reti palīgteikumu novieto teikuma daļas priekšā, kam tas piesaistīts!

K a s vējam līdzī aizbraucis,
Neviens vairs mājā nav pārnācis,
Ne ziņas vairs, ne miņas.

Aspazija S s 58—69

Tas, domājams, darīts, lai uzsvērtu palīgteikuma saturu. Šāds novietojums nav tipisks un nav kultivējams.

* * *

Tā kā pronomiņālās ekvivalences palīgteikumi mūsdienu latviešu valodā samērā izplatīti, tiem nevar paiet garām klusējot, kā tas darīts līdz šim. Neapšaubāmi, ka šie palīgteikumi skaitliski pieaug, attīstoties mūsdienu latviešu literārajai rakstu valodai, īpaši periodikai. Palīgteikumi, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, ļoti uzskatāmi parāda, ka 1) jaunām kvalitātēm valodā meklējami jauni termini, teorētisks pamatojums, 2) tiekšanās nosaukt katru palīgteikumu viena vai otra teikuma locekļa vārdā, kam neizbēgami seko zināmas identitātes meklēšana attiecīgā nosaukuma palīgteikuma un teikuma locekļa starpā, daudzos gadījumos nav attaisnojama un traucē palīgteikuma funkciju izpratni.

Tātad par pronomiņālās ekvivalences palīgteikumiem uzskatājami palīgteikumi, kas, saistīdamies ar kādas citas saliktā teikuma daļas vietniekvārdu, konkretizē šī vietniekvārda nozīmi.

Pēc sava rakstura un uzdevumiem palīgteikumi, kas piesaistīti pie vietniekvārdiem, t. i., **pronomiņālās ekvivalences palīgteikumi, veido īpašu palīgteikumu tipu un nav iekļaujami nevienā citā palīgteikumu tipā.**

Uz ekvivalences pamata šādus palīgteikumus var analizēt arī sinkrētiski, t. i., nosaukt tā teikuma locekļa vārdā, kura funkciju veic tas vietniekvārds, kam palīgteikums piesaistīts, piemēram, **teikuma priekšmeta pronomiņālās ekvivalences palīgteikums, izteicēja pronomiņālās ekvivalences palīgteikums utt.** Sai ziņā nepieciešami turpmāki pētījumi, kas pilnīgi noskaidrotu,

kuru teikumu locekļu funkcijas veic vietniekvārdi, kam piesaista palīgteikumus, cik šie teikumi izplatīti, lai tad pilnīgi vienotos arī par terminoloģiju un šī tipa palīgteikumu sīkāku klasifikāciju.

Citētās un ekscerpētās literatūras saīsinājumu paskaidrojumi

M I I v g I	— Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Fonētika un Morfoloģija, LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, Rīgā 1959.
M I I v g II	— Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, II, Sintakse, LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, Rīgā 1962.
Aspazija S s 58	— Aspazija, Saulains stūritis, LVI, Rīgā 1958.
A. Grigulis C u u ū 47	— A. Grigulis, Caur uguni un ūdeni, LVI, Rīgā 1947.
A. Grigulis Ļ i d s 53	— A. Grigulis, Ļeņina ielā deg spuldze, LVI, Rīgā 1953.
Z. Grīva Z a s p 56	— Z. Grīva, Zem albatrosa spārniem, LVI, Rīgā 1956.
Z. Grīva St p Sp 56	— Z. Grīva, Stāsti par Spāniju, LVI, Rīgā 1956.
V. Lācis Uz j kr 53	— V. Lācis, Uz jauno krastu, LVI, Rīgā 1953.
L. Paegle Dzeja 45	— L. Paegle, Dzeja, LVI, Rīgā 1945.
K. Paustovskis Z r 58	— K. Paustovskis, Zelta roze, LVI, Rīgā 1958.
V. Plūdonis Dz un p 55	— V. Plūdonis, Dzeja un proza, LVI, Rīgā 1955.
J. Rainis Z z 49	— J. Rainis, Zelta zirgs, LVI, Rīgā 1949.
J. Silazars Dz dz 57	— J. Silazars, Dziesma dzīvei, LVI, Rīgā 1957.
J. Sudrabkalns Br s 48	— J. Sudrabkalns, Brāļu saimē, LVI, Rīgā 1948.
J. Sudrabkalns Izlase 54	— J. Sudrabkalns, Izlase, LVI, Rīgā 1954.
Ļ. Tolstojs K u m III—IV 55	— Ļ. Tolstojs, Karš un miers, III—IV, LVI, Rīgā 1955 (tulkojums).
A. Upīts Z t 48	— A. Upīts, Zīda tiklā, LVI, Rīgā 1948.
A. Upīts Z v 55	— A. Upīts, Ziemeļa vējš, LVI, Rīgā 1955.
A. Upīts S c z 56	— A. Upīts, Sūnu ciema žēni, LVI, Rīgā 1956.

Aiz rakstnieka uzvārda sniegts ekscerpētā darba nosaukuma šifrs un divi skaitļi, kas viens no otra atdalīti ar svītriņu; pirmais skaitlis rāda grāmatas izdošanas gadu, otrs — lappusi, piemēram, V. Lācis Uz j kr 53—354 jālasa: V. Lācis, Uz jauno krastu, LVI, Rīgā 1953. g., 354. lappuse.

PERIODIKA

C 166 17. VII 62. 1.	—	Cīņa, numurs, datums, lappuse
P J 217 1. XI 61. 1.	—	Padomju Jaunatne, numurs, datums, lappuse
L M 18 29. III 58. 1.	—	Literatūra un Māksla, numurs, datums, autors, lappuse
K 2—58—55 P. Vilips L u	—	Karogs, numurs, gads, lappuse, P. Vilips, Lapas ugunskurā
„ „ J. Niedre K ū	—	J. Niedre, Kārjoši ūdeņi
„ „ J. Grants S z l	—	J. Grants, Salc zilais lauks

М. А. БРИГЕ

ПРИДАТОЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПРОНОМИНАЛЬНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Особым типом придаточных в современном латышском литературном языке надо считать **придаточные прономинальной эквивалентности**, т. е. такие, в которых в качестве союзных слов выступают **местоимения**, присоединяемые к местоимениям какой-либо иной части сложного предложения. Такое придаточное уточняет значение местоимения, к которому оно относится, например: *Brīvs ir tas, kas dzīvo un gada kopā ar tautu.* LM 18 29. III 58. J. Sudrabkalns. (Свободен тот, кто живет и творит вместе с народом.) В традиционных латышских грамматиках такие придаточные не рассматриваются как особый тип, они разбросаны по различным типам. Придаточные сказуемые, введенные в латышские грамматики в 1954 г., не решают вопроса о разборе придаточных указанного типа, хотя к придаточным сказуемым отнесена часть придаточных, присоединяемых к местоимениям.

Выделение придаточных прономинальной эквивалентности в особый тип облегчает понимание структуры этих придаточных и соответствующих главных, а также вводит необходимую ясность и точность при разборе придаточных подлежащих, сказуемых, дополнительных. Придаточные прономинальной эквивалентности наглядно показывают, что 1) для нового качества в языке необходим новый термин и теоретическое обоснование, 2) стремление назвать каждое придаточное по тому или иному члену предложения, после чего обычно сле-

дуют поиски известного соответствия между названием придаточного и члена предложения, это во многих случаях не оправдано и мешает пониманию функций придаточных.

Придаточные прономинальной эквивалентности относятся к личным, определительным и неопределенным местоимениям. Придаточное отвечает на тот же вопрос, что и то местоимение, к которому оно относится.

Придаточное редко присоединяется к личным местоимениям, в качестве союзных слов выступают только формы относительного местоимения *kas*. Личное местоимение в соответствующей главной части обычно выступает в роли подлежащего, сказуемого или дополнения.

Около 50—70% всех придаточных прономинальной эквивалентности присоединяется к формам указательных местоимений — чаще всего *tas*, *tā*, используя в качестве союзных слов обычно формы относительного местоимения *kas*, редко *kurš*, *kāds*. Указанное местоимение в соответствующей главной части может выполнять роль различных членов предложения.

Около 10—40% придаточных прономинальной эквивалентности присоединяются к определительному местоимению *pats* (самый) и к обобщающим местоимениям, например: *Visi, kam nav citas mantas, Esat viens! un būsāt stipri. J. Rainis Z z 49—14* (Все, у кого нет другого имущества, будь как один! и будете сильны.)

Только 2—4% придаточных прономинальной эквивалентности присоединяются к неопределенным местоимениям, совсем редко они относятся к отрицательным местоимениям, например: *Katram pa šo mēnesi sakrājies kaut kas uz sirds, ko tagad vēlas izkratīt. Z. Grīva Z a sp 56—188.* (У каждого за этот месяц накопилось кое-что на сердце, что теперь хочется вытряхнуть.)

С бурным развитием современного латышского литературного языка в условиях советской действительности возрастает количество придаточных прономинальной эквивалентности. В художественных произведениях в зависимости от особенностей жанра и стиля писателя придаточные прономинальной эквивалентности достигают 3—6%, а в газетах 7—15%.

SUBORDINATE CLAUSES OF PRONOMINAL EQUIVALENCE

SUMMARY

The pronominal equivalence subordinate clause is, in the Latvian language, a specific type of subordinate clause. It is linked to some pronoun, with a pronoun in the function of link-word. (Brīvs ir **tas**, **kas** dzīvo un rada kopā ar tautu. 'He is free **who** lives and acts together with the people.' J. Sudrabkalns.)

Grammar books existing to day do not treat this type of clause as a subordinate clause of specific structure, but together with subject clauses, predicate clauses, and object clauses respectively.

The present paper comprises a detailed study of the pronominal equivalence subordinate clauses. These refer to the personal, demonstrative, or indefinite pronouns of the principal clause.

JŪLIJS KĀRKLIS

VIENKĀRŠĀ UN SALIKTĀ TEIKUMA ROBEŽU PROBLĒMA

Teikuma struktūras analizē ir lietderīgi šķirt divus uzbūves un arī komunikatīvās slodzes ziņā atšķirīgus teikumu struktūrālos tipus — vienkāršu un saliktu teikumu.

Vienkārša un salikta teikuma nošķirums sintakses teorijā un praksē nav nekas jauns. Teikumu dalījums vienkāršos un saliktos pazīstams jau no skolas gramatikas. Skolas gramatikās arī paskaidrots, ka salikts teikums no vienkārša atšķiras ar to, ka sastāv no diviem vai vairākiem vienkāršiem teikumiem.¹ Jaunākajās skolas gramatikās vienkārši teikumi salikta teikuma sastāvā saukti par salikta teikuma daļām.² Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas sintakses daļā šajā pašā nozīmē lietots termins salikta teikuma komponents un norādīts, ka salikta teikuma komponenti «ir kādam vienkāršā teikuma veidam strukturāli atbilstošas (retinājums mūsu. — J. K.) predikatīvas vienības»³. Daži latviešu valodas saliktā teikuma pētnieki pat ieteikuši šķirt jēdzienus daļa un komponents.⁴ Salikta teikuma sintaksē termins daļa vai komponents ir lietderīgs tajā ziņā, ka ar šādu apzīmē-

¹ Sal. R. Grabis, G. Ārensone, V. Niedra, Latviešu valodas gramatika V—VII klasei. LVI, Rīgā 1952., 165. §, 276. lpp.; Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei. II daļa. Rīgā 1954., 176. §, 159. lpp. Sk. arī M. Alksnis un O. Vilāns, Latviešu valodas gramatika. Vidusskolas kurss. Rīgā 1948., 369. §, 196. lpp.

² Sal. Latviešu valoda 9.—11. klasei. Rīgā 1963., 392.—393. §, 300. lpp.; R. Grabis, V. Niedra, E. Zirne, Latviešu valodas mācība 5.—8. klasei. Rīgā 1963., 626. §, 327. lpp.

³ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse (turpmāk saīsināti Mllvgr II). Rīgā 1962., 33. §, XXVIII lpp.; sk. arī 842. §, 587. lpp.

⁴ Sk. Dz. Barbare, Par paplašinātu saliktu teikumu mūsdienu latviešu literārajā valodā. Valodas un literatūras institūta raksti. X. Rīgā 1959., 15.—16. lpp.

jumu tiek pasvītots, ka vienkāršam teikumam salikta teikuma sastāvā trūkst komunikatīvas patstāvības un tas kļūst par salikta teikuma kā veseluma uzbūves vienību. Taču nav arī noliedzams, ka šīs saliktā teikuma uzbūves vienības (daļas vai komponenti) strukturāli parasti saglabā visas galvenās vienkāršā teikuma uzbūves pazīmes.

Vienkārša un salikta teikuma norobežošanai nepietiek ar vispārīgu atzinumu, ka salikts teikums sastāv no vairākām predikatīvām vienībām, kas strukturāli atbilst kādam vienkāršā teikuma veidam. Kā tālāk redzēsīm, pirmkārt, nepieciešami kritēriji, ar kuru palīdzību iespējams noteikt, kad rodas patstāvīga predikatīva vienība un kā norobežot predikatīvas vienības no nepredikatīvām vienībām. Tas tā tādēļ, ka viena un tā pati morfoloģiskā forma vienos nosacījumos var kļūt par pamatu predikatīvas vienības veidošanai, bet citos nosacījumos tai šādu spēju nav. Tātad vispirms jātiek skaidrībā par nosacījumiem, kādos var veidoties vairākas predikatīvas vienības viena teikuma ietvaros. Otrkārt, ne katrreiz vairākas predikatīvas vienības viena teikuma ietvaros ir pietiekami droša salikta teikuma pazīme. Tātad nepieciešams aprādīt tos faktorus, kuru dēļ vairākas predikatīvas vienības viena teikuma ietvaros neveido saliktu teikumu. Par pēdējo jautājumu gan latviešu⁵, gan krievu⁶ valodniecībā pēdējā laikā izteikti ļoti interesanti atzinumi, kas predikatīvo vienību sakarā uz vienkārša un salikta teikuma robežām liek skatīties visai piesardzīgi un daudz ko pārvērtēt no tradicionālajiem pieņēmumiem šajā jautājumā. Treškārt, kā rāda valodas materiāls, salikta teikuma kā veseluma veidošana ietekmē arī tā daļu resp. predikatīvo vienību struktūru. Saliktā teikumā predikatīvās vienības ne katrreiz pilnībā atkārtoti attiecīgo vienkāršo teikumu uzbūvi. Iespē-

⁵ Sk. A. Ozols. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma latviešu klasiskajās tautasdziesmās. Rakstu krājums «Teikuma uzbūve». Rīgā 1964., 199.—201. lpp. (Turpmāk saīsināti — A. Ozols. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma...)

⁶ Sk., piem., Н. Ю. Шведова. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. Вопросы языкознания. 1964., 6, 93. lpp. Autore te norāda, ka zināmos gadījumos determinējošas teikuma locekļu grupas funkcijā var būt arī t. s. «paligteikumi» un tādēļ salikts pakārtots teikums nemaz neveidojas. Tātad teikuma sastāvā var būt vienības, kas strukturāli gan atbilst predikatīvai vienībai, tomēr neklūst par salikta teikuma daļām. Sk. arī E. A. Иванчикова. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе. Вопросы языкознания. 1965., 5, 94. lpp. Raksta autore arī saka, vai par saliktiem uzskatāmi tādi t. s. vienlocekļa saliktie pakārtotie teikumi, kuru sastāvā ir strukturāli obligāti paligteikumi.

jama arī lielāka vai mazāka predikatīvo vienību redukcija, ko nosaka visa saliktā teikuma struktūra. Šādai redukcijai parasti pakļauta ne pirmā, bet kāda no tālākajām predikatīvajām vienībām. Predikatīvo vienību redukcijas iespējas un strukturālie nosacījumi vēl pavisam maz pētīti, taču to apzināšanai ir ne tikai teorētiska, bet arī liela praktiska nozīme, īpaši interpunkcijas sistēmas izveidē⁷. Ceturtkārt, predikatīvo vienību struktūra salikta teikuma sastāvā var būt atkarīga ne tikai no paša saliktā teikuma specifiskajiem izveides likumiem, bet arī no distribūcijas, kādā saliktais teikums lietots. Tā, piemēram, uz jautājumu *Kur brauksi?* iespējama atbilde *Turpat, kur tu*. Atbilde ir salikts pakārtots teikums ar reducētām abām daļām — virsteikumu (*turpat*) un paligteikumu (*kur tu*). Šāda reducēta salikta teikuma struktūra var rasties tikai noteiktā runas situācijā. Mūsu piemērā atbildes teikumā var nelietot visus parastam saliktam pakārtotam teikumam nepieciešamos struktūras elementus tādēļ, ka atbildes teikumam tie var būt kopēji ar distribūcijā dotā teikuma struktūras elementiem. Šādi salikta teikuma struktūras redukcijas gadījumi uzskatāmi par salikta teikuma strukturālo tipu funkcionāliem variantiem. Saliktu teikumu funkcionālie varianti ir nevis valodas, bet runas parādība. Tātad predikatīvo vienību noteikšanā jāpievērš uzmanība arī tām saliktā teikuma struktūras transformācijām, kas rodas, teikumam distribūcijas saskarā saistoties ar citiem teikumiem.

Redzam, ka jautājums par predikatīvo vienību izdalīšanu un līdz ar to jautājums par vienkāršā un saliktā teikuma norobežošanu nebūt nav tik vienkāršs, kā tas varētu likties, izlasot skolas gramatikā doto saliktā teikuma raksturojumu.

Ir skaidrs, ka vienkārša un salikta teikuma atzišana izvirza arī problēmu par vienkāršā un saliktā teikuma robežām. Šī ļoti interesantā un gan sinfakses teorijai, gan sintakses praksei svarīgā problēma latviešu valodniecībā pētīta pavisam maz. Tādēļ arī tādā plašā darbā kā «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika II. Sintakse» uz vienkāršā un saliktā teikuma iespējamiem robežgadījumiem gan dažviet norādīts⁸, bet

⁷ Vērtīgus novērojumus šajā jautājumā sniegusi A. Blinkena. Sk. A. Blinkena. Daži problemātiski interpunkcijas gadījumi šķietamās pakārtojuma konstrukcijās. Liepājas Pedagoģiskā institūta Žinātniskās konferences referātu tēzes. 1966., 16.—18. lpp.

⁸ Sk. Mllvgr II. 548. §, 383. lpp.; 624. §, 423. lpp.; 1124. §, 2., 794. lpp.; 1147. §, 2., 807. lpp.

teorētiski norobežošanas principi apcerēti maz un ne katreiz arī pietiekami pārlicina⁹. Plašāko pētījumu par vienkāršo un salikto teikumu norobežošanas teorētiskajiem kritērijiem sniedzis prof. A. Ozols¹⁰. Viņa darbs gan balstīts latviešu klasisko tautasdziesmu materiālā un skar arī tajā tikai dažus vienkāršā un saliktā teikuma robežu jautājumus, tomēr vairāki viņa izteiktie atzinumi ir nozīmīgi arī mūsdienu latviešu literārās valodas materiāla analizē.

Ievērojot izvirzītās problēmas pašreizējo izpētes stāvokli, šajā rakstā varēsīm pievērsties tikai dažiem problēmas aspektiem un analizēt nedaudzus vienkāršā un saliktā teikuma robežgadījumus.

Vispirms raksturosīm teorētisko nostādni, kāda ir mūsu darba pamatā.

Mēs pievienojamies tiem padomju un aizrobežu valodniekiem, kas sintaksi uzskata par valodas un runas parādību. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmas sakarā šāda pieeja prasa nošķirt tos gadījumus, kad vienkāršā un saliktā teikuma robežu noteikšana saistīta ar paša teikuma struktūru, no tiem gadījumiem, kad analizējamā teikuma struktūru ietekmē situācija, kādā teikums lietots, t. i., kad teikuma struktūru nosaka distribūcija. Teikumus, kuru struktūra saistīta ar distribūciju, saucam par teikumu strukturālo tipu funkcionālajiem variantiem jeb gramatiski saistītajiem teikumiem. Uz vienu šādu gadījumu iepriekš (sk. 195. lpp.) jau tikām norādījuši. Teikumu strukturālo tipu un to funkcionālo variantu robežu problēmai kā īpašam jautājumam šajā rakstā tuvāk nepievērsīsimies.

Valodas sistēmas analizē ir lietderīgi izmantot strukturālajā valodniecībā visai plaši lietoto līmeņa jēdzienu.¹¹ Katrs valodas struktūras elements šādā analizē tiek attiecināts uz savu līmeni. Tādējādi izveidojas dažādu valodas elementu hierarhijas sistēma, kurā zemākā līmeņa valodas vienības ir subordinētas augstāka valodas līmeņa vienībām un veido pēdējām konstruktīvu pamatu. Valodas strukturālo vienību hierarhijas sistēmas virsofnē ir teikums kā augstākā vienība. Taču teikums no pārē-

⁹ Sk. turpat 858. §, 603.—604. lpp.; 859. §, 604. lpp.; 1135. §. 302. lpp.; 1161. §, 1., 815. lpp.

¹⁰ A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma... 197.—207. lpp.

¹¹ Līmeņa jēdzienam dažādu strukturālās valodniecības pārstāvju teorētiskajās koncepcijās ir visai atšķirīgs raksturojums. Mūsu rakstā izmantots viens no līmeņa jēdziena interpretējumiem.

jām valodas struktūras vienībām (fonēmām, morfēmām) būtiski atšķiras ar to, ka nevar būt par konstruktīvu pamatu kādai vēl augstākai valodas vienībai. No visām citām valodas vienībām teikumu atšķir arī tas, ka vienīgi teikumam piemīt tāda pazīme kā predikatīvitate. No tā daži valodnieki, piemēram, E. Benvenists, secina, ka teikums attiecināms uz īpašu — kate g o r e m ā t i s k o l ī m e n i¹². Jautājumā par predikatīvitate kā teikuma pazīmi zinātnieku domas gan dalās¹³. Ir zinātnieki, kas predikatīvitate saista tikai ar izteicēja klātieni teikumā. Teikumi, kuros nav izteicēja, tad tiek uzskatīti par nepredikatīviem teikumiem. Latviešu valodniecībā šādu viedokli aizstāv prof. J. Loja¹⁴. Arī krievu valodniecībā izteikti līdzīgi uzskati. Tā A. Šapiro par pazīmi, kas raksturo katru teikumu, izvirza nevis predikatīvitate, bet modalitāti¹⁵, tomēr atšķirībā no J. Lojas predikatīvitate atzīst arī dažos vienkopus teikumos.¹⁶ Vēl citi zinātnieki ieteic šķirt jēdzienu predikatīvitate un izteicējība¹⁷ (сказуемость). Tā V. Панфиловs, kuru interesē teikuma un sprieduma attiecības, uzskata, ka izteicējība ir izteicēja kā teikuma locekļa īpašība¹⁸ un attiecas uz teikuma sintakses līmeni¹⁹, turpretim predikatīvitate raksturo teikuma saturu kā pabeigtas domas attiecinājumu uz īstenību, nav piesaistīta ne izteicējam, ne kādam citam teikuma loceklim²⁰ un attiecas uz teikuma loģiski

¹² Sk. Э. Бенвенист. Уровни лингвистического анализа. Новое в лингвистике. Выпуск IV, 1965, 446. lpp.

¹³ Mūsu raksta ietvaros nav iespējams vispusīgi iztirzāt jautājumu par predikatīvitate kā teikuma pazīmi. Šim jautājumam pievērsta uzmanība tikai tik daudz, cik no tā nostādnes atkarīgs rakstā izvirzītās centrālās problēmas risinājums.

¹⁴ «Ir nepareizi teikt, ka katrs teikums ir predikatīva valodas vienība. Pilnīgi iespējami kā predikatīvi teikumi (ar izteicēju), tā arī nepredikatīvi teikumi, piemēram: Vaķars. Jūra. Kniebīgs sals. Tikai divsastāvu teikumos, kur ir izteicējs (predikāts), ir arī predikācija.» J. Loja, Valodniecības pamatjautājumi. Rīgā 1958., 292. lpp.

¹⁵ Sal. А. Б. Шапиро. Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке. НДВШ Филологические науки. 1958., 4., 23. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Terminu izteicējība lietojam nosacīti. Latviešu valodnieciskajā terminoloģijā vēl nav radīts termins, kas atbilstu krievu valodniecībā lietotajam terminam сказуемость. Tā Valodniecības terminu vārdnīcā (LVI, Rīgā 1963) gan krievu valodas termins предикативность, gan termins сказуемость tulkots vienādi — predikatīvitate (sal. 211. un 227. lpp.).

¹⁸ Sk. В. З. Панфилов. Грамматика и логика. М.—Л., 1963., 45. lpp.

¹⁹ Turpat, 39. lpp.

²⁰ Turpat, 45. lpp.

gramatisko līmeni²¹. Tātad V. Panfilovam predikativitātes un izteicējības nošķiršana noder par pamatu, lai teikumam izvīrētu divus līmeņus — sintakses līmeni un loģiski gramatisko līmeni. Mēs nepievienojamies ne tiem zinātniekiem, kas predikativitāti saista tikai ar izteicēju vai aprobežo predikativitātes darbības sfēru ar noteiktiem teikumu tiptiem (J. Loja, A. Šapiro), ne arī tiem zinātniekiem, kas pretstata izteicējību kā sintaktisku kategoriju predikativitātei kā loģiski gramatiskai kategorijai (V. Panfilovs). Pirmajā gadījumā predikativitātes darbības sfēra tiek nepamatoti ierobežota un rodas nepieciešamība pretstatīt predikativitāti izsacījumam (J. Loja) vai arī nepredikatīvajiem teikumiem jāmeklē kāda cita tiem raksturīga pazīme — modalitāte (A. Šapiro). Taču tieši predikativitāte ir tā, kas ar dažādiem gramatiskiem līdzekļiem (ar izteicēju, visu teikuma veidojumu un arī ar intonāciju) piešķir teikumam izsacījuma raksturu un pārvērš teikumu par komunikatīvu vienību. Otrā gadījumā (V. Panfilovs) lielai teikumu daļai (teikumiem bez izteicēja) tiek liegta spēja ar citiem gramatiskiem līdzekļiem (visu teikuma sastāvu, intonāciju) norādīt uz teikumā izteiktās domas attiecinājumu uz īstenību. Cits jautājums, vai predikativitāte ir tikai tīri gramatiska (sintaktiska) parādība. Tā kā tieši predikativitāte ir tā, kas pārvērš teikumu par komunikatīvu vienību, kurā visskaidrāk izpaužas valodas, domāšanas un tajā atspoguļotās īstenības attiecības, tad predikativitāte varbūt arī uzskatāma par gramatiski loģisku kategoriju. Tas tikai apstiprina jau iepriekš izteikto domu, ka teikuma līmenis būtiski atšķiras no citiem valodas sistēmas līmeņiem.

Mūsu apceramās problēmas sakarā svarīgs ir pieņēmums, ka predikativitāte nav aprobežojama tikai ar izteicēju. Ja izteicējs nav predikativitātes vienīgā būtiskā pazīme vienkāršā teikumā, tad izteicējs nav arī vienīgais predikatīvas vienības noteikšanas kritērijs salikta teikuma sastāvā.

Saliktā teikumā kā sintaktiskā veselumā predikativitāte realizējas uz tā komponentu kā atsevišķu predikatīvu vienību bāzes. Salikta teikuma sastāvā šo predikatīvo vienību komunikatīvā patstāvība ir ierobežota, jo pakļauta visa saliktā teikuma komunikatīvajam uzdevumam. Šī iemesla dēļ arī pašu predikatīvo vienību struktūrā var būt atšķirības no vienkāršu teikumu struktūras (sal. ar 195. lpp.). Tas tomēr nenozīmē, ka nevarētu runāt par īpašu vienkāršā teikuma pozīciju kā sa-

¹ Sk. B. 3. Панфилов. Грамматика и логика. М.—Л., 1963., 39. lpp.; sk. arī 44.—45. lpp.

likta teikuma pozicionālās struktūras komponentu (sk. turpmāk).

Teikuma līmenis valodas sistēmā raksturīgs ar to, ka tajā izšķirami vairāki apakšlīmeņi, ko mēs saucim par teikuma līmeņa pakāpēm²². Pie šādām teikuma līmeņa pakāpēm pieskaitām arī vienkāršu un saliktu teikumu.

Vienkārša un salikta teikuma struktūra atšķiras ar tām elementārajām sintakses vienībām, kas piedalās to struktūras veidošanā. Vienkārša teikuma uzbūves elementi ir vārda formu pozīcijas, turpretim salikta teikuma uzbūves elementi ir vienkāršu teikumu pozīcijas. Ar pozīciju saprotam to stāvokli, kādā teikuma struktūrā ir kāda noteiktas formas un nozīmes elementāra sintakses vienība parasti saistījumā ar kādu citu noteiktas formas un nozīmes elementāru sintakses vienību.

Vārda formas pozīcijas var būt primārās jeb galvenās un sekundārās jeb atkarīgās. Katrā vienkāršā teikumā ir vismaz viena primārā jeb galvenā vārda formas pozīcija (vienkāršos teikumos ar nesadalītu gramatisko centru, piemēram, *Visu dienu stipri snīga*), vai arī vismaz viens predikatīvs primāro jeb galveno vārda formas pozīciju pāris (visos vienkāršos teikumos ar sadalītu gramatisko centru, piemēram: *Mēs piecēlāmies agri no rīta; Man te ļoti patika; Diena bija ļoti karsta; Tas ir ļoti labi.*)

Vienkārša teikuma struktūras pazīme dažos gadījumos var būt arī salikta primārā pozīcija. Par saliktu primāro pozīciju saucam tādu pozīciju, kurā teikuma gramatiskā centra veidošanā kā trešais komponents piedalās arī personas datīvs, piemēram: *Skatītājiem šī izrāde ļoti patika; Zēnam bija labas zināšanas matemātikā; Mums šī grāmata noteikti jāizlasa.* Vārda formu primārās pozīcijas, predikatīvie vārda formas primāro pozīciju pāri, kā arī saliktās primārās pozīcijas vai nu vienas pašas (nepaplašinātos vienkāršos teikumos), vai arī kopā ar sekundārajām vārda formas pozīcijām (paplašinātos vienkāršos teikumos) ir predikativitātes realizēšanās bāze teikumā. Ja teikumā nevienas no šīm primārajām pozīcijām nav (tā tas var būt dažu tipu gramatiski saistītajos teikumos), tad predikativitāte

²² Par dažādu līmeņu problēmu teikuma sintaktiskajā struktūrā sk., piem., Г. Г. Поцепцов. Уровни в структуре предложения и типы синтаксических единиц. «Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка». Тезисы докладов и сообщений. М., 1965, 154.—156. lpp.

realizējas tikai distribūcijas sakarā. Vienkārša teikuma struktūrālajiem pamattipiem un arī vienkārša teikuma pozīcijai salikta teikuma sastāvā tomēr tipiska ir kādas vārda formas primārās pozīcijas klātie. Svarīgi te atzīmēt to, ka kāda no primārajām pozīcijām atbilst izteicējam tikai tādos vienkāršos teikumos vai vienkāršo teikumu pozīcijās, kurās ir predikatīvi primāro pozīciju pāri vai saliktās primārās pozīcijas. Ja vienkāršajā teikumā vai vienkāršā teikuma pozīcijā ir primārā pozīcija, tā izteicējam neatbilst. Šādai primārajai pozīcijai tad ir vai nu galvenā locekļa funkcija (vienkopas teikumos), vai centrālā locekļa funkcija (bezkopas teikumos). Ar to vēlreiz pasvītrojam domu, ka, nosakot vienkārša teikuma pozīcijas resp. predikatīvās vienības salikta teikuma sastāvā, nevar orientēties tikai uz izteicēju.

Salikta teikuma struktūrai raksturīgas vismaz divas vienkāršā teikuma pozīcijas. Tas nozīmē, ka saliktā teikumā jābūt vismaz divu vai nu vienādu, vai dažādu primāro pozīciju apvienojumam. Kā tālāk redzēsīm, saliktu teikumu tomēr neveido jebkurš divu vai vairāku primāro pozīciju apvienojums viena teikuma struktūrā. Vairākas primārās pozīcijas zināmos gadījumos var būt raksturīgas arī vienkāršam teikumam. Tādu vienkāršu teikumu, kurā ir vairākas patstāvīgi funkcionējošas primārās pozīcijas, turpmāk sauksim par vienkāršu teikumu ar izvērstu primāro pozīciju. Izvērstas primārās pozīcijas komponentus savukārt sauksim par paralēliem primārās pozīcijas komponentiem. Salikta teikuma struktūrai turpretim raksturīgas neparalēlas primārās pozīcijas.

Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma vispirms ir problēma par robežu noteikšanu starp izvērstu primāro pozīciju jeb paralēlām primārām pozīcijām un neparalēlām primārām pozīcijām. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmu var izvīzīt arī tādas teikuma struktūras, kurās novelkamas robežas starp primārām un sekundārām vārda formas pozīcijām, kā arī tādas teikuma struktūras, kurās vairākas primārās pozīcijas neveido ne izvērstu primāro pozīciju, ne saliktu teikumu.

Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmas pozitīvam atrisinājumam nepietiek ar robežgadījumu apzināšanos. Jāmēģina atrast cēloņi, kas teikuma struktūras interpretācijā rada neskaidrības vienkāršā un saliktā teikuma robežu noteikšanā, un, pats galvenais, jāizvirza kritēriji, kas palīdz šīs neskaidrības pārvarēt. Tālākā analīzes gaitā mēģināsim dažus šādus kritērijus izvīzīt.

Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmas risinājumu var sekmēt teikuma intensionālās struktūras un teikuma ekstensionālās struktūras nošķirums.²³ Intensionālā un ekstensionālā struktūra ir divi dažādi teikuma struktūras izvēršanas paņēmieni. Intensionālā struktūra raksturo teikuma struktūras attīstību. Pie teikuma struktūras attīstības pieder arī pāreja no vienkārša teikuma pakāpes uz salikta teikuma pakāpi. Ekstensionālā teikuma struktūru turpretim raksturo tikai teikuma struktūras paplašināšanās. Teikuma struktūras paplašināšanas līdzekļi var būt ļoti dažādi, bet tie nekalpo zemākā pakāpē ietilpstošas teikuma struktūras vienības pārvēršanai par augstākā pakāpē ietilpstošu struktūras vienību, citiem vārdiem, teikuma ekstensionālā struktūra nenoder par pamatu vienkārša teikuma pārvēršanai par saliktu teikumu. Tātad teikuma strukturālais tips (šajā gadījumā — vienkāršs vai salikts teikums) jānosaka, balstoties uz teikuma intensionālo struktūru.

Pie teikuma ekstensionālās struktūras, pēc mūsu domām, pieder teikuma struktūras stilistiskie varianti²⁴. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmas risinājumā šajā sakarā nozīmīgs ir jautājums par primāro vārda formas pozīciju divkāršojumiem (trīskāršojumiem vai daudz-
kāršojumiem). Pievienojamies prof. A. Ozola tēzei, ka «divkāršojumam kā sintaktiski stilistiskai parādībai teikuma sintaktiskās struktūras sakarā nav piešķirama cita strukturāla funkcija kā vien divkāršojuma funkcija».²⁵ «Tas nozīmē,» turpina A. Ozols, «ka, divkāršojot predikatīvas vienības, kas ir vienkārši teikumi, nerodas salikti teikumi.»²⁶ Divkāršojumi kā stilistiska parādība attiecināmi uz teikuma struktūras paplašināšanos (ekstensionālu) un nepārvērš vienkāršu teikumu par saliktu.

²³ Par teikuma intensionālās un ekstensionālās struktūras atšķirībām sk. piem., Ю. В. Ваников. Явления параллелизма в современном русском языке. Автореферат диссерт. на соискание уч. степени канд. филологических наук. М., 1965., 16., 18.—19. лрр.

²⁴ Uz sintaktiski stilistisko un sintaktiski strukturālo kategoriju nošķiršanas nepieciešamību norādījis arī prof. A. Ozols: «Lai novilktu precīzas robežas starp vienkāršiem un saliktiem teikumiem, ir nepieciešami principā stingri nošķirt sintaktiski stilistiskās un sintaktiski strukturālās kategorijas.» Sk. A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma... 199. лрр.

²⁵ A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma... 199. лрр.

²⁶ Turpat, 199. лрр.

Šādai nostādnei ir principiāla nozīme strukturālas teikuma uzbūves teorijas izstrādāšanā. Teikumu strukturālajā tipoloģijā nepieciešams norobežot teikuma struktūras elementus, kas teikuma struktūras veidošanā piedalās tieši un kas tikai pastarpināti. Pastarpināta funkcija teikuma struktūras veidošanā ir jau pieminētajiem divkāršojumiem. Pastarpinājums šajā gadījumā izpaužas ar to, ka vairāki teikuma komponenti ne katrs par sevi, bet gan kopā kā divkāršojuma komponenti iesaistās teikuma struktūrā. Divkāršojums kā īpašs stilistisks veidojums tādējādi iegūst tam atbilstošu strukturālu novērtējumu. Šāda pieeja sintakses faktiem ir nevis sintaktiskās analīzes aizstāšana ar stilistisku analīzi, kā tas varbūt varētu likties, bet gan tieši otrādi — sintaktiski strukturālās analīzes norobežošana no sintaktiski stilistiskās analīzes.

Atsevišķi aplūkojami dažādi primāro vārda formas pozīciju divkāršojumi.

Pirmajā grupā ietilpst teikumi ar primāro vārda formas pozīciju divkāršojumiem (retāk trīskāršojumiem). Mūsdienu latviešu literārajā valodā parastāki ir tādi primāro vārda formas pozīciju divkāršojumi, kas izteikti ar verba finītajām formām (īstenības vai pavēles izteiksmē): *Zinām jau tevi, zinām.* L. Paegle. Stāsti jaunatnei. 1954, 30; *Paņēmu, jau paņēmu.* D. Zigmonte. Bērni un koki aug pret sauli. 1953, 235; *Atnesišu, atnesišu.* R. Blaumanis, Kopoti raksti. V. 1958, 16; *Dzirdu Zāļu dienas latgalisko «rūto», Dzirdu brāļu prieku, sūrās cīņās gūto.* J. Stulpāns. Apvāršņu dūmaka. 1960, 37; *Nu pasildies, pasildies.* A. Sakse. Dzirksteles naktī. 1957, 74; *Saki vien, saki!* Valdis. Staburaga bērni. 1955, 118. Retāk lietoti infinitīvu divkāršojumi: *Āk, nedomāt, nedomāt vairs.* E. Eferts-Klusais. Izlase. 1947, 21. Dažs labs no šādiem verba formu divkāršojumiem (piem., *Nāku, jau nāku; Eju, jau eju; Ņem tik Ņem!*) jau kļuvis par sastingušu izteiksmes formulu resp. gramatisku frazeoloģismu. Divkāršoti var būt arī nomeni (biežāk substantīvi, retāk adjektīvi) un adverbji primārā pozīcijā: *Nafta, nafta!* V. Lukss. Slava. 1958, 20; *Nami, nami, nami...* A. Imermanis. Kamēr sirds vēl sit... 1959, 39; *Ir tik auksts, tik auksts; Istabā bija silti jo silti.*

Šādas primārās pozīcijas saucam par divkāršotām (arī trīskāršotām) primārām pozīcijām. Tās pieskaitāmas stilistiski saistītām primārām pozīcijām.

Stilistiski saistītās divkāršotās primārās pozīcijas nošķiramas ne tikai no saliktiem teikumiem, bet arī no vienkāršiem

teikumiem ar vienlīdzīgām primārām pozīcijām resp. no vienkāršiem teikumiem ar vienlīdzīgiem teikuma galvenajiem locekļiem.²⁷

Otrā grupā ietilpst teikumu konstrukcijas ar predikatīvu vārda formas primāro pozīciju pāru divkāršojumiem. Formāli šādas teikuma konstrukcijas atgādina saliktu teikumu, jo tajās ir divi predikatīvi primāro vārda formas pozīciju pāri. Taču primāro pozīciju pāru atkārtojumam ir stilistiski strukturāla funkcija. Jāpievienojas prof. A. Ozolam, kas šāda tipa konstrukcijas ieteicis nosaukt par divkāršotiem vienkāršiem teikumiem.²⁸ Mēs šādus teikumus sauksim par vienkāršiem teikumiem ar predikatīvu primāro pozīciju pāru divkāršojumiem. Šādi vienkārši teikumi mūsdienu latviešu literārajā valodā galvenokārt raksturīgi dzejiskai izteiksmei: *Es biju Hibinos un Dņeprogēsā, Es biju Sibīrijā, Turkestānā.* P. Sviris. Izlase. 1960, 116; *Tu nemirsti vētrās, tu nemirsti saules svelmē.* J. Plotnieks. Zemei pieder zvaigznes. 1961, 79; *Rīta ceļš ved pret kalnu, rīta ceļš ved uz tāli.* E. Vēciņa. Baltais dārzs. 1961, 7; *Nāk vakars, Nāk vakars ar uguņiem logos.* Fr. Rokpelnis. Rudzu maize. 1959, 66.

Tāpat kā primāro vārda formas pozīciju divkāršojumi, arī predikatīvo primāro vārda formas pozīciju pāru divkāršojumi ir stilistiski saistīti.

Ne visi pirmās un otrās grupas teikumi struktūras ziņā ir vienādi. Tā pirmajā grupā ietilpst teikumi, kuru sastāvā ir tikai primārās pozīcijas. (*Nāku jau nāku! Nem tik nem!*) Šādas struktūras teikumu piederība vienkāršiem teikumiem laikam nerada nekādu šaubu. Primāro pozīciju sasaistījums te visciešākais. Līdzīgi tas arī tādos teikumos, kuros ar divkāršotām primārajām pozīcijām saistīta viena vai vairākas tām kopējas sekundārās pozīcijas. (*Iešu jau iešu pie tevis šodien. Padod tik padod man viņu šurp!*) Relatīvi patstāvīgākas divkāršotās primārās pozīcijas ir tad, ja katrai no tām piesaistītas citas sekundārās pozīcijas vai arī ja sekundārās pozīcijas attiecas tikai uz vienu no divkāršotās primārās pozīcijas komponentiem. (*...gribu atmiņām nokasīt rūsu, gribu pieminēt kādu aizmirstu dienu.* J. Plotnieks. Zemei pieder zvaigznes. 1961, 54; *Zirkkopim tad atbildēju, atbildēju viņam tā...*

²⁷ Par viena un tā paša vārda atkārtojumu nošķirumu no vienlīdzīgiem teikuma locekļiem sk. arī Mllvgr II. 555. §, 387. lpp.

²⁸ Saļ. A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma..., 199. lpp.

J. Grots. Izlase. 1957, 312; *Redzu kalnus, redzu sauli, Redzu liepu alejas*. A. Skalbe. Sūrābele. 1959, 63.) Atšķirībā no iepriekš minētajiem gadījumiem katrs no divkāršotās primārās pozīcijas komponentiem kopā ar tam piesaistītajām sekundārajām pozīcijām potencionāli var no šādām konstrukcijām izdalīties un kļūt par atsevišķu teikumu (piem., *Redzu kalnus. Redzu sauli. Redzu liepu alejas*). Tas it kā liecinātu par labu tam, ka trešā tipa konstrukcijās nav pamata saskatīt vienkāršu teikumu. Potencionāli par patstāvīgiem teikumiem var kļūt tikai predikatīvas vienības kā salikta teikuma komponenti. Taču ar šādu operāciju varētu lielu daļu saliktu teikumu sadalīt to komponentos un pierādīt, ka salikts teikums nemaz nepastāv. Tā tomēr nav. Saliktam teikumam kā sintaktiskam veselumam raksturīgas arī noteiktas gramatiskas un jēdzieniskas attiecsmes starp komponentiem. Tātad kādu komponentu izdalīšanas iespējas no teikuma struktūras nav drošs kritērijs paša teikuma struktūras raksturošanai. Arī divkāršotām primārajām pozīcijām ir citāda funkcija, ja tās apvienotas viena teikuma sastāvā, un atkal citāda, ja divkāršoto primāro pozīciju komponenti kļūst par patstāvīgiem teikumiem. Viena teikuma sastāvā divkāršoto primāro pozīciju leksiski vienādi izteiktajiem komponentiem ir visu teikuma struktūru apvienojoša funkcija. Tie ir šādu teikumu stilistiski saistītais kopējais loceklis. Tādēļ vienkāršiem un nevis saliktiem pieskaitām arī tādus teikumus, kuros katram divkāršotās primārās pozīcijas komponentam ir savas sekundārās pozīcijas.

Arī otrās grupas teikumi var būt veidoti dažādi. Tiem, tāpat kā pirmās grupas teikumiem, iespējami trīs galvenie tipi. Divkāršotie predikatīvo primāro pozīciju pāri var būt lietoti bez sekundārajām pozīcijām (*Es jau eju, es jau eju*), ar kopējām sekundārajām pozīcijām (*Nāk vakars, nāk vakars ar uguņiem logos*) un arī ar dažādām sekundārajām pozīcijām (*Mēs apmulsām no mēnesnīcas zilgmes, Mēs apmulsām no lakstīgalas ilgām...* E. Vēciņa. Baltais dārzs. 1961, 55). Arī otrās grupas teikumos divkāršotajiem predikatīvo primāro pozīciju pāriem ir relatīvi lielāka patstāvība trešajā konstrukcijas tipā. Tomēr, tāpat kā pirmās grupas teikumos, divkāršotie predikatīvie primāro pozīciju pāri ir kopējie teikuma struktūru vienojošie un arī veidojošie elementi. Tādēļ arī šie teikumi pieskaitāmi vienkāršiem teikumiem.

Analīzes ziņā sarežģītākas ir teikumu konstrukcijas, kas ietilpst trešajā grupā.

Teikuma struktūra var būt izveidota tā, ka tajā ir tādi divi

vai vairāki predikatīvi primāro vārda formu pozīciju pāri, kuros stilistiski divkāršots (arī trīskāršots) ir tikai viens vārda formas primāro pozīciju pāra komponents — teikuma priekšmets vai izteicējs. Blakus leksiski vienādi izteiktajiem, stilistiski divkāršotajiem (vai trīskāršotajiem) primāro pozīciju komponentiem konstrukcijā ir arī leksiski dažādi izteikti primāro pozīciju komponenti. Prof. A. Ozols šādu leksiski dažādi izteiktu komponentu atkārtojumu vienlīdzīgās sintaktiskās funkcijās un attieksmēs nosaucis par strukturālu divkāršojumu resp. trīskāršojumu.²⁹ Pēc prof. A. Ozola domām, tādi teikumi, kuru struktūrā (gramatiskā centra sastāvā) sastopams stilistiskais un strukturālais divkāršojums, ir uz robežas starp vienkāršiem un saliktiem teikumiem, un tos tikpat labi var uzlūkot kā par vieniem, tā otriem. Komunikatīvās funkcijas ziņā tie īsti uzlūkojami par vienkāršiem teikumiem.³⁰

Mūsdienu latviešu literārajā valodā trešās grupas teikumu konstrukcijas sastopamas biežāk nekā otrās grupas konstrukcijas un lietotas ne tikai dzejā, bet dažkārt arī prozā.

Daži piemēri ar divkāršotām primārajām pozīcijām teikuma priekšmeta funkcijā: *Viļņi nepazīst krastu, viļņi nikni kā asins*. P. Sviris. Izlase. 1960, 84; *Dažs tevī nožēlo, dažs bēg no tevis tālāk*. E. Vēciņa. Baltais dārzs, 1961, 31; *Un es mostos, un es eju*. A. Čaks. Izlase. 1961, 294.

Primārās pozīcijas divkāršojumu, īpaši dzejas valodā, var pastiprināt vairāku sekundāro pozīciju divkāršojumi: *Ugunīgu prieku tērauds kaisa, Ugunīgu prieku tērauds šļāko gaisā*. P. Sviris. Izlase. 1960, 106; *Šovakar viņa tam dainos, šovakar viņa tam dejos*. E. Vēciņa. Baltais dārzs. 1961, 80.

Tieši šādas teikumu konstrukcijas ļoti uzskatāmi rāda, ka vienādo primāro un arī sekundāro pozīciju atkārtojumam ir stilistiski strukturāla funkcija. Vienādo pozīciju atkārtojums kalpo kādas autora domas īpašai pasvītrošanai, emocionālai kāpināšanai. Līdz ar to spilgti atklājas divkāršoto pozīciju stilistiski saistītais raksturs.

Īpaši dzejas valodā nereti sastopamas arī teikuma konstrukcijas, kurās divkāršotās vai trīskāršotās primārās pozīcijas ir

²⁹ A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma... 200. lpp.

³⁰ A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma... 200. lpp.

izteicēja funkcijā: **Liesmo spuldzes, liesmo logi un acis...** J. Plotnieks. Zemei pieder zvaigznes. 1961, 69; **Mirdz strēlnieks sarkanais, mirdz atkal mūsu Rīga.** A. Čaks. Izlase I. 1961, 336; **Klausās druva un bērzs, klausās kalni un gravas.** E. Vēciņa. Baltais dārzs. 1961, 83; **Elsā ogles, Elsā lāpstas, Elsā krāsniņi — Hop!** P. Sviris. Izlase. 1960, 103.

Primāro pozīciju stilistiskais saistījums spilgti izjūtams arī šādās teikuma konstrukcijās.

Viena vai otra predikatīvā primāro vārda formas pozīciju pāri ietilpstošā komponenta divkāršojums (arī trīskāršojums) ir ne tikai stilistiska maniere īpaši izcelt, pasvītrot atkārtoto komponentu, bet arī stilistisks paņēmieni viena teikuma ietvaros elastīgāk, lokanāk, arī veiklāk izteikt plašāk sazarotu domu. Dažādu atkarīgo vārda formas pozīciju sablīvējums pie viena teikuma priekšmeta vai viena izteicēja teikuma stilistisko veidojumu padarītu smagāku, teikumā ietvertās domas uztveri grūtāku un galvenais neemocionālāku. Teiktais vēlreiz apliecina, ka primāro vārda formas pozīciju divkāršojumiem arī trešajā teikuma konstrukciju grupā ir strukturāli stilistiska funkcija.

Divkāršotās vai trīskāršotās primārās pozīcijas trešās grupas teikumu konstrukcijās ir ne tikai stilistiski saistītas pozīcijas, bet arī kopējas primārās pozīcijas. Kā tālāk redzēsīm, eksplīcīta vai implīcīta kopēja primārā pozīcija, pēc mūsu domām, ir viens no būtiskiem vienkāršā teikuma struktūras rādītājiem.

No pārrunātā izriet, ka visi teikumi ar tādā vai citādā veidā divkāršotām primārām vārda formas pozīcijām pieskaitāmi vienkāršiem teikumiem. Primāro pozīciju divkāršojums, kas pārvērš tās par kopējām, stilistiski saistītām pozīcijām, ir tas strukturālais faktors, kas neļauj primārajām vārda formas pozīcijām kā vienkārša teikuma uzbūves vienībām kļūt par vienkārša teikuma pozīcijām kā salikta teikuma uzbūves vienībām. Tādējādi teikuma uzbūves stilistiskais faktors kļūst par teikuma uzbūves strukturālā faktora noteicēju.

Aplūkotajās teikumu konstrukcijās divkāršoto primāro vārda formas pozīciju komponenti ir sakārtojuma attieksmē. Tikai uz sakārtojuma bāzes divkāršojumi arī iegūst stilistisku strukturālu funkciju. Latviešu valodā ir tādas teikuma konstrukcijas, kurās gan atkārtotas leksiski vienādi izteiktas primārās pozīcijas (parasti izteicēja funkcijā), bet starp kurām ir pakārtojuma attieksme. Pakārtojuma attieksmi var izcelt

attiecīgu pakārtojuma vārdu lietojums, bet pakārtojums var būt izteikts arī bez tiem (uz pakārtojumu tad norāda īpaša intonācija). Daži piemēri: *Būs labs mēslojums, būs arī laba raža. Ko nevar celt, to nevar arī nest.* Šādi primāro vārda formas pozīciju atkārtojumi neveido divkāršojumu un nav uzskatāmi par saistītu kopēju primāro pozīciju. Katrai primārajai vārda formas pozīcijai šādos teikumos ir patstāvīga semantiska slodze, tādēļ šādas primārās pozīcijas kļūst par vienkārša teikuma pozīcijām, bet viss teikums par saliktu teikumu. No teiktā jāsecina, ka teikuma struktūras analīzē nošķiramas sakārtotas leksiski vienādi izteiktas divkāršotas primārās vārda formas pozīcijas, kas teikuma struktūrā ir saistītas un attiecīgajai teikuma struktūras vienībai kopējas, no pakārtotām, patstāvīgi lietotām brīvām leksiski vienādi izteiktām vārda formas primārajām pozīcijām. Pirmajā gadījumā veidojas vienkāršs teikums, bet otrā — salikts teikums.

Nobeidzot pārskatu par stilistiski saistītajām kopējām primārajām pozīcijām, vēl daži vārdi sakāmi par tādām teikuma konstrukcijām, kurās leksiski vienādi izteiktās primārās pozīcijas otrs komponents (izteicēja funkcijā) teikuma struktūrā elidēts. Šādas teikumu konstrukcijas pieminētas arī Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā³¹, tikai jāpiebilst, ka kopējo primāro pozīciju (izteicēja funkcijā) var neatkārtot ne vien bezsaikļa teikumos, bet arī saikļa teikumos. Tāpat jāpiebilst, ka šādos teikumos var būt ne vien pretstata attieksme, bet arī vienojuma attieksme (piem., *Zeme skatās debesīs, un debesīs — uz zemi.* O. Vācietis. Viņu adrese taiga. 1966, 36). Mūsu koncepcijas ietvaros arī šādi teikumi pieskaitāmi vienkāršiem. Atšķirībā no citiem trešajā grupā aplūkotajiem teikumiem šādos teikumos kopējās primārās pozīcijas viens komponents nav atkārtots.

Pie teikuma ekstensionālās struktūras zināmos nosacījumos pieder arī sintaktiskā ekvivalence. Sintaktiskās ekvivalences jēdzienu latviešu valodniecībā izvirzījis prof. A. Ozols

³¹ «Salikts piekārtējuma teikums ar pretstata attieksmi dažos gadījumos var robežoties ar vienkāršu paplašinātu teikumu, kurā ir vienlīdzīgi teikuma locekļi. Tā uz robežas ar vienkāršu teikumu ir tie saliktie piekārtējuma teikumi, kuru abos komponentos nosauktie dažādie darītāji veic vienu un to pašu darbību, bet otrajā komponentā šī darbība nav nosaukta. *Gods iet pa ceļu, negods pa ceļa malu.* Lsk. 1, 231. *Kundziņš savu gaspažīņu Ar ābolu kaitināja, Arājs savu ligaviņu Ar maizītes gabaliņu.* LD 28262.» Mllvgr II. 1135. §, 802. lpp.

un raksturojis to gan vienkāršā teikumā³², gan sakarā ar vienkāršā un saliktā teikuma robežām³³. Prof. A. Ozols šķir nominālo un pronominālo ekvivalenci. Vienkārša un salikta teikuma robežu problēmas risinājumā mūs interesē tieši pronominālā ekvivalence.

Pronominālajai ekvivalencei raksturīgs tas, ka teikumā no teiktās pozīcijās pronomeni (parasti norādāmie pronomeni *tas* un *tāds*) uztverami kā nomenu³⁴ vai arī infinitīvu pronominālie ekvivalenti, bet attiecīgie nomeni kā pronomenu nominālie ekvivalenti un infinitīvi kā pronomenu verbālie ekvivalenti. Vārdu formas pozīcijas, kas teikuma struktūrā ir pronominālās ekvivalences attieksmēs, veic vienādu sintaktisku funkciju attieksmē pret kādu citu vārda formas pozīciju. Pronominālā ekvivalence ir strukturāls paņēmieni izvirzīt tekstā uzmanības centrā, īpaši akcentēt un aktualizēt kādu teikuma komponentu.

Pazīstamais Šveices valodnieks Šarls Balli tādu strukturālu paņēmieni, ar kura palīdzību kādu teikuma daļu pārvērš par tēmu, sauc par segmentāciju, bet teikumu, kurā realizēta segmentācija, par segmentētu teikumu³⁵. Latviešu valodā viens no tipiskākajiem segmentēšanas paņēmieniem ir pronominālā ekvivalence. Ja segmentēta kāda vārda formas primārā pozīcija (vai nu viena pati, vai arī kopā ar sekundārām pozīcijām), tad tā ir tik cieši iesaistīta teikuma struktūrā, ka var palikt tikai vārda formas pozīcijas pakāpē un nevar kļūt par vienkārša teikuma pozīciju, t. i., nevar kļūt par salikta teikuma komponentu. Tādēļ arī teikumi ar segmentētām vārda formas primārajām pozīcijām, pēc mūsu domām, uzskatāmi par vienkāršiem teikumiem.

Pronominālās ekvivalences attieksmes mūsdienu latviešu literārajā valodā visbiežāk veidojas ar tādiem segmentiem, kas izteikti ar infinitīvu vai infinitīva grupu. Šādas konstrukcijas

³² A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā 1961., 258., 282.—285. lpp.

³³ A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma... 201.—202. lpp.

³⁴ Prof. A. Ozols latviešu klasisko tautasdziesmu valodā pronominālo ekvivalenci saskata tikai pronomenu un nomenu savstarpējās attieksmēs (sal. Latviešu tautasdziesmu valoda. 287. lpp.). Mūsdienu latviešu literārās valodas materiāls vedina uz domām, ka pronomens var būt arī infinitīva ekvivalents, un otrādi. Tādēļ arī mūsu darbā pronominālās ekvivalences jēdziens paplašināts.

³⁵ Ш. Балли. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955, 70.—71. lpp.

lietotas visos latviešu valodas stilos, bet vairāk raksturīgas publicistiskajam un zinātniskajam stilam.

Infinitivam vai tā grupai aplūkojamās konstrukcijās raksturīga prepozitīva pozīcija, t. i., infinitīvs vai tā grupa visbiežāk atrodas tā vietniekvārda priekšā, ar ko infinitīvs vai tā grupa ir ekvivalences attieksmēs. Infinitīva vai tā grupas primārajai pozīcijai visbiežāk ir teikuma priekšmeta funkcija, piemēram: *Dienā apstrādāt tonnām zivju — tas nav joks.* Ž. Grīva. Zem albatrosa spārniem. 1956, 129; *Rakstīt noveli, lugu vai romānu, tā nav rotaļa.* B. Saulītis. Literatūra un Māksla. 1960, 48; *Atskaitīties biedru priekšā — tas ir nopietns uzdevums.* Padomju Latvijas Skola. 1960, 11., 85. Nereti līdzīgā funkcijā ir vairāki infinitīvi vai parasti infinitīva grupas, piemēram: *Pēc nedēļām ilga, sūra darba vienu dienu pastāvēt pie bāzes, iepirkties, noklausīties koncertu, padejot un patērēt ar zivju strādniecēm — tie tiešām ir svētki.* Ž. Grīva. Zem albatrosa spārniem. 1956, 184; *Parādīt raksturu tā tapšanā, arvien dziļāk likt ielūkoties tā domās un jūtās, tas ir viens no pašiem pirmajiem laba dramaturga uzdevumiem.* J. Kalniņš. Meistarības problēmas latviešu padomju literatūrā. 1957, 274. Retāk infinitivam vai tā grupai ir izteicēja funkcija, piemēram: *Salauzt Maskavas aizstāvju pretestību, ieņemt pilsētu un beigt karu — tāds ir hitleriešu plāns, tādas viņu cerības.* J. Grants. Aiz mums Maskava. 1954, 97. Samērā reti sastopami tādi teikumi, kuros infinitīvs vai tā grupa ir postpozitīvā pozīcijā, piemēram: *Tas jau arī ir galvenais — prasīt.* L. Purs. Apsūdzēto sols. 1959, 178; *Vai tas dzirdēts — ņemt otra laivu un braukt jūrā.* Sudrabu Edžus. Izlase. 1952, 137.

Infinitivam vai tā grupai, kas ir sintaktiskā ekvivalencē ar pronomenu, parasti vienmēr ir tā pati komunikatīvā ievirze, kas visam teikumam. Tas ir viens no papildu faktoriem, kas veicina infinitīva vai tā grupas iekļaušanos vienkārša teikuma struktūrā.

Pronominālās ekvivalences attieksmes mūsdienu latviešu literārajā valodā var būt arī starp vienu vai vairākiem substantīviem (vai to grupām) un pronomenu. Substantīvi vai to grupas parasti ir tikai prepozitīvā pozīcijā, kam gandrīz vienmēr ir teikuma priekšmeta funkcija, piemēram: *Un trūkums — tas liekas tāds tikai šogad.* A. Sakse. Darba cilts. 1955, 61; *Māksla — tā ir īstenības atspoguļojuma specifisks veids.* Karogs. 1956, 1., 88; *Mākslinieka meistarība — tā ir*

viņa prasme redzēt pasauli patiesīgi un iespaidīgi stāstīt par šo pasauli. Padomju Latvijas Komunisti. 1956, 1., 22.

Primāro vārda formas pozīciju, kas teikumā ir sintaktiskās ekvivalences attieksmēs, saucim par ekvivalentu strukturāli saistītu primāro pozīciju atšķirībā no stilistiski saistītajām primārajām pozīcijām, par ko bija runa iepriekš. Strukturāli saistītās primārās pozīcijas ir īpašs izvērsto primāro pozīciju paveids. Kā jau citā sakarā norādīts (sk. 200. lpp.), izvērstā primārā pozīcija sastāv no vairākām paralēlām primārām pozīcijām. Paralēlajām primārajām pozīcijām gan ir katrai sava, bet vienmēr vienāda sintaktiskā funkcija teikuma struktūrā. Stilistiski saistītās primārās pozīcijas veido nevis izvērstu, bet gan divkāršotu (arī trīskāršotu, daudzkaršotu) primāro pozīciju, kam teikuma struktūrā ir viena kopēja sintaktiska funkcija.

Sintaktiskās ekvivalences konstrukcijas pieminētas arī Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas sintakses daļā. Konstrukcijas ar infinitīvu apcerētas divējādā sakarā — aplūkojot savrupinātu teikuma priekšmetu vienkāršā teikumā³⁶ un raksturojot saliktu piekārtotu (bezsaikļa) teikumu tipus³⁷. Abos gadījumos minēti vienāda veida piemēri.³⁸ Tikai saliktu piekārtotu teikumu apskatā pievienota arī piezīme: «Šie saliktie piekārtojuma teikumi dažreiz var robežoties ar vienkāršu paplašinātu teikumu, kurā ir savrupināts kāds teikuma loceklis (sk. 616. §).»³⁹ Nekādi norobežošanas kritēriji nav izvirzīti. Līdzīgi pieminētas arī konstrukcijas, kurās pronomiņālajā ekvivalencē ir substantīvu nominatīvi. Piemēros atšķirība tikai tā, ka savrupināta teikuma priekšmeta iztirzājumā doti teikumi, kuros ir viens pats substantīvs⁴⁰, turpretim saliktu piekārtotu teikumu ilustrēšanai minēts teikums, kura segmentētajā daļā ir divi substantīva nominatīvi (**Mīla un naids — tie mūžam ir samērā un sasvarā.** A. U. 21, 3 68).⁴¹ Seko piezīme: «Šos teikumus var uztvert arī par vienkāršiem teikumiem, kuros ir

³⁶ Mllvgr II. 616. §, 420. lpp.

³⁷ Turpat, 1147. §, 2., 807. lpp.

³⁸ Savrupinātu teikuma priekšmetu apskatā minēts teikums: *Saņemt sevi stingri — tas tagad bija nepieciešams* (420. lpp.). Līdzīgas uzbūves teikumi doti arī saliktu piekārtotu teikumu izklāstā: *Tukšā atgriezties mājās — tas būtu tīrais kauns.* A. U. 5. 197; *Turēt Briedim blakus vēl otru cilvēku un algot — tā būtu nevajadzīga izšķērdība.* P. R. 1, 204 (807. lpp.; turpat arī vēl citi piemēri).

³⁹ Turpat, 1147. §, 2., 807. lpp.

⁴⁰ Turpat, 616. §, 412.—420. lpp.

⁴¹ Turpat, 1147. §, 3., 807. lpp.

savrupināts teikuma priekšmets (sk. 616. §).»⁴² Tātad Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas autori gan apzinājušies vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmu pieminēto konstrukciju analizē, bet atstājuši robežu jautājumu atklātu. Mūsu rīcībā esošais valodas materiāls, kā arī Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā minētie piemēri nedod nekāda pamata konstrukcijas ar pronomiņālo ekvivalenci aplūkot gan pie vienkāršiem, gan pie saliktiem teikumiem. Iepriekš aprādīto iemeslu dēļ visi šādi teikumi iekļaujami vienkāršu teikumu tipoloģijā.

Aplūkotajās konstrukcijās vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma bija problēma par brīvo jeb absolūto⁴³ un saistīto vārda formas primāro pozīciju norobežošanu. Vienkāršā un saliktā teikuma nošķiršanā jāsastopas arī ar tādām teikuma konstrukcijām, kurās robežu problēma saistīta ar primāro un sekundāro vārda formas pozīciju atšķiršanu. Šajā sakarā jārunā par dažu tādu infinitīvu vai to grupu sintaktiskajām funkcijām, kas neiekļaujas jau aplūkotajā pronomiņālajā ekvivalencē.

Mūsdienu latviešu literārajā valodā diezgan parasti ir atributīvi lietoti infinitīvi vai to grupas. Atributīvi lietotos infinitīvus vai to grupas var arī savrupināt. Savrupinājumā šādi infinitīvi iegūst lielāku patstāvību, un tiem var būt ne tikai atributīva, bet arī apozicionāla nozīme⁴⁴. Daži piemēri: *Šonakt viņam bija uzlikts svarīgs pienākums — apsargāt bēgļu saziēdoto «ceļa fondu» un sagaidīt pajūgu.* V. Lācis. Zītaru dzimta. 1955, 573; *Arī viņam bija savs sapnis — organizēt lauksaimniecības arteli Lankciema centrā.* V. Eglons. Ceļš pa dzīvi. Zvaigzne. 1954, 22., 22. Par šādiem infinitīvu un to grupu savrupinājumiem Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā norādīts, ka tie «robežojas ar salikta teikuma komponentu, kas pievienots bez saikļa»⁴⁵. Saliktu piekārtotu (bezsaikļa) teikumu aplūkojumā šajā pašā darbā izvirzīts arī kritērijs, kā nošķirt savrupinātu infinitīvu no salikta teikuma komponenta: «Ja paskaidrojamam vārdam ir savs apzīmētājs, tad šī paskaidrotāja vienība resp. verbālam vienkopas teikumam atbilstošā vienība var būt par

⁴² Mllvgr II. 1147. §, 3., 807. lpp.

⁴³ Par brīvām jeb absolūtām saucam neparalēlās vārdu formas primārās pozīcijas.

⁴⁴ Par savrupināta infinitīva apozicionālo (pielikuma) nozīmi krievu valodā sk. А. И. Моисеев. Синтаксические наблюдения над употреблением инфинитива в русском языке. Исследования по грамматике. Л., 1955, 27.—49. lpp.

⁴⁵ Mllvgr II. 624. §, 423. lpp.

salikta teikuma komponentu.»⁴⁶ Turpat vēl piebilsts: «Ja turpretī paskaidrojamam vārdam nav sava apzīmētāja, tad šī verbālam vienkopas teikumam atbilstošā vienība ir uz robežas starp salikta teikuma komponentu un apzīmētāja savrupinājumu vienkāršā teikumā (sk. 624. §).»⁴⁷ Tātad par vienkārša un salikta teikuma norobežošanas kritēriju aplūkojamās konstrukcijās izvirzīta apzīmētāja klātieņe vai trūkums pie tā substantīva, uz ko attiecas infinitīvs vai tā grupa.⁴⁸ Apzīmētāja klātieņei vai trūcumam pie paskaidrojamā substantīva, pēc mūsu domām, ir cita nozīme. Apzīmētāja klātieņe infinitīva vai tā grupas piesaistījumu substantīvam padara brīvāku, t. i., mazāk nepieciešamu. Tādēļ infinitīva vai tā grupas savrupinājums tipisks tieši tādās konstrukcijās, kurās pie substantīva, ko infinitīvs paskaidro, jau ir viens vai vairāki apzīmētāji. Vājinoties saistījuma ciešumam, vājinās arī infinitīva vai tā grupas atributīvā nozīme un pastiprinās apozitīvā nozīme.⁴⁹ Apzīmētāja trūkums parasti infinitīva vai tā grupas klātieņi teikuma konstrukcijā padara par nepieciešamu teikuma satura pilnīgai atklāsmei, piemēram: *Lankai nebij vajadzības daudz mācīties un spēlēt labi*. A. Upīts. Plaisa mākoņos. 1955, 58; *Toreiz visi ciniņās par tiesībām piedalīties Lauksaimniecības izstādē*. Ā. Talcis. Oras stepē. 1956, 163; *Bet šis it nemaz neizrādīja vēlēšanos rakstīt*. Padomju Jaunatne. 1958, 4. VI, 4. Tātad apzīmētāja klātieņe vai trūkums pie apzīmējamā vārda galvenokārt nosaka infinitīva resp. tā grupas obligāto vai fakultatīvo raksturu teikuma konstrukcijā, bet nepavisam nenosaka, vai infinitīvam teikumā ir teikuma locekļa vai salikta teikuma daļas funkcija.

No teiktā izriet, ka infinitīva sintaktiskās kvalitātes noteikšanai aplūkojamajos teikumos jāmeklē citi kritēriji.

Līdz ar T. Lomtjevu⁵⁰ jāatzīst, ka kādas konstrukcijas pozīcijas noteikšanā teikuma struktūrā jāievēro teikuma modelis, kurā attiecīgā konstrukcija var būt lietota. Infinitīvam latviešu valodā piemīt potence iegūt primāru pozīciju vienkopas teiku-

⁴⁶ Mllvgr II. 1161. §, 815. lpp.

⁴⁷ Turpat, 1161. §, 815. lpp.

⁴⁸ Jāpiezīmē, ka šis kritērijs Mllvgr II tomēr nav konsekventi realizēts. Savrupināta piekļauta apzīmētāja aplūkojumā (sk. 624. §) no trim piemēriem divi ir tādi, kuros pie substantīva ir apzīmētājs un kuri tad, sekojot izvirzītajai teorijai, būtu iekļaujami nevis vienkāršu, bet gan saliktu teikumu apskatā.

⁴⁹ Sal. ar citētā A. Moisejeva raksta 29.—30. lpp.

⁵⁰ T. П. Ломтев. Основы синтаксиса современного русского языка. М., 1958, 161.—164. lpp.

mos. Tomēr, pirmkārt, šāda potence ir tikai tādām infinitīvam, kas ir neatkarīgs, t. i., nav pakārtots kādai citai vārda formas pozīcijai tajā pašā teikumā. Otrkārt, infinitīvs primārā pozīcijā ir tikai noteiktas semantikas vienkopas teikumos. Infinitīvs vai tā grupa primārā pozīcijā parasti ir tādos vienkopas teikumos, kuros izteikts pamudinājums, uzaicinājums (*Levilkt ārus! Izslēgt motoru!*), vēlējumi (*Tikai atmosties! Vēl kaut brīdi paskatīties uz šo lielisko gleznu!*), dažādi niansēts izsaukums (*Tā nokavēties! Visu ziemu nenoēsties!*), bieži arī jautājums (*Kurp tagad iet? Ko darīt?*).⁵¹ Šādas funkcijas infinitīvam parasti nemēdz būt tajos teikumos, kuros tas atributīvi vai apozitīvi paskaidro kādu substantīvu, citiem vārdiem, infinitīva lietojums šādos teikumos neatbilst nevienam no tiem vienkopas teikumiem, kuros infinitīvs iegūst primāru pozīciju. Raksturīgi, ka lielum lielajā gadījumu vairumā ar substantīvu saistītajam savrupinātajam infinitīvam vai tā grupai ir tā pati komunikatīvā ievirze, kas visam teikumam. Parasti šādi teikumi ir stāstījuma teikumi, t. i., tādi teikumi, kuru komunikatīvā funkcija neatbilst vienkopas infinitīvteikumu komunikatīvajai funkcijai. Varētu gan iedomāties arī tādus teikumus ar savrupinātām infinitīva konstrukcijām, kam ir pamudinājuma, jautājuma vai izsaukuma raksturs. (Sal. *Vai jau šodien pieņemsim svarīgo lēmumu — sākt upes gultnes aizsprostošanu? Tūdaļ pieņemiet lēmumu — sākt upes gultnes aizsprostošanu! Tas tik bij drosmīgs lēmums — jau šodien sākt upes gultnes aizsprostošanu!*) Valodas praksē šādi teikumi gan ir retums. Taču ne tas šoreiz galvenais. Arī potencionālajos pamudinājuma, jautājuma un izsaukuma teikumos visa teikuma komunikatīvo ievirzi nosaka nevis infinitīva konstrukcija, bet gan tā teikuma daļa, kas neietver infinitīva konstrukciju. Arī šādos potencionālos teikumos infinitīva konstrukcija neiegūst lielāku patstāvību kā stāstījuma teikumos un funkcionē tāpat kā pēdējos. Retumis gan lietoti tādi teikumi, kuros infinitīvam ir cita komunikatīvā ievirze nekā tai teikuma daļai, kas atrodas infinitīva priekšā. Tā, piemēram, infinitīvam var būt izsaukuma vai vēlējuma semantika, bet pārējai teikuma daļai stāstījuma, konstatējuma semantika (*Kavēkli izraisīja viņā tūlītēju reakciju — darboties!* Padomju Jaunatne. 1958. 28. X). Šādos teikumos infinitīvs vai tā grupa

⁵¹ Par vienkopas infinitīvteikumu nozīmēm un izlietojuma sfēru plašu ieskatu dod Mllvgr II. Sk. 775. §, 530.—533. lpp.

iegūst primāru pozīciju un kļūst par predikatīvu vienību salikta teikuma sastāvā.

No teiktā izriet, ka infinitīva vai tā grupas sintaktisko kvalitāti teikuma struktūrā nosaka nevis tas, vai pie substantīva, uz ko infinitīvs var attiekties, ir vai nav apzīmētājs, bet gan tas, vai infinitīvam ar pārējo teikumu ir vienāda vai atšķirīga komunikatīvā ievirze. Mūsdienu latviešu literārajai valodai raksturīgi tādi teikumi, kuros infinitīvam vai tā grupai un pārējai teikuma daļai ir vienāda komunikatīvā ievirze. No tā jāsecina, ka savrupinātā infinitīva grupa parasti ir sekundārā pozīcijā un ietilpst vienkārša teikuma sastāvā. Infinitīva pozīciju, kas atkarīga no infinitīva komunikatīvā izlietojuma teikuma struktūrā, saucim par komunikatīvi nosacītu pozīciju. Atšķirībā no stilistiski un strukturāli saistītajām pozīcijām, kas raksturīgas vienkāršajam teikumam, komunikatīvi nosacītā pozīcija atkarībā no realizēšanās apstākļiem var būt gan sekundāra (tad tā ietilpst vienkārša teikuma sastāvā), gan primāra (tad tā veido predikatīvu vienību un ietilpst salikta teikuma sastāvā). Aplūkojamās infinitīva konstrukcijas teikuma struktūrā vienmēr ir postpozitīvas.

Ipaši aktuāla vienkāršu un saliktu teikuma robežu problēma ir teikumu konstrukcijās, kurās blakus atrodas vairākas tādas vārdu formu pozīcijas, kas attiecīgajā teikuma modelī parasti ir primāras, t. i., nav komunikatīvi nosacītas. Tādas ir: 1) *verba finitās formas*, piemēram: *Daudzas reizes atmostos un dzirdu vēja šalkas aiz loga*. V. Branks. Kauju negaisos, 1958, 120; *Iesāksi ar adatu un beigsi ar zirgu*. V. Lācis. Zītaru dzimta. 1955, 72; *Vēstuli apdrošināja un aizsūtīja uz Laveriem*. V. Lācis. Uz jauno krastu. 1953, 75; *Nepļāpā un neizvairies, bet atbildi nopietni un noteikti*. P. Rozītis. Ceplis. 1949, 211; *No rūgtuma, no nemiera celieties, Manā pajumtē ticību smelieties, Kaistošo, trauksmīgo dvēseli remdējiet, Garu mūžības domās gremdējiet*. J. Sudrabkalns. Kopoti raksti. I. 1958, 354; 2) *bieži vien arī infinitīvi*, piemēram: *Nenogrimt mazajos darbos Un ikdienā nezaudēt zvaigznes*. J. Rainis. Kopoti raksti. I. 1947, 377; *Četrdesmit verstis zirgu dzīt un riteņus lauzt!* A. Upīts. Plaisa mākoņos. 1955, 110; *Sapulcināt bataljonu un sekot tankiem*. Z. Grīva. Dzīvības ceļš. 1953, 275; 3) *nereti arī substantīvu nominatīvi*, piemēram: *Ai bedres, akmeņi, saknes, dūkstis!* J. Sudrabkalns, Kopoti raksti. I. 1958, 443; *Birzis un meži, un ēnaini sili*. A. Skalbe. Sūrābele. 1959, 11; *Tumsa, zvaigznes un mitrs gais*. A. Čaks.

Izlase. III. 1961, 162; 4) samērā reti adjektīvi un zināmu grupu adverbji, piemēram: *Auksts, slapjš*. Kopsolī. 1955, 67; *Bez dūma vientulīgi, skumji*. Z. Grīva. Dzīvības ceļš. 1953, 206.

Visos minētajos konstrukciju tipos blakus atrodas tādas vārdu formu primārās pozīcijas, kas katra neatkarīgi no paplašinājuma ar sekundārām pozīcijām var funkcionēt par patstāvīgu vienkāršu teikumu. Arī apvienojoties viena teikuma sastāvā, šādas vārdu formu primārās pozīcijas saglabā zināmu tendenci uz komunikatīvu patstāvību. Tādēļ varētu domāt, ka visas minētās konstrukcijas kvalificējamās par saliktiem teikumiem.

Aplūkojamo konstrukciju analīzē principiālu nozīmi iegūst jautājums par vienlīdzīgu un nevienlīdzīgu primāro pozīciju norobežošanu. Absolūtā pozīcijā (t. i., patstāvīgas predikatīvas vienības funkcijā), pēc mūsu domām, var būt tikai nevienlīdzīgas primārās pozīcijas.

Absolūtā pozīcijā, kā zināms, nav vairākas primārās pozīcijas teikumos, kuros šīs primārās pozīcijas veic vai nu vienlīdzīgu teikuma priekšmetu vai vienlīdzīgu izteicēju funkciju. Teikumi ar šādām vienlīdzīgām primārajām pozīcijām nekļūst par saliktiem tādēļ, ka vairākas vienlīdzīgas primārās pozīcijas teikuma priekšmeta funkcijā paralēli attiecas uz kopēju primāro pozīciju izteicēja funkcijā vai arī teikuma priekšmetu kā kopēju primāru pozīciju paralēli raksturo vairākas primārās pozīcijas izteicēja funkcijā. Teikumos ar sadalītu gramatisko centru, kā tas ir pieminētajos gadījumos, primārās pozīcijas veido predikatīvu primāro pozīciju pāri. Citādi tas teikumu konstrukcijās, kuras izvirzām analīzei. Tajās ir primārās pozīcijas, kas var veidot vienkāršus teikumus ar nesadalītu gramatisko centru resp. vienkopas vai implicītos divkopu teikumos. Vienkopas un implicītos divkopu teikumos eksplīcīti nav dota otra — kopējā primārā pozīcija. Tieši tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kas apgrūtina to teikumu analīzi, kuros paralēli lietotas vairākas primārās pozīcijas. Uz interpretācijas grūtībām šādu teikumu analīzē norādījis arī prof. A. Ozols: «Vienkāršo un salikto teikumu norobežošanā svarīga loma ir jautājumam **par vienveidīgiem teikuma locekļiem**. It sevišķi, sastopoties ar vienkopas un implicītiem divkopu teikumiem, rodas neskaidrība, kur velkama robeža starp dominantēm kā vienveidīgajiem teikuma locekļiem (kā vienas predikatīvas vienības komponentiem) resp. kā vienkārša teikuma komponentiem un starp dominantēm kā predikatīvām vienībām,

kuru saistījums rada saliktu teikumu.»⁵² Par vienlīdzīgiem teikuma locekļiem A. Ozols ieteic uzskatīt «vienas kvalitātes teikuma locekļus ar vienlīdzīgu morfoloģisku formu».⁵³

So teorētisko tēzi A. Ozols ilustrē ar divējāda veida teikumu konstrukcijām. Pirmkārt, viņš pretstata tautasdziesmu teikumus, kuros lietots verbs vienas izteiksmes formā (*Valkā mici, Miļo vīru, Glabā bērnu, Audzē lielu!* 24712) un teikumus, kuros sastopas verbs dažādu izteiksmju formā (*Gribat, puiši, nemat*⁵⁴ mani, *Negribat, neņemat*⁵⁴; 7636, 2). Teikumi ar vienādām izteiksmju formām uzskatīti par vienkāršiem, teikumi ar dažādām izteiksmju formām — par saliktiem. Otrkārt, A. Ozols pievēršas verba *būt* semantikai. Tādus teikumus, kuros verbs *būt* kā patstāvīgas nozīmes verbs eksistenciālā vai atrašanās nozīmē atrodas blakus kādam citam pilnnozīmes verbam, A. Ozols uzskata par vienkāršiem (piem.: *Barga biju, neliedzos*, Pret citām meitiņām, 8624; *Bijām Māras baznīcā, Pādim vārdu meklējām*, 1367). Ja turpretim vienā teikumā sastopas pilnnozīmes verbs ar tādu verbu *būt*, kura semantikas dēļ pēdējais uztverams par palīgverbu saitiņas funkcijā (piem., *Tiešām saku, nemeloju, Būšu kalpa līgaviņa*, 6404,1), tad šādus teikumus A. Ozols ieteic uzskatīt par saliktiem.⁵⁵

Mūsdienu latviešu literārajā valodā lietoti arī tādi teikumi, kuros viena teikuma ietvaros sastopas dažādas laika formas, piemēram: *Pa jaunam strādājam, pa jaunam arī dzīvosim*. Cīņa. 1955, I. I, 2; *Tā esmu teicis, sāku un sacīšu; Par to runāja, runā un vēl ilgi runās*. Sekojot A. Ozola izvirzītajai teorijai, arī šādi teikumi būtu jāatzīst par saliktiem, jo primārās pozīcijas tajos izteiktas ar morfoloģiski nevienlīdzīgām formām.

A. Ozols vienlīdzīgu un nevienlīdzīgu teikuma locekļu un reizē arī vienkāršu un saliktu teikumu norobežošanai ieteic visai skaidru formālu kritēriju. Tā ir A. Ozola koncepcijas priekšrocība. Nav arī noliedzams, ka dažādu morfoloģisku formu (piem., dažādu izteiksmju, dažādu laiku) lietojums viena teikuma ietvaros norāda uz atšķirīgiem atspoguļojamās īstenī-

⁵² A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma ... 203. lpp.

⁵³ Turpat, 203. lpp.

⁵⁴ Par verba formām *ņemat* un *neņemat* paskaidrots, ka tās lietotas ar imperatīva nozīmi. Sal. ar citētā A. Ozola darba 203. lpp.

⁵⁵ Sal. A. Ozols, Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma ... 203.—204. lpp.

bas aspektiem. Pieņemot A. Ozola teorētisko nostādni, būtu gan pamatos jāpārskata visa pašreizējā vienlīdzīgo teikuma locekļu koncepcija. Tā, kā zināms, balstās uz pieņēmumu, ka vienlīdzīgi var būt ne tikai ar vienādu morfoloģisku formu izteikti teikuma locekļi, bet zināmos nosacījumos arī tādi, kuru morfoloģiskais noformējums atšķiras.⁵⁶ Būtu, piemēram, jāatzīst, ka nevienlīdzīgas ir ne vien primārās pozīcijas (galvenā locekļa funkcijā) teikumā *Strādāju un esmu laimīgs*, bet arī primārās pozīcijas (izteicēja funkcijā) teikumā *Es strādāju un esmu laimīgs*. Līdzīgi būtu jāspriež, salīdzinot teikumus *Par to runāja, runā un vēl ilgi runās* un *Viņš par to runāja, runā un vēl ilgi runās*. Galvenā locekļa funkcijā morfoloģiski dažādi izteiktas primārās pozīcijas nav īpaši raksturīgas, turpretim mūsdienu latviešu literārajā valodā diezgan parastas ir morfoloģiski dažādi noformētas primārās pozīcijas izteicēja funkcijā.

Morfoloģiskajai formai vienlīdzīgu un nevienlīdzīgu primāro pozīciju nošķiršanā ir nenoliedzama nozīme. Taču, mūsaprāt, tā tas nav visos gadījumos. Teikuma struktūrā jebkura morfoloģiskā forma ir pakļauta teikuma kā augstāka valodas līmeņa veidošanas likumbām. Arī vārda formas pozīciju vienlīdzīgums vai nevienlīdzīgums nav izsecināms tikai no morfoloģiskās formas, ar ko šīs pozīcijas izteiktas, bet gan no morfoloģisko formu funkcionēšanas nosacījumiem teikuma struktūrā.

Lai vairākas vai nu morfoloģiski vienādi, vai morfoloģiski dažādi izteiktas vārda formas pozīcijai būtu vienlīdzīgas, nepieciešams: 1) lai katra no vārda formas pozīcijām būtu saistīta ar vienu un to pašu citu vārda formas pozīciju resp. ar kopēju pozīciju, 2) lai visām vārda formas pozīcijām būtu vienāda sintaktiska funkcija teikuma struktūrā, 3) lai vārda formas pozīcijas būtu sakārtojuma attieksmē.⁵⁷

Sekojošādam vienlīdzīgu un nevienlīdzīgu vārda formas pozīciju nošķirumam, piemēram, tautasdziesmas teikums *Gribat, puīši, ņemat mani, Negribat, neņem* ir salikts teikums ne tik daudz tādēļ, ka tajā lietotajām verba formām ir dažādu izteiksmju nozīme, bet gan tādēļ, ka verba formas *gribat* — *ņem*; *negribat* — *neņem* ir nevis sakārtojuma, bet pakārtojuma attieksmē. Teikumus — *Ģēr-*

⁵⁶ Sal., piem., Mllvgr II. 549. §, 383. lpp.; 558. §, 2., 389.—390. lpp.; 567. §, 2., 393. lpp.

⁵⁷ Sal. Mllvgr II. 545. §, 381. lpp. Sk. arī T. П. Ломтев. Основы синтаксиса современного русского языка. 72.—73. lpp.

bieties ciet un brauksim ārā no pilsētas. V. Lācis. Uz jauno krastu. 1953, 462; *Nāciet mums līdz, iekodīsīm visi kopā.* P. Rozītis. Ceplis. 1949, 43 — verba formas *ģērbieties* un *brauksim*, kā arī *nāciet* un *iekodīsīm* gan ir sakārtojuma attieksmē, tām ir arī vienāda sintaktiska funkcija, bet tām nav iespējama kopēja primārā pozīcija. Tādēļ arī šie divi teikumi neatkarīgi no to primāro pozīciju dažādās morfoloģiskās formas ir salikti teikumi. Turpretim teikumos — *Strādāju un esmu laimīgs* un *Parto runāja, runā un vēl ilgi runās* — primārās pozīcijas *strādāju*, *esmu laimīgs* un *runāja*, *runā* un *runās* morfoloģiski gan izteiktas dažādi, bet tām iespējama kopēja primārā pozīcija (es). Bez tam šīm primārajām pozīcijām ir arī vienāda sintaktiskā funkcija un tās saistītas sakārtojumā. Tādēļ šie teikumi ir vienkārši un nevis salikti.

Teikumos ar nesadalītu gramatisko centru jautājums par primāro pozīciju vienādām sintaktiskām funkcijām un sakārtojumu īpašus komentārus neprasa. Citādi tas ir ar kopējās pozīcijas jēdzienu. Atkarībā no tā, kā izteiktas primārās pozīcijas, kopējai implicītajai pozīcijai dodama atšķirīga interpretācija. Verbālajos teikumos, kuru primārās pozīcijas izteiktas ar verbu finitajām formām, apvienojošā kopējā pozīcija ir implicītais sintaktiskās personas jēdziens. Verbu īstenības izteiksmes 1. un 2. vienskaitļa un daudzskaitļa personas formām, tāpat arī pavēles izteiksmes formām kopējās noteiktās sintaktiskās personas jēdziens jau ietverts verbu galotnēs. Bez tam šo noteikto personu eksplicītā veidā var parādīt (tās pašas paradigmas ietvaros) atbilstošās teikuma konstrukcijas ar sadalītu gramatisko centru (sal. *Lasu un rakstu* → *Es lasu un rakstu* → *Es lasu un es rakstu*). Ja primārajā pozīcijā ir verbs trešās personas formā ar nenoteiktas vai vispārinātas personas nozīmi, tad kopējā pozīcija ir nenoteiktās vai vispārinātas personas jēdziens, kas parasti mēdz būt tikai implicīts, piemēram: *Lopus vienmēr laikā pabaroja un dzirdēja, aptīrija un izslauca, kūti turēja tīru.* V. Lācis. Uz jauno krastu. 1953, 497; *Notīrītās zemenes saspaida un izspiež sulu.* M. Pētersone. Pavāru grāmata. 1957, 261. Nenoteiktas vai vispārinātas personas nozīme mēdz būt arī personas verbu vajadzības izteiksmes formām, kā arī vienpersonas verbu formām primārajā pozīcijā. Atšķirība tā, ka šajos teikumos nenoteiktās vai vispārinātas personas jēdziens saistās nevis ar nominatīvu, bet ar datīvu, piemēram: *Tagad dūšīgi jāmacās un jāgatavojas gala eksāme-*

niem. *Smēldza un sāpēja visu cauru dienu.* Noteiktas vai vispārinātas personas nozīme kā kopējā implicītā pozīcija ir arī vairākiem infinitīviem primārā pozīcijā. Tā, piemēram, teikumu *Dusēt un klusēt!* atkarībā no lietojuma situācijas var saprast gan kā uzaicinājumu vienai vai vairākām noteiktām personām, gan arī kā retorisku izsaukumu ar vispārinātas personas nozīmi. Teikumiem, kuru primārās pozīcijas izteiktas ar verbu finitajām formām, un teikumiem, kuros primārās pozīcijas funkcijā ir infinitīvi, atšķiras ar to, ka verbu finitās formas noteiktas personas nozīmē pieļauj arī eksplīcītu kopējo pozīciju nominatīvā vai datīvā, turpretim pie infinitīviem eksplīcīta kopējā primārā pozīcija parasti nav iespējama.⁵⁸

Ipaši jāpiemin teikumi, ko mēs saucam par gramatiski saistītajiem teikumiem. Šādu teikumu kopējā primārā pozīcija dota kādā no distribūcijas teikumiem, piemēram, *Ienāk jaunieši. Smejas un triec.* V. Lukss. Izlase. 1955, 163.⁵⁹

Kopēja pozīcija, pēc mūsu domām, var būt arī tādiem teikumiem, kuru galvenie locekļi izteikti ar vairākiem substantīviem, adjektīviem vai adverbiem. Teikumiem, kuru primārajās pozīcijās esošie substantīvi lietoti eksistenciālā vai atrašanās nozīmē, šāda kopēja primārā pozīcija ir verba *būt* nulforma. Eksplīcīti verbs *būt* eksistenciālā vai atrašanās nozīmē parādās šādu teikumu pārējā paradigmā.⁶⁰ Sal. *Tumsa, zvaigznes un*

⁵⁸ Pie dažām infinitīva konstrukcijām gan ir iespējams personas datīvs, piemēram: *Bij tavai tautai sivi ciest.* T. Brička. Plaukstošais bērzs. 1956, 29; *Un šādu bagātību košu Būs iegūt arī Indijai.* M. Ķempe. Draudzība. Karogs. 1956, 1., 44; *Nē, tam nekad nenotikt.* Z. Grīva. Dzīvības ceļš. 1953, 35. Taču šādas infinitīva konstrukcijas var pastāvēt tikai kopā ar eksplīcītu personas datīvu. Bez tam izteiktas arī domas, ka infinitīvs šādā lietojumā uzskatāms par analītisko debitīvu. Sk. A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā 1961., 90.—99., 270. lpp.

⁵⁹ Citus līdzīgus piemērus sk. Mllvgr II. 757. §, 1., 507.—508. lpp. Sal. arī 757. §, 5., 511. lpp. Pavēles izteiksmē nosauktās darbības darītājs var būt dots arī piebildē, piem., *Pēc brīža Raudupiete ienāk.* «*Gulsties nu gultā un guli,*» viņa pavēl Matisiņam. R. Blaumanis. Kopoti raksti. I. 1946, 462. Citus līdzīgus piemērus sk. Mllvgr II. 756. §, 507. lpp. Verba nosauktās darbības darītājs citreiz dots kā palīgloceklis iepriekšējā teikumā, piem., «*Mēs ar Brīviņa kungu atbraucām,*» viņš (Preimanis) ziņoja. «*Ienesa Raudam pirkumus un tūliņ nāks laukā.*» A. Upīts. Zaļā zeme. 1947, 8. Sal. Mllvgr II. 757. §, 4. d), 511. lpp. Piemēri rāda, ka distribūcijas sakarā kopējā pozīcija var arī nebūt primāra.

⁶⁰ Par to, ka šādi teikumi skatāmi vienas (jauktas) paradigmas sakarā, sk. H. Ю. Шведова. Типология односоставных предложений на основе характера их парадигм. Проблемы современной филологии. М., 1965, 286. lpp.

mitrs gaišs un Ir (bija, būs, esot, būšot) tumša, zvaigznes un mitrs gaišs.

Tāpat kā verbālajiem, arī substantīviskajiem gramatiski saistītajiem teikumiem kopējā primārā pozīcija var būt dota arī eksplicīti kādā no iepriekšējiem teikumiem, piemēram, ...kā **smaržo!** *Ūdeņi, pļavas, Jelgavas dārzi. Rozes, leļkojas, tabaka, rezēdas. A. Brigadere. Triņģija. 1957, 492.* Kopējā primārā pozīcija konteksta teikumā var būt arī ar vispārinošu nozīmi, piemēram, *Bet padomju Dzimtenē darbaļaudim pieder viss. Zeme un fabrikas, pilsētas un ciemi. I. Lēmanis. Pa dzīves ceļiem. III. 1953, 116.*

Tādos teikumos, kuru primārās pozīcijas izteiktas ar adjektīviem vai adverbjiem, apvienojošais elements ir saitiņas nulforma. Eksplicīti saitiņa izteikta gan šādu teikumu paralēlajos variantos, gan arī pārējā paradigmā. Sal. *Mitrs un vēss.* → **Ir mitrs un vēss.** → **Bija (būs, esot, būšot) mitrs un vēss; Erti, silti un gaiši.** → **Ir ērti, silti un gaiši.** → **Bija (būs, esot, būšot) ērti, silti un gaiši.**

Sniegtā analīze rāda, ka arī teikumos, ko veido paralēli saistītas primārās pozīcijas, tāpat kā teikumos ar predikatīviem primāro pozīciju pāriem, iespējama kopēja primārā pozīcija, tikai tā paliek neizteikta vai arī dota distribūcijā. Implicītās kopējās primārās pozīcijas raksturs ir dažāds. Citos gadījumos šī kopējā primārā pozīcija var parādīties eksplicīti attiecīgā teikumu tipa paralēlajos variantos vai pārējā paradigmā. Citos gadījumos kopējā implicītā primārā pozīcija ir tikai jēdzieniska kategorija, kas nozīmes un funkcijas ziņā sasaista teikumā dotās primārās pozīcijas. Tā tas ir ar nenoteiktas un vispārinātas personas jēdzienu, kas gadījumu vairumā latviešu valodā eksistē tikai implicītā formā.

Aplūkojamās teikumu konstrukcijās, kā jau iepriekš aizrādīts, primārām pozīcijām ir vienāda sintaktiska funkcija un tās ir arī sakārtojumā. Tagad esam pierādījuši, ka šīm primārājām pozīcijām ir arī kopējs loceklis, ar ko tās saistītas. Līdz ar to varam šīs primārās pozīcijas uzskatīt par vienlīdzīgām un teikumus, kuros tās funkcionē, par vienkāršiem teikumiem.

Vienlīdzīgās primārās pozīcijas kā tādas, ko apvieno eksplicīts vai implicīts kopējs komponents, pieskaitāmas strukturāli saistītām primārām pozīcijām. Tāpat kā ekvivalentās strukturāli saistītās primārās pozīcijas, arī strukturāli saistītās vienlīdzīgās primārās pozīcijas veido izvērstu

primāro pozīciju un pieskaitāmas teikuma ekstensionālajai struktūrai.

No mūsu darbā dotās vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmas analīzes var izdarīt dažus vispārīgus secinājumus. Vienkāršā teikuma struktūru raksturo ne tikai viena vārda formas primārā pozīcija vai viens predikatīvs vārdu formu primāro pozīciju pāris, bet arī stilistiski vai strukturāli saistītas vairākas primārās pozīcijas. Stilistiski saistītās primārās pozīcijas ir divkāršotas (vai trīskāršotas, vai daudzkaršotas). Strukturāli saistītās primārās pozīcijas ir vai nu ekvivalentas, vai vienlīdzīgas. Stilistiski un strukturāli saistītās primārās pozīcijas teikuma struktūrā nevar būt absolūtā pozīcijā un tādēļ nevar veidot saliktu teikumu. Saliktu teikumu veido vairākas neparalēlas primārās pozīcijas vai predikatīvi primāro pozīciju pāri, kas teikumā ir absolūtā jeb brīvā pozīcijā. Tikai šādā pozīcijā primārās pozīcijas vai primāro pozīciju pāri var pārcelties līdz vienkārša teikuma pozīcijas kā salikta teikuma komponenta pakāpei.

Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma nav aprobežojama ar šajā darbā aplūkoto konstrukciju analīzi. Izvirzāmi un apsverami arī vēl citi norobežošanas kritēriji. Tā, piemēram, šajā darbā tikai garāmejojot skarts jautājums par kopējām un dažādām sekundārām pozīcijām kā strukturālu faktoru, kam var būt nozīme vienkāršu un saliktu teikumu nošķiršanā. Tāpat tikai pieminēts palicis jautājums par vienkārša teikuma pozīcijas strukturālajām pārmaiņām salikta teikuma sastāvā. Arī šī jautājuma risināšana var sekmēt vēl skaidrāku kritēriju noteikšanu.

Teikuma struktūras vispusīgā raksturojumā vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēmai svarīga vieta, tādēļ tās pētīšanai latviešu valodas sintakses teorijā turpmāk pievēršama lielāka uzmanība.

ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПРОСТЫХ И СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Проблема разграничения простых и сложных предложений является важной частью разработки системы структурного описания синтаксического строя латышского языка. В работах по синтаксису латышского языка (исследования проф. А. Озола, *Mūsdienų latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse. Rīgā 1963.*) уже охарактеризованы некоторые стороны рассматриваемой проблемы, но многие принципиальные вопросы остались нерешенными.

Автор данной статьи предлагает некоторые новые принципы самой постановки исследуемой проблемы.

Простое и сложное предложения противопоставляются как два подуровня синтаксического уровня языка. Элементарной единицей в структуре простого предложения принимается позиция словесной формы; позиции словесных форм делятся на независимые или первичные и на зависимые или вторичные. Элементарной единицей сложного предложения признается позиция простого предложения в позиционной модели сложного предложения.

В структуре предложения могут быть неясными границы между независимой позицией словесной формы и позицией простого предложения, а также границы между зависимой позицией словесной формы и позицией простого предложения.

Обыкновенно структуру простого предложения характеризует одна независимая позиция словесной формы или одна предикативная пара независимых позиций словесных форм, а структуру сложного предложения не меньше двух позиций простого предложения. Но структура простого предложения в современном латышском литературном языке характеризуется тем, что иногда содержит две или несколько независимых позиций словесных форм или предикативных пар независимых позиций. Такие независимые позиции словесных форм или предикативные пары независимых позиций являются стилистически или структурно связанными. Стилистически связанными считаются удвоенные независимые позиции словесных форм или предикативные пары независимых словесных форм.

Предложение, в составе которого можно выявить удвоенные позиции, рассматривается как простое предложение с удвоенной независимой позицией (или предикативной парой независимых позиций). Структурно связанными признаются эквивалентные или однородные независимые позиции словесных форм. Предложение, в структуре которого можно найти структурно связанные независимые позиции словесных форм, характеризуется как простое предложение с развернутой независимой позицией.

Как стилистически, так и структурно связанные независимые позиции словесных форм не могут быть в абсолютной позиции, т. е. не могут стать позициями простого предложения. Следовательно, позицию простого предложения образуют только такие независимые позиции словесных форм или предикативные пары независимых позиций словесных форм, которые в структуре предложения можно оценить как свободные или абсолютные.

Сложное предложение является такой структурой предложения, которая в свой состав включает по крайней мере две абсолютные независимые позиции в качестве позиций простого предложения.

J. KĀRKLINŠ

THE BOUNDARY PROBLEM BETWEEN SIMPLE AND COMPOSITE SENTENCES

SUMMARY

In the Latvian language there are many such sentence constructions, the attribution of which to simple or composite sentences has not as yet been solved.

The problem itself of the boundary between simple and composite sentences has been raised in Latvian linguistics (prof. A. Ozols, *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, II, Sintakse, Rīgā, 1962), yet it has not been theoretically solved, therefore strict criterions for the distinction between simple and composite sentences are lacking.

The author of the present article considers simple and composite sentences to be two stages of the language syntax level. The simple sentence is formed by primary and secondary posi-

tions of the word form, but composite sentence — by simple sentence positions.

The problem of the boundary between simple and composite sentences are likely to arise either when distinguishing between primary positions of the word from the positions of simple sentence or when distinguishing between secondary positions of the word form from simple sentence positions.

The article purports to prove that a feature of a simple sentence is not only one primary position of word form or one predicative pair of primary word forms, but also several stylistically and structurally connected primary positions or predicative pairs of primary positions. Stylistically connected are the doubled primary positions or a pair of primary positions. Structurally connected are the equivalent or equal primary positions. Stylistically connected primary positions or pairs of primary positions form a simple sentence with a doubled primary position or a pair of primary positions. Structurally connected primary positions form a simple sentence with an extended primary position. Neither stylistically or structurally connected primary positions, nor the pairs of the same can obtain absolute position.

Composite sentence is formed by two or several simple sentence positions, where the primary positions or the pairs of the same are in free or absolute position.

RŪTA AUGSTKĀLNE

PAR DAŽIEM LATVIEŠU VALODAS SALIKTEŅU TIPIEM

Jau vairāk nekā pussimt gadu latvieši lieto tādus vārdus kā *sējmašina*, *plaujmašina*, *kuļmašina* u. c., *asinssarkans*, *debeszils*, *sniegbalts* u. c., bet vēl šodien šie salikteņi nav īsti atzīti.

Šai rakstā apskatīts abu minēto salikteņu tipu, kā arī citu ar tiem saistītu salikteņu grupu lietojums 1961., 1962. un 1963. gada latviešu žurnālos. Ekscerpēti 1961. gada numuri šādiem žurnāliem: Bērnība (saīsināti B), Dadzis (D), Dārzs un Drava (DDr), Druva (Dr), Jaunās Grāmatas (JGr), Karogs (K), Liesma (L), Māksla (M), Padomju Latvijas Komunisti (PLK), Padomju Latvijas Sieviete (PLS), Padomju Latvijas Skola (PLSk), Veselība (V), Zilīte (Z), Zinātne un Tehnika (ZT), Zvaigzne (Zv); bez tam ekscerpēti žurnālu Bērnība, Dadzis, Karogs, Liesma, Padomju Latvijas Sieviete, Zilīte un Zvaigzne 1962. gada numuri un 1963. gada triju ceturkšņu numuri.

I

A. Jankevica redakcijā izdotajā Latviešu valodas gramatikā VIII—XI klasei lasām: «Ja salikteņa otrajā daļā ir lietvārds, tad pirmajā daļā var būt .. darbības vārda sakne, piem.: *pildspalva*, *šujmašina*...» (I d. 57. lpp.). Tātad šī gramatika minētos vārdus atzīst.

Turpretim Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas I daļas 207. lpp. teikts: «No salikteņiem ar verba celma formu pirmajā daļā, kas radušies jaunākajā laikā — dažos gadījumos blakus vecākajiem salikteņiem ar divdabi kā pirmo komponentu — par literāriem atzīstami atsevišķi valodā jau pilnīgi nostiprinājušies darinājumi. Tādi ir, piem., *lidmašina*, *skrejceļš*, *stāvvietā*, *šujmašina*, *kuļmašina*, *plaujmašina* u. c. Tie tomēr

nav uzskatāmi par paraugtipu visiem eventuālajiem jaundarinājumiem. Jaunus salikteņus vēlams darināt pēc izplatītākā un valodā jau sen pazīstamā salikteņu tipa ar divdabi kā pirmo komponentu.» Tātad šajā gramatikā salikteņi ar verba celma formu pirmajā daļā atzīti tikai ar ierunām.

1.

Pirms salikteņu *kuļmašina*, *skrejceļš* un citu aplūkošanas pavērosim, kā ekscerpētajos izdevumos lietoti saliktie lietvārdi ar ciešamās kārtas divdabi pirmajā daļā.

Šajos salikteņos pamatattieksme starp abiem komponentiem ir atributīvā attieksme, kurā, pēc Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas I daļas 791. §, varam saskatīt arī objekta attieksmi, instrumentālo attieksmi, lokālo attieksmi, lokāli instrumentālo attieksmi vai temporālo attieksmi.

Objekta attieksme starp salikteņa komponentiem redzama vārdos *aramzeme* — zeme, ko ar (Zv 63 XV 13 *), *bīdāmatslēga* (PLS 62 V 8), *dzeramnauda* (Zv 63 XI 14), *ganāmpulks* (PLS 63 V 6, VI 13, VIII 7, L 63 III 23, IX 4, B 63 IX 40, D 63 XVIII 3), *lasāmviela* (PLS 61 IV 20), *ožamspirts* (Zv 63 I 29), *rušināmaugs* (Dr 61 III 5, IV 16, DDr 61 III 3, IV 32 un citur, PLS 61 XII 2, K 62 IV 94, Zv 63 VIII 2), *rušināmkultūra* (Dr 61 XVII 18, XXIV 5, PLK 61 III 41, Zv 62 III 5, 63 VIII 3, IX 3), *sakāmvārds* (D 63 III 2), *stādāmmateriāls* (DDr 61 VI 8, XII 22).

Instrumentāla attieksme starp salikteņa komponentiem redzama vārdos *adāmadata* — adata, ar ko ada (Zv 61 II 31), *adāmmašina* (PLS 62 XII 11), *ceļamkrāns* (Zv 61 XVI 13, 63 XVI 30, XVIII 15, PLSk 61 XII 79, M 61 III 9, B 61 VIII 6, X 40, K 63 V 57), *dzēšamgumija* (L 61 IV 31, Zv 62 XXII 26), *ēdamkarote* (Zv 61 XVIII 32, XX 29 un citur, PLS 61 XII 20), *lecamaukla* (Zv 63 II 5), *plaujamriks* (Zv 62 XV 32), *rakstāmmašina* (Zv 61 XXI 17), *rakstāmlietas* (L 63 V 20), *rakstāmpiederumi* (K 61 VII 55), *rakstāmriks* (Zv 62 XXII 26), *rakstāmspalva* (D 63 IV 2), *sildāmierīce* (Zv 61 XX 21), *spraužam-*

* Aiz žurnāla nosaukuma šifras ar arābu cipariem apzīmēts žurnāla iznākšanas gads, ar romiešu cipariem — žurnāla numurs un ar pēdējiem arābu cipariem — lappuse. Mazais *v* pirms lappuses numura apzīmē attiecīgo vāku lappusi, *p* — attiecīgo pielikuma lappusi, bet *a*, *b*, *c*, *d* aiz lappuses numura apzīmē šai lappusei sekojošās nenumurētās lappuses, piem., žurnāla Zvaigzne vidū.

adata (K 63 III 60), *šaujamerocis* (L 63 VIII 21), *šaujamsriks* (K 62 VI 145, 63 IX 64).

Lokāla attieksme starp salikteņa komponentiem redzama vārdos *dzīvojamtelpa* — telpa, kur dzīvo (L 63 IX 5), *ēdamistaba* (Zv 61 XXIII 24, XXIV 11, 62 I 29, 63 XVII 28), *ēdamsniša* (PLS 63 I 23), *ēdamstūris* (PLS 61 IV 22, XI 24), *ēdamtelpa* (Zv 61 IX 14, 62 V 27 un citur, PLS 61 VI 1, L 61 X 12, B 61 V 8, PLSk 61 VI 49, VIII 61 un citur, K 61 XII 89, 96, M 61 I 46, II 36, Dr 61 I 7), *ēdamzāle* (Zv 61 V 22, XVIII 6 un citur, B 61 VI 4, K 62 XII 45), *guļamistaba* (Zv 61 XXI 1, XXIII 24 un citur), *guļamtelpa* (Zv 61 IV 14, XXIV 11, 62 V 27, L 61 IV 5, B 61 I 7, VII 11, XII 12, PLSk 61 II 47, IV 55 un citur, Dr 61 IV 3, VIII 24), *guļamvieta* (B 63 I 32, D 63 III 7), *kuļamklons* (L 62 IX 8), *kuļamvieta* (L 62 IX 8), *lasāmzāle* (K 61 IV 151, Zv 62 I 3, IV 2).

Lokāli instrumentāla attieksme starp salikteņa komponentiem redzamā vārdos *dzeramtrauks* — trauks, no kura dzer (PLS 62 II 15), *ēdamgalds* — galds, pie kura ēd (Zv 63 XVIII 3), *guļamlāva* (PLS 63 II 7), *guļammaiss* («salmiem piebāzti papīra guļammaisi» Zv 62 IV 29; «lien guļammaisos kādu brītiņu nosnausties.» Zv 62 IV 6; Zv 61 XV 26, PLSk 61 VIII 50, JGr 61 IV 31, V 61 VI 24, XI 7, K 62 V 8, VIII 47 un citur), *guļampiederumi* (Zv 63 XI 28), *guļamtikls* (D 62 VII 8), *rakstāmgalds* (Zv 61 XX 7, 62 III 14, 63 XI 15, XVIII 3), *rakstāmpapīrs* (D 62 X 13), *sēdamvieta* (D 61 XI 11, K 62 IV 11, IX 26), *sēžamvieta* (V 61 VI 10), *šaujamlūka* (Zv 63 II 16).

Temporāla attieksme starp salikteņa komponentiem redzama vārdā *ēdamreize* — reize, kad ēd (Zv 63 X 7).

Apskatīto 50 salikteņu pirmajā daļā ir ciešamās kārtas divdabji *adām-*, *aram-*, *bidām-*, *ceļam-*, *dzeram-*, *dzēšam-*, *dzīvojam-*, *ēdam-*, *ganām-*, *guļam-*, *kuļam-*, *lasām-*, *lecam-*, *ožam-*, *pļaujam-*, *rakstām-*, *rušinām-*, *sakām-*, *sēdam-*, *sēžam-*, *sildām-*, *spraužam-*, *stādām-*, *šaujam-*, pie tam produktīvākie ir divdabji *ēdam-*, *guļam-*, *lasām-*, *rakstām-*.

2.

Divreiz plašāk nekā iepriekšējā grupa ekscerpētajos žurnālos pārstāvēti saliktie lietvārdi ar darbības vārda celma formu pirmajā daļā. Arī tajos pamatattieksme starp abiem komponentiem ir atributīvā attieksme, un tos var sadalīt līdzīgās apakšgrupās kā iepriekš apskatītos salikteņus, bet vērojama arī

atšķirība. Varbūt nav īsti pareizi meklēt starp šī tipa saliktoņu sastāvdaļām attiecsmes, kas raksturīgas vārdkopas sastāvdaļām. Šoreiz tas tomēr darīts tādēļ, lai labāk varētu saliktoņus ar darbības vārda celma formu pirmajā daļā salīdzināt ar saliktoņiem ar ciešamās kārtas divdabi pirmajā daļā.

Objekta attiecsmē starp saliktoņa komponentiem redzama vārdos *bīddurvis* — durvis, ko bīda (Zv 61 XXII 6), *bīdmērs* (B 61 V 8, XI 33, PLSk 61 II 25), *gremdurbis* (ZT 61 VI 46), *pildspalva* (Zv 61 XX 17, 62 I 18, 63 II 3, V 15, L 61 IX 16), *raidluga* (Zv 61 III 19, 62 XVI 22, JGr 61 VIII 31, K 62 XI 157).

Lokāla attiecsmē starp saliktoņa komponentiem redzama vārdos *degpunkts* — punkts, kur deg (Zv 61 XV 10, XVIII 5 un citur, B 61 IX 11, PLK 61 V 51, K 62 I 143), *guļvieta* (L 63 I 6, B 63 I 10), *kuļklons* («Kuļklonos krājas labības kalni...» K 62 II 90; B 61 X 22, K 62 III 87), *kuļvieta* («dienā pāravadā uz kuļvietu.. 1000—1200 centneru.» K 62 II 77), *lidlauks* (Zv 63 X 29, XII 27, XVII 15, PLS 63 VII 13), *lidosta* (Zv 63 XI 17, XII 1, XV 15, B 63 I 38), *sēdvieta* (Zv 63 XV 25, XVI 28), *sējplatība* («graudaugu sējplatība» Dr 61 X 5; JGr 61 VIII 39, Dr 61 I 8, VII 2 un citur; DDr 61 XII 10, Zv 62 X 25), *skrejceļš* (Zv 61 IV 4, 62 III 16 un citur, L 61 IV 30, IX 28, ZT 61 V 41, K 63 III 27, 124), *slidceļš* (Zv 62 XVII 20), *stāvvieta* (Zv 61 XII 5, XIV 2 un citur), *šaujlauks* (Zv 63 XIII 15).

Lokāli instrumentāla attiecsmē starp saliktoņa komponentiem redzama vārdos *sēdmēbele* — mēbele, uz kuras sēž (Zv 61 VIII 17), *sēdpods* (D 61 VI 12), *sēdvanna* (V 61 VI 19), *sverglāze* (PLSk 61 VII 30), *šaujlūka* (Zv 61 XIV 7, XV 13, 62 X 13, 63 IV 5), *vārglāze* (PLSk 61 VI 25, VII 30, L 63 II 22).

Temporāla attiecsmē starp saliktoņa komponentiem redzama vārdā *stāvlaiks* — laiks, kad (mašīna) stāv (ZT 61 XI 41).

Turpretim instrumentālā attiecsmē starp saliktoņa komponentiem saliktajiem lietvārdiem ar darbības vārdā celma formu pirmajā daļā izpaužas vāji, dominē pamatattiecsmē — atributīvā attiecsmē. Daļā šo saliktoņu zināmu instrumentālo attiecsmi var saskatīt, taču lietvārds saliktoņa otrajā daļā vairāk izjūtams nevis kā līdzeklis ar darbības vārda celma formu izteiktās darbības veikšanai, bet kā pats darbības veicējs: *dzenrats* — rats, ar ko dzen, kas dzen, dzenošais rats (Zv 62 VIII 26), *dzenritenis* («traktora dzenritenis» Dr 61 XXI 22), *dzensiksna* (K 61 VII 8, ZT 61 III 4, Zv 62 VIII 26, 63 X 32, XVIII 6), *dzenskriemelis* (Dr 61 IX 23), *dzenskrūve* (Zv 61 II 4, 62 IV 12, 63 XI 25, PLS 61 IX 14, L 61 VIII 10, XII 19, B 61 III 38,

JGr 61 IV 19, K 61 XI 41, 62 IX 92 un citur, ZT 61 X 22, 33), *dzēšlapa* (L 61 IV 31, PLSk 61 II 67, D 61 XIX 7), *dzēšpapīrs* (D 62 XII 10), *kuškurvis* (PLSk 61 XII 62, Dr 61 III 5, XII 23, XXIV 21), *kušmašina* (Zv 61 III 6, XVII 10 un citur, PLS 63 IX 9, L 63 III 10, VIII 8), *kušmuca* (B 61 XI 29, PLSk 61 IV 52), *kušspole* (Dr 61 XII 23, XV 21, XVIII 22), *kušstieņi* (Dr 61 XXIV 21), *kuštrumulis* (PLSk 61 XII 62), *lejkaņa* (PLSk 61 VI 50, DDr 61 I 5, K 62 XII 56, 63 IV 98, Zv 63 XII 19), *lidaparāts* (ZT 61 II 40, L 63 IV 9, B 63 IV 9, VI 32), *lidmašina* (PLSk 61 XI 95, Zv 62 I 19, III 16 un citur, K 62 V 107), *lobmašina* (Zv 61 XXII 5), *lodalva* (L 63 III 32), *lodāmurs* (D 61 XVII 8, DDr 61 III 28, ZT 61 II 47, IX 35 un citur, PLS 61 VI 4, Zv 62 VI 8), *lodlampa* (PLSk 61 IV 62, 64, Dr 61 II 22, XIX 10, XXIV 21, DDr 61 IX 29, ZT 61 VII 45, XI 11, Zv 63 V 7), *lodveseris* (PLSk 61 V 33, Zv 63 III 2), *miecviela* (Zv 61 XVIII 32, XXIII 7, L 61 IX 1, PLSk 61 II 88, DDr 61 V 10), *pildmateriāls* (ZT 61 VIII 32), *pildviela* (ZT 61 II 22, VII 19 un citur, L 63 IV 7), *plauzmašina* (Zv 61 XIV 4, XVII 10 un citur, PLS 61 V 17, L 61 I 20), *raidstacija* (Zv 61 II 15, VIII 13, L 63 III 8), *saistmateriāls* (PLSk 61 II 84), *saistviela* (ZT 61 VII 19, IX 44, Zv 62 I 7, 63 IX 5), *sējaparāts* (Dr 61 I 23, IX 23), *sējmašina* (Zv 61 III 4, XIV 4 un citur, PLS 61 VI v2, Dr 61 I 23, IX 23), *sildaparāts* (ZT 61 III 39), *sildcaurule* (Zv 62 IV 18), *sildelements* (PLSk 61 XII 65, 68, DDr 61 V 30), *sildierīce* («Par to gādā speciālas sildierīces» Zv 63 I 27), *sildjauda* (ZT 61 VI 31), *sildķermenis* («centrālapkures sildķermeņi» PLS 61 XII 20; Zv 61 V 32, Dr 61 XVIII 24, DDr 61 VI 25, ZT 61 III 20), *sildmateriāls* («iepilda un izlīdzina lecektīs bioloģiskos sildmateriālus» DDr 61 IX 15; Dr 61 III 17, DDr 61 VI 10), *sildvirsmā* (Dr 61 XVIII 24, ZT 61 III 21), *skaldzāģis* («No šā ceha viņa pārgāja pie skaldzāģa.» PLS 61 III 12), *slīpmašina* (L 61 I 8b, PLSk 61 VIII 41, 43, 44), *slīpriņa* («asinot instrumentus uz slīpripas, obligāti jālieto aizsargacenes» PLSk 61 V 34; L 61 VI 31, PLSk XII 68, ZT 61 IV 36, VI 47, Zv 62 XII 7), *sūcvads* (Dr 61 V 22), *šķērmašina* (Zv 61 V 1), *šķirdēlis* (PLSk 61 IV 64, DDr 61 I 25, II 25 un citur), *šķirsiets* (DDr 61 III v2, VII 30), *šujmašina* (PLS 61 VII 21, K 63 I 89), *urbjmašina* (PLSk 61 V 32, L 63 V 17), *urbjturnis* (Zv 61 XV 16, L 63 V 17), *ziežeffa* (Dr 61 XVII 21), *ziežviela* (Dr 61 IV 20, V 22 un citur).

Šķiet, ka tikai par atributīvo, nevis par atributīvo un instrumentālo attieksmi jārunā tādos saliktenos kā *degakmens* — *akmens*, kas deg, degošais akmens (Zv 61 XV 10, 63 IX 5, ZT 61

I 7), *degaukla* (Zv 63 I 32), *degbumba* (B 61 VIII 13, 63 II 12), *deggāze* (L 61 XI 22, ZT 61 II 26, Zv 62 XVI 9), *deglode* (V 61 XII 23), *degmaisījums* (B 61 XI 35, JGr 61 XII 37), *degmateriāls* (K 61 IX 117, V 61 I 21), *degpudele* («Pievakarē mēs saņēmām rokas granātas un degpudeles.» K 62 X 63; Zv 62 XIII 15), *degviela* (PLK 61 II 88, Dr 61 III 3, Zv 62 IV 25, VII 5 un citur), *degvīns* (L 62 III 20 un citur), *dzeļmatiņš* (Zv 62 XIV 32), *kvēldiegs* (ZT 61 VIII 32, IX 47, Zv 62 I 14, XI 5, 63 III 30), *kvēllampa* (DDr 61 III 16, V 61 V 31), *kvēļspuldze* (Zv 61 XXIII 16, 63 V 4, L 61 III 32, VII 32, VIII 32, B 61 VII 31), *kvēļstrāva* (L 61 I 30), *lidmodelis* (L 63 VIII 26, B 63 I 34, III 36, IX 28), *liplente* («Klišejas te piekārtu ar liplenti.» L 61 VII 5), *lipviela* («Miglojot.. jāpievieno lipviela.» DDr 61 VI 14), *sēdstreiks* (Zv 61 XXIII 25), *skrejlapa* (Zv 61 XXIV 15, 62 VIII 7, 63 XVIII 11, PLK 61 II 45, IV 36, PLSk 61 VII 59, JGr 61 III 39), *skrejjuguns* (Zv 62 XVII 14), *slidgalds* (Dr 61 XII 21), *slidgrābeklis* (Zv 61 XVII 10, 62 XVIII 8, Dr 61 V 17, VIII 22 un citur), *slidgredzens* (Dr 61 II 22), *slidgultnis* (Dr 61 XIV 21, XVII 21, ZT 61 VIII 45), *slidkalniņš* (Zv 61 V 10, L 63 I 30), *slidkontakts* (PLSk 61 III 87), *slidlenta* (JGr 61 XI 46, ZT 61 IV 47, Zv 63 X 22), *slidlente* («slidentes tos (kokmateriālus) nogādā līdz attiecīgā sortimenta krautuvēm.» L 61 III 18), *slidvirisma* («slēpju slidvirisma» ZT 61 III 43), *smirdbumba* («revolucionārie studenti pielietoja pat t. s. «smirdbumbas»» Zv 62 XX 8), *sprāgstpakete* (Zv 63 XV 17), *sprāgstviela* (Zv 61 IV 30, XXIV 7, 62 VI 30, 63 XVII 14, 29, L 61 X 13, PLK 61 I 71, X 73, PLSk 61 X 95, D 61 II 14, ZT 61 I 34, IV 44 un citur, K 62 VII 99), *stāvvads* (Zv 63 XII 2), *zibspuldze* («Kamerai (fotoaparātam) var pievienot zibspuldzi un dažādas papildierīces.» ZT 61 VI 25; Zv 61 II 30, L 61 VII 32, VIII 32, B 61 XII 26, D 61 XII 9).

Instrumentālās attieksmes nav arī vārdos *skaldauglis* — *auglis*, kas skaldās (DDr 61 VII 12), *skaldprodukti* («stērķeles skaldprodukti» Zv 63 X 6; Zv 62 XVIII 6, V 61 III 3, VII 29), *šķeļprodukti* («tās (cietes) šķeļproduktus organisms izmanto pakāpeniski» PLS 61 XII 20; V 61 II 4), kur salikteņa pirmās daļas pamatā ir atgriezeniskais darbības vārds.

Tātad varam konstatēt, ka liela daļa salikto lietvārdu ar darbības vārda celma formu pirmajā daļā paliek ārpus tām nozīmju grupām, kas konstatējamas saliktajos lietvārdos ar divdabi pirmajā daļā.

Apskatīto 110 salikteņu pirmajā daļā ir darbības vārda celma formas *bid-*, *deg-*, *dzeļ-*, *dzen-*, *dzēš-*, *gremd-*, *guļ-*, *kuļ-*,

kvēl-, lej-, lid-, līp-, lob-, lod-, miec-, pild-, pļauj-, raid-, saist-, sēd-, sēj-, sild-, skald-, skrej-, slīd-, slīp-, smird-, sprāgst-, stāv-, sūc-, sver-, šauj-, šķeļ-, šķēr-, šķir-, šuj-, urbj-, vār-, zib-, ziež-, pie tam produktīvākās ir formas *deg-, dzen-, kuļ-, lid-, sēd-, sild-, slīd-*.

Salīdzinot aplūkotās salikteņu grupas — ar ciešamās kārtas divdabi un ar darbības vārda celma formu pirmajā daļā, — redzam, ka visumā katrā grupā ir citādas salikteņu pirmās daļas. Jauni salikteņi parasti tiek darināti pēc līdzīgas nozīmes vārdu parauga, un tā blakus vārdiem *ēdamgalds, ēdamistaba, ēdamkarote* radušies vārdi *ēdamniša, ēdamstūris, ēdamtelpa, ēdamzāle*, bet blakus vārdiem *kuļmašīna, kuļmuca* — vārdi *kuļkurvis, kuļspole* u. c. Tikai nedaudzām salikteņu pirmajām daļām vienā grupā ir līdzīgas pirmās daļas otrā grupā — *bidām-* un *bīd-*; *dzēšam-* un *dzēš-*; *guļam-* un *guļ-*; *kuļam-* un *kuļ-*; *pļaujam-* un *pļauj-*; *sēdam-*, *sēžam-* un *sēd-*; *sildām-* un *sild-*; *šaujam-* un *šauj-*. Parasti kāda noteikta salikteņa otrā daļa visur tiek lietota kopā ar vienu no iespējamām pirmajām daļām, piem., *bidāmatslēga*, bet *bīdmērs*; *dzēšamgumija*, bet *dzēšlapa*; *pļaujamriks*, bet *pļaujmašīna*. Dažreiz viena un tā pati salikteņa otrā daļa sastopama kopā ar abu minēto veidu pirmajām daļām. Tādā gadījumā attiecīgie salikteņi var būt ieguvuši atšķirīgu nozīmi, kā tas ir, piem., vārdos *guļamvieta* un *guļvieta*; *sēdamvieta*, *sēžamvieta* un *sēdvieta*. Taču ir arī tādi gadījumi, kad vienai un tai pašai salikteņa otrajai daļai tiek pievienotas abu minēto veidu pirmās daļas bez nozīmes atšķirības, kā tas redzams vārdos *kuļamklons, kuļamvieta* un *kuļklons, kuļvieta*; *sildāmierīce* un *sildierīce*; *šaujamlūka* un *šaujlūka*. Šī parādība vērojama jaunos vārdos, kas vēl nav valodā īsti nostabilizējušies.

Vēl jāatzīmē, ka sastopami tādi salikti lietvārdi, kuru pirmo daļu var uzskatīt gan par darbības vārda celma formu, gan par kādu citu bezgalotnes formu, piem., *guļbaļķis* («guļbaļķu māja» K 62 VI 69; K 63 II 51), *guļstrops* (Dr 61 XX 12, DDr 61 II 28, III v2 un citur), *peldbaseins* (PLS 63 VI 12, L 63 VII 29), *peldbikses* (Z 63 III 3, D 63 XVII 6), *peldcepure* (K 63 VII 52), *peldiestāde* (Zv 61 XVIII 7), *peldkostīms* (Zv 63 XVII 18), *peldplēve* (Dr 61 II v3), *peldsezona* (D 63 XIII 10), *peldspēja* (L 61 III 9, 19), *peldspura* (D 61 III 11, XXI v3, PLSk 61 I 89), *peldviesis* (D 63 XIII 11), *peldvieta* (L 62 II 27, VI 29), *segliste* (DDr 61 III 13), *segmateriāls* (Dr 61 V 6, XV 18, XVI 9, DDr 61 II 27, IV 19, XI 20, 22, PLSk 61 I 32), *segstikliņš* (PLSk 61 IV 63), *segvārds* (Zv 62 I 28, 63 VII 23, XVIII 27),

spiedforma (PLK 61 V 36, Dr 61 XIV 21), *spiedpoga* (Zv 61 XIII 15), *spiedveidne* (ZT 61 XII 16, Zv 62 XXII 6), *spiedveidnis* (PLK 61 IV 27), *stāvceplis* (ZT 61 V 15), *stāvlampa* (D 63 XIV 6), *stāvpuķstenis* (Zv 63 X 28), *stāvstrops* (PLSk 61 IV 65, DDr 61 II 28, IV 29 un citur), *vadlinija* («sīžeta vadlinija» K 63 VI 146; Zv 61 XIV 8, 62 IX 20, K 61 VI 109, XII 130, 62 II 111, ZT 61 X 23), *vadmotīvs* (Zv 61 XVIII 6, K 61 VI 130), *vadstienis* (ZT 61 XII 17), *vaduguns* («zibsnī ostas vadugunis» Zv 63 XII 2; Zv 61 III 19, IX v3 un citur, PLS 61 IX 2, L 61 XII 7, PLK 61 V 75, VI 4 un citur, PLSk 61 VIII 6, IX 15, XI 71, JGr 61 VII 15, K 61 X 90, 62 III 140 un citur, M 61 IV 28, Dr 61 XIII 19), *vadzvaigzne* (Zv 63 XIV 4, L 61 XII 2).

So salikteņu pirmajā daļā redzam formas *guļ-*, *peld-*, *seg-*, *spied-*, *stāv-*, *vad-*. Salikteņi ar *guļ-* un *stāv-* pirmajā daļā ir arī iepriekšējā grupā, bet šeit pirmajai daļai ir cita, stāvokļa nozīme — sal. vārdus *guļvieta* un *guļbaļķis*, *guļstrops*; *stāvlaiks*, *stāvvads*, *stāvvieta* un *stāvceplis*, *stāvlampa*, *stāvpuķstenis*, *stāvstrops*.

Zināmā mērā pēdējai grupai tuvi iepriekšējās grupas vārdi *guļvieta*, *sēdmēbele*, *sēdpods*, *sēdstreiks*, *sēdvanna*, *sēdvieta*, *urbjmašīna*, *urbjtornis*, bet, tā kā šiem vārdiem blakus sastopami salikteņi ar ciešamās kārtas divdabi pirmajā daļā (*guļamvieta*, *sēdamvieta*, *urbjammašīna*), tādos vārdos kā *guļvieta* pirmo daļu varam uzskatīt par darbības vārda celma formu.

Kaut arī salikteņi ar darbības vārda celma formu pirmajā daļā radušies citu valodu ietekmē, domājams, pēc tādu vācu vārdu kā *Sämaschine* — *sējmašīna*, *Füllfeder* — *pildspalva* un citu, kā arī tāda krievu vārda kā *лежка* — *lejkanna* parauga, mūsu dienās tie kļuvuši par latviešu valodas neatņemamu sastāvdaļu.

Šķiet, ka šo salikteņu nostiprināšanos valodā veicinājis tas, ka darbības vārda celma forma salikteņa pirmajā daļā bieži dod pietiekami daudz informācijas. Tādēļ, piem., valodas lietotāji izvēlējās formas *kuļmašīna*, *pildspalva*, nevis garākās formas *kuļammašīna*, *pildāmspalva*, kur *-am-*, *-ām-* vārda izpratnei neko būtisku klāt nedod.

3.

Ar iepriekš aplūkotajām grupām nozīmes ziņā saistās tādi salikti lietvārdi, kam pirmajā daļā ir daritātvārds ar *-ējs*, *-tājs*. Šajos salikteņos starp komponentiem ir atributīvas attieksmes. Šāda tipa salikteņiem ir termina raksturs. No ekscerpētajiem izdevumiem tie visvairāk sastopami žurnālos *Druva* un *Zinātne*

un Tehnika. Konstatēti šādi salikteni: *bridējputni* (Zv 62 XI 32), *cēlējspēks* («spārnu cēlējspēks» ZT 61 VIII 46), *dējējpīle* (Dr 61 XXI 9, XXII 12), *dējējšķirne* (Dr 61 XIV 13), *dējējvīsta* (PLS 61 II 2, X 17, PLK 61 II 30, IV 43, PLSk 61 IV 47, XI 74, D 61 VIII 8, Dr 61 I 3, VII 8 un citur, Zv 63 XV 12), *dzinēj-rats* (Dr 61 XVII 22), *dzinējritenis* (ZT 61 VII 47), *dzinējspēks* (Zv 62 XIII 5, XVII 5, 63 V 13), *dzinējsuns* (Zv 61 VIII 27, 62 V 14, Dr 61 XX 19), *griezējaparāts* (Dr 61 III 19, XVI 23 un citur, DDr 61 IX 12, ZT 61 I 31, VI 41), *griezējdaļa* («instrumenta griezējdaļa» JGr 61 VI 39), *griezējierice* (Dr 61 XVII 20, Zv 63 XI 5), *griezējinstrumentis* (PLK 61 IV 27, PLSk 61 VIII 43, JGr 61 VI 39, ZT 61 III 16, XI 11), *iesūcējcaurule* (Dr 61 IX 23), *kūlējaparāts* («kombaina kūlējaparāts» Dr 61 XXIV 21), *lēcējapele* (Zv 63 VI 18), *nesējaķete* (Zv 61 IV 2, VII 2 un citur, B 61 IV 3, VIII 40, IX 40, PLK 61 I 71, PLSk 61 IV v2, V v3, VI 86, ZT 61 III v2, V 3 un citur, K 62 VIII 84), *plēsējputni* (Zv 62 XI 32), *plūcējaparāts* (Dr 61 XXIV 20), *rausējtransportieris* («Kūti uzstādītais rausējtransportieris kūtsmēslus iekrauj tieši vagonetē» Dr 61 XXIII 23; Dr 61 XXIV 18), *satvērējmehānisms* (ZT 61 XI 35), *savācējspiede* («siena savācējspiede» Dr 61 X 21, XII 21 un citur; Dr 61 VIII 22, XI 23, XVII 13), *sedzējgrupa* («mazliet pieturu kolonu, jo nav sedzējgrupu.» Zv 63 V 13; Zv 63 XVII 16), *sējējaparāts* («Sējējaparātiem vajadzētu veidot mazākus kūļus un tos stingrāk sasiet.» Dr 61 XXIV 20), *spiedējcaurule* (Dr 61 IX 23), *spiedējsūknis* (ZT 61 VI 23, XI 11), *sūcējsaknes* (Dr 61 XIX 16), *sūcējtarpi* (JGr 61 IX p6), *sviedēj-rats* («kartupeļu racēja sviedējrats» PLSk 61 XII 61; Dr 61 XXI 21), *šāvējgurķis* (B 62 III 10), *šķirējtiesnesis* (Zv 61 II 24, XXIII 32), *tvērējceltnis* (PLK 61 XI 72), *tvērējiekrāvējs* (L 61 III 3, PLSk 61 VI 91), *tvērējierice* (ZT 61 II 9), *tvērējauss* (Zv 62 II 6), *vīlcējspēja* («traktora vīlcējspēja» ZT 61 VI 43), *vīlcējspēks* (PLK 61 III 60, PLSk 61 I 33, JGr 61 II 36, Dr 61 XVI 12, XXIII 11, DDr 61 III 6, ZT 61 V 41, Zv 62 IV 4, VII 18), *vīlcējstienis* (ZT 61 VI 41), *žņaudzējčūska* (B 61 VII 25, Dr 61 III 18, Zv 63 XVIII 30, K 63 III 81); *dziedātājputns* (Dr 61 I v3, XX v3, XXIV 24, DDr 61 X 8, Zv 62 I 3, K 63 VII 151), *kāpelētājaugs* (DDr 61 X 23), *kāpelētājroze* (DDr 61 XI 17), *klejotājnervs* (L 62 II 30), *korespondētājloceklis* (Zv 61 VII 28, XVIII 19 un citur, PLS 61 IV 4, ZT 61 II 12), *modinātāj-pulkstenis* (Zv 62 XXI 27), *rādītājpirksts* (PLS 61 IV 19, V 61 VII 21, Zv 63 XVI 28, K 63 II 38, III 56), *uzturētājbarība* («Bet govij, lai tā ražotu pienu, vajadzīga arī uzturētājbarība.» Zv 62 VIII 4; Dr 61 IV 8, XIII 7, XXI 13), *virzītājspēks* (PLK 61

VII 17), *ziditājdziņnieks* (Zv 63 XVIII 30). Mazliet citādas attieksmes starp komponentiem ir saliktieņos *rāvējslēdzējs* (B'61 I 40, Zv 62 XI 27, K 62 XI 69), *rāvējslēdzis* (L 63 V 31).

Saliktie lietvārdi ar darītāJVārdu pirmajā daļā latviešu valodā ir jauni, bet to skaits strauji aug.

Sajos vārdos redzam tādas pirmās daļas, kas veic līdzīgas funkcijas kā darbības vārdu celmu formas iepriekšējā saliktieņu grupā — *dzinējrats*, *dzinējritenis* un *dzenrats*, *dzenritenis*; *kūlējaparāts* un *kuļmašina*; *sūcējsaknes*, *sūcējtārpi* un *sūcvads*; *šķirējtiesnesis* un *šķirdēlis*, *šķirsiets*.

Tā kā apskatāmo salikto lietvārdu pirmā daļa ir darītāJVārds, mašīnas nosaukumā vārds *mašina* nav nepieciešams. Tā blakus saliktieņiem *kūlējaparāts*, *griezējaparāts*, *griezējierice*, *griezēj-instruments*, kas parasti apzīmē mašīnas daļu, visu mašīnu pēdējā laikā bieži apzīmē ar nesaliktu vārdu, piem., *kūlējs* (K 61 XI 64, Dr 61 V 21, XII 5, 20, ZT 61 I 31), vai ar vārdkopu, piem., «krūmu *griezējs*» (PLK 61 IV 49, PLSk 61 VI 91, Dr 61 IX v2, XIII 8 un citur), «skābbarības *griezējs*» (Dr 61 XV 16, XXII 20).

4.

Pēdējā laikā vēršas plašumā vēl viena saliktieņu grupa — saliktie lietvārdi ar **nenoteiksmi pirmajā daļā** un deverbālu lietvārdu otrajā daļā. Ekscerpētajā literatūrā konstatēti šādi saliktieņi: *dzīvotalkas* (JGr 61 VII 24), *zinātalkas* (Zv 61 V 16, K 16 V 23), *darītgriba* (L 62 X 4), *dejotgriba* (Zv 61 XV 16), *dzīvotgriba* (PLSk 61 V 19, JGr 61 IV 5, 6, XI 29, Zv 63 II 18, IX 28, X 17), *ēstgriba* (D 61 XI 3, V 61 VII 30, Zv 62 XVII 32, XXI 19, 63 XVIII 5), *gulētiešana* (Zv 61 VII 29, 62 XV 28), *lasītkāre* («Lasītkāre... viņai liela jo liela no mazām dienām» JGr 61 I 13), *plosītkāre* (K 62 IV 36), *redzētkāre* (K 63 III 125), *zinātkāre* (Zv 61 XV 10, 62 I 15, VII 13, PLK 61 III 69, PLSk 61 XII 81, M 61 I 10, 53, V 61 VI 8, VIII 3), *karotmāka* (K 62 IV 57), *lasītnepratējs* (Zv 61 VI 3, L 63 VI 30), *lasītpratējs* (L 63 VI 30), *peldētnepratējs* («ko darīt, lai starp skolu absolventiem nebūtu peldētnepratēju...» L 61 VI 31; V 61 VII 22), *peldētpratējs* (V 61 VII 22), *rakstītnepratējs* (K 62 I 44), *rakstītpratējs* (D 63 XVIII 12), *lasītprasme* (K 61 IX 111), *peldētprasme* («teicama peldētprasme» JGr 61 IV 33), *dzīvotprieks* («dzīvotprieka pilns» PLK 61 VII 55; K 61 XI 100, 62 III 32, XI 108, Dr 61 IX 14, V 61 VI 26), *dzīvotslāpes* (K 61 III 144), *celtspēja* (Zv 61 XV 16, XVII 8 un citur, PLK 61 VII 25, Dr 61 II 24, ZT 61 V 4, V 61 II 30, IV 13, VI 25, Zv 62 II 17, 63 IV 17

V 1 un citur, PLK 61 II 11, Dr 61 IV 13, XIV 18 un citur, DDr 61 I 15, III 7 un citur, ZT 61 III 8, IV 14), *dziivotspēja* (PLK 61 V 20, VI 69, X 30, PLSk 61 IV 64, V 3, JGr 61 I 48, K 61 XI 104, 63 II 120, M 61 IV 25, Dr 61 I 9, XIX 10, DDr 61 II 24, ZT 61 V 4, V 61 II 30, IV 13, VI 25, Zv 62 II 17, 63 IV 17 un citur), *pirktspēja* («iedzīvotāju pirktspēja» Zv 61 III 1; Zv 63 II 25, PLS 61 II 1, L 61 I 29, PLK 61 I 18, 72, VIII 45, D 61 I 13), *ražotspēja* («visu nozaru ražotspēja» PLS 61 II 1; PLK 61 I 12, IV 28 un citur, JGr 61 XI 45, Dr 61 XIV 9, XVIII 20, XXIV 22), *vadītspēja* («elektrības vadītspēja» Zv 61 VI 4, 63 II 14, ZT 61 I 19, IV 18; «siltuma vadītspēja» ZT 61 V 31, VI 38), *vilktspēja* («Tie (zirgi) sacentīsies maksimālajā vilktspējā.» Dr 61 XXII 18), *celtspēks* («lidmašīnas spārna celtspēks» PLSk 61 XI 95).

Šī tipa salikteņiem pirmajā daļā visbiežāk sastopams vārds *dzīvot*, otrajā daļā — vārdi *kāre* un *spēja*. Daži šī tipa salikteņi nozīmes ziņā saistās ar saliktajiem lietvārdiem ar darītālvārdu pirmajā daļā — *celtspēja*, *celtspēks* un *cēlējspēks*; *vilktspēja* un *vīlcējspēja*, *vīlcējspēks*.

Arī saliktie lietvārdi ar nenoteiksmi pirmajā daļā izcīnījuši vietu latviešu valodā.

II

Par saliktajiem īpašības vārdiem ar lietvārda ģenitīvu pirmajā daļā A. Jankevica rediģētajā Latviešu valodas gramatikā VIII—XI klasei teikts: «Ja salikteņa otrajā daļā ir īpašības vārds, tad pirmajā daļā var būt .. lietvārds, piem.: *debeszils*, *purpursarkans*, *sniegbalts*, *spirālveidīgs*, *ugunsdrošs*..» (I d. 58. lpp.). Saliktie īpašības vārdi ar lietvārda ģenitīvu pirmajā daļā atzīti arī Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā, kaut gan uzsvērts, ka tie radušies citu valodu ietekmē (I d. 304., 306. lpp. un citur).

Turpretim grāmatā Latviešu valodas mācība, Palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem, 36. lpp. teikts: «Lietojami tikai nedaudzi tādi salikteņi, kam pirmajā daļā ir lietvārds un otrajā daļā īpašības vārds, piemēram, *debeszils*, *sniegbalts*, *ķiršsarkans*, *kastaņbrūns*, *rožsārts*. Minētie salikteņi, kaut gan tie darināti vācu valodas ietekmē, ļoti ieviesušies mūsu valodā. Jaunu salikteņu darināšana pēc šāda parauga nav vēlama.» Tātad šeit saliktie īpašības vārdi ar ģenitīvu pirmajā daļā novērtēti negatīvi.

1.

Vispirms apskatīsim saliktos īpašības vārdus ar lietvārda ģenitīvu pirmajā daļā un īpašības vārdu otrajā daļā. Šos salikteņus Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika daļa latviskas cilmes salikteņos un citu valodu ietekmē radušos salikteņos.

Latviskas cilmes saliktajiem īpašības vārdiem otrajā daļā ir *-kārīgs*, *-kārs* un *-pīlns*.

Salikteņu ar *-kārīgs* un *-kārs* ekscerpētajos žurnālos konstatēts samērā maz: *asīnskārīgs* (L 63 III 22), *asīnskārs* (JGr 61 IV 40, Zv 63 XIV 17, L 63 V 16, B 63 II 31, VIII 17), *baudkārs* (Zv 63 XV 31), *godkārīgs* (Zv 63 XIV 5, XV 31), *godkārs* (K 61 I 132, 62 VI 134), *mantkārīgs* (L 63 IV 25, D 63 II 6), *mantkārs* (K 61 IX 117), *slavaskārs* (D 62 I 14, IX 3), *varaskārs* (Zv 63 X 29, XVIII 8), *ziņkārīgs* (Zv 63 XV 30, XVI 14, PLS 63 VIII 16, L 63 III 7, V 5 un citur, B 63 II 9, III 31, D 63 IV 13, XII v3), *ziņkārs* (Zv 61 X 25, K 62 III 75, V 91, 63 IX 21, L 63 I 18, IV v2, IX 16, B 63 I 5, VI 10). Vārdi ar *-kārīgs* un ar *-kārs* lietoti apmēram vienādā skaitā.

Bagātāk ekscerpētajos žurnālos, sevišķi Karogā un Zvaigznē, pārstāvēti saliktie īpašības vārdi ar *-pīlns*: *baiļpīlns* («Iestājas baiļpīlns klusums.» Zv 61 VIII 25; B 61 III 12), *bēdpīlns* (PLK 61 III 22), *dompīlns* («dompīlna seja» Zv 63 VII 6, XVI 17; K 62 IV 42, 49, 63 IX 101), *gaidpīlns* («gaidpīlns satraukums» PLS 61 VI 14), *gaviļpīlns* (B 61 I 9), *godpīlns* («godpīlns uzdevums» PLK 61 III 7, VI 11 un citur, JGr 61 XI 6, DDr 61 X 2, ZT 61 VII 13, VIII 8, X 4; «iegūt godpīlno nosaukumu» B 61 II 8; Zv 61 III 9, X v3 un citur, L 61 I 19, VIII 1, B 61 XII 9, PLK 61 I 43, V 40 un citur, PLSk 61 I 47, VII 48, K 61 VI 109, XII 4 un citur, M 61 I 4, III 3, D 61 XIV 3, V 61 III 25), *graudpīlns* («graudpīlnas vārpas» K 63 IX 4), *ilgpīlns* (K 61 VII 52), *kaunpīlns* («kaunpīlna sakāve» L 61 VI 15, PLK 61 VIII 8; «kaunpīlna izgāšanās» Zv 62 XIII 30; PLK 61 VI 67, X 13, XI 6, K 61 III 76, VI 83, XI 124, V 61 VIII 10), *mierpīlns* («Mīlēja .. vērot krāšņos un mierpīlnos stepes saulrietus.» M 61 II 32), *mokpīlns* («Viņš mokpīlņu skatienu pavērās Edītē.» Zv 61 V 19; PLK 61 III 23, JGr 61 VI 12, 20, Zv 62 XII 3, XVI 16), *naidpīlns* (L 61 III 17, K 61 VII 29), *nemierpīlns* («nemierpīlns meklētājs» K 63 III 132; Zv 61 II 14, XI 17 un citur, K 61 III 85, VI 5 un citur, M 61 II 28), *priekpīlns* («priekpīlna dzīve» Zv 61 VI 26; «priekpīlnas cerības» PLK 61 V 49; Zv 61 XIV 10, 63 XIII 7, PLK 61 X 59, JGr 61 VI 11,

K 62 IV 31, 63 II 69), *raižpilns* (Zv 62 X 30), *spēkpilns* («spēkpilna audze» Zv 61 XIV 16b; K 61 III 145, IV 140 un citur, M 61 I 35, II 29, D 61 III 9), *ziedpilns* («ziedpilnajos zaros» L 61 IV 32), *ziedupilns* («ziedupilns zars» Zv 63 XVI 16).

Blakus saliktajiem īpašības vārdiem ar *-kārīgs*, *-kārs* sastopami saliktie lietvārdi ar *-kārība*, *-kāre*: *asinskāre* (PLS 62 III 6), *asinskārība* (K 61 XI 130), *baudkāre* (L 63 VII 9, D 63 XIV 13), *godkāre* (Zv 63 XIV 6, XV 28, L 63 III 8), *godkārība* (D 62 V 12), *mantkāre* (JGr 61 VI 5, K 62 VIII 144, XI 137 un citur), *mantkārība* (D 63 IV 4, XII 4), *varaskāre* (M 61 II 52, K 63 I 148, VI 146, VII 29), *ziņkāre* (Zv 63 XVIII 26, PLS 63 VII 11, L 63 III 26, V 12, VIII 19, B 63 I 6, II 36, IV 26), *ziņkārība* (Zv 63 V 13, L 63 III 3, VII 9, B 63 VI 30, VIII 27, K 63 III 62, D 63 XII 12).

Ļoti bagātīgi ekscerpētajos žurnālos pārstāvēti tā sauktie citu valodu ietekmē radušies saliktie īpašības vārdi, tādēļ tos analizēsim pa grupām.

Vispirms apskatīsim saliktos krāsu apzīmējumus, grupējot tos pēc krāsām alfabēta kārtībā: *linbalts* («linbalti mati» PLS 62 X 11), *marmorbalts* («marmorbalta pils» M 61 IV 15), *pienbalts* («pienbalti lampu kupoli» Zv 63 V 5; D 63 XIV 9), *sniegbalts* («sniegbalts galdauts» Zv 61 XV 9, XXIV 11; «sniegbalts virsvalks» Zv 63 XI 20; L 61 III 19, B 61 II 10, IX 18, M 61 IV 33, Dr 61 IV 4, VII 15, XXI 3, DDr 61 X 18, ZT 61 VII 33, VIII 16, 39, V 61 VIII 20, XII 12), *sudrabbalts* («Viņas sudrabbaltie mati bija pilni sīku ūdens zilišu.» K 63 I 88; Dr 61 XI 24, XV 9, Zv 62 XIII 4), *kafijbrūns* («kafijbrūns svīteris» Zv 63 XVI 32; Zv 63 XVIII 6), *kaparbrūns* («Pretī smiedamās nāk kaparbrūnas meitenes» Zv 63 XIII 13), *kastaņbrūns* («kastaņbrūni mati» PLS 61 IX 15; «kastaņbrūnas acis» Zv 61 VII 27; Zv 61 II 27, 62 XX 19 un citur, K 63 II 54), *ķiršbrūns* («ķiršbrūna berete» K 62 III 24; «ķiršbrūnas mēbeles» Zv 63 XVII 28), *citrondzeltens* («citrondzeltens auglis» Zv 61 XX 13, PLS 61 IX 24; Dr 61 XIX 18, DDr 61 X 5, XII 19, Zv 62 VII-32, K 63 IX 10), *dzintardzeltens* («krūmi ar .. dzintardzeltenām .. ogām» Zv 62 XII 20; «dzintardzeltēna medus lāse» Zv 63 XIII 28; Zv 61 XVI 27, PLS 61 IX 24, DDr 61 III 15), *krējumdzeltens* (L 62 II 15), *krēmdzeltens* (DDr 61 IX 22), *okerdzeltens* («Cepurīte (lāčpurņiem) ir okerdzeltēnā vai gaišbrūnā krāsā» Zv 62 IX 32), *olīvdzeltens* («Ķīris .. dēj 2—3 netīri zaļģanas, olīvdzelteniem vai brūniem plankumiem izgreznotas .. olas.» Zv 62 XI 32), *zeltdzeltens* («zied visu vasaru ar zeltdzelteniem ziediem.» Dr 61 X v3; DDr 61 V 22, IX 22, K 63 I 52, VI 30),

ogļmelns («ogļmelnas uzacis» L 61 I 8a; K 62 II 108, 63 VII 104), *piķmelns* («piķmelns naidis» K 62 X 147), *apelsinoranžs* (Dr 61 XIX 18), *sidrabpelēks* («(cielavai) muguriņa, pleci un sāni sidrabpēlēki» DDr 61 X 8), *sudrabpelēks* («sudrabpēlēka kaklasaite» Zv 61 VII v3; «sudrabpēlēkas lapas» PLSk 61 II 33; PLS 61 III 23, L 61 XI 16a, PLSk 61 VIII 63, K 61 X 44, 62 VII 56, VIII 44, DDr 61 III 20, V 61 V 23, Zv 63 VII 16), *tēraudpelēks* («Tēraudpēlēki viņu milži.. nikni drāzās pret krastu.» PLS 61 III 11; «Tēraudpēlēku krāsu iegūst, sajaucot baltu un melnu krāsu.» B 61 III 39; Zv 61 V 10, XVII 29, B 61 VII 28, PLK 61 III 76), *asinssarkans* («asinssarkans zieds» DDr 61 VI 22; «asinssarkans vīns» K 62 IX 23; K 61 III 150, 62 VII 22, 63 II 50, V 61 IV 6, Zv 62 VI 30), *aveņsarkans* («No rīta tas (aleksandrīts) ir zaļš, vakarā — aveņsarkans.» Zv 62 VII 30; JGr 61 I 40), *karmīnsarkans* («zieds karmīnsarkans» DDr 61 VI 22; Zv 61 XXII 32, PLSk 61 II 34, Dr 61 VII 14, DDr 61 III 10, 22, 23, V 61 V 30, K 63 IX 16), *ķieģēlsarkans* («ķieģēlsarkana seja» Zv 62 VII 16; Zv 61 XIX 15, PLS 61 IV 23, DDr 61 XII 20), *ķiršsarkans* (Zv 61 XX 13, JGr 61 I 40, Dr 61 XII 5), *purpursarkans* (Zv 61 XV 17, 63 XI 25, L 61 VII 30, B 61 VII 25, M 61 IV 30, Dr 61 XIV 18, DDr 61 III 23, VI 19 un citur, V 61 II 12), *rožsarkans* (DDr 61 III 22), *rubīnsarkans* (K 63 VIII 7, L 63 IV 23), *šarlaksarkans* («šarlaksarkans zieds» DDr 61 VI 22; DDr 61 I 24, III 24, IX 22), *ugunssarkans* («ziedi spilgti ugunssarkani» DDr 61 I 24; «Pāris skuķiem atkal tas ugunssarkanais samts.» D 61 V 11; PLSk 61 II 32), *zeltsarkans* («zeltsarkanās lapas» K 63 VI 35), *asinssārts* («Asinssārtas deg debesis...» K 62 XI 18; Zv 61 XV 13, 62 XXIV 18, K 62 VI 116, ZT 61 X 35), *kaparsārts* («kaparsārti stumbri» Zv 61 XXII 5), *ķieģēlsārts* (PLSk 61 VII 55, B 63 VI 25), *magonsārts* (K 61 VII 80), *purpursārts* («purpursārti ziedi» PLSk 61 II 33; DDr 61 III 23, ZT 61 XI 32, K 63 VIII 132, 148), *rožsārts* («rožsārti ziediņi» Zv 62 XV 5; «rožsārti āboli» K 63 I 64), *rubīnsārts* («rubīnsārta gaisma» M 61 IV 15), *ugunssārts* («garām ugunssārtam salviju laukam» Zv 61 XX 13; «ugunssārtiem burtiem» PLS 61 V 1; PLSk 61 II 35, K 62 V 75, 63 II 82), *olīvzaļš* (V 61 IX 31), *smaragdzaļš* («pa smaragdzaļajām ganībām» Zv 61 XXIII 31; «sārtajām un smaragdzaļajām ugunīm» PLS 61 II 15; B 61 VII 30, IX 13, K 61 XII 97), *sudrabzaļš* (K 62 VIII 63, IX 34), *dzintarzeltains* («dzintarzeltains degvīns» K 63 V 121), *baložzils* (Zv 62 XVI 14), *cerīnzils* («cerīnzili novakari» K 63 IX 6), *debeszils* (Zv 61 XX 14, 63 XVII 26, B 61 XI 39, K 63 VII 79), *elektrozils* («elek-

trozila dzija» Zv 61 X 31), *kobaltzīls* («grīda spilgti kobaltzila» M 61 II 36), *lavandzīls* («lavandzili ziedi» DDr 61 X 22), *tēraudzīls* («ogu ķekari kvēli sarka pret jūras tēraudzilo vai-rogu» K 62 I 9; DDr 61 VI 20, K 62 VIII 25, 63 I 99, IX 26), *tirkizzīls* («tirkizzilie ūdeņi» Zv 63 XII 19).

Kā redzams, šie daļas valodnieku neatzītie saliktie krāsu apzīmējumi dod iespēju izteikt ļoti dažādas nianse, piem., sarkanajai krāsai to ir vairāk par desmit. Šeit redzami vārdi pie tam ir tikai daļa no valodā lietotajiem šā tipa vārdiem. Saliktos krāsu apzīmējumus plaši lieto zinātnē, mākslā un ikdienas dzīvē, tādēļ būtu laiks beigt to apkarošanu. No ekscerpētajiem žurnāliem visvairāk šo krāsu apzīmējumu konstatēts žurnālā Dārzs un Drava, kur runāts par augiem, kā arī žurnālos Zvaigzne un Karogs — galvenokārt daiļdarbu valodā.

Kā rāda piemēri, saliktais krāsu apzīmējums teikumā parasti ir apzīmētājs, bet tas var būt arī izteicējs vai izteicēja daļa — sk. piemērus pie vārdiem *sidrabpelēks*, *aveņsarkans*, *uguns-sarkans*, *asinssārts*, *kobaltzīls*.

Saliktajos krāsu apzīmējumos starp abiem komponentiem ir salīdzinājuma attiecības. Salikteņa pirmā daļa nosauc priekšmetu, kam piemīt salikteņa otrajā daļā nosauktās pamatkrāsas nianse. Visvairāk niānsu apzīmējumu ekscerpētajos žurnālos ir sarkanajai krāsai, tad seko zilā un dzeltenā krāsa. Minēto salikto krāsu apzīmējumu pirmajā daļā konstatētas formas *apelsīn-*, *asins-*, *aveņ-*, *balož-*, *ceriņ-*, *citron-*, *debes-*, *dzintar-*, *elektro-*, *kafij-*, *kapar-*, *karmīn-*, *kastaņ-*, *kobalt-*, *krējum-*, *krēm-*, *ķieģeļ-*, *ķirš-*, *lavand-*, *lin-*, *magoņ-*, *marmor-*, *ogļ-*, *oker-*, *oliv-*, *pien-*, *piķ-*, *purpur-*, *rož-*, *rubin-*, *sidrab-*, *smaragd-*, *snieg-*, *sudrab-*, *šarlak-*, *tēraud-*, *tirkiz-*, *uguns-*, *zelt-*. Dažas salikto krāsu apzīmējumu pirmās daļas pēc vajadzības saistāmas ar divām vai pat vairākām savā starpā tuvām krāsām: *asinssarkans* un *asinssārts*; *dzintardzeltens* un *dzintarzeltains*; *kaparbrūns* un *kaparsārts*; *ķieģeļsarkans* un *ķieģeļsārts*; *ķiršbrūns* un *ķiršsarkans*; *olivdzeltens* un *olīvozaļš*; *purpursarkans* un *purpursārts*; *rožsarkans* un *rožsārts*; *rubīnsarkans* un *rubīnsārts*; *sudrabbalts*, *sudrabpelēks* un *sudrabzaļš*; *tēraudpelēks* un *tēraudzīls*; *ugunssarkans* un *ugunssārts*; *zeldzeltens* un *zeltsarkans*.

Mazliet atvirzoties sāņus, jāatzīmē, ka ekscerpētajos žurnālos konstatēti arī nedaudzi cita veida krāsu apzīmējumi, kuru pirmā daļa nosauc priekšmetu, kam piemīt attiecīgā krāsas nianse, bet otrajā daļā ir ģenitīva forma *krāsas-*: *aveņkrāsas-* (B 62 I 32), *ceriņkrāsas-* (B 61 II 21 un citur), *kafijkrāsas-* (Dr 61 XIX 18), *karmīnkrāsas-* (karmīnkrāsas augļi» V 61 IV 7),

kastaņkrāsas- (B 63 IV 16), *krējumkrāsas-* («krējumkrāsas aizkars» K 63 I 113), *krēmkrāsas-* («krēmkrāsas zieds» DDr 61 VI 22, X 18), *ķieģeļkrāsas-* («ķieģeļkrāsas jaciņa» Zv 63 VIII v3), *ķirškrāsas-* (L 62 VI 9, D 62 III 7), *oliņkrāsas-* («oliņkrāsas apģērbs» B 61 I 5; «oliņkrāsas cepurīte (sēnei)» Zv 62 IX 32), *purpurkrāsas-* («purpurkrāsas ziedi» DDr 61 III 24; B 61 VI 28), *smaragdkrāsas-* («var saskatīt.. smaragdkrāsas jumolus un smailes.» Zv 62 VII 14), *tēraudkrāsas-* («Nemierīgā tēraudkrāsas straume traucas uz okeānu.» Zv 62 VIII 14). Šī tipa krāsu apzīmējumi nav tik precīzi un reizē tēlaini kā iepriekš apskatītie. To redzam, salīdzinot nozīmes ziņā saistītus vārdus, kā *aveņkrāsas-* un *aveņsarkans*; *ceriņkrāsas-* un *ceriņzils*; *kafijkrāsas-* un *kafijbrūns*; *karmīnkrāsas-* un *karmīnsarkans*; *kastaņkrāsas-* un *kastaņbrūns*; *krēmkrāsas-* un *krēmdzeltens*; *ķieģeļkrāsas-* un *ķieģeļsarkans*, *ķieģeļsārts*; *ķirškrāsas-* un *ķiršbrūns*, *ķiršsarkans*; *oliņkrāsas-* un *oliņdzeltens*, *oliņzaļš*; *purpurkrāsas-* un *purpursarkans*, *purpursārts*; *smaragdkrāsas-* un *smaragdzaļš*; *tēraudkrāsas-* un *tēraudpelēks*, *tēraudzils*. Tādēļ, ja gribam panākt lielāku emocionalitāti, priekšroka dodama saliktheņiem *aveņsarkans*, *ceriņzils* utt.

Salīdzinājuma attieksmes starp saliktheņa komponentiem ir ne tikai krāsu apzīmējumos, bet arī grupā dažādu citu īpašību apzīmējumu, kas radušies vācu vālodas ietekmē: *ledusauksts* («ledusauksts ūdens» Zv 61 VIII 23; PLS 61 II 15), *platīnblonds* (D 61 V 11, Zv 62 XI 18), *akmensciets* («Man šie akmenscietie zirņi ir līdz kaklam» K 62 VII 42), *granitciets* (Zv 61 VII 20, PLK 61 I 3, JGr 61 IX 1), *tēraudciets* («tēraudcietais bazalts» Zv 63 XI 19; «tēraudcietā griba» PLS 61 V 2; L 61 II 30, IV 30 un citur, PLSk 61 IV 31, JGr 61 VII 20, K 62 VII 44, XII 127, Zv 63 VII 14), *pērkondimdīgs* («Kaktā aplusa pērkondimdīgie domino blikšķi.» Zv 62 XI 27), *dzintardzidr* («koki asiņoja dzintardzidrām sveķu lāsēm» B 61 III 12), *kristāldzidr* (L 61 III 27, VII 20, D 61 X 2, Dr 61 VII 16, Zv 63 XII 19, K 63 III 53, VI 141), *spoguļgluds* («spoguļgludajās kupeju sienās» Zv 61 XXII 5; Zv 61 XII 13, 62 I 19, 63 VII 8, L 61 I 29, M 61 IV 15), *zīdmiksts* («zīdmiksti mati» K 63 II 64), *cukursalds* («iegūtais ekstrakts ir cukursalds.» Zv 62 I 2), *medussalds* («medussalda smarža» K 62 VIII 58; «spriest nevis pēc viņu medussaldajām runām, bet gan darbiem» L 61 VI 15), *dimantskaidrs* («dimantskaidra upīte» Zv 61 VII 4), *kristālskaidrs* (JGr 61 IV 1, Zv 62 III 6, PLS 63 I 13, K 63 VI 132, D 63 IV 3), *spoguļspožs* (L 63 VI 17), *tēraudstiprs* («tēraudstipra griba» JGr 61 IV 1; B 63 III 12), *kristāltirs* («kristāltirs ūdens» K 62 VII 43; «kristāltira

personība» K 63 I 146; Zv 61 II 16, 62 XVII 5, PLK 61 VII 53, K 61 X 153, 63 II 137). Kā redzams, iecienīti ir salīdzinājumi ar *kristāl-* — *kristāldzīdrs, kristālskaidrs, kristāltirs* un ar *tēraud-* — *tēraudciets, tēraudstiprs*. Šīs grupas salikteni visvairāk konstatēti žurnālos Zvaigzne, Liesma un Karogs. Arī šie salikteni jau nostiprinājušies latviešu valodā.

Daļai salikto īpašības vārdu ar lietvārdu pirmajā daļā starp komponentiem salīdzinājuma attieksmju nav. Šajā grupā ietilpst ļoti dažāda rakstura vārdi, kas radušies gan vācu, gan krievu valodas ietekmē: *dzīvespriecīgs* («dzīvespriecīgi zēni un meitenes» Zv 63 XII 22; «Skan dzīvespriecīgs maršs» Zv 62 XVIII 5; Zv 61 VIII 10, X 6 un citur, B 61 III 12, 31, XII 3, PLK 61 VIII 54, M 61 I 40, II 36, D 61 XIII 3, Dr 61 X 19, ZT 61 X 29, V 61 I 22, IV 2 un citur, K 63 II 41, VIII 101 un citur), *dzīvesgudrs* (Zv 61 VI 17), *darbaspējīgs* («darbaspējīgs cilvēks» L 61 VIII 6; L 61 I 27, V 61 XI 4), *darbietilpīgs* («Strauji tiek mehānizēti darbietilpīgie procesi lopkopībā.» PLK 61 IV 16; «cukurbietes ir ļoti darbietilpīga kultūra» Zv 62 IV 9; Zv 62 XIII 16, 63 XII 5, PLSk 61 VI 5, L 61 XII 6, PLK 61 I 47, II 47 un citur, PLSk 61 X 18, XI 73, JGr 61 I 2, X 45, M 61 IV 33, Dr 61 I 10, VI 4 un citur, DDr 61 IX 5, 14, ZT 61 IV 10), *ūdenscaurlaidīgs* («ūdenscaurlaidīga augsne» DDr 61 III 19; DDr 61 II 18), *ūdensdrošs* («ūdensdroša līme» Zv 61 I 17; D 61 XXIII 12, DDr 61 X 29, ZT 61 II 29, VI 46 un citur), *ugunsdrošs* («ugunsdroši ķieģeļi» Zv 62 XIV 13; «ugunsdrošas ēkas» PLSk 61 II 84; Zv 61 XIX 25, 62 XIII 32 un citur, Z 61 IX 10, M 61 III 41, D 61 XVI 3, ZT 61 IX 12, K 63 VII 143), *ugunsnedrošs* (K 63 IV 121), *aukstumizturīgs* («Veidojas jaunas, aukstumizturīgas tomātu šķirnes.» Dr 61 XII 18; PLSk 61 III 13), *ēnizturīgs* (DDr 61 III 20), *karstumizturīgs* («karstumizturīgs stikls» Zv 61 XVIII 20; PLSk 61 XII 65, JGr 61 IX 29, Dr 61 XIV 21, ZT 61 II 10, V 45, Zv 62 VII 30, 63 VIII 19), *mitrumizturīgs* (B 62 IV 36), *nodilumizturīgs* (ZT 61 III 45), *sālsizturīgs* (L 62 VII 11), *sausumizturīgs* («sausumizturīgs augs» Zv 61 XV 32; DDr 61 V 13), *siltumizturīgs* (ZT 61 V 33), *ūdensizturīgs* («ūdensizturīga līme» ZT 61 VI 46, Zv 63 IX 6; DDr 61 IV 30, V 61 XI 32, Zv 62 I 5), *ugunsizturīgs* (ZT 61 IX 13, D 63 II 2), *vēžizturīgs* («vēžizturīgas kartupeļu šķirnes» Dr 61 I 9, VIII 11; D 63 XV 3), *siltumprasīgs* («Krūmu pupiņas ir siltumprasīga kultūra» DDr 61 II 11; PLSk 61 III 14, Dr 61 XVII 24, XIX 4, DDr 61 III 11, IV 8), *sirdsskaidrs* («Pasaule nesastāv tikai no godīgajiem, sirdsskaidrajiem, lai gan tie ir tautas sāls un nākotnes ķīla.» K 61 XII 137; Zv 63 XVIII 26, B 63 III 29),

sirdsšķists (PLSk 61 VIII 94, PLS 63 III 1, K 63 IV 107), *diloņslims* («diloņslima meitene» JGr 61 XII 19), *sirdsslims* («sirdsslims cilvēks» Dr 61 XVIII 15), *vīrusslims* («vīrusslimi augi» DDr 61 VI 4), *pasaulslavens* (Zv 63 XI 17, XV 21, PLS 63 IX 6, L 63 III 32, B 63 IX 25), *pasaulvēsturisks* (L 63 VIII 12).

Īpašu grupu veido saliktie īpašības vārdi ar *-skābs* otrajā daļā, kas radušies blakus skābju apzīmējumiem: *etiķskābs* («etiķskābā rūgšana» V 61 VIII 5; «etiķskābais mālūdēns» V 61 XI 31; Dr 61 V 6, V 61 V 8, Zv 62 XVIII 19), *fosforskābs* («fosforskābais kālijs» Dr 61 XXIV v3; Zv 63 X 6), *ogļskābs* («ogļskābā gāze» PLK 61 III 70, VI 12, PLSk 61 X 21, 29, XI 84, JGr 61 I 38, II 39, XII 36, DDr 61 II 26, III 9 un citur, ZT 61 II 37, III 27, 46, V 61 VII 30, VIII 20, XI 31, Zv 62 XVIII 4, XXIII 2, 63 X 32; «ogļskābais kalcijs» Dr 61 V 19; ZT 61 VIII 35, 47, L 63 IX 28), *pienskābs* («pienskābā rūgšana» PLS 62 IV 23; PLS 62 VI 22, XI 24), *sērskābs* («sērskābā dzelzs» Dr 61 XIX 12, Zv 62 XXII 19; Zv 61 IV 7, 62 XXII 19, PLSk 61 IV 26, X 30, Dr 61 II 8, IV 16 un citur, DDr 61 I 11, II 17 un citur, ZT 61 XII 23), *skudrskābs* («skudrskābais kalcijs» Dr 61 XV 17), *slāpekļskābs* («slāpekļskābais kālijs» DDr 61 II 18, XI 7).

Kā liecina minētie piemēri, vietu latviešu valodā izcīnījuši arī šie saliktie īpašības vārdi, kam starp komponentiem salīdzinājuma attieksmju nav.

Daļai šo salikto īpašības vārdu blakus sastopami lietvārdi: *dzīvesprieks* («jauniešu dzīvesprieks» Zv 61 XV 16; «pārpārēm viņā kūšā dzīvesprieks.» JGr 61 II 40; «dzīvesprieka pilns» Zv 61 XI 7; Zv 61 XXIV 15, 62 III 6 un citur, PLS 61 IV 2, VI 17, VII 19, L 61 II 11, III 22 un citur, B 61 XII 12, PLK 61 VI 11, PLSk 61 III 58, VII 41 un citur, JGr 61 III 24, IV 6 un citur, K 61 V 11, VI 8 un citur, M 61 II 38, IV 5, D 61 XX 3, ZT 61 VIII 16, V 61 V 14), *darbaspējas* («Pēc ekstrakta lietošanas palielinās cilvēka darbaspējas» V 61 V 30; V 61 IV 30, PLS 63 VIII 13), *darbietilpība* («var ievērojami samazināt izstrādājumu darbietilpību» PLK 61 IX 44; PLK 61 X 6, XI 58, ZT 61 XII 15, Zv 62 VI 8, XXII 6), *darbietilpīgums* («ražošanas darbietilpīgums samazinājies» ZT 61 I 15; PLK 61 III 28, Dr 61 XI 22, ZT 61 X 40), *ūdenscaurlaidība* (ZT 61 XII 45), *ūdensnecaurlaidība* (Zv 63 I 28), *ugunsdrošība* («ugunsdrošības noteikumi» L 63 VI 6), *aukstumizturība* (Dr 61 II 17), *karstumizturība* (ZT 61 V 18, VII 34), *nodilumizturība* (ZT 61 I 26), *salizturība* («Kālija mēslojums veicina .. augu salizturību.» DDr 61 III 10; Dr 61 II v3, DDr 61 VII 3, VIII 5), *sausumizturība* (DDr 61 I 24), *siltumizturība* (PLSk 61 XII 66, ZT 61 V 33, Zv 63 IX 5),

vēžizturība (Dr 61 V 18), *sirdsskaidrība* («ar visu savu būtņi izteic dabas bērna sirdsskaidrību.» Zv 62 IV 16a; K 63 VII 113).

Vārds *dzīvesprieks* nozīmes ziņā saistās ar jau apskatīto vārdu *dzīvotprieks*.

2.

Ekscerpētajos žurnālos ļoti bagāti pārstāvēti arī saliktie īpašības vārdi ar lietvārda ģenitīvu pirmajā daļā un formu *-veidīgs* otrajā daļā: *āķveidīgs* (L 63 III 26), *alejveidīgs* («Alejveidīgie ceļmalu stādījumi likvidēti.» DDr 61 X 19), *blodveidīgs* (Zv 62 XI 14, L 63 VII 4), *bumbierveidīgs* (B 61 VII 26, DDr 61 I 3, XII 8), *bumbveidīgs* (DDr 61 V 21, IX 17, B 63 I 30), *cigārveidīgs* (ZT 61 VIII 46), *ciklveidīgs* («ciklveidīga kompozīcija» K 62 III 139; Dr 61 X 16), *cilindrveidīgs* (B 61 IX 4), *cilvēkveidīgs* («cilvēkveidīgie pērtiķi» L 63 IX 28), *čūskveidīgs* (Dr 61 X v3), *diskveidīgs* («pirms daudziem miljardiem gadu mūsu Sauli apjoza diskveidīgs gāzes un putekļu mākonis.» Zv 62 V 6), *elipsveidīgs* (Zv 62 XIX 6), *galertveidīgs* («galertveidīga masa» V 61 II 6), *gāzveidīgs* («gāzveidīgie miglāji» Zv 63 XI 18; Zv 63 XV 31), *gredzenveidīgs* (L 63 VII 32), *gripveidīgs* («gripveidīgās slimības» Zv 63 II 14), *grūdienveidīgs* («grūdienveidīga izelpošana» V 61 IV 18), *grupveidīgs* («grupveidīgs stādījums» DDr 61 II v4), *gumijveidīgs* («gumijveidīga līme» ZT 61 VI 31), *halātveidīgs* («halātveidīgs sarafāns» PLS 61 V 20), *īlenveidīgs* («īlenveidīgs knābis» B 63 IX 39), *kaijveidīgs* («visveiklākais no kaijveidīgajiem putniem» Zv 62 XI 32), *kazarmveidīgs* (K 63 V 120), *konusveidīgs* (L 63 III 26), *konveidīgs* («(koka) vainaga konveidīgā apgriešana» DDr 61 III 18; Dr 61 XIV 22), *krampjveidīgs* («Tās (sāpes) var būt .. krampjveidīgas» V 61 I 30; V 61 IV 18), *kvadrātveidīgs* (B 63 IV 4), *ķīļveidīgs* (B 62 X 14), *lāpstveidīgs* («Lapas .. lāpstveidīgas» DDr 61 X 21), *lēcienvēidīgs* (K 61 I 120), *lēkmjveidīgs* (V 61 III 3, VII 31 un citur), *līmveidīgs* («līmveidīga viela» Zv 61 XIX 32), *maisveidīgs* (L 63 III 27), *mandeļveidīgs* («mandeļveidīgas acis» L 63 VI 30), *maršveidīgs* («maršveidīga dziesma» M 61 III 19), *masveidīgs* («Jo masveidīgāka kontrole, jo labāki būs rezultāti.» Zv 63 XV 26; Zv 63 XVI 20, XVII 20), *mucveidīgs* («Mucveidīgā ierīce viegli griezās ap savu asi» K 63 IV 87; ZT 61 VI 44), *nūjinveidīgs* (V 61 V 17), *ogveidīgs* («ogveidīgi augļi» Zv 63 VIII 5), *olveidīgs* (D 62 XIX 9), *pakaveidīgs* (L 63 I 26), *pastveidīgs*

(«pastveidīga masa» Dr 61 XXII 20), *pavedienveidīgs* («pavedienveidīga molekula» Zv 63 III 3; DDr 61 I 21), *piramidveidīgs* (Zv 62 VIII 10), *plānveidīgs* (L 63 I 12), *pulverveidīgs* («pulverveidīgi minerālmēsli» ZT 61 VI 40; Dr 61 III 13, XIII 20, XIV 11, ZT 61 I 29), *putrveidīgs* (V 61 VIII 22), *sedlveidīgs* («sedlveidīgs ieliekums» K 63 VII 81; ZT 61 VII 29), *seglveidīgs* («seglveidīgs ieliekums» K 62 VII 100; ZT 61 VII 36), *sēņveidīgs* («lēni izaug sēņveidīgs mākonis.» Zv 63 XVII 31), *sērijveidīgs* (B 63 IV 9), *sīrupveidīgs* («sīrupveidīgs šķidrums» Zv 62 XIV 14), *smērveidīgs* (V 61 IV 24), *spilvenveidīgs* («spilvenveidīgi augi» Zv 63 VIII 19), *spirālveidīgs* (L 63 VI 30), *stabveidīgs* («koks ar blīvu, stabveidīgu, tumši zaļu vainagu» DDr 61 VIII 20), *sveķveidīgs* («sveķveidīga masa» V 61 VIII 10), *tārpveidīgs* (V 61 X 6), *terasveidīgs* (PLS 63 VIII 5), *tīklveidīgs* («lapa izskatās tīklveidīga.» DDr 61 V 14; Zv 61 VII 16), *torņveidīgs* («torņveidīga celtne» Zv 61 XV 21; ZT 61 X 27), *trapecveidīgs* (V 61 VI 12, PLS 63 III 12), *trisstūrveidīgs* («trisstūrveidīga sejiņa» Zv 62 VI 14; Zv 62 XX 14), *vārpveidīgs* («vārpveidīga ziedkopa» DDr 61 I 24), *vaskveidīgs* («vaskveidīgi augļķermeņi (sēnēm)» V 61 IV 28), *vēžveidīgs* («vēžveidīgie dzīvnieki» Zv 63 XVI 20; Zv 62 XXIV 31), *višņveidīgs* (Zv 63 XVI 13), *zālveidīgs* («zālveidīgie spraudēņi» DDr 61 VII 5), *zvanveidīgs* («zvanveidīga cepure» Zv 63 II 19; DDr 61 III 22, Zv 63 III 28), *želejveidīgs* («želejveidīgi produkti» ZT 61 VI 42).

Dažiem šā tipa saliktajiem īpašības vārdiem blakus sastopami lietvārdi: *lodveidīgums* (ZT 61 I 22), *masveidība* («sporta masveidība» PLSk 61 VIII 54, XII 19, Zv 63 V 24; D 61 XIV 4, L 61 XII 28, PLK 61 VII 33, PLSk 61 III 31, V 76, Zv 62 XVI 11, 63 II 7, XV 32, K 63 V 67), *masveidīgums* (PLK 61 IV 74, L 63 VI 27), *plānveidība* (D 63 I 7).

Paralēli saliktniem ar *-veidīgs* tiek lietoti saliktni ar *-veida-*. Ekscerpētajos žurnālos konstatēti šādi šī tipa saliktni: *ādveida-* (Dr 61 XV v3), *ākveida-* (PLS 62 I 6), *alejveida-* («alejveida stādījumi» V 61 IV 6), *apļveida-* («ar mīkstu lupatiņu apļveida kustībām spodrina.» L 61 IV 31; ZT 61 VI 19, XI 3, V 61 VIII 26), *apmetņveida-* («Viegli vasaras mēteļi var būt .. apmetņveida.» PLS 61 III 24), *arkveida-* (Dr 61 II 24, X 8, XXIV 19), *blokveida-* («blokveida siltumnīca» Dr 61 II 19, DDr 61 VII 20), *bultveida-* (JGr 61 IX 28, DDr 61 IX 5), *bumbierveida-* (PLSk 61 XI 73, Zv 62 XVII 17, 63 VIII 8), *cauruļveida-* («cauruļveida pāļi» Zv 62 V 1, 63 XII 5; PLS 61 XI 8, ZT 61 V 45, VII 20, VIII 19), *cigārveida-* (ZT 61 VII 11),

čemurveida- («čemurveida ziedkopa» Dr 61 XIII v3, V 61 V 6; DDr 61 III 24), *čūskveida-* (ZT 61 VII 40, L 63 IX 23), *dakšveida-* (Dr 61 III 10, IX 22), *diskveida-* («diskveida elektro-
zāģis» ZT 61 XII 35; Dr 61 III 19, IX 23, ZT 61 II 42, VIII 47
un citur), *graižveida-* («graižveida sāpes» V 61 VIII 22), *grip-
veida-* («gripveida slimības» Zv 63 II 14), *grupveida-* («grup-
veida stādījumi» DDr 61 III 21, V 61 IV 6; PLK 61 I 22, JGr
61 VIII 46, Dr 61 XX 17, ZT 61 VII 9, XI 11; K 62 IV 113),
halātveida- («halātveida kleita» PLS 61 IX 23), *ilenveida-* (DDr
61 I 3), *kārbveida-* (Dr 61 VII 24, ZT 61 IV 30), *kausveida-*
(DDr 61 III 4, L 63 IX 9), *kokveida-* («smilšu ērkšķu kokveida
krūmi» Zv 62 XII 20), *konveida-* («blīvi zarota forma ar kon-
veida vainagu» DDr 61 VIII 20), *krustveida-* (B 62 III 30),
kubveida- (PLS 62 XII 22), *kupolveida-* («kupolveida segums»
Zv 63 XI 16a), *kurgānveida-* («kurgānveida kaudze» Dr 61 VIII
14, XXIV 6), *kvadrātveida-* (L 63 IX 23), *lāpstveida-* («Lapas . .
lāpstveida» DDr 61 V 24; Dr 61 VIII 23, V 61 V 5), *lēkmjveida-*
(«lēkmjveida sāpes» V 61 VI 8, XII 9), *leņķveida-* («leņķveida
jaunceltne» PLSk 61 VI 39), *lodveida-* (PLS 62 VII 24), *lok-
veida-* («lokveida kustības» Zv 63 XV 31; «lokveida izlāde» ZT
61 XI 19), *maisveida-* (D 63 XIV 6), *mandeļveida-* («mandeļ-
veida acis» K 62 II 93), *masveida-* («masveida ražošana» L 63
IV 9, B 63 V 29; PLS 63 VI 5, L 63 III 14, VI 25, VII 15),
matveida- (V 61 IX 31), *mezglveida-* (ZT 61 II 37), *mežģiņ-
veida-* («mežģiņveida aizkari» PLS 61 IV 22), *mucveida-* («muc-
veida krāsns» L 61 XI 18), *nierveida-* («nierveida gaļds» Zv 62
XI 18), *ogveida-* («Augļi ir ogveida» DDr 61 I 23), *olveida-*
(Zv 63 XVII 28), *pakāpjveida-* («pakāpjveida serdenis» PLSk
61 XII 68), *pavedienveida-* («pavedienveida molekula» ZT 61
VII 30; ZT 61 XI 34), *puðurveida-* (Dr 61 XIV 23), *pulverveida-*
(«pulverveida ķīmikālijas» Dr 61 VIII 21; Dr 61 III 8, VII 6
un citur, DDr 61 III 14, ZT 61 I 26, VIII 35, Zv 63 XI 32),
punktveida- («punktveida sēja» Dr 61 XX 16; V 61 V 6), *putekļ-
veida-* (JGr 61 VII 37, ZT 61 II 22, XI 48), *putrveida-* (V 61
VIII 22), *rakstveida-* («rakstveida atbilde» D 63 II 10), *rāmj-
veida-* («rāmjveida konstrukcija» DDr 61 II 13, VII 10; ZT 61
I 25), *receklveida-* («receklveida masa» Zv 63 XIV 32), *recept-
veida-* («receptveida instrukcija» PLSk 61 VIII 42), *redeļveida-*
(«redeļveida grīda» Dr 61 XXII 8), *režģveida-* («režģveida uz-
būve» ZT 61 VII 31), *ribveida-* (ZT 61 I 33), *riņķveida-* (PLS
62 VII 24), *seminārveida-* («seminārveida nodarbības» Dr 61
VII 17), *sēņveida-* (L 62 IX 5), *sērijveida-* («sērijveida ražo-
šana» Zv 63 XVII 9), *sirdsveida-* (PLS 62 III p2), *sirpjveida-*

(PLS 63 IX 22), *skrūvveida-* (L 62 VIII 17), *skujiņveida-* («skujiņveida slaukšanas iekārta» Dr 61 II 16; Dr 61 XV 3), *spārnveida-* (L 63 IX 23), *spirālveida-* (L 63 IX 23), *stabveida-* («stabveida pamati» DDr 61 II 13, ZT 61 I 32), *stiklveida-* (PLS 63 VI p3), *stobrveida-* («Kauss (ziedam) .. stobrveida.» DDr 61 I 24), *sveķveida-* («sveķveida plastmasa» ZT 61 IX 13), *šallveida-* («šallveida apkakle» Zv 62 XIII 32, 63 V v3 un citur: «Apkakles — šallveida» PLS 61 IV 21), *šarnīrveida-* (Dr 61 II 20, IV 23), *šķīveida-* (ZT 61 VII 47), *šūnveida-* («šūnveida iedobumi» V 61 IV 28), *tārpveida-* («aklās zarnas tārpveida piedēklis» V 61 XII 8; V 61 I 9), *tauriņveida-* («tauriņveida kaklasaite» Zv 61 VII v3; K 61 XII 16, 62 VII 9), *teltsveida-* (L 61 VIII 21), *terasveida-* («terasveida kāpnes» Zv 62 XVIII 16c), *tiklveida-* (ZT 61 V 25), *tipveida-* («tipveida projekti» Zv 63 XV 16; «tipveida celtniecība» Zv 63 XVI 20; Zv 63 XI 12), *torņveida-* («torņveida celtne» Zv 63 I 26; Zv 61 XII 13, Dr 61 III 16), *trapecveida-* («trapecveida lemesis» PLSk 61 XII 61; JGr 61 IX 28), *trisstūrveida-* («to (lidaparātu) spārni būs trisstūrveida.» ZT 61 V 44; «trisstūrveida spārni» ZT 61 IX 9), *turbānveida-* («turbānveida ziedi» DDr 61 VII 24), *vārpveida-* («vārpveida ziedkopa» DDr 61 I 24), *vitņveida-* (B 62 VII 13), *zālveida-* («zālveida spraudēņi» DDr 61 V 8, VII 5, XII 6), *zvanveida-* («zvanveida zieds» DDr 61 VII 23—24, VIII 23; «Čigānenei ir salmu krāsas zvanveida cepurīte» Dr 61 XV v3; Dr 61 III 10, DDr 61 III 19, Zv 62 IX 32, XII 20), *zviņveida-* («Skujas zviņveida» DDr 61 VIII 19).

Salīdzinot salikteņus ar *-veidīgs* un *-veida-*, redzam, ka daļa no tiem sastopama abās grupās — vārdi, kam pirmajā daļā *āk-*, *alej-*, *bumbier-*, *cigār-*, *čusk-*, *disk-*, *grip-*, *grup-*, *halāt-*, *īlen-*, *kon-*, *kvadrāt-*, *lāpst-*, *lēkmj-*, *mais-*, *mandeļ-*, *mas-*, *muc-*, *og-*, *ol-*, *pavedien-*, *pulver-*, *putr-*, *sēņ-*, *sērij-*, *spirāl-*, *stab-*, *sveķ-*, *tārp-*, *teras-*, *tikl-*, *torņ-*, *trapec-*, *trisstūr-*, *vārp-*, *zāl-*, *zvan-*. Ja ekscerpētais materiāls būtu plašāks, paralēlo vārdu skaits būtu vēl lielāks, jo vienai un tai pašai salikteņa pirmajai daļai lietojot pievieno gan *-veidīgs*, gan *-veida-*. Kā rāda piemēri, abu grupu vārdi tiek lietoti bez nozīmes atšķirības. Abu grupu saliktenis teikumā parasti ir apzīmētājs, bet tas var būt arī izteicējs vai izteicēja daļa — sk. piemērus pie vārdiem *krampjveidīgs*, *lāpstveidīgs*, *tiklveidīgs*, *apmetņveida-*, *lāpstveida-*, *ogveida-*, *stobrveida-*, *šallveida-*, *trisstūrveida-*, *zviņveida-*. No ekscerpētā materiāla secināms, ka vispārēja rakstura izdevumos, piem., žurnālā Zvaigzne, abu grupu salikteņi sastopami apmēram vienādā daudzumā. Turpretim vairāk specia-

lizētos žurnālos, kā Druva, Dārzs un Drava, Zinātne un Tehnika, biežāk lietoti salikteni ar *-veida-* otrajā daļā, kam ir vairāk terminoloģisks raksturs.

3.

Vēl jārunā par saliktajiem īpašības vārdiem ar nenoteiksmi pirmajā daļā. Grāmatā Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika par tiem teikts: «verba formas kā šo salikteņu pirmais komponents sastopamas tikai pāris saliktajos adjektīvos, piem., *dzīvotspējīgs* u. c., kas darināti citu valodu ietekmē.» (I d. 301. lpp.). Vērojams, ka šis salikteņu tips vēršas plašumā. Ekscerpētajā literatūrā konstatēti jau 13 salikteni ar *-kārs*, *-priecīgs*, *-spējīgs*, *-nespējīgs* otrajā daļā: *dzīvotkārs* («.. Vairs nenāks jaunība, kaut esmu dzīvotkārs.» K 63 V 12), *lasītkārs* («lasītkāri jaunieši» PLS 61 VIII 6), *laupītkārs* (PLK 61 III 72), *runātkārs* («runātkāra sieva» K 61 II 35; Zv 62 XVII 8), *zinātkārs* («Zinātkārā puisēna jautājums varbūt viņai (mātei) bija par grūtu.» K 63 I 134; «Zinātkārajam prātam talkā nāk lieliska atmiņa.» Zv 61 XIX 3; Zv 61 VI 3, VII 6 un citur, PLS 61 V 9, B 61 XI 4, Dr 61 VII 12, ZT 61 II 39, V 12, V 61 IV 9), *dzīvotpriecīgs* («dzīvotpriecīgs cilvēks» K 62 VIII 158; «dzīvotpriecīgs kolektīvs» JGr 61 IV 19; B 61 XI 4, V 61 III 15, K 62 III 62), *dīgtspējīgs* («dīgtspējīgas sēklas» Zv 63 XVIII 20; Dr 61 XIV 18, DDr 61 IV 8), *dzīvotspējīgs* (PLS 61 X 5, PLK 61 IV 75, D 61 XVI 2, Dr 61 XIV 9, XXII 12, ZT 61 XII 23, V 61 VI 3, 25, VII 26, Zv 62 II 18), *lidotspējīgs* (DDr 61 VII 30), *maksātspējīgs* (PLK 61 VIII 6), *tirgotspējīgs* (Zv 62 XIV 30), *dzīvotnespējīgs* («dzīvotnespējīgs bērns» V 61 VII 8), *maksātnespējīgs* (L 62 II 13).

Daži šī tipa salikteni nozīmes ziņā saistās ar saliktajiem īpašības vārdiem ar lietvārda ģenitīvu pirmajā daļā, piem., *dzīvotpriecīgs* un *dzīvespriecīgs*; *zinātkārs* un *ziņkārs*. Vārdam *zinātkārs* gan izveidojusies citāda nozīme nekā vārdam *ziņkārs*.

Šie saliktie īpašības vārdi saistās arī ar saliktajiem lietvārdiem ar nenoteiksmi pirmajā daļā; piem., vārdiem *lasītkārs*, *zinātkārs*, *dzīvotpriecīgs*, *dīgtspējīgs*, *dzīvotspējīgs* blakus ir vārdi *lasītkāre*, *zinātkāre*, *dzīvotprieks*, *dīgtspēja*, *dzīvotspēja*.

Tāpat kā saliktie lietvārdi ar nenoteiksmi pirmajā daļā, atzīstami arī saliktie īpašības vārdi ar nenoteiksmi pirmajā daļā.

* * *

Katra dzīva valoda nemitīgi attīstās, gūdama ierosmi arī citu valodu paraugos. Varbūt šajā rakstā sniegtais faktu materiāls liks dažam lasītājam pārdomāt savu negatīvo nostāju tā saukto svešas cilmes salikteņu jautājumā.

Р. А. АУГСТКАЛН

О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ СЛОЖНЫХ СЛОВ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В статье рассматривается несколько взаимосвязанных групп сложных слов, выбранных из латышских журналов за 1961, 1962 и 1963 годы. Группы эти следующие: сложные существительные, первой частью которых является причастие страдательного залога, напр. *aramzeme* (пахотная земля); сложные существительные с корневой морфемой глагола в первой части, напр. *kuļmašina* (молотилка); сложные существительные, первой частью которых является название действующего лица, напр. *dzinējspēks* (движущая сила); сложные существительные с инфинитивом в первой части, напр. *dzīvotspēja* (жизнеспособность); сложные прилагательные, первой частью которых является существительное в форме родительного падежа, а второй — имя прилагательное, напр. *spēkpilns* (полный сил), *sniegbalts* (белоснежный), *dzīvespriecīgs* (жизнерадостный); сложные прилагательные с родительным падежом существительного в первой части, второй частью которых является форма *-veidīgs*, напр. *gāzveidīgs* (газообразный); сложные прилагательные с инфинитивом в первой части, напр. *dzīvotspējīgs* (жизнеспособный).

Некоторые из этих сложных слов в грамматиках латышского языка еще не нашли полного признания, хотя в языке употребляются уже давно. Таковы сложные существительные с корневой морфемой глагола в первой части, напр. *kuļmašina* (молотилка), и сложные прилагательные, первой частью которых является существительное в форме родительного падежа, а второй — имя прилагательное, напр. *sniegbalts* (белоснежный) и др. Хотя эти сложные слова возникли под иноязычным влиянием, в настоящее время они являются неотъемлемой составной частью латышского языка. В последнее время в языке упрочиваются и получают все более широ-

кое распространение также сложные существительные и прилагательные с инфинитивом в первой части. Попробовать заметить эти сложные слова другими словами и словосочетаниями — значит заниматься бесполезным делом.

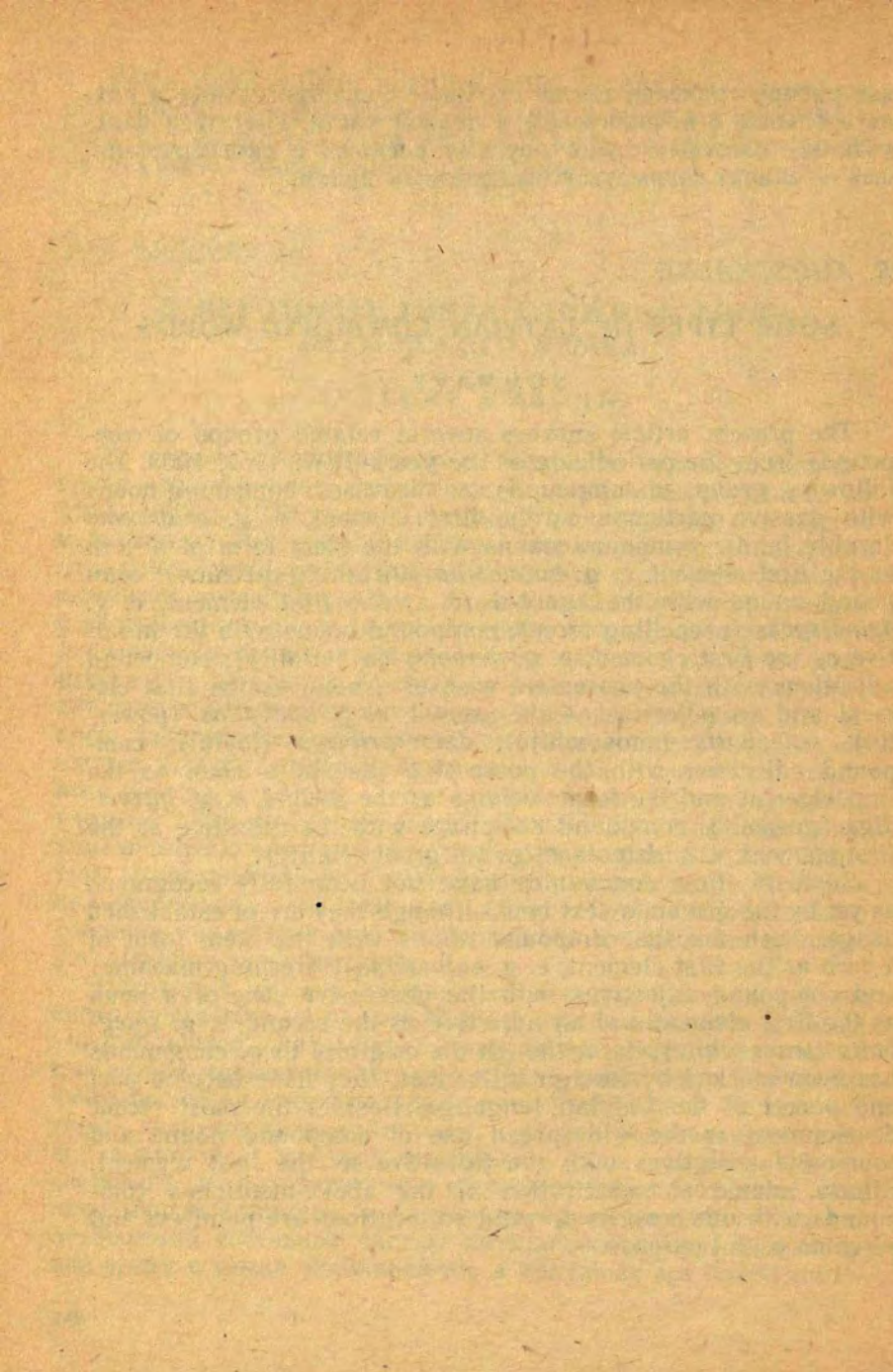
R. AUGSTKALNE

SOME TYPES OF LATVIAN COMPOUND WORDS

SUMMARY

The present article surveys several related groups of compounds from the periodicals of the years 1961, 1962, 1963. The following groups of compounds are discussed: compound nouns with passive participle as the first element, e. g. *aramzeme* (arable land); compound nouns with the stem form of a verb as the first element, e. g. *kuļmašina* (threshing-machine); compound nouns with the agent-word as the first element, e. g. *dzinējspēks* (propelling force); compound nouns with the infinitive as the first element, e. g. *dzīvotspēja* (vitality); compound adjectives with the possessive case of a noun as the first element and an adjective as the second, e. g. *spēkpilns* (powerful), *sniegbalts* (snow-white), *dzīvespriecīgs* (joyful); compound adjectives with the possessive case of a noun as the first element and the form *-veidīgs* as the second, e. g. *gāzveidīgs* (gaseous); compound adjectives with the infinitive as the first element, e. g. *dzīvotspējīgs* (of great vitality).

Some of these compounds have not been fully recognized as yet by the grammar text-books, though they are of established usage. Such are the compound nouns with the stem form of a verb as the first element, e. g. *kuļmašina* (threshing-machine) and compound adjectives with the possessive case of a noun as the first element and an adjective as the second, e. g. *sniegbalts* (snow-white), etc. Although the origin of these compounds has been marked by foreign influences, they have become part and parcel of the Latvian language. Besides the most recent development is the widespread use of compound nouns and compound adjectives with the infinitive as the first element. Efforts, aimed at substitution of the above-mentioned compounds with other words or word collocations are pointless and serve no useful purpose.

[ARTURS OZOLS],
RŪTA AUGSTKALNE,
JĀNIS KUSĶIS

SALIKTEŅI AR VIEN- PIRMAJĀ DAĻĀ

1. Salikteņi ar *vien-* izraisa vispirms leksikogrāfisku interesi, jo latviešu valodas vārdnīcās tie pārstāvēti nepilnīgi ekspējumu trūkuma dēļ.

Salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā mūsdienu latviešu literārajā valodā veido vienu no visproduktīvākajām salikteņu grupām. Pie tam šo salikteņu vienā daļā vērojama gramatisko formu defektivitāte, citā daļā konversija — pāreja no vienas vārdšķiras otrā. Šai sakarā izvirzās vairākas problēmas, kuru apskatam veltīts mūsu apcerējums.

Pati svarīgākā problēma saistīta ar literārās valodas attīstību un bagātināšanos gan leksiskā, gan gramatiskā ziņā. Interesi te rada tas, ka attiecīgie salikteņi, atskaitot substantīvu salikteņus, kam lietojama nominatīva forma, kā arī atskaitot adverbu un citu vārdšķiru atsevišķus salikteņus, ir tikai 20. gadsimta latviešu nacionālās literārās valodas parādība.

Komponents *vien-* salikteņos ir skaitlenis, reti — adverbs.

Kā zināms, skaitlenis var būt pirmais komponents gan substantīvos (*viencēliens*), gan adjektīvos (*vienpusīgs*), gan numerāļos (*vienpadsmit*), gan substantivētos pronomenos (*vienpatis*), gan verbos (*vienveidot*), gan adverbos (*vienmēr*), gan prepozīcijās (*vienpus*), bet ne saikļos un partikulās, kur to sastopam kā otru komponentu (*ne vien, tikvien; cik vien, kur vien*).

Salikteņi ar *vien-* nav produktīvi numerāļos (sal. *vienotrs* — pronomens), pronomenos, verbos un prepozīcijās.

Vienīgie lielākajās latviešu vārdnīcās atzīmētie šo vārdšķiru salikteņi ir:

numerāļiem: *vienapadesmit* EH II 795, *viendesmit* ME IV 658, *vienpadesmit* ME IV 656, *vienpadsmīt* ME IV 662, *vienpadsmītais* ME IV 662;

pronomeniem: (substantivētais pronomens) *vienpatis* ME IV 662, *vienpatis* ME IV 662 un *vienotrs* ME IV 668;

verbiem: (ME un EH nav neviena) *vienkāršot* LKV 698, *vienkāršoties* LKV 698, *vienveidot* LKV 700;

divdabjiem: *vienaudzēts* LD 11220,4 (ME IV 656), *vienaudzis* LD 12446,1 v., 21844,1 v. (ME IV 656);

prepozīcijām: *vienpus* ME IV 663.

Tāpēc izsekosim attiecīgajiem salikteņiem un to problemātikai pa sekojošām vārdšķirām — substantīviem, adjektīviem un adverbiem.

2.0. Lietvārdu salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā

Ir divas lietvārdu salikteņu grupas ar *vien-* pirmajā daļā. Pirmajā grupā sastopami lietvārdi, kam ir nominatīva un arī citu locījumu formas, otrā grupā iederas defektīvi salikteņi vai nu ar pamata skaitleņa *viens* ģenitīva formas saīsinājumu *vien-*, vai arī ar celma formu *vien-* pirmajā daļā un lietvārda vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīva formu otrā daļā. Šādi salikteņi funkcionē parasti par apzīmētājiem¹ un Mllvg tiek ieskaitīti salikteņu tipā, kas nosaukts par salikto īpašības ģenitīvu². No aplūkojamā tipa vārdiem Mllvg min tikai pāris piemēru 208. lpp. — *vienmotora lidmašīna* un *vienrubļa gabals*.

No tā nav secināms, ka šādi salikteņi būtu reti sastopami. To skaits pašreiz, kā turpmāk redzēsīm, sniedzas pāri simtam.

Dabiski rodas jautājums, kāda ir salikto īpašības ģenitīvu ar *vien-* attieksme ar salikteņiem, kam ir nominatīva un arī atkarīgo locījumu formas un kuros ir tāds pats pirmais komponents *vien-*. Galvenā problemātika šeit saistās ar konversiju — lietvārdu pāreju citās vārdšķirās vai lietojumu citu vārdšķiru funkcijās.

¹ Sal.: «Daži kā atribūti lietojami salikteņi (īsti vecs genitivus qualitatis) ar nesašaurinātu nozīmi ir sastopami tikai ģenitīvā; piem., *diegadu kumeļš, jaūnpiēna gūovs, dzēlzasu rati* u. c.» (J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā 1951., 124. § a, 263. lpp.)

² Mllvg 272. § (207.—209. lpp.).

2.10. Salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā, kuriem iespējamas visas locījumu formas

Pēc formu sastāva un attiecsmēm ar pamatvārdiem šiem salikteņiem ir divas grupas: **pirmajā** — otrs komponents nav neatkarīgs³ substantīvs un **otrajā** — otrs komponents ir neatkarīgs.

2.110. **Pirmajā grupā**, kurā ietilpst salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā, kuru otrs komponents nav neatkarīgs substantīvs, ir divas apakšgrupas.

2.111. **Pirmajā** no tām otrs komponents ir radies no tās pašas saknes neatkarīgā substantīva ar formas maiņu. Tie ir bahuvrihi salikteņi. Pēc būtības tie ir kāda objekta substantīviski īpašības nosaukumi, kas sākotnēji lietoti kā saskaņoti apzīmētāji, bet ar laiku ieguvuši arī patstāvīga⁴ substantīva raksturu. Līdz ar to bahuvrihi salikteņi sākti lietot kā nesaskaņoti apzīmētāji, proti, ģenitīvā. Sādu bahuvrihi salikteņu ar *vien-* ģenitīvs nav sintaktiski pielīdzināms īstenajiem īpašības ģenitīviem, t. i., tiem, kas nav lietojami kā neatkarīgi substantīvi nominatīvā. Pazīstamākie bahuvrihi salikteņi ar *vien-* ir sekojošie (51) vārdi: *vienace* 1953 LKV 697; *vienacis* ME IV 655, EH II 795, LD 23229,3 v.; *vienausis* ME IV 656, LD 19239; *viencicite* ME IV 657, LD 21323 v.; *viendēlis* ME IV 658, EH II 795, LD 12030, 22308, Tdz 41366 (šal. «viendēls» ME IV 658); *viendiene* ME IV 658; *viendienis* ME IV 658; *viendigļlapji* LKV 697; *viengabalis* EH II 795; *viengale* EH II 795; *viengalis* EH II 795; *viengalvis* ME IV 658; *vienkāja* EH II 796; *vienkājis* ME IV 659; *vienkārše* ME IV 659; *vienkārtis* ME IV 659; *vienkārtīte* ME IV 659, LD 21471; *vienkocis* ME IV 660; *vienlape* ME IV 660 (shal. «vienlapa» ME IV 660); *vienlede* ME IV 660; *vienmale* ME IV 661; *vienmalis* ME IV 661; *viennadzis* ME IV 662; *vienodze* ME IV 668; *vienplāksnis* ME IV 663; *vienprātis* EH II 796; *vienradzis* ME IV 663; *vienroce* ME IV 663; *vienrocis* ME IV 663; *vienročā* ME IV 664; *vienroķe* ME IV 664; *vienroķis* ME IV 664; II *viensēši* ME IV 665; *viensēte* EH II 797; *viensievīšis* ME IV 666; *vienstibis* EH II 797; *vienstīdzis* ME IV 666; *viensūņi* KLV II 396; *vientiesis* ME IV 666; *vientiesnis* ME IV 666; *vienvasarītes* ME IV 668; *vienzarņi* ME IV 668; *vienzobis* EH II 797; *vienžuburis* ME IV 669.

³ Par neatkarīgu substantīvu saucam tādu, kas lietojams (arī) nominatīvā.

⁴ Par patstāvīgu substantīvu saucam tādu, kas lietojams kā nominatīvā, tā arī atkarīgajos locījumos.

Jāpiezīmē, ka šā tipa bahuvrihi salikteniem tuvi verbālas cilmes salikteni ar *vien-* un *-is*: *vienaudzis* 1961 K VII 41; *vienbridis* ME IV 657; *vienmitis* ME IV 661; *vientulis* ME IV 667; *vienturis* ME IV 667; *vienvisis* ME IV 668; *vienzidis* ME IV 668.

Šie salikteni apzīmētāja funkcijā, kā jau teikts, lietojami divējādi: gan kā saskaņoti, gan kā nesaskaņoti apzīmētāji. Tautasdziesmās tie parasti funkcionē kā saskaņoti apzīmētāji: *vienacīti ļaudeviņu* LD 21323 v. (ME IV 657); *atjāja vienausi ķēvi* LD 19239 (ME IV 656). Sastopam tos arī pielikuma funkcijā: *dēlu māte vienacīte* LD 23229,3 v. (EH II 795), kas robežojas ar kondomināciju: *tieva mūs' māsiņa, kā ne tieva — vienkārtīte* LD 21471 (ME IV 659); sal. arī *meita vienradziņa* LD 34070 (ME IV 663). Līdzīgi šie salikteni funkcionē arī sarunvalodā: *vienlede sakne* ME IV 660; *vientulis putns* ME IV 667. Tas pats vērojams mūsdienu literārajā valodā, kā rāda piemēri KLV-ā I, kur bahuvrihi salikteni ar *vien-* nominatīvā doti kā atbilstošās leksēmas krievu valodas adjektīviem: *vienacis* одноглазый 998; *vienausis* (kucēns) одноухий 1000; *vienkājis* одноногий 999; *viennadzis* однопалый 999; *vienrocis* однорукий 999.

Retāk bahuvrihi salikteņus ar *vien-* lieto arī kā nesaskaņotus apzīmētājus: *vienača Juris* ME IV 655; *vienkoča sile* ME IV 660, ~ *laiva* ME IV 660; *vienroces izkopts* ME IV 663; *vienročā izkopts* ME IV 663.

2.112. Otrā apakšgrupā salikteņos ar *vien-*, kuru otrs komponents nav neatkarīgs⁵ substantīvs, ietilpst vārdi, kas atvasināti no substantīviem ar izskaņām *-iba* un *-nieks*, retāk ar *-ene*, *-enis*, *-ene* un *-nica*, un no adjektīviem (ar *vien-* ... *-igs*) ar *-ums*: *vienaldzība* ME IV 656; *viendabīgums*⁵ KLV I 999; *viendomība* EH II 795; *viendomnieki*⁵ ME IV 658; *viengabalinība* LKV 697; *viengadenis* KLV I 999; *viengadnieks* ME IV 658; *vienjūdznieks* ME IV 659; *vienkāršība* ME IV 659; *vienkāršums* LKV 698; *vienkopība*⁵ ME IV 660; *vienlaicība*⁵ LKV 698; *vienlaicīgums* KLV I 999; *vienlaidība* ME IV 660; *vienmastnieks* LKV 698; *vienmērība* ME IV 661; *vienmērīgums* LKV 698; *vienmulība* ME IV 662; *vienmulīgums* LKV 699; *vienmuļība* LKV 699; *vienmuļīgums* LKV 699; *vienpatība*⁵ ME IV 662; *vienpatnība* ME IV 662; *vienpavārdnieks* EH II 796; *vien-*

⁵ Šās grupas salikteņos ar *vien-* otrs komponents izņēmuma kārtā var būt neatkarīgs, ja tam ir vai nu: a) specifcēta nozīme: *domnieks* (= zināmas pārstāvības formas paudējs); b) vai kā citādi ierobežota lietojamība (*kopība*, *patība*), kas nereti iekļaujas šauri noteiktā kontekstā, piem.: *laicība* un *mūžība*; *tiesīgums* (juridiskos tekstos).

prātība ME IV 663; *vienprātīgums* KLV I 396; *vienpusība* ME IV 663; *vienpusīgums* KLV I 998; *vienpusnices* ME IV 663; *vienpušība* ME IV 663; *vienpušnicas* ME IV 663; *vienreizība* KLV I 998; *vienreizīgums* KLV I 998; *viensievība* ME IV 666; *viensirdība* EH II 797; *vienskaitlinieks* ME IV 666; *vienstobrene* ME IV 666; *vienstobrine* EH II 797; *viensvarība* ME IV 666; *vienšķirnieks* ME IV 666; *vientiesīgums*⁵ ME IV 666; *vientulība* ME IV 667; *vientuliene* ME IV 667; *vientulīgums* KLV II 878; *vientulnieks* ME IV 667; *vientuļnieks* ME IV 667; *vienvārdība* EH II 797; *vienveidība* ME IV 668; *vienveidīgums* LKV 700; *vienvidniecība* ME IV 668; *vienvidnieks* ME IV 668; *vienzilbigums* KLV I 999. Bez tam šai salikteņu grupai piesienas atsevišķi vārdi, kas atvasināti no citu vārdšķiru vārdiem: *vienkāršojums* LKV 698 (no *vienkāršot*), *vienreiznieks* EH II 796 (no *vienreiz*), vai kuriem citas izskaņas: *vienskaraine* EH II 797.

Atšķirā no iepriekšējās bahuvrihi salikteņu grupas aplūkojamās salikteņu grupas vārdus nelieto kā saskaņotus, bet tikai kā nesaskaņotus apzīmētājus. Arī šās grupas salikteņu ar *vien-*genitīvs nav sintaktiski pielīdzināms īstenajiem īpašības ģenitīviem, kas eksistē bez nominatīva formas.

2.12. **Otrā grupā** salikteņos ar *vien-*ietilpst tie, kuru otrs komponents lietojams arī kā neatkarīgs substantīvs: *vienactiņa* LD 23229,3. (ME IV 656; sal. *vienpadsmiactiņa* ME IV 622); *vienāriņš* ME IV 657; *vienasmens* ME IV 656; *vienbūte*, *vienbūtne* ME IV 657; *viencēliens* ME IV 657; *vienceļš* ME IV 657; *vienciemnieks* EH II 795; *viendaudzums* EH II 795; *viendēls* ME IV 658 (sal. *viendēlis* ME IV 658), EH II 795, LD 22308, Tdz.40720; *viendievība* LKV 697; *viengabals* ME IV 658 (sal. *vienkāršgabals* ME IV 659); *viengarums* ME IV 658; *vienģimis* ME IV 658; *vienizlūkošana* LKV I 997; *vienjūgs* ME IV 659; (*vienjūgas rati* EH II 796); *vienkoks* EH II 796; *vienkrāsainība* 1962 K VIII 114; *vienlapa* ME IV 660 (sal. *vienlape* ME IV 660); *vienlaulība* ME IV 660; *vienlemesis* ME IV 660; *vienlidojums* KLV I 997; *vienlidzība* ME IV 661; *vienlidzīgums* KLV II 433; *vienmācība* KLV I 998; *vienmājnietki* LKV 698; *vienmeita* ME IV 661 (sal. *vienmeitiņa* ME IV 658); *viennakts* (ģen.?) ME IV 662; *viennozīmīgums* KLV I 998; *vienpagastnieks* ME IV 662; *vienriča* EH II 797; *vienruna* ME IV 663; *viensādžnieks* KLV I 999; *viensaimniecība* ME IV 665; *viensēta* ME IV 665, LKV 700; *viensētnieks* EH II 797, LKV 700; *vienskaitlis* ME IV 666; *vienskaņa* ME IV 666; *vienslipne* EH II 797; *vientiesa* ME IV 666; *vientiesība* ME IV 666; *vienvadība* LKV 700; *vienvaldība* ME IV 668; *vienvaldnieks* EH II 797; *vien-*

vara ME IV 668; *vienvērtība* LKV 700; *vienvērtīgums* KLV I 998.

Dažus šās grupas salikteņus, piem., tādus kā *vienactiņa*, *vienasmens*, *viengimis*, *vienlemesis*, kā eksocentriskus salikteņus, kas tuvi bāhuvrihi salikteņiem, var lietot arī kā saskaņotus apzīmētājus. Visi pārējie lietojami kā nesaskaņoti apzīmētāji ģenitīvā, kas nav pielīdzināmi īstenajiem īpašības ģenitīviem, jo tiem nav nominatīva formas. Sacītais, protams, neattiecas uz pielikumu. Tas lietojams tikai saskaņojumā ar vārdu, uz kuru attiecas: *Taujajies, viendēlīn, vienmeitiņas ligaviņas!* LD 7864; *Lūkojies, viendēlīti, vienmeitiņas ligaviņas;* LD 12030.

2.20 Salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā, kuri lietojami tikai ģenitīvā. (Saliktie īpašības ģenitīvi)

Atšķirā no iepriekšējās (2.1) grupas salikteņiem salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā, kuri lietojami tikai ģenitīvā, attīstības gaitā radušies no vārdkopām. Mūsdienu latviešu literārajā valodā attiecīgās vārdkopas — skaitleņa *viens* pilnās ģenitīva formas un substantīvu ģenitīvi, kuras nav saugušas salikteni, bet lietojamas sintaktiskā sakarā blakus viena otrai, — lietojamas daudz retāk par atbilstošajiem saliktajiem īpašības ģenitīviem: *vienas dienas* pastaiga 1961 PLS VI 23₂, *vienas fāzes*. . . motors 1961 RB 23 V 3₄, *viena rubļa* monēta 1960 C 24 XII 3₁ (turpat — *trīsrubļu, desmitrubļu*), daudz *viena veida* kristālu 1961 C 12 III 4₂. Visvairāk šādus salikteņus sastopam periodikā.

2.21. Pēdējo gadu latviešu padomju periodikā, 1953. gadā publicētajā Latviešu-krievu vārdnīcā (LKV) un 1959. gadā publicētajā Krievu-latviešu vārdnīcā I—II (KLV) konstatēti 76 šādi salikteņi, kuru otrs komponents ir vienskaitļa ģenitīvs un kuriem blakus nav paralēlformu ar daudzskaitļa ģenitīvu (iekavās doti jau agrākajos gadudesmitos ME un EH konstatētie piemēri): *vienasmens* zobens 1957 Zv VII 15; (*vienasmens* ME IV 656 — droši vien: ~ nazis, ne «vienasmenis», A. O.); *vienass* KLV I 999, ~ vilcējs 1958 C 20 IX 1; «*vienauss*» jeb monaurālas (ieskaņošanas, pārraides un atskaņošanas) metodes 1959 L V 27_{2, 1}; *vienbalsiena* LKV 697; *viencaurules* centrālapkures sistēma 1960 ZuT I 26_{2, 1}; *viencilindra* KLV I 1000, ~ sūknis LKV 697; *viendedzes* virtuve 1958 Zv XVI 23; *viendobuma* hiperboloīds KLV I 999; *viendzimuma* LKV 697, ~ zieds KLV I 999, *viendzīvokļa* KLV I 998, ~ māja 1960 LuM 22 X 3₂; ~ dzīvojamā māja 1961 PJ I XI 3₁; «*vienelpas*» dzejolis 1959

PJ 22 XI 2₁; *vienenkura* KLV I 1000, ~ regulējamiem pārveidotājiem 1961 RB 23 V 3₄; *viengabala* auduma dzensiksna 1958 C 24 VII 2₁, ~ akmens 1960 C 17 IV 4₂, ~ darbs 1960 LuM 10 IX 2₃, ~ granīta kalni 1957 C 16 III 1₄, ~ kolona LKV 697, 1962 LuM 20 X 1₂, ~ lējumi LKV 697, ~ magnēts 1959 PJ 26 VIII 3₃, ~ masa 1962 RB 20 II 2₇, ~ metāls 1959 C 5 IV 4₂, tie visi (= peldkostīmi) bija ~, ... 1959 PLS VIII 2₂₁, ~ plastmasas laiva 1958 Zv XV 1₂, ~ stāsts 1958 K IX 12, ~ tēls LKV 697, ~ pasaules uzskats LKV 697; (~ darbs, ~ dzelzs, ~ krekls — visi ME IV 658; ~ deķis, ~ kleita — abi EH II 795); *viengada* kursi KLV I 998, 999; *viengala* uzgriežņu atslēga KLV I 1000; (~ svira ME IV 658, ~ zarna ME IV 658); *vienguļas* gulta KLV I 999; *vienkameras* KLV I 998, ~ .. dzinējs 1960 ZvDV 20 (2×); *vienkapeikas* markas 1961 C 3 I 4₁; *vienkārtas* KLV I 997; *vienklāja* KLV I 999; *vienkoka* tīnes 1958 C 8 VI 4₄; *vienkomplekta* skolas 1958 PJ 16 VIII 2₄ (2×); *vienkopas* teikums KLV I 999; *vienkorpusa* KLV I 998, ~ arklu 1960 C 27 VIII 2₂; *vienkupra* kamielis LKV 698; *vienlādiņa* šautene LKV 698, KLV I 998; *vienlampas*, *vienlampiņas* KLV I 999; *vienlapas* KLV I 999; *vienlauka* sistēma KLV I 999; *vienlaulības* KLV I 396; *vienlemeša* arkls LKV 698, KLV I 998, 999; (~ arkls ME IV 660); *vienlocekļa* formula KLV I 1000, ~ teikums KLV I 1000; *vienmaiņas* darbs KLV I 999; ~ .. veikali 1959 RB 11 IX 5₃; *vienmasta* buru kuģis LKV 698, ~ kuģis KLV I 999; (~ ME IV 661); *vienmetiena* sivēnu mātes 1957 R 19 IV 20⁵⁰; ~ vairstnieču skaits 1960 R 17 II 8⁰⁰; 1960 C 9 IV 1₃; *vienmetra* malka 1957 C 26 IX 2₄; *vienmīnusa* sistēma 1957 Sp 15 XI 1₃; 1962 R 2 IX 23⁰⁰; *vienmōmenta* apstarošana 1960 V X 1₂; *vienmotora* lidmašīna KLV I 999, 1961 RB 28 II 1₆; 1962 RB 28 II 2₈; 1958 Zv IX 25_{2, 1}; *vienpakāpes* .. rakete 1958 PJ 5 IX 1₄, 1958 RB 28 III 1₁; 1960 RB 11 VII 1₁; 1961 RB 18 IX 2₈; *vienpalātas* likumdevējs orgāns KLV I 999, 1959 R 25 VIII 21³⁰, 1963 C 13 IV 3₃; ~ parlamentārā sistēma LKV 699, *vienpāra* vēršu aizjūgi 1958 Zv IX 25₁; *vienpartijas* sistēma 1962 C 10 X 4₃; ~ valdība 1957 RB 31 X 1₁, 1957 C 31 X 3₁, 1960 RB 18 VII 2₈; ~ valsts 1962 RB I VIII 8₁; *vienpēdas* KLV I 999; *vienpersonas* varas režīms 1959 C 23 IV 3₁; *vienpļāvuma* āboliņš KLV I 1000; *vienpola* KLV I 999, ~ (skaitītāja drošinātājs) 1958 D XVI 10; *vienposma* KLV I 1000; *vienraga* KLV I 999; *vienriteņa* automobilis 1961 PJ 5 IV 3₆; *vienrubļa* gabals Mllvg 208. lpp; *viensējuma* LKV 700, KLV I 1000, ~ izdevumi 1959 LZ 28 I 3₂; *viensienas* strops 1961 DuDr X 26₁, 27₂; (~ peldošie doki ME IV 666); *vienskapiša* (rakstāmgalds) Mazumtirdzniecības cenu cenrādis, LVI Rīgā 1960, 7,

107; *vienoslāņa* KLV I 999; *vienslieces* ragaviņas 1963 RB 24 I 6₂; *vienslīpuma* siltumnīca P. Dindonis, Puķkopība, LVI Rīgā 1957, 28; (~ jumts EH II 797); *vienspēles* sacensība 1958 R 27 VI 21⁰⁰; *vienstatnes* spiede KLV I 999; *vienstīgas* KLV I 1000; *vienstobra* bise LKV 700, KLV I 999; *vienstumbra* KLV I 999; *vientikla* lampiņa KLV I 999; *vienvalodas* vārdnīca 1960 LZ 3 VIII 3₂; *vienvārda* termins 1957 SkA 26 IX 4₂, ~ minors un mažors 1958 LM 154, ~ .. teikums 1961 Ceļi X 10; (~ teikums ME IV 668); *vienvārpstas* KLV I 1000; ~ tvaika turbīnai 1960 L III 2₇; *vienvasaras* kurpes 1961 Kolhoznieka kalendārs 179, 180; *vienveida* LKV 700, KLV I 397, ~ .. burti 1962 SkA 10 I 3, ~ nosaukumi 1960 RB 7 IX 3₃, ~ sacensību sistēma 1961 Sp 17 VIII 1₃, ~ sporta klasifikācijas normas 1960 V III 1₇, ~ tērpi 1961 PJ 18 VII 2₄; *vienvietas* KLV I 999, ~ nodzīvojuma cenzs (vēlēšanās) 1957 R 4 III 19³⁰, ~ nodzīvojuma ilgums 1959 R 20 I 20⁰⁰; *vienvilņa* radiouztvērējs 1959 Stars 7 III 4₁; *vienviras* logs 1959 LuM 18 IV 2₄, *vienvirziņa* šoseja 1958 Zv V 24, ~ izvilkums (izšūjot) 1961 R 28 X 18³⁰; ~ kustība (ielās) 1957 PJ 4 X 2₁, 1959 PJ 25 VIII 2₁, 1960 RB 16 III 2₂; 1962 RB 27 XI 3₃, KLV I 999, 1000, ~ automašīnu straume 1962 LuM II VIII 1₄; *vienvirzuļa* sūknis KLV I 999; *vienzieda* KLV I 1000; *vienzilbes* vārds LKV 700, KLV I 999; *vienzīmes* skaitlis LKV 700, KLV I 998; *vienzirga* arkls KLV I 998, ~ iejūgs KLV I 998, 1962 Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III 137; ~ saimniecība KLV I 999, ~ zemes turētājs 1959 K 9 V 1₁₂₇; (~ pajūgs, ~ rati, ~ pusgrauda vieta — visi ME IV 668).

Bez tam atzīmējami vēl desmit citi agrāko gadudzesmitu tekstos vai runā konstatētie saliktie īpašības ģenitīvi ar pareizo vienskaitļa formu, kuri lietojami, neskaitot dažus izņēmumus, arī šodien, bet kurus nav pagadījies sastapt un ekscerpēt no 20. gs. otras puses periodikas un kuru nav arī LKV-ā un KLV-ā: *vienkrāsas* gaisma ME IV 659; *vienlaida* lējums ME IV 660 (ir gan konstatēts saliktenis *vienlaidisēja* 1961 R 26 XI 8⁰⁰, bet pirmā komponenta skaitlis no tā nav redzams); *vienlaidas* ezers EH II 796; *viennakts* gājiens ME IV 662; *viensēžas* rati ME IV 665; *viensitiņa* zvans ME IV 665; *vienspārna* jumts ME IV 666; *vienstīpes* villaine ME IV 666; *vientelpas* dzīvojamā ēka, Celtniecības pieminekļi I, sakārtojais K. Andermanis, Rīgā 1933, 23; *vienzara* sverekļis ME IV 668.

2.22. 20. gs. otras puses periodikā sastopami arī saliktie īpašības ģenitīvi ar *vien-* un otra komponenta daudzskaitļa formu, kurus daudzos gadījumos lieto juku jukām ar salik-

tajiem īpašības ģenitīviem ar *vien-* un otra komponenta vienkaitļa formu. Konstatēta šādu 26 salikteņu mija:

- 1 a — *vienaira* laiva LKV 697, KLV I 998,
b — *vienairu* laiva (laiva, kur katrs airētājs airē ar vienu airi) KLV II 501;
- 2 a — *viencēliena* balets 1960 RB 24 II 4₁, ~ luga LKV 697, KLV I 998, ~ komēdija 1960 B IX 30, ~ opera 1962 LuM 27 I 1₁,
b — *viencēlienu* baletus 1957 PJ 26 X 3₃, ~ dramaturģijas darbi 1959 LuM 21 XI 2₁, ~ ludziņas 1961 C 13 I 3₄;
- 3 a — *viendienas* KLV I 998, ~ atpūtas nams LKV 697, ~ iestudējumi 1963 PJ 22 I 1₃,
b — *viendienu* sporta nometnes 1957 R 26 IV 11¹¹;
- 4 a — *viendigsta* cukurbietes 1961 C, PJ 15 I 2, ~ sēklas 1962 R 16 IX 21⁰⁰,
b — *viendigstu* cukurbietes 1959 C 26 IV 1₂, ~ sēkla 1962 R 26 IV 21⁰⁰;
- 5 a — *vienfazes* KLV I 1000,
b — *vienfāzu* vilkmes dzinējs 1959 L III 1₃;
- 6 a — *viengīmenes* mājas 1957 RB 2 X 1₂, ~ dzīvojamo māju projekti 1959 R 20 I 21³⁰,
b — *viengīmeņu* māju vietā 1957 RB 2 X 1 (2X), ~ ēku celtniecība 1957 LuM 5X 3 (11X), ~ dzīvokļi 1959 C 10 III 4₃;
- 7 a — *vienistabas* dzīvoklis (jau ME IV 659), LKV 698, 1961 C 27 XII 2₃, 1962 RB 19 I 7 (10X), 1958 C 31 X 2₂, ~ dzīvokļa daļa 1959 C 10 III 4₃, ~ dzīvokļa iekārta 1958 C 26 X 4₄, ~ mājiņa 1959 K V 131₁, ~ vai divistabu dzīvoklis 1960 RB 20 VI 1₇, 1962 RB 19 I 7₃,
b — *vienistabu*: (kolektīvs sācis ražot mēbeles) ~ dzīvokļiem 1957 R 12 V 21³⁶, ~ dzīvoklis 1957 RB 23 X 7₃, 1958 ASI 5 IV;
- 8 a — *vienkanāla* antenas 1960 ZuT IV 1₃₆,
b — *vienkanālu* ieraksts (magnetofonā) 1959 PJ IX 3₂;
- 9 a — *vienkausa*: daudzkausu un ~ ekskavatori 1958 R 11 XI 20⁰⁰, ~ ekskavators 1959 C 7 I 4₂, 1960 JGr XII 1₃₉, 1960 PJ 30 III 3₄,
b — *vienkausu* un daudzkausu ekskavatoriem 1958 R 15 I 19¹⁰;
- 10 a — *vienkoča* laiva KLV I 998 (un ME IV 660), ~ sile ME IV 660,

- b — *vienkoču* laivas 1957 Zv VII 12₁, ~ trauku dari-
nāšanai lietots greblis 1957 Zv VII 15;
- 11 a — *vienlaika* E. Turkina, Latviski angliska vārdnīca,
Rīgā 1944, 385,
- b — *vienlaiku*: kapitālisma un komunisma ~ pastāvē-
šana 1952 K IV 291;
- 12 a — *vienmājas* augi KLV I 998,
- b — *vienmāju* augs ME IV 661, ~ ziedi ME IV 661;
- 13 a — *vienrindas* (bez konteksta arī ME IV 663), ~ har-
monikas LKV 699, ~ kaftans KLV I 999, ~ līnija
LKV 699, 1957 ASI 28 IX, 1958 PJ 12 XII 3₃, uz-
valks ar ~ pogājumu 1958 RB VI 15, KLV I 998,
uzvalki ar ~ pogām 1962 RB 11 XII 6₂, mēteji . .
ar ~ pogām 1960 L III 26₁, 1960 C 24 VIII 4₂,
~ pogu svārki 1960 L III 126, ~ sējmašīna LKV
699, ~ svārki KLV I 999, ~ uzvalks 1958 PJ
28 XII 4₁, ~ žakete 1958 PJ 28 XII 4₂, 1959 PJ
19 IV 3₄,
- b — *vienrindu*: mētēlis ar ~ pogājumu 1958 Zv I 31,
~ uzvalks 1958 C 7 IX 4₃, ~ žakete 1958 Zv I 31,
1960 C 31 XII 4₃; 1960 C 4 I 4₄;
- 14 a — *vienrokas* zāģis KLV I 999, sal. *vienroces* izkopts
ME IV 663 un *vienroča* izkopts ME IV 663,
- b — *vienroku* izkopts ME IV 664;
- 15 a — *viensliedes* ekspresis 1962 RB 4 VIII 6₁, (virs
Maskavas izbūvēt) ~ gaisa ceļu (ar vienu sliedi)
1960 C 2 XI 4₃, ~ uzkaru dzelzceļš 1961 PJ
1 II 3₂, ~ dzelzceļš 1962 RB 4 VIII 6₂, ~ tram-
vajs 1962 PJ 10 I 4₃, ~ vilciens 1961 PJ 27 XII 3
(turpat: *monosliedes* dzelzceļš),
- b — *viensliežu* ceļš 1961 RB 25 XII 6₁ (2×), 1962 C
26 I 1₄, 1962 RB 27 XI 3 (8×), ~ dzelzceļš LKV
700, KLV I 998, 999, (projekti virszemes) ~ dzelz-
ceļam 1961 PJ 28 VI 3₄, 1962 Zv VII 18, 1962 RB
27 XI 3 (2×), ~ ekspresis 1962 C 26 I 1₄, ~ trans-
ports 1961 R 24 XII 21⁰⁰, ~ vilciens 1961 PJ 28 VI
3₄, ~ vagonš 1960 RB 16 IX 1₁, 1962 PJ 10 I 4₃,
1962 RB 27 XI 3 (4×);
- 16 a — *vienslīpes* jumts 1958 RB 24 IX 3, sal. *vienslīpnes*
jumts LKV 700 un KLV I 999,
- b — *vienslīp[j]u*: var redzēt māju ar *vienslīpu* jumtu
1958 Zv XIII 29 (sal. pareizi ar j: *divslīpju* jumts
1958 RB 24 IX 3₃);

- 17 a — *vienstāva* ēka 1959 PJ 4 IV 4₃, dažas ~ ēkas 1958 RB 10 IX 5₂, ~ koka ēku 1958 PJ 1 I 1₄, ~ māja LKV 700, KLV I 1000, 1958 C 10 VIII 4₃, 1961 RB 13 XI 3₆, ~ mājiņa 1958 KXI 129, 1959 PJ 26 V 4₃, 1960 LuM 19 XI 1₄, 1961 Sp 25 III 3₂, ~ un divstāvu namiņi 1956 PJ 21 XI 4 (~ nams — arī ME IV 666), ~ vasarnīcu tipveida projektiem 1957 C 16 III 1₂,
- b — *vienstāvu* ēka 1961 C 25 I 1₁, 1962 C 22 XI 3₄, lai augstais padomju viesis netiktos ar ~ Amerikas cilvēkiem 1959 RB 23 IX 8₂, mazāk ir divstāvu ēku un pavisam maz ~ bez mansarda 1957 LuM 5 X 3₁, ~ Omskas stacijas ēka 1957 C 9 VI 4₂, ~ mājiņu 1958 D XVI 2₃, ~ celtnes 1962 PSt 18 IV 3₁, uzcelt pāri par 100 ~ dzīvojamo māju 1957 C 12 III 3₁, ~ koka mājiņa 1959 C 22 IV 2₃, ~ skola 1958 Zv XXIII 2₂₁, galvenais ēkas tips te ir ~ ar mansarda (bēniņu stāva) izbūvi 1957 LuM 5 X 3, ~ koka mājiņas 1961 PSt 14 III 3₂, (ēkas) viens spārns būs ~ 1959 C 24 VI 3₃;
- 18 a — *vienšūnas* dzīvniekiem 1959 RB 13 IV 6₂, ~ organismi 1959 KLV I 998, ~ augi LKV 700, ~ ūdensaugi 1961 PJ 6 IX 3₁, ~ ūdens augš 1962 RB 10 I 7,
- b — *vienšūnu* aļģes 1961 PLSk XI 85 (2×), ~ formās 1957 PJ 14 IV 2, ~ saistaudu dziedzerorgāni 1958 RB 22 IV 1₆, ~ dzīvnieki 1958 V III 1₁₅; 1960 V VI 1₉, 1960 V IX 1₂₂, ~ olbaltuma elementi 1962 PJ 14 VIII 2₃, ~ organismi 1962 Zv II 18₃, ~ ūdenszāles 1961 PJ 28 VI 3₄;
- 19 a — *vienviras* logs 1959 LuM 18 IV 2₄,
- b — *vienviru* durvis LKV 700 un KLV I 999;
- 20 a — *vienžubura* ragi 1958 MuM III 2₁₈,
- b — *vienžuburu* ragi 1958 MuM III 2₁₈.

Līdzīga abu skaitļu mija saliktajos īpašības ģenitīvos vērojama arī agrākajos gadu desmitos, kā to liecina piemēri no ME un EH:

- 21 a — *vienjūga* arkls ME IV 656, ~ rati ME IV 659,
- b — *vienjūgu* vāgi ME IV 659;
- 22 a — *vienkājas* gulta ME IV 659,
- b — *vienkāju* gaļa EH II 796;
- 23 a — *vienkoka* slauktuves ME IV 660,
- b — *vienkoku* slauktuves ME IV 660;

- 24 a — *vienmuka* apgērbs EH II 796, ~ kubuliņš ME IV 661,
 b — *vienmuku* kubuliņš ME IV 661;
 25 a — *viensēžas* rati ME IV 665,
 b — *viensēžu* mājas ME IV 665;
 26 a — *vientekas* dzivitiņa (= dzija) ME IV 666, sal.
vienteka dzija, turpat,
 b — *vienteku* dzija ME IV 666.

2.23. Saliktie īpašības daudzskaitļa ģenitīvi bez vienskaitļa paralēles 20. gs. otras puses valodā konstatēti sekojošos piemēros: *vienasnu* sēklas 1959 R 30 XII 9⁰⁰; *vienduroju* skapis 1953 LKV 697; *vienlaidu* kolektīvizācija 1953 LKV 698 (sal. *vienlaida* lēmums ME IV 660), sal. arī *vienlaidu* kā adverbu; *vienliniju* burtņīca 1958 SkA 31 VII 2 (4×), 1959 RB 25 IX 3.

Līdzīga parādība bija sastopama arī agrākajos gadu desmitos: *vienacu* (bez konteksta) EH II 795; *viendziju* cimdi ME IV 658; *vienlažu* segli ME IV 660; *vienmīku* maize ME IV 661; *vienpupišu* līgaviņa ME IV 663; *vientriebru* mājas ME IV 667.

2.240. Tā kā saliktie īpašības ģenitīvi ar *vien-* pirmajā daļā un lietvārda daudzskaitļa ģenitīvu otrā daļā ir produktīva parādība periodikā un mutvārdu runā, bet neatbilst literārajai normai, rodas jautājums, kā izskaidrojama salikto īpašības daudzskaitļa ģenitīvu ieviešanās tur, kur loģika prasa pie *vien-* lietot saliktenī substantīva vienskaitļa ģenitīvu (jo *viens* norāda vienskaitli). Tāpat rodas jautājums, vai saliktie īpašības daudzskaitļa ģenitīvi atzīstami par normāliem visos vai tikai atsevišķos gadījumos un tieši kuros.

Salikto īpašības daudzskaitļa ģenitīvu rašanos un lietošanu veicinājuši vairāki faktori.

2.241. **Pirmais** no tiem ir gramatiskais faktors. Kā zināms, valodā ir lietvārdu daudzskaitļinieki, kas ar daudzskaitļa formu nosauc arī vienu īstenības objektu, piem., *durvis*, *griesti* u. c. No šādiem vārdiem nemaz nav iespējams darināt vienskaitļa ģenitīvu. Tāpēc par vienīgo pareizo atzīstama šo daudzskaitļinieku salikto īpašības ģenitīvu daudzskaitļa forma, piem., *viendurovju* (skapis) LKV 697.

2.2420. **Otrais** no tiem ir analogijas faktors, kam vairāki paveidi.

2.2421. Pārnesuma analogija kā salikto īpašības ģenitīvu ar *vien-* daudzskaitļa formu ieviešanās veicinātāja skaidri atklājas ātrrunas un ātrraksta paņēmienā lietot viena tipa saliktoņu blīvījumus ar saliktoņa otras daļas izlaidumu pie

pirmā vārda, piem.: *vien-* un *dīvbaltsienu* . . valodā 1958 D XXIII 12, *vien-* un *dīvstāvu* māja 1958 K IX 38, *vien-* un *dīvstāvu* ēka 1961 C 14 VI 1, *vien-* un *dīvstāvu* . . namiņi 1961 LuM 2 XII 34 u. tml. Te izriet mehānisks daudzskaitļa formas pārnese uz pirmā vārda, to lietojot šķirti no otra: *vienbaltsienu* valoda, *vienstāvu* māja, *vienrindu* uzvalks u. c.

2.2422. Skaitīšanas analogija, kas tuva pārnesei analogijai, kā salikto īpašības ģenitīvu ar *vien-* daudzskaitļa formu ieviesēja saistīta ar pārējo salikto īpašības ģenitīvu lietošanu, kuru pirmajā komponentā skaitlenis, bet otrā daudzskaitļa forma. Protī, saliktie īpašības ģenitīvi, kam skaitlenis pirmajā daļā, izplatīti puslīdz vienmērīgi ar visiem skaitļiem no *viens* līdz *desmit*, kā arī ar *simt* un *tūkstoš*. Te semantiski piesienas arī saliktie īpašības ģenitīvi, kam pirmajā daļā adverbs *daudz* un *vairāk*. Piemēri: *dīvvirzienu* kustība 1959 RB 12 XI 3₁; *dīvmotoru* lidmašīna 1959 RB 24 X 8₁; *dīvstāvu* dzīvoklis 1957 RB 23 X 7₃; *dīvstāvu* ēka 1957 LuM 5 X 3_{2,1} u. c.; *trīslauku* sistēma 1959 PJ 22 II 4₁; *trīsgadu* plāns 1958 C 16 XII 3₂; *trīsdurvju* skapis 1958 D XIV 27 u. c.; *četrmotoru* lidmašīna 1957 PJ 2 XI 3₁; *četrstāvu* ēka 1959 PJ 22 III 4₂ u. c.; *piecstaru* zvaigzne 1958 Zv VI 20; *piecgadu* plāns 1958 C 7 X 3₃ u. c.; *sešcilindru* automobilis 1957 PJ 14 IV 1/24 u. c.; *septiņjūdžu* zābaki 1957 PJ 4 X 2₄; *septiņklašu* izglītība 1957 C 29 V 4₂; *septiņstundu* darbadiena 1958 R 6 I 12⁴⁰ u. c.; *astoņasu* elektrolokomotive 1957 PJ 13 XII 2₂₁; *astoņstāvu* nams 1957 R 8 IV 21⁴⁰ u. c.; *deviņviru* spēks 1958 K XI 89 u. c.; *desmitgadu* jubileja 1959 PSt 29 VIII 1; *desmitdienu* festivāls 1957 Ska 26 IX 3₂; *desmitlampiņu* radiouztvērējs 1958 Zv III 25₁ u. c.; *dīvpadsmītpirkstu* zarna 1958 RB 22 XI 6₃; *simtrubļu* zīme 1957 PJ 24 XII 2₃; *tūkstošezere* zeme 1958 PJ 19 III 3₂; *tūkstošgadu* noslēpums 1958 PSt 25 VI 4; *miljonvoltage* liels elektriskais spriegums 1957 Zv III 24₂; *miljardelektrovoltage* liela enerģija 1957 Zv III 24₂; *daudzkausu* ekskavators 1958 R 11 XI 20; *daudzbērnu* ģimene 1957 C 16 III 1₂; *daudzsjumu* vārdnīca 1957 LuM 7 XII 2₃; *daudzmiljonu* tautas masu entuziasms 1957 RB 1 X 2₆; *daudznozaru* kombināts 1959 RB 9 I 14 u. c.; *vairākcēlienu* luga 1957 PJ 8 XII 2₃ u. c.

So konstrukciju ietekmē (skaitīšanas analogijas dēļ) daudzskaitļa ģenitīvs ieviešas arī salikto ar *vien-*, piem., *vienstāvu* dzīvoklis 1957 RB 23 X 7₃.

Jāpiezīmē, ka nesalīdzināmi vājāka šā tipa salikto ar *vien-* konstrukciju ietekmē, ka nesalīdzināmi vājāka šā tipa salikto ar *vien-*, piem., *vienstāvu* dzīvoklis 1957 RB 23 X 7₃.

skaitļa nosaucējiem, kā arī aiz daudz-: *divasmens* zobens 1957 Zv VII 15; *divpartijas* sistēma 1956 C 13 IX 4 (sal. arī: *daudzpartiju* sistēma 1958 C 25 XI 14), izmanto *divžubura* lokana koka zaru 1961 C 25 VII 33; viens *pieccenta* gabals 1958 Zv XXIV 21 (turpat arī: viens *pieccentu* gabals 1958 Zv XXIV 20₁); *daudzkomplekta* skola 1958 PJ 16 VIII 24 (turpat arī: *daudzkomplektu* skola 1958 PJ 16 VIII 23).

Vienskaitļa ģenitīvs aiz daudzskaitļa nosaucēja pirmā komponenta gramatiski attaisnojams tikai vienskaitļiniekiem: *divjūga* ore 1958 K VII 7; neveikli un skaužami ir sekojošie darinājumi: *daudztirāžas* laikraksts 1958 R I VII 21³⁰, 1958 RB 14 VI 1₁, 1957 D VIII 23, *daudztirāžu* laikraksts 1957 C 17 IV 21, 1958 PSt 14 IV.

2.2423. Kā īpašs analogijas faktora paveids blakus skaitīšanas analogijai jāmin vēl daudzuma analogija, kuras dēļ saliktajos īpašības ģenitīvos ar vien-ieviešas daudzskaitļa formas.

Kā zināms, valodā sastopami lietvārdi, kuriem ir gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa formas un kuri nosauc tādus īstenības objektus, kas parasti ir vai nu pa divi (*acis, airi, ausis; kājas, ragi, rokas, sliedes* u. c.), vai arī pa vairākiem (*stāvs — stāvi, šūna — šūnas, cēliens — cēlieņi, maiņa — maiņas, sējums — sējumi, vilnis — viļņi* u. c.). No tā izriet tendence (analogi *viendurovju, vienistabu* formām) lietot arī daudzskaitļa ģenitīva formas tādos saliktos īpašības ģenitīvos, kur formāli gramatiski vajadzētu lietot tikai vienskaitļa ģenitīva formas: *vienacs — vienacu, vienaira — vienairu, vienauss — vienausu, vienkājas — vienkāju, vienrokas — vienroku, viensliedes — viensliežu, vienstāva — vienstāvu, viensūnas — viensūnu* utt.

Nebūtu akceptējams vienīgi tāds saliktais īpašības daudzskaitļa ģenitīvs, kam blakus ir pavisam citas semantiskās nozīmes salikts īpašības daudzskaitļa ģenitīvs, piem.: Maskavas gaisa dzelzceļam būs *tikai viena sliede*.. Vagonu riteņi atradīsies uz to jumta un aptvers sliedi no abām pusēm. Šos *viensliežu* vagonus uzdots izgatavot Mitišču mašīnbūves rūpnīcā 1960 RB 16 IX 1₁. Pareizi ir: Maskavas metropolitēna inžinie-riem radās doma virs Maskavas izbūvēt *viensliedes* gaisa ceļu 1960 C 2 XI 4₃. Turpretī forma *viensliežu* akceptējama ar citu nozīmi: 'ar vienu sliežu pāri': Lai satiksmes ātrumu vēl palielinātu, izstrādāti projekti virszemes *viensliežu* dzelzceļam 1961 PJ 28 VI 3₄. Sal. arī *vienaira* laiva (laiva ar vienu airi) un *vienairu* laiva (laiva, kurā katrs airētājs airē ar vienu airi).

2.2424. Īpaši jāmin pielīdzinājuma analogija, kas pamudina daudzskaitļa ģenitīva izvēli otrā komponentā pie sa-

liktajiem īpašības ģenitīviem ar *vien-* pirmajā daļā. Proti, kontekstā pie lietvārdiem daudzskaitļa formā saliktie īpašības ģenitīvi ar *vien-* arī tiecas otrā komponentā iegūt daudzskaitļa formu. No iepriekš aplūkotajiem piemēriem šeit minami ilustrācijai *viencēlienu* baleti (2b), *viendienu* sporta nometnes (3b), *viendīgstu* cukurbietes (4b), *viengīmeņu* dzīvokļi, ~ ēkas, ~ mājas (visi 6b), *vienistabu* dzīvoklis (7b), *vienkausu* ekskavatori (9b), *vienkoču* laivas (10b), *vienmāju* ziedi (12b), *vienšūnu* formas (18b), *vienžuburu* ragi (20b), *vienjūgu* vāģi (21b), *vienkoku* slauktuves (23b) un *viensēžu* mājas (25b). Blakus tikko minētajiem saliktniem daudzskaitlī sastopamas arī vienskaitļa formas. Bez tam te minamas arī iepriekš nosauktās daudzskaitļa formas, kam pagaidām nav konstatētas vienskaitļa paralēles: *vienasnu* sēklas, *viendziju* cimdi, *vienlažu* segļi un *vientriebru* mājas.

2.243. Beidzot, jāatzīmē **trešais** — leksikosemantiskais faktors, kas izvirza nepieciešamību diferencēt nozīmes ziņā saliktos īpašības vienskaitļa un daudzskaitļa ģenitīvus ar *vien-*.

Ja saliktajos īpašības ģenitīvos ar *vien-* otra daļa nosauc kādu no vienādām daļām sastāvošu objektu, tad lieto īpašības daudzskaitļa ģenitīvu, piem., *vienliniju* burtņica 1958 SkA 31 VII 2₃. Tas notiek leksikosemantisku apsvērumu dēļ, jo ar tā paša īpašības vienskaitļa ģenitīvu iespējams apzīmēt objektu, kam ģenitīva nosauktā reālija ir tikai viena (*vienlinijas* ierinda). Sal. arī jau minētos piemērus: *vienaira* laiva un *vienairu* laiva, *viensliedes* gaisa ceļš un *viensliežu* dzelzceļš.

* * *

Lietderīgi mūsu sakarā izsekot, kādi ir adjektīvu un adverbju saliktni ar *vien-* pirmajā daļā un kādas tiem attieksmes ar saliktajiem īpašības ģenitīviem ar *vien-* un neatkarīgu substantīvu saliktniem ar *vien-*.

3. Adjektīvu saliktni ar *vien-* pirmajā daļā

3.0. Adjektīvu saliktni ar *vien-* pirmajā daļā iekļaujas četrās grupās.

Divās pirmajās iederas saliktni, kuru otri komponenti atvasināti no lietvārdiem.

Pirmajā grupā ietelp adjektīvi ar izskaņu *-ains*, otrā — adjektīvi ar izskaņu *-ējs* vai *-īgs*, trešajā — adjektīvi, kas nebeidzas ar *-ains*, *-ējs* vai *-īgs* un nav lietojami kā neatkarīgi vārdi, ceturtajā — adjektīvi, kuros pirmais komponents *vien-* atbilst adverbam *vienādi* (ar nozīmi 'vienlīdzīgi'). Pirmo triju grupu adjektīviem atbilst tādu pašu sakņu substantīvi ar *-iba* (vai arī šāda atbilstība iespējama).

3.1. Pirmās grupas adjektīvu salikteniem ar *vien-* un *-ains* atbilst tās pašas saknes saliktie īpašības ģenitīvi: *vienacains* LKV 697 un *vienactains* EH II 795 (sal. *vienac/s, -u*); *viengabalains* ME IV 658 (sal. *viengabala*); *vienkājains* ME IV 659 (sal. *vienkāj/as, -u*); *vienkrāsains* ME IV 659 (sal. *vienkrāsas*); *vienkuprains* LKV 698 (sal. *vienkupra*); *viensēklains* ME IV 665 (sal. *viensēkl/as, -u*); *viensliedains* ME IV 666 (sal. *vienslie/des, -žu*); *vienšūnains* ME IV 666 (sal. *vienšūn/as, -u*).

3.2. Otrās grupas adjektīvu salikteniem ar *vien-* un *-ējs* vai *-īgs* ne visos gadījumos atbilst tās pašas saknes saliktie īpašības ģenitīvi: *vienaldzīgs* ME IV 656; *vienbalsīgs* ME IV 657; *viendabīgs* LKV 697; *viendienīgs* EH II 795 (sal. *viendienas*); *viendomīgs* ME IV 658; *viengadīgs* EH 795 (sal. *viengadu*); *viengalīgs* ME IV 658 (sal. *viengala*); *vienkārtējs* KLV I 997 (sal. *vienkārtas*) un *vienkārtīgs* 1962 Zv VII 32; *vienkopīgs* ME IV 660 (sal. *vienkop/as, -u*) un *vienkopējs* ME IV 660; *vienlatīgs* LKV 698, *vienlapīgs* ME IV 660 (sal. *vienlapas*); *vienlīdzīgs* ME IV 661; *vienlīdzmērīgs* ME IV 661; *vienmērīgs* ME IV 661 un *vienmērējs* ME IV 661; *vienmotorīgs* KLV I 999 (sal. *vienmotora*); *vienmucīgs* ME IV 661 (sal. *vienmuk/a, -u*); *vienmulīgs* ME IV 661 (sin. *vienmuļš*) un *vienmuļīgs* LKV 699; *viennadzīgs* EH II 796; *viennozīmīgs* KLV I 998; *vienpersonīgs* LKV 699 (sal. *vienpersonas*) un *vienpersonisks* 1962 K III 158; *vienprātīgs* ME IV 663; *vienpusīgs* ME IV 663 un *vienpusējs* ME IV 663; *vienradzīgs* EH II 796 (sal. *vienraga*); *vienreizīgs* EH II 796 un *vienreizējs* ME IV 663; *vienrocīgs* ME IV 664 (sal. *vienrok/as, -u*); *viensirdīgs* ME IV 665; *vienskanīgs* ME IV 666; *vienspalvīgs* EH II 796; *vienstrobīgs* ME IV 666; *vientiesīgs* ME IV 666 (sin. *vientiess*); *vientulīgs* ME IV 667 (sin. *vientuļš*); *vienvaldīgs* LKV 700; *vienvaļodīgs* ME IV 668 (sal. *vienvaļodas*); *vienvārdīgs* ME IV 668 (sal. *vienvārda*); *vienvidniecīgs* ME IV 668; *vienveidīgs* ME IV 668 (sal. *vienveida*); *vienvērtīgs* ME IV 668; *vienvienīgs* ME IV 668; *vienvietīgs* LKV 700 (sal. *vienvietas*); *vienzilbīgs* ME IV 668 (sal. *vienzilbes*); *vienzīmīgs* ME IV 668 (sal. *vienzīmes*).

Atbilstība starp attiecīgo salikto adjektīvu un salikto īpašības ģenitīvu vērojama gadījumos, kuros salikteņu otri komponenti par sevi attiecas uz vienu un to pašu īstenības objektu, piem., *dienīgs* attiecas uz *dienu*, *gadīgs* uz *gadu*, *lapīgs* uz *lapu* utt. resp. otrādi (*diena* attiecas uz *dienīgs* utt.).

Atbilstības trūkst gadījumos, kuros salikteņu otri komponenti katrs par sevi attiecas uz citu īstenības objektu. Tā *aldzīgs* saliktenī *vienaldzīgs* attiecas uz ieinteresētību, ne uz algu, *prātīgs* saliktenī *vienprātīgs* attiecas uz saskaņu, ne prātu, *tiesīgs* saliktenī *vientiesīgs* attiecas uz prātu, apķēribu, ne tiesībām utt.

Atbilstības nav arī gadījumos, kuros šās grupas adjektīviem ir sinonīmi trešajā grupā (*vienmulīgs* un *vienmuļš*).

3.3. Trešās grupas adjektīvu salikteņiem ar *vien-*, kā jau teikts, otri komponenti par sevi nav lietojami (izņemot *kārtns*) kā neatkarīgi adjektīvi: *vienkāršs* ME IV 659 un *vienkārtns* ME IV 659, un *vienkārts* ME IV 659; *vienlaidis* ME IV 660; *vienmaļš* ME IV 661 un *vienumaļš* ME IV 667; *vienmuks* ME IV 661; sal. ME IV 658; *vienmuļš* ME IV 662; *viennojs* ME IV 662; *vientiess* EH II 797; *vientiešams* ME IV 667 ('taisns'); *vientuls* ME IV 667 un *vientuļš* ME IV 667.

Šās grupas adjektīvu salikteņiem atbilst tās pašas saknes saliktie substantīvi (kas attiecas uz to pašu īstenības objektu kā adjektīvi): *vienkārše*, *vienkārtis*, *vienmalis*, *vienmulis* (ME IV 661 adj.), *vientiesis*, *vientulis*.

3.4. Ceturtās grupas adjektīvu salikteņiem ar *vien-* pirmais komponents nav vis skaitlenis, bet adverbs *viens* ar nozīmi 'vienādi (vienlīdzīgi)' (sal. adv. *visviens*, *vienalga*); *vienlīdzens* ME IV 661, EH II 796; *vienliels* LKV 698; *vienresns* EH II 797; *vientāļš* ME IV 666; *vienvienāds* ME IV 668.

4. Adverbu salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā

4.0. Tā kā adverbi allaž attīstījušies no citu vārdšķiru vārdiem, interesi rada jautājums, kā adverbizējušies iepriekš aplūkoti substantīvu un adjektīvu salikteņi ar *vien-* un kādā mērā radušies patstāvīgi šā tipa adverbu salikteņi.

4.1. Adverbu salikteņi ar *vien-*, kuri radušies no substantīvsalikteņiem ar *vien-*

Izņēmums šai grupā ir adverbs *vienalga* ME IV 656 (sal. «viens pīpis» ME III 233), kas atbilst lietvārda nominatīva formai (tāpēc kā substantīvu lieto vārdu *vienaldzība*). Pārējie šās grupas adverbi atbilst lietvārdu atkarīgo locījumu formām un beidzas vai nu ar attiecīgu galotni, vai arī to zaudējuši. Daļa atbilstošo lietvārdu vairs nav lietojami kā neatkarīgi vārdi mūsdienu latviešu literārajā valodā, jo tos aizstājuši kādi jaunāki darinājumi. Šai sakarā var norādīt uz pirmajā piemērā minēto vārdu *vienalga* — *vienaldzība* attīstības gaitu.

Daļā gadījumu adverbu salikteņiem ar *vien-* atbilst lietvārdi, no kuriem mūsdienu literārajā valodā lietojami tikai ģenitīvi (tie ir tā sauktie saliktie īpašības ģenitīvi, sekojošā sarakstā doti iekavās); daļā gadījumu atbilstošu paralēlu trūkst: *vienbrid* 1961 K IV 135, *vienubrid* 1962 K I 145; *viendien* ME IV 658, EH II 795 (*viendienas-*, sal. *viendiene*, *viendienis*), *vienudien* 1961 K IX 22; *viengabal* ME IV 658, *viengabaļš* ME IV 658 (*viengabala-*, sal. *viengabalis*); *viengad* ME IV 658, *vienugad* ME IV 667 (*viengada-*); *viengaļ* EH II 795 (*viengala-*, sal. *viengalis*); *viengubu* ME IV 658; *vienirbu* ME IV 659, *vienvirbu* ME IV 668; *vienjūgu* EH II 796 (*vienjūgs*, *vienjūga-*, *vienjūgu-*); *vienkārši* ME IV 659, *vienkāršiņ* ME IV 659, *vienkāršu* ME IV 659; *vienkārt* ME IV 659, *vienkārtā* EH II 795, *vienkārtēš* ME IV 659, *vienkārtiņ* ME IV 659, *vienkārtis* EH II 795 (Tdz 45625), *vienkārtu* ME IV 659 (*vienkārtas-*); *vienkop* ME IV 660, *vienkopā* ME IV 660, *vienkopš* ME IV 660, *vienkopu* ME IV 660, *vienkopū* ME IV 660, *vienkopus* ME IV 660, *vienukop* ME IV 667 (*vienkopas-*); *vienlaidu* ME IV 660, *vienlaidus* ME IV 660, *vienlaiži* ME IV 660 (*vienlaida-*, *vienlaidas-*, *vienlaidu-*); *vienlaikus* ME IV 660 (*vienlaika-*, *vienlaiku-*), *vienulaik* 1961 Zv XI 17; *vienlauku* ME IV 667 (*vienlauka-*); *vienlug* EH II 796; *vienmal* EH II 796, *vienmaļ* EH II 797, *vienmaļi* ME IV 661, *vienmaļš* ME IV 661, *vienmaļu* ME IV 661, *vienumal* EH II 797 (sal. *vienmale*, *vienmalis*); *vienmēr* ME IV 661, *vienmērt* ME IV 661, *vienmēru* ME IV 661, *vienumēr* ME IV 667, *vienumērt* EH II 797 (sal. *vienmēriba*); *vienmuku* ME IV 661, *vienmukām* ME IV 661 (*vienmuka-*, *vienmuku-*); *viennakt* ME IV 661 (*viennakts* ME IV 662); *vienpatnē* EH II 796 (sal. *vienpatnis*); *vienpaukar* ME IV 662; *vienpēdē* ME IV 662, *vienpēdēm* ME IV 662, *vienpēdu* ME IV 663 (*vienpēdas-*); *vienplandu* ME IV 663; *vienprāši* ME IV 663 (sal. *vienis prātis*, *vienprātis*); *viensus* ME IV

663 (un prep.), EH II 796 («vienpus veřamas durvis»), *vienpuši* ME IV 663; *vienpusdien* ME IV 663; *vienpuši* ME IV 663 (sal. *vienpusība*); *vienreiz* ME IV 663, *vienureiz* EH II 797; *vienroku* ME IV 664 (*vienrokas-*, *vienroku-*); *vienruden* ME IV 663; *viensēši* ME IV 665 (sal. *viensēta*, II *viensēši*); *vienslejš* ME IV 666, *viensleju* ME IV 666, *vienslejus* EH II 797; *viensmagumā* EH II 797; *viensvētdien* ME IV 666; *vienstibus* EH II 797; *vientrēb* ME IV 667, *vientriebru* ME IV 667 (*vientriebru mājas* ME IV 667); *vienurīt* EH II 797; *vienvakar* ME IV 668; *vienviet* ME IV 667, *vienuviet* ME IV 667, *vienuvietu* ME IV 668 (*vienvietas-*); *vienziem* ME IV 668, *vienuziem* ME IV 668.

4.2. Adverbu salikteņi ar *vien-*, kuri radušies no adjektīvsalikteņiem ar *vien-*

Kā zināms, ikvienam adjektīvam ar *-īgs* atbilst adverbs ar *-īgi*. ME vārdnīcā šādi adverbji nav uzrādīti, atskaitot atsevišķus gadījumus: *vienlidzīgi* EH II 796, *vienpēdīgi* ME IV 663, *vienpusīgi* ME IV 663.

No citiem adjektīviem atvasinātus adverbu salikteņus ar *vien-* sastopam reti: *viendaudz* ME IV 658, *viendaudzi* EH II 795; *vienlidz* ME IV 660, *vienlidzan* ME IV 661, *vienlidzen* ME IV 661, *vienlidzi* ME IV 661, EH II 796.

Etimoloģiski neskaidrs ir adverbs *vienplāšu* ME IV 663, *vienplāšus* ME IV 663, *vienplāti* ME IV 663, kas pēc nozīmes atbilst adverbam *vienplandu* (sk. iepriekšējo nodalījumu).

4.3. Adverbu salikteņi ar *vien-*, kuri radušies no adverbiem

Adverbu salikteņos, kuri radušies no adverbiem un kuru pirmais komponents ir *vien-*, tas nav vis skaitlenis, bet gan apstākļa vārds *vien* ar nozīmi 'joprojām' ('immerfort'), uz ko norādīts sekojošos piemēros iekavās.

Sādus salikteņus mūsdienu literārajā valodā nemēdz lietot. Vērojamas divas šo adverbu salikteņu grupas. Vienā iederas adverbu salikteņi ar *vien-*, kuru otrs komponents ir verbālas cilmes adverbs: *vienbridu* ME IV 657, *vienbridū* ME IV 657, *vienbridus* ME IV 657 (sal. *bridus vien*); *vienklupšus* ME IV 659 (sal. *klupšus vien*); *vienpeldu* ME IV 659 («gāja gan smagi, zirgs vienpeldu vien»); *vienskriešu* EH II 797 (sal. *skriešus vien*).

Etimoloģiski neskaids ir adverbs *vienklāpšus* ME IV 659.

Otrā grupā iederas adverbu salikteņi ar *vien-*, kuru otrs komponents nav verbālas, bet citādas cilmes: *vienblaku* ME IV 657 (sal. *blaku vien*); *vienblažģu* ME IV 657 (sal. *blažģu vien*); *viennofas* ME IV 662 (sal. *nojis vien*); *viennotaļ* ME IV 662, *diennotuļ* ME IV 662, *viennotuļis* ME IV 662; *viennoži* ME IV 662 (sal. *nojis vien*); *vienpakaļ* ME IV 662 (sal. *pakaļ vien* = vienu pēc otra); *vientiešam* ME IV 667 (sal. *tiešām vien*).

No iepriekšējiem izolēti ir saliktie adverbi *vienādvien* EH II 795, kurā komponents *vien-* ieņēmis otru vietu, un *visviens* ME IV 628 (ar nozīmi «vienalga»). Tos mūsdienu literārajā valodā lieto.

5. Salikto īpašības ģenitīvu ar *vien-* sakars ar adverbiem

5.0. Sakarā ar salikto īpašības ģenitīvu ar *vien-* otra komponenta formas svārstībām (vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvs), kā arī sakarā ar to, ka šā tipa salikteņi lietojami tikai vienā sastingušā (ģenitīva) formā, rodas jautājums par konversiju: vai šiem salikteņiem nav kāds sakars ar adverbiem atributīvā funkcijā un vai tie paši kādā ziņā netuvinās adverbu kategorijai.

5.1. Saliktais īpašības ģenitīvs, ko lieto ar otras daļas beigu patskani *-u*, atgādina adverbu formas ar *-u*, kuras mijas ar formām ar *-us*.

Valodas kultūras rakstos savā laikā norādīts, ka adverbi kā apzīmētāji lietojami tikai pie verbāliem substantīviem un ka tie nav vēlami pie pārējiem substantīviem, pie kuriem tie sākti lietot atributīvi. Apstākļu vietā ieteikti tās pašas saknes adjektīvi vai lietvārdu ģenitīvi:

«Līdztekus» un «aplīkus» ir adverbi un kā tādi lietājāmi, piem.: *ceļš iet līdztekus upei, aizrādīt ko ne tieši, bet aplīkus*. Turpretim atributīvā nozīmē var runāt tikai par *līdzteku* (ne: līdztekus) *linijām, aplīku* (ne: aplīkus) *ceļiem*. Tāpat adverbs forma ir «izcilus», gluži kā: *sēdus, braukšus; atbilstošais adjektīvs «izcils»*. Tādēļ jārunā, piem., *par izcilu* (ne: izcilus) *zinātnieku, izciliem* (ne: izcilus) *panākumiem*, bet, piem., *par izcilus stāvošu vietu.*»⁶

⁶ Valodas un rakstības jautājumi. Rediģējis J. Endzelīns, sakārotojis V. Rūķe. Rīgā 1940., 37. lpp. To agrāk norādījis J. Endzelīns, Dažādas valodas klūdas. Trešais izdevums. Rīgā 1930., 18. lpp.

Kā redzams no iepriekšējiem noliegtajiem piemēriem (*līdztekus* līnija, *aplīnkus* ceļi, *izcilus* zinātnieks), tendence apzīmēt ar apstākļiem arī neverbālus lietvārdus literārajā valodā nav sveša. Uz to norāda arī Latviešu valodas krātuvē darinātā Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca (Rīgā 2. izd. 1944), kur konstatēti un atzīmēti kā skaužami apstākļu un lietvārdu salikteni: *blakusistaba* un *blakusleņķis*, to vietā ieteicot substantīvu vārdkopas *blaku istaba* un *blaku leņķis*.

Šais vārdkopās *blaku* ir defektīvs lietvārds, kas ārpus salikteniem nav sastopams ar nominatīva vai citu locījumu galotnēm, tas nekalpo nominatīvā funkcijā, kas lietvārdiem pati raksturīgākā. Citi tādi defektīvi substantīvi ar *-u* atributīvā funkcijā ir: *gāju* (putni), *iestāju* (eksāmens), *lidu* (pūkas), *peldu* (*peldu* un mazgāšanas iestāde RB 1957 13 XI 16, ~ viesis, ~ vieta 1958 K IX 137), *stāvu* (zvaigzne) u. c. Atributīvi lietojamie defektīvie substantīvi ar *-u* ārēji formāli līdzinās apstākļiem ar *-u*, kuri mijas ar *-us*, piem., *blaku* // *blakus*, *peldu* // *peldus*, *sēdu* // *sēdus*, *stāvu* // *stāvus* u. c. Šāds tuvums varēja viegli pamudināt attiecīgus apstākļus lietot apzīmētāja funkcijā. Tā, piem., 20. gs. otras puses tekstos nav gadījies konstatēt saliktos īpašības ģenitīvus ar celmu *vienlaid-*, kā *vienlaida* darbs ME IV 660, *vienlaida* lējums ME IV 660, *vienlaidas* ezers EH II 796; bet gan ir konstatēts ļoti daudzas lietvārdu vārdkopas ar adverbu *vienlaidu* (sal. *vienlaidu* ezers, mākoņi savilkās *vienlaidu* blāķos ME IV 660) un *vienlaidus* apzīmētāja funkcijā: *vienlaidu* apbūve 1958 RB I XI 12, ~ apdegums 1962 PJ 23 X 13, ~ augļu un vīna dārzu apgabals 1957 C 4 VI 12, ~ griezuma kleitas 1958 PLS IV 221, ~ griezums 1958 RB 4 XI 51, ~ elektrifikācija 1961 C 7 V 11, ~ .. izgāzums 1962 PJ 23 X 23, 1961 RB 27 XII 22, ~ līnijas 1960 PJ 16 III 3 (turpat arī *vienlaidus* līnijas), ~ logs 1958 RB 27 VIII 11, ~ materiāls 1960 ZvDR 23 (2X), ~ .. piedurkne 1958 C 7 IX 34, ~ pinuma atspere 1958 C 25 I 21, ~ sastrēgums 1960 P 6 IV 42, ~ zemu slāņu mākoņu sega 1957 Kolhoznieka kalendārs, LVI Rīgā, 241, ~ sega 1959 C 16 VIII 43, ~ šķirnes sējumi 1961 C 28 IX 21, ~ siena 1958 Zv XVIII 241, ~ straume 1960 P 15 VI 13, ~ teritorija 1959 RB XII 18, ~ uguns siena 1963 C 31 I 41, ~ ūdensceļš 1960 PJ 4 IX 12.

Mūsdienu latviešu literārās valodas sistēmā saliktenis *vienlaidu* vairs nav uztverams par defektīvā lietvārda *laida* vai *laidis* daudzskaitļa ģenitīvu, jo tas iekļāvies adverbu sistēmā tādā ziņā, ka tiek lietots paralēli pārējiem sinonimajiem adverbjiem: *vienlaidu* // *vienlaidus* ME IV 660. Sal. arī *vienkopu* //

vienkopus // *vienkop* // *vienkopū* ME IV 660; *vienplāšu* // *vienplāšus* ME IV 663; *viensleju* ME IV 666 // *vienslejus* EH II 797; sal. arī *vienlaikus* ME IV 660.

5.2. Šādi salikteņi ar *vien-* kā atributīvi adverbī sader ar atributīvi lietotiem nesaliktiem apstākļiem *aplinkus*, *blakus*, *papildus*, *papildu* u. c.: *aplinkus* ceļš 1958 K IX 26, ~ vārds 1958 K IX 19; *blakus* notikums, S. Vēriņa, Alfreda Kalniņa balets «Staburadze», LVI, R. 1958, 8, ~ vāģis 1958 RB 3 VI 17 un daudzi desmiti citu piemēru; *papildus* brīvdiena 1959 LZ 26 VIII 24, ~ ceļš 1959 V VIII 2, ~ eja, J. Vasiļjevs, Arch. mant. I, 1958, 109, ~ izeja 1958 PJ 2 XI 23, ~ izrāde 1957 R 11 VI 19²⁰, ~ līdzeklis 1956 LuM 17 XI 3, ~ mobilizācija 1956 LuM 20 X 43, ~ pārnesums 1956 Zv XIX 22, ~ pārtraukums 1958 PLS IX 124, ~ risks 1957 C 29 V 23, ~ stunda 1958 PJ 7 VI 31, ~ tipogrāfija 1959 PJ 29 VIII 12; *papildu* arguments 1958 C 14 IX 21, ~ darbs 1959 RB 10 IX 31, ~ diena 1958 PJ 2 XI 44, ~ dokuments 1958 K X 26, ~ dziedātājs 1959 RB 23 IX 72, ~ graši 1958 PJ 21 X 23, ~ ierīce 1958 RB 27 XII 11, ~ jautājums 1958 SkA 3 VII 21, ~ koncerts 1957 C 21 III 4, ~ līdzekļi 1959 C 6 IX 43, ~ līnija 1957 PJ 15 V 44, ~ mačs 1958 RB 30 IX 52, ~ materiāls 1957 PJ 9 IV 13, ~ meteoroloģiskā stacija 1957 PJ 9 IV 31, ~ militārā palīdzība 1959 PJ 29 VIII 32, ~ paskaidrojums 1957 LuM 2 XI 34, ~ dzīvokļa platība 1958 ASI 15 III, ~ priekšmetu apgūšanas ceļš 1959 C 12 II 23, ~ sieva 1958 PLS IX 21, ~ tramvajs 1958 RB 22 X 12, ~ turnīrs 1958 RB 12 IX 52, ~ zinātniskā stacija 1957 PJ 6 IV 4, ~ ziņas 1958 PJ 5 I 3.

5.3. Pēdējā laikā valodnieciskajā literatūrā sevišķa vērība tiek veltīta sinkrētiskām parādībām. Tā arī Mllvg-ā izvirzītas kā sinkrētiskas morfoloģiskas kategorijas puspriedēkļi (sk. 225. §, 183.—184. lpp.), kas pēc vārdšķiras dabas pieskaitīti adverbjiem: «Dažiem apstākļa vārdiem ir tieksme veidot ar lietvārdiem veselās virknes salikteņu. Kā tādi minami: *priekš-*, *augš-*, *apakš-*, *virs-*, *līdz-* u. c. Daudzi no šiem apstākļa vārdiem kļuvuši par puspriedēkļiem (sk. 225., 238.—250. §)»⁷. Ja nu tā, ja salikteņos ar *priekš-*, *augš-*, *apakš-* u. c. līdzīgiem vārdiem pirmo komponentu uzlūko nevis par lietvārdu celma formu, bet par adverbju, tad saliktie īpašības ģenitīvi ar *vien-* kā sinkrētiska parādība varbūt tiecas veidot kādu jaunu gramatisku kategoriju, kas pagaidām salīdzināma ar atributīvi lietotiem adverbjiem. Tas saskanētu ar Mllvg atzinumu: «Salikteņu ar

⁷ Mllvg, 207. lpp.

citiem apstākļa vārdiem pirmajā daļā ir maz, bet, kā rāda literatūra, it sevišķi dailliteratūra, tie pamazām aizvien vairojas, piem., *mājupceļš, atpakaļceļš* u. c.»⁸

Tāpat salikto īpašības ģenitīvu un *vien-* konversijas jautājums (jautājums par to iedēribu kādā citā — ne substantīvu — vārdšķirā) stāv sakarā ar šo ģenitīvu funkcionālām asociācijām.

J. Endzelīna un K. Mūlenbaha «Latviešu gramatikā» (Rīgā 1907) šai sakarā sacīts, ka «Īpašības vārdi un lietu vārdi kā apzīmētāji savās robežās daudzārt satiekas» (144. §, 101. lpp.). Tas no vienas puses. No otras puses, tikko vērojām, ka arī apstākļa vārdi un lietvārdi kā apzīmētāji «savās robežās daudzārt satiekas».

SATSINĀJUMI

- Arch. mant. Latvijas PSR arhitektūras mantojums. I. (Rakstu krājums)
 ASI «Asā Slotā» (Laikraksta «Padomju Jaunatne» pielikums, vēlāk — nodaļa)
 B «Bērība» (Žurnāls)
 C «Cīņa» (Laikraksts)
 D «Dadzis» (Žurnāls)
 DuDr «Dārzs un Drava» (Žurnāls)
 EH J. Endzelīns un E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. I—II
 FBR Filologu biedrības Raksti
 JGr «Jaunās Grāmatas» (Žurnāls)
 K «Karogs» (Žurnāls)
 KLV Krievu-latviešu vārdnīca I—II. Latvijas Valsts izdevniecība. Rīgā 1959
 L «Liesma» (Žurnāls)
 LD Kr. Barona Latvju Dainas
 LKV Latviešu-krievu vārdnīca. Latvijas Valsts izdevniecība. Rīgā 1953
 LM Latviešu mūzika (Rakstu krājums)
 LuM «Literatūra un Māksla» (Laikraksts)
 LZ «Latvijas Zinātnieks» (Laikraksts)
 ME K. Mūlenbachs, Latviešu valodas vārdnīca. I—IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns
 Mllvg Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība. Rīgā 1959
 MuM «Mednieks un Makšķernieks» (Žurnāls)
 P «Pioniēris» (Laikraksts)
 PJ «Padomju Jaunatne» (Laikraksts)
 PLS «Padomju Latvijas Sieviete» (Žurnāls)
 PSt «Padomju Students» (Laikraksts)
 R Rīgas radio raidījums

⁸ Mllvg, 207. lpp.

RB	«Rīgas Balss» (Laikraksts)
SkA	«Skolotāju Avīze» (Laikraksts)
Sp	«Sports» (Laikraksts)
Stars	«Stars» (Laikraksts Madonas rajonā)
Tdz	Tautas dziesmas (Papildinājums Kr. Barona «Latvju Dainām»)
V	«Veselība» (Zurnāls)
ZR	LVU Zinātniskie raksti
ZuT	«Zinātne un Tehnika» (Zurnāls)
Zv	«Zvaigzne» (Zurnāls)
ZvDR	Periodiskā izdevuma «Zvaigžņotā debess» rudens burtnīca
ZvDV	Periodiskā izdevuma «Zvaigžņotā debess» vasaras burtnīca

Citējumi no laikrakstiem norādīti ar gadaskaitli un saīsinājuma burtu (1961 C) vai burtiem (1961 RB), datumu (1 I) un lappusi ar sleju tajā no kreisās (1) vai labās (1₁) puses.

Citējumi no žurnāliem un citiem periodiskiem izdevumiem norādīti ar gadaskaitli un saīsinājuma burtu vai burtiem (1959 Zv), numuru (XXIV) un lappusi ar sleju tajā no kreisās (124) vai labās (24₁) puses.

Citējumi no neperiodiskajiem izdevumiem norādīti ar saīsinājuma burtiem (ME), sējumu (IV) un lappusi (667).

Citējumi no noklausītajiem Rīgas radio raidījumiem apzīmēti ar gadu (1958), burtu R, datumu (30 XI) un pulksteņa laiku (19³⁰).

A. Я. ОЗОЛ, P. A. АУГСТКАЛН, Я. Я. КУШКИС

СЛОЖНЫЕ СЛОВА С *vien-* В РОЛИ ПЕРВОГО КОМПОНЕНТА

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Сложные слова с *vien-* выступают как продуктивные существительные (*viencēliens* — одноактная пьеса), прилагательные (*vienpusīgs* — односторонний) и наречия (*vienmēr* — всегда), изредка встречаются числительные (*vienpadsmit* — одиннадцать), местоимения (*vienotrs* — кое-кто), глаголы (*vienveidot* — унифицировать) и предлоги (*vienpus* — с одной стороны). Союзов, частиц и междометий такого образования не обнаружено.

Для национального литературного языка XX века характерно образование таких сложных слов с *vien-*, второй компонент которых выступает только в форме родительного падежа и которые называются сложными родительными качества (*saliktais īpašības ģenitīvs*).

Сложные родительные качества возникли из соответствующих словосочетаний (*vienas dienas* — одного дня, *viendienas* — однодневный) и употребляются то с формой родительного

падежа единственного числа, то недифференцированно с формой единственного (*vienistabas dzīvoklis* — однокомнатная квартира) и множественного числа (*vienistabu dzīvoklis*), то только с формой множественного числа (*viendurvju skapis* — одностворчатый шкаф), если второй компонент относится к *pluralis tantum*.

В статье устанавливаются лингвистические и психологические (по аналогии) причины колебаний в употреблении форм родительного падежа единственного или множественного числа. Рассматривается аналогия по переносу, счету, количеству и уподоблению.

Кроме того, приводится и весь собранный лексикографический материал, так как в латышских словарях сложные слова с *vien-* представлены неполно из-за отсутствия соответствующего материала по первоисточникам.

A. OZOLS, R. AUGSTKALNE, J. KUŠKIS

COMPOUND WORDS WITH *vien-* AS FIRST COMPONENT

SUMMARY

The paper comprises, firstly, comprehensively excerpted lexicographical material, since in view of inadequate excerption, compounds with *vien-* are incompletely represented in dictionaries of the Latvian language; secondly, it dwells mainly on compounds with *vien-* whose second component is used in the genitive only. This type of compound has developed in Latvian national literary language only in the XX century.

The paper elucidates the linguistic and psychological reasons for the vagueness in usage of the genitive singular and genitive plural in this type of compound (*vienistabas dzīvoklis* 'one-room flat' gen. sing. — *vienistabu dzīvoklis* 'one-room flat' gen. plur.).

EIZĒNIJA PEILE

MATERIĀLI LATVIEŠU GRAMATIKAS TERMINOLOĢIJAS VĒSTUREI 19. GADSIMTA PĒDĒJĀ CETURKSNI

Latviešu gramatikas terminoloģijas attīstībā īpaši zīmīgs 19. gadsimta pēdējais ceturksnis. Šajā laikā Juris Alunāns un Atis Kronvalds nav vairs starp dzīvajiem, taču viņu idejas un sasniegumi latviešu valodas jomā dzīvo un rod plašu atbalsi īpaši presē un tautskolotāju aprindās. Šīnī vēsturiski šajā laika posmā latviešu gramatika noiet strauju attīstības ceļu no dile-tanta F. Mekona (1874) līdz zinātniekam K. Milenbaham (1895) un tad līdz J. Endzelīna un K. Milenbaha gramatikai (1907). Tā kā šajā laikā top latviešu valodas gramatika latviešu (ne vairs vācu) valodā, tad šim posmam galvenokārt raksturīgi terminoloģiskie meklējumi un vēsturiski izveidojušos ap-stākļu dēļ gramatikas vielas iekļaušana tautas skolu pro-grammā.

Šajā rakstā vienkopus savāktie (daļēji nekur vēl nebiblio-grafētie) materiāli ļauj vērot latviešu pirmos spriedumus par savas nupat veidojamās gramatikas terminiem, ļauj ieskatīties viņu centienos atmet latīniskus un radīt latviskus termi-nus un, beidzot, ļauj redzēt, kā 19. gadsimta pēdējā ceturksnī veiktais darbs 19. un 20. gadsimta mijā vainagojas ar latviešu terminoloģijas vēsturē pirmo gramatikas terminu unifikāciju.

Neiedziļinoties aplūkojamās vielas valodnieciskajā un peda-goģiskajā jomā, kur, cerams, teiks kādreiz savu vārdu šo nozaru speciālisti, rakstā mēģināts sniegt pēc iespējas hronoloģiskā secībā bibliogrāfisku datu apskatu. Ievērojot, ka terminiem vel-tītie izteikumi sastāda parasti ļoti mazu attiecīgā sacerējuma daļu, tad, lai neapgrūtinātu interesentus ar lielākoties unikālu, reti sastopamu izdevumu meklēšanu un cilāšanu, šajā darbā plaši izmantoti citējumi.

Saskaņā ar krievu valdības izdotajiem 1875. g. noteikumiem Kurzemes un Igaunijas lauku skolās un skolotāju semināros bija paredzēta dzimtās valodas (arī gramatikas) un krievu valodas mācīšana. Taču vietējā vācu muižniecība un garīdzniecība, kas uz likumu un ieradumu pamata gadsimtiem ilgi pārzināja latviešu «skolu būšanu», nesteidzās ar šo noteikumu ieviešanu dzīvē. Tā Vidzemē līdz 1887. g. Baltijas skolu likumam oficiāli palika spēkā vietējās vācu «lauku skolu virstiesas» 1874. g. izdotie «Priekšraksti priekš Vidzemes lauku skolām».

Rakstā «Kur un kā latvieši mācās latviešu valodu» Māteru Juris 1878. g. ar sašutumu atzīmē, ka Kurzemes laukskolu «virsvaldīšanas» 1877. g. «mācību rādītājā» (stundu plānā) «latviešu valodai nav nevienas stundiņas atvēlēts!». Tāpat arī Irlavas skolotāju seminārā (ar vācu mācības valodu!) reliģiju mācot 7 stundas nedēļā, vācu valodu — 4 stundas, bet latviešu gramatiku un krievu valodu — nemaz. Vienīgajā «latviešu rakstieniem» (rakstu darbiem) paredzētajā stundā tāpat tiekot runāts vāciski un «latviešu valodas likumus» (gramatiku) nepaskaidrojot. Neesot arī attiecīgu grāmatu. «Vai latviešu tautai nav jācieš, kad viņas bērniem tautas skolās atrauj mācību tēvu valodas likumos?» — jautā Māteru Juris un uz 1875. g. noteikumu pamata prasa: «Laukskolu skolotājiem jāprot latviešu gramatika un it visur taņi arī jāmaca. Tas iemesls, ka latviešu valodā vēl trūkstot mācības grāmatu, nevar būt pieņemams, jo kad tādu grāmatu tiešām vēl trūktu, tad tās jāapgādā.» [1]

Sākoties 19. gadsimta pēdējam ceturksnim, skolām trūka derīgu valodas mācības grāmatu. Divu gadsimtu laikā, sākot ar J. Rehehūzenu (1644) un beidzot ar A. Bilenšteinu (1863), bija radušās vairākas latiņu un vācu valodā sarakstītas latviešu valodas gramatikas, bet latviešu valodā tikai G. Bražes «Īsā pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt» [2]. Pēc 12 gadiem parādās K. Biezbārža «Mūsu valoda un viņas rakstība» [3], bet 5 gadus vēlāk F. Mekona «Latviskās valodas katķisme priekš tautas skolām» [4]. K. Biezbārža grāmatiņa pieskaitāma pirmajiem latviešu mēģinājumiem savu valodu zinātniski pētīt, taču tās pirmajā un vienīgajā «metienā» (autora termins laidienam vai daļai) ir doti tikai fonētikas un ortogrāfijas sākumi; sistematisku kursu šī grāmata nesniedz.

Atzīmējams, ka jau 1854.—1855. g. E. Sēnberga un F. Mālberga interesantajā polemikā par to, «kā latviešu rakstus un dziesmas [dzejo]us. — E. P.] būs salikt», F. Mālbergis ierosina, «lai mums apgādātu latviešu valodas likumu grāmatu mūsu pašu valodā sarakstītu», bet E. Sēnbergs, griežoties ar lūgumu

pie «cienīgiem latviešu valodā mācītiem kungiem mums īpašu likumu grāmatu (Grammatik) sarakstīt», kā piemērotu autoru min Dundagas ārstu J. Bāru, «kas spēcīgs garā un latviešu valodā esot» [5].

Lai cik divaini tas liktos, taču, ja gribam aplūkot latviešu gramatikas terminoloģijas attīstību hronoloģiskā secībā, mums vispirms jāpievēršas rakstnieka Jura Neikena turpat pusgadsimta laikā ļoti populārajai «Vācu valodas mācībai priekš latviešiem» [6]. Šīs grāmatas pirmā daļa nāca klajā 1850. g., tātad septiņus gadus pirms minētās G. Bražes grāmatas.¹

Būdams stingri pārliecināts, ka svešvalodu mācības pamatā jābūt mātes valodai², Neikens visus paskaidrojumus savā grāmatā dod latviešu valodā, lietojot arī (domājams paša radītos) latviešu terminus: lietu vārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, darīšanas (arī laiku) vārdi (tagadējā darbības vārda verba atvasinājums no vācu Tätigkeitswort, Zeitwort), vietnieku vārdi («ko cilvēku jeb lietu vārdu vietā piemin»). Sintaksē Neikens runā par grūtinieku (tagadējais teikuma priekšmets), izteikumu (izteicējs), zīmētāju (apzīmētājs), pielikumu (papildinātājs). Tagadne, pagātne un nākotne viņam ir klātbūdamais, pagājušais un nākamais laiks; pirmos četrus locījumus viņš apzīmē ar skaitļiem (1—4), bet lokatīvu nosauc par vietas locījumu un vokatīvu — par saukšanas locījumu.

J. Neikena grāmatai 50. gados veltītajās recenzijās par terminiem netiek runāts, tomēr tālāk redzēsīm, ka latviešu gramatikas terminu veidotāji 80. gados viņa sniegumu labprāt atceras un izmanto.

Pievērsisimies atkal minētajām latviešu valodas gramatikām. Recenzijā par G. Bražes grāmatu [2] Latviešu literāriskās («latviešu draugu») biedrības prezidents, pazīstamais reakcionārs R. Šulcs saka: «Jebšu malu malās rakstītāji ceļas, tā lielākā pusē ne zin, ne prot, kā pareizi būs rakstīt. Kālabad nezina? Tālabad, ka tam nav dabūjama nekāda derīga pamācīšana par to, jo tāda grāmata vēl latviešiem nebij gādāta» [7]. Kaut gan Šulcs, Bražes grāmatu slavēdams, uzsver, ka tā «vis-

¹ J. Neikena grāmatas pirmās daļas 11. izdevums datēts ar 1897. g. nevis ar 1896. g., kā tas ir atzīmēts J. Misiņa «Latviešu rakstniecības rādītājā» un Latviešu literatūras vēstures 2. sējumā (R., 1963, 250. lpp.). Tāpat arī otrās daļas 6. (pēdējais) izdevums datēts ar 1894., nevis ar 1893. gadu.

² Gramatikas pielikuma «Kurze Anleitung zum Gebrauche der «Vācu valodas mācība» ievadā autors saka: «Die wahrhafte Bedeutung der Wörter und ihrer Beziehungen in der Rede insbesondere muss das Kind an der Muttersprache klar erkannt haben... daher behandeln wir hier den deutschen Sprachunterricht nur in Verbindung mit dem lettischen.»

vairāk skolās būs derīga», A. Kronvalds atzīmē, ka «Braža mācības tādiem, kas grib par labiem rakstītājiem tapt, sarakstītas priekš pieaugušiem» [8]. Turpat viņš saka, ka «priekš latviešu skolām vēl šo baltu dienu nav nevienas derīgas latviešu valodas grāmatas sarakstīts, kauču priekš citām mācībām grāmatas cik necik apgādātas».

Vēl pēc pieciem gadiem F. Mekons¹ savas grāmatas [4] priekšvārdā («priekšrunā») var atzīmēt, ka «ši valodas katķisme² ir tas pirmais latviskās gramatikas solis iekš tautas skolām. Isti viegli man nebij to sarakstīt, jo bij jārada dažas vārdu nozīmēšanas [jēdzienus. — *E.P.*]. Būtu mīlējis vieglumu, tad būtu piepaturējis tās iz svešām valodām smeltās gramatikalīgas nosaukšanas [terminus. — *E.P.*]. Bet es jau gribēju, lai šī gramatika jeb valodas katķisme katram iesācējam un pagastavai draudzesskolas bērnam būtu saprotama, tāpēc katru nozīmēšanu rakstiju ar īsti latvisku nosaukšanu... lai tam lielam pulkam tautas skolas bērnu, kas netop mācīti nekādās svešās valodās, nebūtu veltīgi jānocas ar svešiem vārdiem.» Arī skolotājs K. Millers (Zariņu Kārlis) priecājas, ka autors «visus gramatikalīgus nosaukumus ar latviskiem lūkojis atlīdzināt; ka tādas lietas no piedurknes vis ārā nebirst, to jau zinām...». K. Millers izsaka «pateicību tam, kas to pirmo un tādēļ arī visu grūtāko vagu šinī papuvē dzinis». Viņam gribētos «kaut jel toreiz, kad pagasta skolas beņķus rīvējām (1854.—1858. g.) mums viena garozīte no šī kukuļa būtu tikusi pasniegta... Vokabuļus bez gramatikas likumu mācības kaluši, mēs tikpat gudri skolu atstājām, kā viņā iestājušies» [9].

Tomēr F. Mekona laikabiedru vairums izsakās par viņa gramatiku negatīvi. Piemēram, skolotājs J. Ozols Cēsu apriņķa 8. konferencē 1879. gadā: «Mekona valodas katķisme ir derīga tikai uz to, ja grib valodu samaitāt» [10]. Arī «Mājas Viesis» saka, ka Mekona grāmatai ir nozīme tikai kā mēģinājumam sniegt latviešu gramatiku latviešu valodā. Taču skolotāji nedrīkstot aizbildināties ar latviešu gramatikas trūkumu, jo viņi varot izmantot A. Bīlenšteina 1866. gadā iznākušo «Die Elemente der lettischen Sprache» [11].

¹ Par viņu sk. Latviešu literatūras vēstures 2. sēj., 1963, 257.—258. lpp. [Red.] — Rakstā paskaidrojumi sniegti par mazāk pazīstamām personām, kuru dzīve un darbība nav atspoguļota Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdotajā Latviešu literatūras vēsturē (1956—1963) un biogrāfiskajā vārdnīcā «Latviešu literatūras darbinieki» (1965).

² Grāmatas nosaukums skaidrojams ar to, ka grāmata sastādīta jauktajumu un atbilžu veidā.

Lai kā Millers slavētu Mekona gramatiku, taču no tās un divām nākošajām (G. Tauriņa un H. Spalviņa sarakstītām) dveš viduslaiku gars, vācu mācītāju kroplā latviešu valoda. Varētu domāt, ka latviešiem vēl nemaz nebūtu bijis Alunāna, Kronvalda un citu jaunlatviešu ar viņu centieniem un sasniegumiem dzimtās valodas izveidē. Gramatiku izstrādāšana un izdošana acīmredzot atpaliel no laikmeta prasībām, lai gan par atsevišķiem gramatikas jautājumiem spriež gan Latviešu literāriskā biedrība, gan Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija.

Sekojošot Kronvaldu Ata teicienam: «Kam gan būtu vairāk par mūsu valodu jāpūlējas, nekā tautas skolotājiem!» [12], visaktīvāk šajā jomā sāk darboties skolotāji paši. Latviešu valodas mācīšanai nepieciešamo grāmatu jautājums sāk viņus nodarbināt jau labu laiku pirms 1875. g. noteikumu izdošanas. Savās konferencēs pag. gadsimta 60.—80. gados skolotāji spriež gan par latviešu valodas pasniegšanas vajadzību, gan par attiecīgām mācības grāmatām, gan (retāk) par gramatikas terminiem.

Atis Kronvalds Vidzemes 21. skolotāju konferencē Turaidā 1869. gadā runā par tematu «Mācīsimies savu svētu tēvu valodu jo pilnīgi pazīt». Sai konferencēi veltītajā rakstā [12] viņš spilgti parāda skolotāju uzskatus par latviešu, krievu un vācu valodas mācīšanu skolās, par šo valodu savstarpējām attiecībām. Sniedzot saraksta veidā tautskolā mācāmos priekšmetus, Kronvalds liek pirmajā vietā (pirms ticības mācības!) «tēva valodu», turklāt «ne vien cik viņas skolā vajaga, bet priekš visādām dzīves vajadzībām». Kādā citā rakstā [13] viņš pirms ticības mācības izvirza ne vien latviešu, bet arī krievu («valsts») valodu. Kronvalds arī ierosina rīkot skolotāju konferencēs mācības grāmatu izstādes, lai skolotājiem būtu zināmas visas grāmatas attiecīgos priekšmetos, «par kuru mācību nodaļu jau rakstos cik necik gādāts un par kuru ir steigšus jāgādā» [12]. Visas skolām vajadzīgās grāmatas skolotājiem jāraksta pašiem. Kronvalds pats bez vairākām citām mācību grāmatām gribēja sarakstīt arī latviešu valodas gramatiku [14]; 1869. g. viņš konstatē, ka «priekš latviešu skolām vēl šo baltu dienu nav nevienas derīgas latviešu valodas grāmatas sarakstīts» [8], bet nākošajā gadā [13] viņš var ieteikt skolotājiem tikai G. Bražes [2] un K. Biezbārža [3] grāmatas. Ne vienu reizi vien Kronvalds savos rakstos atkārtoti, ka latviešu valodas uzplaukumam pilnīgi nepieciešama zinātniskā gramatika un leksikons (pilnīgs latviešu vārdu krājums). Bet pagaidām: «Latviešu tautas skolotājam tagad zināms pirmais gādeklis: iepazīties dziļi jo dziļi ar savas tautas valodu... Mūsu valoda šķīstīsies no visiem

liekiem sārņiem... briedīs... uzplauks... tiklīdz kā skolotāji ar viņas likumiem... jo dziļāki iepazīsies» [15].

Sākot ar Turaidas 1869. g. konferenci, 70. un 80.¹ gados skolotāji spriež par latviešu valodas mācīšanu vairāk nekā 20 konferencēs, bez tam vēl īpaši 10 konferencēs par gramatiku un gramatikas terminiem².

Starp latviešu valodas mācīšanai veltītajiem konferenču referātiem sīkāk aprakstīts Laudonas pagastskolas skolotāja J. Ozola Cēsu apriņķa skolotāju 8. konferencē 1879. g. Vestienā nolasītais referāts «Cik un kā mātes valoda tautas skolās jā-māca» [10]³. Referents izvirza arī prasību pēc attiecīgās mācības grāmatas: «Pat tagad atrodas vēl draudzes un arī pagasta skolas, kurās ar rakstīt un lasīt mācīšanu jau domājās arī būt valodu mācījuši... Lai varētu mātes valodas mācību sekmīgi pasniegt, vajaga priekš tā grāmatīņas.»

Nākošā (1880. g.) Cēsu apriņķa konferencē par Ozola aplūkoto tematu citā (metodiskā) tvērumā referē skolotājs F. Vabuls [16].

No dažām 1877.—1878. g. avīzēs īsi un aplinkus sniegtām ziņām⁴ izdevās konstatēt, ka Kurzemes I vispārējā skolotāju konferencē 1877. gadā A. Bilenšteins nācis ar ierosinājumu unificēt visas latviešu skolas grāmatās lietotos terminus. Piemēram, anonīmajā (domājams J. Spisa) korespondencē «No Zemītes» (par vietējo skolotāju 35. konferenci 1877. g.) lasām: «Otrā dienā izlasījām un pārspriedām dažus no tiem tā nosauktiem termini tehniki [!], ko skolās pie gramatikas, ģeografijas, rēķināšanas mācības u. t. j. pr. brūķējam. Uz vispārīgo skolotāju sapulci [domāta Kurzemes I skolotāju konference. — E. P.] lūdza cien. Bilenšteina māc., lai izvēlētu no skolotājiem īpašu komiteju, kas šos vārdus sarakstītu un Latviešu biedrībai [Latviešu literāriskajai (draugu) biedrībai, kur Bilenšteins par presi-

¹ 1886. gadā skolotāju konferences tika noliegtas.

² Tā kā oficiālās konferenču uzskaites nav (M. Kaudzīte gan bija ierosinājis izdot vienā krājumā visu konferenču protokolus), tā laika preses ziņojumiem ir gadījuma raksturs un ne vienmēr tie ir pilnīgi, tad faktiskie skaitļi var būt arī lielāki.

³ Cēsu apriņķa skolotāju konferenču protokoli, sākot ar 7. konferenci (1878. g.), ir iespiesti atsevišķās brošūrās. Šajā ziņā kļūdās B. Konrāde [17], runājot par šo protokolu iespiešanu, sākot ar 9. (1880. g.) konferenci.

⁴ Trūcīgās ziņas par Kurzemes I vispārējo skolotāju konferenci izskaidrojamas galvenokārt ar vācu mācītāju nevēlēšanos propagandēt viņiem netīkamo pasākumu un izvairīties no vidzemnieku kritikas. Tāpēc arī Kurzemes I konference tika nozīmēta tieši tajās dienās, kad vidzemnieki rīkoja savu 29. konferenci.

dentu. — E. P.] iesūtītu, lai skolās un skolasgrāmatās daudz maz vienādība rastos. Tā, par provi, ir Eigenschaftswort, Adjectivum, dažādi pārtulkots: īpašības vārds, savādības v., kādības v., piešķiramais» [18].

Turpretī saskaņā ar Kurzemes I vispārīgās skolotāju konferences vācu valodā atsevišķi izdoto protokolu [19] terminu (īpaši gramatikas un aritmētikas terminu) unifikācijas ierosinātājs bijis šīs konferences vadītājs «šūlrāts» Bēthers («Der Herr Präses wies auf die grosse Verschiedenheit der termini technici in den lettischen Schulbüchern, namentlich Grammatiken und Rechenbüchern hin»). Seši skolotāji (Dinsbergs no Dundagas, Grīnfelds no Jaunpils, Kronbergs no Bauskas, Līnevalds no Blīdenes, Spīss no Zemītes un Veidemanis no Džūkstes) uzņēmas savākt grāmatās un praksē esošus terminus, tos novērtēt un ar savu atzinumu nosūtīt Latviešu literāriskajai biedrībai. To pašu vajadzēja veikt arī Vidzemes skolotājiem un tad kopīgā apspriedē ar kurzemniekiem panākt vienošanos par turpmāk lietojamiem terminiem.

Nākošās (1878. g.) konferences protokolā [20] lasām, ka uz Bēthera jautājumu, vai terminu komisija ir beigusi savu darbu, skolotājs Spīss atbildēja, ka darbs vēl neesot galā, taču tuvākās dienās sanāksot komisijas locekļu apspriede, «auf der die Sache hoffentlich zum Abschluss gebracht werden würde».

«Latviešu avīzes» rakstā par Kurzemes II konferenci arī ziņo, ka no sešiem terminu komisijā ievēlētajiem skolotājiem četri vēl nav savu darbu pabeiguši. «Tā lieta nav tik viegla. Kas lai sapērk visas tās grāmatas, kas lai izlasa visus tos latv[iešu] laikrakstus, kur varbūt kāds priekš tam derīgs vārdiņš atronās? Bet šī lieta ir ar dažu citu skolotāju piepalīdzību jau uz priekšu vesta» [21]. Tāpat arī kāds Ozolītis citā rakstā par Kurzemes II konferences darba gaitu saka: «Tie pagājušā gadā nodomātie sastādinājamie latviešu mākslīgie nosaukumi (termini technici) priekš dažādiem laukskolās priekšā nākdamiem mācības priekšmetiem nevarēja tapt tagad noslēgti, tāpēc ka vajadzīgie priekšdarbi uz to vēl nebija izvesti galā» [22].

Kurzemes III (un pēdējā) vispārīgā skolotāju konference (1883. g.), spriežot pēc publicētajiem materiāliem, ar šo jautājumu nav nodarbojusies.

Tātad šis latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturē pirmais konstatētais terminu unifikācijas mēģinājums beidzās acimredzot neveiksmīgi.

Legalizējot latviešu gramatikas pasniegšanu tautskolās, 1875. g. noteikumi radīja pieprasījumu pēc attiecīgām mācību grāmatām, veicināja to sarakstīšanu. Tāpēc 19. gadsimta pēdējā ceturksnī viena pēc otras nāk klajā 11 skolotāju pašu sarakstītās gramatikas [23—35]. Dažas iznāk pat vairākos izdevumos, kas sniedzas arī nākošajā gadsimtā. Tā kā katrs autors lieto gan latīņu, gan paša radītos vai aizgūtos latviešu gramatiskos terminus, tad rodas juceklis, kas savu augstāko pakāpi sasniedz gadsimtu mijā.

Trīs gadi pēc F. Mekona katķismes, 1877. g. nāk klajā skolotāja Ģ. Tauriņa¹ «Latviešu valodas gramatika» [23].

Sai grāmatai veltītajā recenzijā A. Stērste «Baltijas Vēstneša» divos numuros [37] ļoti negatīvi izsakās ne vien par autora lietoto terminoloģiju, bet arī par grāmatas metodiku, ortogrāfiju, valodu. Stērste brīnās, kā skolotāju semināru direktori Cimze un Tērauds varējuši ieteikt Tauriņa manuskriptu izdošanai. «No terminoloģiskās puses,» raksta A. Stērste, «gramatikai pārmetams tas, ka autors: 1) nav pieturējies pie jau esošiem terminiem un 2) lūkojis daudz terminus tulkot, kas nebūtu tulkojami, caur ko lietu pašu ir padarījis tumšu un pat smieklīgu... Tas nav zinātnīgs darbs, kad terminus, kā saka vācieši, «iz gaisa ķer» vai «no sētas norauj.»»

Varbūt šī bargā, taču pelnītā kritika bija par ieņemtu tam, ka Tauriņa gramatika pretstatā nākošajām atkārtotos izdevumos vairs neiznāca. Atbildē Stērstes recenzijai Tauriņš tomēr uzaicina skolotājus izteikties par visu, «kas pie otrās driķes neievērots nevar tapt atstāts» [38]. Terminu ziņā šī atbilde nekā būtiska nedod.²

H. Spalviņa³ 1879. g. iznākušajai gramatikai [24] sekoja ik pēc 3—4 gadiem vēl trīs izdevumi, taču par šo grāmatu konstatēta tikai viena (K. Kundziņa) recenzija [39]. Tanī lasām:

¹ Gederts Tauriņš — ilggadējs skolotājs Talsu pagastā pie Grobiņas. A. Kronvalda jaunības dienu līdzgaitnieks. Sešdesmito gadu sākumā piedalījās Kronvalda saaicinātajās skolotāju konferencēs Durbē. Ģ. Tauriņš tās ar pateicību atceras rakstā «Skolotājs» [36], kuram A. Kronvalds atbiidēja ar plašu programmatisku rakstu [15]. K. Millers F. Mekona grāmatai veltītajā recenzijā, starp citu, atzīmē, ka «Tauriņu Ģederts sen jau apsolījis sarakstīt skolu gramatiku» [9].

² Mūsu rakstā aplūkotas tikai tās recenzijas, kurās runāts par recenzētajās gramatikās lietoto terminoloģiju.

³ H. Spalviņš — Gaujienas draudzes skolas skolotājs, reakcionārā laikraksta «Latviešu Tautas Biedrs» redaktors (1878—1881), kādu laiku izdeva arī kā pielikumu «Skolas Avīzi». 1874. g. Valkas apriņķa skolotāju konferencē Aumeisteros un Vidzemes 26. vispārējā konferencē Valkā runāja par lasāmo grāmatu un gramatiku trūkumu skolās [40].

«Mūsu skolām trūka līdz šim vēl īstas valodas mācības grāmatas, jo Tauriņa «Latviešu gramatika» ir mūsu pagastu un draudžu skolu mācībai vienkārt par lielu un otrkārt ar savu īpašu rakstu vīzi un dažā valodas ziņā par grūtu un nesaprotamu; Mekona «Latviešu valodas katķismus» atkal ir dažā ziņā par vieglu un nepilnīgu; Bilenšteina «Die Elemente der lettischen Sprache» ir vācu valodā... Mums vajadzēja dažādi izlīdzēties tanī mācības zarā, ap kuru visu citu mācību gaiša izprašana saistīties saistās, protiet: tēvu valodā. Dažās skolās mācīja un vēl māca latviešu valodu tik caur lasīšanu un rakstīšanu vien, bez nekādas īpašas gramatikas ievērošanas...» Par terminiem recenzents atzīmē, ka autors nav mēģinājis visus latīņu terminus «latviski pārcelt» (piemēram, locījumu nosaukumus), bet «tur, kur tam likušies jauni vārdi vajadzīgi, tur tas pielicis arvien klāt ir tos svešus vārdus: p. p. darba vīze (activum), ciešanas vīze (pasivum); lietu vārds (substantivum), darišanu jeb laika vārds (verbum) u. t. j. pr. To gan varēja darīt arī pie tiem jauniem vārdiem, ar kuriem laika vārdi četrās šķirās iedalīti: bezmērķīgi, mērķīgi, atmērķīgi, savstarpīgi = verba intransitiva, transitiva, reflexiva, reciproca. Vai šie jauni vārdi pastāvēs, tas jānogaida. Pavisam bez jauniem vārdiem mēs gramatikā nevaram iztikt.» Atzīmējams Kundziņa priekšlikums lietot gramatikā vienveida terminus: «Jāvēlas, ka šie jaunie vārdi pie valodu mācīšanas nebūtu katrā grāmatā un katrā skolā un katram skolotājam citādi, caur ko tikai jukšanas un bērnu prātu sagriešanas izceltos. Mūsu skolotājiem šinī ziņā jādzenās no visa spēka kopā palikt, lai arī mums sava gramatikas valoda reiz nodibinātos.» [Retinājums mans. — E. P.]

Pirms runājam par A. Stērstes gramatiku, kas ar savu zinātnisko ievirzi krasi atšķiras no iepriekšējām, aplūkosim īsas piezīmes par terminiem šajās gramatikās J. Lautenbaha 1881. g. iznākušajā apcerējumā «Latviešu gramatikas vēsture» [41].

Sis bibliogrāfiski ne visai korektais darbs (vācu valodā sarakstīto latviešu gramatiku nosaukumi doti juku jukām gan oriģināla, gan latviešu valodā), kas vietām pauž arī autora tieksmi uz lētu humoru, tomēr sniedz dažus norādījumus par terminiem aplūkotajās grāmatās. Piemēram, par G. Bražes gramatikas [2] terminiem: «It labi — daudz labāki nekā dažiemiņā pēcnācējiem — tam nosaukumi (termini technici) izdevušies.» Par F. Mekona grāmatu [4]: «Viņa nosaukumi (termini technici) iznāk pa daļai it modīgi. Tā viņam ir «gruntsmode», «darišanas mode» un tā visas modes, cik tik vien ir, cauri.»

G. Tauriņa gramatikai [23] autors pamatoti pārmet terminus: būdamajs (substantīvs), vārdotajs (nominatīvs), aiztece (pa-gātne), bet H. Spalviņam [24] — darišanu jeb laika vārdu, gruntpakāpi, gruntsskaitu, kā arī vēlāk tik plaši ieviesušos lietu vārdu. Stērstu Andreja «Latviešu valodas mācībai» [25] Lautenbahs gan atzīst zinātniskumu, taču ar ierunu, ka «daži termini viņam ar' nebūt neizdodas. Cik nejauki skan: jautājošie pronomi; atbildošie pronomi iedalās: norādošos, noteicošos, liedzošos.»¹

Turklāt Lautenbahs atzīmē, ka vācieši («visi študierēti») rakstījuši latviešu gramatikas savā valodā divu gadsimtu laikā, tomēr nespēja veikt vairāk par latviešiem, kuri strādā šo darbu nepilnus divus gadu desmitus. J. Lautenbahs sevišķi uzsvēris terminu nozīmi gramatiku sarakstīšanā.

A. Stērstes «Latviešu valodas mācība» [25] tiek uzskatīta par pirmo zinātniski ievirzīto gramatiku latviešu valodā. Priekšvārdā autors saka: «Termini izlietāti gan latviski, gan latīniski; pirmkārt tāpēc, ka latviskie nebūt vēl nav nodibināti; otrkārt, ka daži nav latviski tulkojami, jo viņu skaņa neapzīmē pašas lietas; tiem tikai kā zinātniskiem terminiem piešķirts noteikts sajēgums.»

Recenzijā par A. Stērstes grāmatu kāds M. Āboliņš «Baltijas Zemkopī» līdzīgi J. Lautenbaham pārmet autoram pārāk biežu izskaņas -ošs lietošanu terminu izveidē. Visumā viņš atzīst, ka A. Stērste «pa daļai pabalstās uz sava paša izpētījumiem» un ka šinī grāmatā «mēs atradīsim dažu labu mācību, kuras velti meklēsim Bilenšteina gramatikā». Autors norāda uz nenormālo stāvokli mātes valodas mācīšanā Baltijas guberņās («iemesls... meklējams tur, kur mēs bezspēcīgi»), aicina skolotājus (kuri paši tiek pāvirši mācīti dzimtajā valodā un tikpat slikti māca arī citus) celt mācību kvalitāti, modinot bērnos «cienīšanu un mīlestību uz savu tēvu valodu», aicina «gādāt par labām latviešu valodas mācības grāmatām», lai gan «ko līdz grāmatas, kad iz viņām nav jāmāca» [42]. Rakstā jūtama autora neapmierinātība ar valdības politiku skolu lietās.

Pret A. Stērstes lietotajiem terminiem vēršas agrāk aplūkotās gramatikas autors H. Spalviņš: «Bērniem jāatmet no pat mazotnes pazīstamā «zilbe» un jāpieņem tās vietā «balsiens», tad tiem jāatradinājas no «priekšzilbes» un «galazilbes» un jāiegādā «prefiksi» un «sufiksi». Ar ko skolotājs lai aizbildina tādus pārgrozījumus par vajadzīgiem un derīgiem?» [43].

¹ Terminus ar galotni -ošs Stērstem pārmet vairāki recenzenti.

Savu samērā plašo «Latviešu valodas mācību» Stērste pārstrādā par šaurāku mācības grāmatu tautas skolām, kas iznāk četros izdevumos [26].¹

1893. gadā Stērste nodod Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļai savu «izstrādājumu, kurš palicis kā manuskripts» ar nosaukumu «Tabelārisks pārskats «Latviešu valodas mācībā» lietojamiem tehniskiem terminiem. 1880.» (Dienas Lapa, 1893, Nr. 65).

Līdz K. Mīlenbaha gramatikas iznākšanai (1895. g.) Stērstes «Latviešu valodas mācību» laikabiedri uzskatīja par labāko latviešu gramatiku. Buržuāziskās Latvijas laikā viņš tika uzlūkots (ar dažām ierunām) par latviešu gramatiskās terminoloģijas pamatlicēju [44], taču mūsu dienās pret šo viedokli ir pamatoti iebildumi [45]. Speciāli šim jautājumam veltītu pētījumu nav bijis. Mīlenbahs bija tais domās, ka Stērstem esot gan «pareizi un zīmīgi» termini, taču par visiem to nevarot teikt [46]. Par Stērstes gramatiku Mīlenbahs tai pašā rakstā atzīmē, ka «uz viņas vairāk vai mazāk pamatojas viņas pakalteču darbi».

1881. gadā nāk klajā Zemītes skolotāja J. Spīsa² «Latviešu valodas mācība gada skolām»³ [27]. Grāmatas priekšvārdā autors, starp citu, raksta: «Tie dažādi nosaukumi latviešu valodas mācībā (termini technici) nav vēl pilnīgi nodibināti. Esmu tādus pieņēmis, ko Neikens un daži citi savās valodas mācībās lietājuši un no kuriem domāju, ka tie būs tādēļ vairāk pazīstami tikpat skolotājiem, kā skolēniem.»

Pēc avīžu ziņām par Kurzemes skolotāju sapulcēm (ziņo bieži vien Spīss pats) var izsekot, ka «Zemītes skolotāju» (tā viņš sevi un citi viņu bieži dēvē) jau labu laiku nodarbina doma sarakstīt «gada skolām» derīgu latviešu valodas gramatiku. 1874. g. jūlijā Kandavas draudzes skolotāju konferencē «pārrunāja, ka neesot nekādas latviešu valodas gramatikas, kas pagastu skolās derētu. Bērnām vajagot gan ar savas mātes valodas likumiem daudz maz iepazīties, jo bez valodas mācības pieaudzis viņš gan pēcāk varot runāt, bet šī runāšana tad tomēr esot un paliecot aizvien tik tāda nabadzīga palīdzība savas

¹ Otrais izdevums Misiņa «Rādītājā» nav reģistrēts un nav arī zināms, kad tas iznācis.

² Jānis Spīss (1830—1896) ilggadējs skolotājs Zemītē, vairāku mācības grāmatu autors, aktīvi piedalās gandrīz vai visās tā laika Kurzemes skolotāju konferencēs un bieži raksta par tām avīzēs.

³ Skolas Kurzemē, kur bērni mācījās ziemā un vasarā. Tās varēja izmantot turīgāku vecāku bērni, kuriem vasarā ganos nebija jāiet.

tuvākās vajadzības un domas izsacīt» [47]. Tai pašā gadā skolotāju konferencē Balgalē Spīss «izlasīja sarakstu [domājams, projektu. — *E. P.*] par latviešu valodas mācību priekš mūsu pagasta skolām. Sarakstītājs neliedzās, ka «pie grūta darba ķēries un tādēļ nav tālu tapis» [48]. Irlavas un Jaunpils apgabala konferencē 1881. g. martā Spīss referē par latviešu valodas mācību gada skolās (domājams, par savas grāmatas manuskriptu) un lūdz sapulces dalībniekiem padomu, «kā pie «laika vārda» [darbības vārda. — *E. P.*] tie dažādi nosaukumi (termini technici) būtu vislabāk tulkojami, lai tos viegli saprastu», jo «kā daudz citās, tā arī valodas ziņā daudz svešu vārdu nav vēl latviski nodibināti, bet dažādā vizē tulkoti» [49]. Ilgāku laiku ar šo jautājumu nodarbojušies, konferences dalībnieki (vai avīzes korespondents?) izsaka savu viedokli gluži ar tiem pašiem vārdiem, kā vienu mēnesi agrāk... A. Bīlenšteins: «Valodas lietās ar pavēli un varu it nekā nevar padarīt. Tautai nevar uzspiest, lai kādu vārdu pēc liekas gribas tā vai tā saprot. Kad būs labs, gaiš[s] vārds, tad sapratis un uzņems, bet kad būs tumš[s] un greizs, tad nesapratis jeb pārpratis un neuzņems...» [49, 50].

Cik publicētie materiāli ļauj spriest, šī ir otra reize, kad Kurzemes skolotāji plašāk pārrunā gramatikas terminus.

1883. g. Bauskas apriņķa skolotāju konferencē nolasa A. Bīlenšteina iesūtītu kritiku par 12 latviešu valodas gramatikām un pārrunā, kādu varētu lietot pagastskolās [51]. Par derīgām atzīst J. Spīsa «Latviešu valodas mācību gada skolām» [27] un H. Spalviņa «Paļīgu valodas mācībā un domu rakstos» [24].

Spīsa gramatikai veltītās recenzijas nav konstatētas.

Vienu gadu pēc J. Spīsa grāmatiņas parādās (1882. g.) O. Plača kompilatīvais «Vadons latviešu valodas mācībā pagastu skolām» [28] ar viduvēju terminoloģiju un tādu pašu metodiku. Vērā liekamas recenzijas par šo darbu nav konstatētas.

Cēsu apriņķa skolotāju 13. konferencē 1884. gadā Drustu draudzes skolotājs A. Tullijs nolasa referātu «Pie kādiem nosaukumiem būtu latviešu gramatikā jāvienojas» [52]¹. Šo tematu konferences rīcības komiteja lika priekšā skolotājiem referāta

¹ J. Misiņa «Rakstniecības rādītājā» šīs konferences protokols nav reģistrēts. Tas atrodas LPSR ZA Fundamentālās b-kas Misiņa Latviešu literatūras nodaļā.

nolasišanai piecus gadus pēc kārtas kopš 1879. gada (domājams, Kurzemes I vispārīgās konferences ierosinājuma ietekmē). Tullijs pirmais no Cēsu apriņķa skolotājiem ķērās pie šī temata. Viņš izsaka gluži pareizu viedokli par jēdzienu rašanos pirmo viņu nosaukumiem (terminiem). — Šis dabiskais ceļš, — saka Tullijs, — jāievēro arī valodu pasniegšanā skolās. Bērnām jāapgūst gramatikas jēdzieni vispirms ar latviešu terminu palīdzību, ja arī pēdējie nav vēl galīgi izveidojušies. Vēlāk, kad bērnam jēdzieni mātes valodā jau skaidri, papildus latviskiem var mācīt arī latīniskos terminus «viņu vienkāršības un noteiktības dēļ». Vislabākie («īsti zīmējoši un vienkārši») latviskie termini esot Stērstes gramatikā.

Vārdos skopais konferences protokols ļauj saprast, ka klātesošie bija gaidījuši no Tullija tā laika gramatikās esošo terminu kopsavilkumu un attiecīgus ieteikumus. Skaidrāk izsakās K. Millers: «Konference... domāja, ka vajagot arī citu latv[iešu] gramatiķu nosaukumus ievērot, p. piem. Neikena u. c., un tad no visiem izmeklēt derīgākos» [53]. Nevarēdami «pārliecināties kādi nosaukumi pavisam rodas un kādēļ Stērsta gramatikā lietotie tie labākie», taču «lietas svaru ievērojot», konferences dalībnieki nolemj iecelt komisiju, lai tā «sakraļ visus gramatiskos nosaukumus, kurus izstrādātus varētu celt nākošai sapulcei priekšā». Zīmīgi ir protokola vārdi, ka «jau vairāk draudzēs lieta šādā vizē iesākta kustināt» un konferences piekodinājums savai rīcības komitejai «par šās lietas veicināšanu caur izstrādājumiem» [referātiem. — E. P.] [52].

Nav zināms, vai šāda komisija ir tikusi iecelta un vai tā darbojusies. Nākošajā, 1885. g. konferencē par tematu «Pie kādiem nosaukumiem būtu jāvienojas gramatikā» runā Skujenes draudzes skolas skolotājs P. Olte. Konferences protokolā teikts, ka «izstrādātājs bij salasījis no visām latviešu gramatikām nosaukumus un tos nolasiņa, ko par derīgākiem atzīstot. Kad nu konferencē nebija tik daudz laika un vaļas par katru vārdu pārspriest, tad palika pie tā, lai izstrādātājs katrai draudzei piesūtītu savu izstrādājumu, kur tad par to varētu pārrunāt un pārspriest un tad pēc šē celt priekšā» [54].

Nākošās konferences (Vecpiebalgā, 1886. g.) protokols, domājams, nebija izdots (Misiņa rādītājā tas arī nav reģistrēts un nav atrodams), jo ar Vidzemes gubernatora 1886. g. 11. jūlija pavēli t. s. «bruģu tiesām» jebkādas skolotāju konferences tika aizliegtas. Laikrakstu atreferējumos par šo konferenci P. Oltes «izstrādājuma» tālākais liktenis nav apgaismots. Jādomā, ka

arī šis otrais latviešu gramatisko terminu unifikācijas mēģinājums beidzās bez redzamiem panākumiem.

Hronoloģiskā secībā izsekojot latviešu gramatikas terminoloģijas attīstības gaitai, atzīmēsim F. Mekona neveiksmīgo mēģinājumu pāvērst šo attīstību uz regresa ceļu. Runājot 1886. gadā Latviešu literāriskās biedrības gada sapulcē par latviešu alfabētu, viņš ierosina atteikties no termina «burts» un lietot tikai «bokstabu», jo «tā nosaukšana visai tautai pazīstama un turklāt īsti riktīga» [55]. Pat reakcionārās «Latviešu Avīzes» noraida šo priekšlikumu, reizē nepamatoti ļaujot paturēt abus terminus, «jo kamdēļ vienai lietai nevar būt divi nosaukumi, kurus pārmaiņus var lietāt?» [56].

Sekojošā diskusijā ar savu motivējumu nopietnību izceļas Tāšu-Padures skolotāja F. Ziverta raksts [57]. «Bokstabs un burts,» viņš saka, «abi ir vispārīgi pazīstami, lai gan nosaukums «bokstabs» taisās novecoties un zaudē piekritējus, iekāms nosaukums «burts» ne vien ir stipri iesakņojies, izplatījies, bet arī atrod arvienu jo vairāk piekritēju. Nav arī brīnums, ka latviešu auss vairāk piegriežas nosaukumam «burts», kas cēlies no mūsu pašu valodas un vēl pie dažiem vārdiem pastāv vienumēr tautas mutē kā burta (-koks), Burt-nieku ezers... Bokstabs no mūsu valodas puses ir pavisam svešs un nesaprotams. Turklāt «burts», «burtot» ir īss izsaukšanās...» Taču arī F. Ziverts ļauj ieviesties kaitīgajai terminu sinonīmijai: «Kam patīk, var lietot tikpat «burtu» kā arī «bokstabu» par rakstu zīmju vispārīgu nosaukumu.»

Minētajai O. Plača gramatikai [28] seko Skuju Jāņa «Vadons latviešu valodas mācībā pagastu skolām» [29], otrā izdevumā — «tautas skolām». Grāmatai iznākot, «Dienas Lapa» raksta, ka tā «nepasniedz neko jaunu, labāku mūsu skolām, nekā mūsu līdzšinējās valodas mācības grāmatas», tā esot vēl kļūdaināka kā metodes, tā arī valodas ziņā. Autors esot «turējies pie vecām formām un vācu konstrukcijām». «Jautājumu» un «norādamu» vietnieku vārdu vietā «Dienas Lapas» anonīmais recenzents ieteic terminus: «jautātāji» un «norādītāji» vietniekvārdi.

Par Skuju Jāņa lietoto terminoloģiju plašāk izsakās J. Dravnieks: «1. § atrodam virsrakstu: «Teikums, subjekts un izteicējs.» Kāpēc še vienā vietā latīņu, otrā — latviešu nosaukums? Vajadzētu teikt: subjekts un predikāts, vai arī, latviešu nosaukumus lietojot; teikuma priekšmets un izteicējs. Noteicama un nenoteicama galotne neapzīmē pareizi sajēgumu; pēc

mūsu domām šē var teikt tikai noteikta un nenoteikta galotne... Objekts ar apzīmētāju un atributs ar noteicēju neveikli tulkoti, te vajadzētu izraudzīt vārdus, kas sajēgumu labāki apzīmē.» Visumā Dravnieks ir latīņu terminu piekritējs, «jo tie jau gandrīz visās kultūrvalodās piepaturēti un caur to vispārīgi kļuvuši pazīstami». Latviešu terminus varētu izmantot papildus, paskaidrojuma («substantīvs jeb lietas vārds, aktīvs jeb darotne») [59].

19. un 20. gadsimta mijā sevišķi populāra bijusi Rīgas skolotāja A. Laimiņa sastādītā «Latviešu valodas mācība tautas skolām» [30]. Laika posmā no 1889. līdz 1914. gadam tā iznāk trīspadsmit izdevumos. Sākot ar ceturto izdevumu, «no Rīgas mācības apgabala kuratorijas ieteikta lietot skolās»¹. Grāmatas popularitātes iemeslus paskaidro kāds A. «Dienas Lapā» [60]. A. Stērstes un H. Spalviņa gramatikas esot «pasausas un pagaras» tautskolu vajadzībām. Taču A. Laimiņa gramatika kā apmēru, tā arī metodikas ziņā ir vislabākā, praktiskākā latviešu valodas gramatika pagastskolām. «Iz šīs grāmatiņas bērni ar prieku mācīsies savu tēvu valodu.» Pārmetums terminu ziņā: ne patskaņas un līdzskaņas, bet patskaņi un līdzskaņi.

Anonīmais «Tēvijas» recenzents pārmet grāmatai galotnes-ošs pārmērīgo lietošanu terminos², sniedzot šādus ieteikumus: ne salīdzinošais, bet salīdzināmais pakāpiens, ne norādošie un jautājošie, bet jautājuma un norādījuma vietnieku vārdi, ne stāstoši, prasoši un pavēloši, bet gan vēstījuma, vaicājuma un pavēles teikumi, u. tml. Stērstes pārejošus un nepārejošus verbus Laimiņam nevajadzēja pārdēvēt pēc vācu parauga par mērķīgajiem un nēmerķīgajiem [61].

Anonīmajā recenzijā par Laimiņa gramatikas 8. izdevumu lasām: «Visi gramatiskie nosaukumi ņemti iz latviešu valodas; sveši ir tikai locījumu nosaukumi (nominatīvs, ģenētīvs u. c.). Šos, kā liekas, autors paturējis aiz tā iemesla, ka latviešiem šai vietā nozīmīgu nosaukumu trūkst. Mums gan šķiet, ka varētu ļoti labi teikt: 1. locījums, 2. locījums utt» [62].³

Atsauksmē par A. Laimiņa «Jauno vadoni pareizrakstībā»

¹ Tieši šis izdevums nav reģistrēts Misiņa «Rādītājā». Grāmata atrodas LPSR ZA Fundamentālās b-kas Misiņa latviešu literatūras nodaļā. Tāpat «Rādītājā» nav atzīmēti 7.—10. izdevumi, taču tie nav sameklēti. Trešais (1893. g.) izdevums Misiņam kļūdaini datēts ar 1892. gadu.

² Tas arī saprotams, jo priekšvārdā 1. izdevumam autors atzīmē, ka esot izmantojis A. Stērstes gramatiku.

³ Tā locījumi apzīmēti J. Neikena «Vācu valodas mācībā» [6] un G. Bražes grāmatā [2].

(R., 1892) Bebru Juris tam pārmet «gaišskaņus» un «tumšskaņus». Viņš ieteic lietot «visiem pazīstamus nosaukumus paš- un līdzskaņus» [63].

Vietalvas skolotājs J. Kalniņš ir noteikts terminu latviskošanas piekritējs. Savas gramatikas priekšvārdā [31] viņš saka, ka tanī «nav lietots neviens svešs vārds gramatiskiem nosaukumiem ar to pārliecību, ka pat ne gluži nemaldīgi pilnīgs latvisks nosaukums tomēr bērnam ne vien vieglāk būs paturams, bet viņš no tā drīzāk noskārtis to nōjēgumu, ko ar viņu grib nozīmēt».

«Dienas Lapas» recenzents saka, ka «Terminoloģija cien. sarakstītājam nav izdevusies visai laba...» Viņš ieteic fonētikā «piepaturēt Biezbārža terminoloģiju, kas ir diezgan nozīmīga»¹. Ieteic arī latīņu terminus, jo Kalniņa lietotie izteicējs, noteicējs, apzīmētājs un arī latviskie locījumu nosaukumi nav visai zīmīgi, bet «iedomības būtības vārdi [t. i. abstraktās nozīmes lietvārdi, kā gods, skaistums, pateicība. — E. P.] var vest uz pavisam aplamām domām» [64].

J. Kalniņa veidotie latviskie termini tomēr ļoti patīk «Balss» recenzentam Bebru Jurim: «Teicams ir arī tas, ka Kalniņš savā 68. lapas p. biezā grāmatiņā nav neviena svešvārda lietojis. Viņš cenšas nodibināt latvisku terminoloģiju. Gan dažs termins mums liekas svešs un neparasts (tā, piem., nominatīva vietā viņš lieto dēvējamo, ģenētīva vietā — noteicamo, datīva vietā — nolemjamo, akuzatīva vietā — papildāmo un lokatīva vietā — ierādāmo locījumus), bet ar laiku ar tiem apradisim. Kamēr mums nav labāki locījumu nosaukumi atvasināti, ar šiem var pilnīgi iztikt. Ļoti labi izdevušies laika [darbības] vārda termini, piem., ciešotne, atdarotne u. t. pr. Tāpat visur sastopam tikai latviskus terminus» [65].

1891. g. Liepājā parādās skolotāju Ž. Zuleksa un H. Ziles maza, kompilatīva rakstura grāmatiņa ar nosaukumu «Vadonis latviešu valodas mācībā un rakstu darbos pagastu skolām» [32].

«Dienas Lapa» sniedz par to visumā pozitīvu recenziju. Pēc H. Spalviņa grāmatas parauga (kas pamatskolām par garu) šī grāmatiņa ietver arī pamācību rakstu darbos. «Terminoloģija grāmatiņā ņemta tāda pati kā līdzšinējās citās, ar kuru gan visās vietās nevaram būt vienis prātis, kā, piem., ar «lietu vārdiem» (kas par «lietu» mīlestība, cerība u. c.?)» [66].

¹ K. Biezbārdim patskaņi ir skaņi, bet līdzskaņi — klauzī. J. Kalniņam attiecīgi: balsskaņus un līdzskaņus. A. Bilenšteinam — skandinieki un nekandinieki. Zilbes vietā K. Biezbārdis laikam pirmais ievēd terminu balssiens, kuru vēlāk izmanto A. Stērste [25].

Latviešu gramatiskie termini (morfoloģijas daļā) sastopami arī Vecpiebalgas skolotāja J. Pauliša «Vadonī krievu valodas mācībā» [67]. «Dienas Lapa» un «Balss» veltī grāmatai pozitīvas recenzijas, kurās par terminiem nav runāts. Taču Bebru Juris «Pārskatā par 1892. gadā iznākušām skolas grāmatām» [68] lauž šādos pārskatos līdz šim pastāvošo tradīciju — par aplūkojamo grāmatu terminoloģiju nerunāt — un saka, ka ar gramatiskiem terminiem autors «apietas pavisam neapdomīgi un lieto tos nepastāvīgi. Te viņš lieto lietu vārdu, te substantīvu, te laika vārdu, te verbu; vienā vietā priekšvārdu, otrā — prepozīciju; te locīšanu, te atkal deklināciju vai konjugāciju; vienā vietā viņš nosauc творит[ельный] пад[еж] par instrumentālu, otrā — par ablatīvu; te sauc средний род par vidēju kārtu, te atkal par lietišķu kārtu.»

1895. gadā nāk klajā K. Milenbaha «Latviešu valodas mācība» [33], kuru laikabiedri apsveic kā pirmo zinātnisko latviešu gramatiku. «Nav vis kaut kāds pārstrādājums, bet no īsta lietpratēja rūpīgi izstrādāts darbs,» — raksturo šo grāmatu L. Bērziņš «Baltijas Vēstnesī» [69]. 1896. gada martā—aprīlī vien parādās astoņas recenzijas par šo gramatiku, — tik daudz, kā ne par vienu citu.

Par savas grāmatas terminiem Milenbahs priekšvārdā raksta: «Par gramatiskiem nosaukumiem ir vispāri atzīts, ka svešvārdi zemākām skolām nolemtās gramatikās nav ieteicami. No pašu valodas ņemtais nosaukums piepalīdz skolēnam pasniegtos izskaidrojumus vieglāki saprast un vieglāki paturēt, sevišķi ja saviem izskaidrojumiem nosaukumu izredzam par pamatu. Gramatiskos nosaukumus esmu pēc iespējas lielā mērā pieņēmis no saviem priekštečiem, jaunus nosaukumus tikai tur darinādams, kur domāju atradis veiklāku jaunu nosaukumu veca neveikla nosaukuma vietā.» Svarīgākos terminus Milenbahs dod savā gramatikā arī latīņu un krievu valodā.

Starp Milenbaha terminu kritiķiem ir gan tādi, kas viņa veikto terminu latviskošanu slavē, gan arī tādi, kas pret to iebilst. Visvairāk Milenbaha latviskie termini patīk Nīcas skolotājam un nākošam rakstniekam Jēkabam Janševskim: «Jo sevišķi Milenbaha gramatika caur to ievērojama, ka viņš gandrīz viscaur lietojis tikai latviskus terminus, pie kam dažus pats cēlis, dažus aizņēmis. Tā kā šē par nepareizu vārdu celšanu un lietošanu nevar būt runa, tad tik jāvēlas, kaut jaunie nosaukumi jo drīzi iegūtu pilsoņu tiesības» [70]. Janševskim īpaši

patik K. Milenbaha radītais divdabis (agrākais participis), saišķis (agr. konjunkcija), sakulis (nominatīvs) u. c. «Tikai «atgriezeniski laika vārdi» (refleksīvi) un «nepieciešamības izteiksme» (debitīvs) sava pagaruma dēļ skan drusku tā kā neveikli.» J. Janševskis nepiekrit L. Bērziņa domām [69], ka būtu bijis labāk paturēt internacionālos terminus. No pedagoģiskā viedokļa J. Janševskis atzīst, ka «neviens prātīgs peidagogs gan neatradīs par teicamu likt bērņiem iekalt nosaukumus, kuri viņu valodas apziņai gluži sveši. Ko lai bērns domā par darīšanas kārtām, kad viņam tiek izskaidrots, ka viena esot «pasīva», bet «paskābas» un «pasaldas» nav nevienas.»

«Baltijas Vēstneša» recenzents pret Milenbaha terminiem principā neiebilst, taču atzīmē dažus neveiklus darinājumus, piemēram, izsakāmo teikumu, tā vietā ieteicot stāstamo jeb vēstamo teikumu. Neesot izdevušies locījumu nosaukumi: sakulis, attieculis, virzulis, papildulis, vietulis, saukulis, kuri skanot drīzāk kā locījumu palamas. Labāk locījumi latviskoti J. Kalniņa gramatikā (dēvējamais, noteicamais, nolemjamais, papildāmais, ierādāmais) [71].¹ Vienu svešvārdu Milenbahs gan esot atstājis savā grāmatā kā «sēklinieku», proti, vārdu «persona».

Gramatikas autors J. Kalniņš asi kritizē Milenbaha veikto terminu latviskošanu [72]. Viņš iebilst gan pret «izsakāmo teikumu» («visi teikumi kaut ko izsaka, taču šajā gadījumā jāapzīmē tikai zināmā teikumu šķira, ar kuriem stāsta jeb vēsti»), gan sevišķi pret locījumu nosaukumiem, kā arī pret to, ka ar vārdu «kārtā» Milenbahs apzīmē gan род (*genus nominis*), gan залог (*genus verbi*). Ar terminu «izteiksmes vārds» Milenbahs apzīmē gan laika [darbības] vārdu, gan наклонение (modus). Neesot labi arī tādi termini kā «divdabis», «saišķis», «papildinātājs», «atgriezeniskie» izteiksmes [darbības] vārdi, «atzīstamie» un «nosacījumu» teikumi.

Milenbaha gramatikas terminus pārrunājot, internacionālo terminu labā pirmais ieminas L. Bērziņš [69]. Viņš norāda, ka dažiem Milenbaha radītiem terminiem, īpaši locījumu nosaukumiem (sakulis u. c.), «nākotnes nebūs». «Vienā vārdā tikpat nav iespējams locījuma nozīmi saņemt, tāpēc labāk varēja pa-

¹ Pirms J. Kalniņa locījumus latviskojuši jau F. Mekons (vārdu vīze, piederēšanas, darīšanas, mērķa, vietas, uzrunāšanas vīze), Ģ. Tauriņš (vārdotājs, piemantotājs, devejs, apzīmētājs, vietotājs, saucējs) u. c. autori. Tāpēc pilnīgi noraidāms Latviešu konversācijas vārdnīcas (1936) apgalvojums, ka K. Milenbaha 1895. g. gramatikā «pirmoreiz mēģināts latviskot locījumu nosaukumus» (14. sēj., 27194. sleja).

turēt internacionālus vai mazāk precīzus, bet vieglāki mācāmus latviešu nosaukumus.»

Uz pilnīgi internacionālo terminu bāzes nostājas «Austruma» redaktors-izdevējs un Maskavas Universitātes vācu valodas lektors Jēkabs Velme. Sava viedokļa motivējumā [73] viņš dziļāk pamato A. Stēstes gramatikas priekšvārdā izteikto domu par dažu jēdzienu nosaukumu (terminu) abstrakto dabu; tie «nav latviski tulkojami, jo viņu skaņa neapzīmē pašas lietas» [25].

Nosaukums (termins) tikai tad sakūst ar jēdzienu pilnīgi, saka Velme, kad nosaukuma pirmatnējā nozīme jau zudusi. «Saule» nozīmē visiem pazīstamo spidekli, bet kādēļ viņa tā nosaukta, to mēs vairs nezinām. Katrs termins vairāk vai mazāk abstrakts, jo nespēj attēlot visu jēdziena saturu. Tādēļ Velme noraida Mīlenbaha domu, ka skolām domātās gramatikās būtu lietojami tikai no latviešu valodas ņemti nosaukumi. «Ne visur pašu valodas nosaukums dara nojēgumu vieglāk saprotamu, dažreiz tas noved vēl uz neceļiem.» Kā piemēru Velme min terminu «laika vārds» [verbs], kas skolēnu apziņā aplami rada tādus priekšstatus kā «šodien», «rit», «dienā» utt. Tāpat arī Mīlenbaha radītie locījumu nosaukumi «ne par matu neatvieglos skolēniem locījumu nojēgumu». Pēc Velmes domām, «ar gramatiskiem nosaukumiem ir tāpat kā ar jaunu izgudrojumu nosaukumiem, kurus izgudrotājs pa lielākaļ daļai neņem iz savas valodas, bet iz mirušām valodām. Līdz ar jaunu saturu nāk jauns nosaukums. Gramatikas nojēgumi skolēniem pilnīgi kas svešs un jauns, tādēļ daudzreiz derīgāki līdz ar svešo nojēgumu dot arī svešu nosaukumu, lai viņus velti nemulsinātu. Kādēļ mums nepieņemt latīņu nosaukumus, kur pašu nosaukumi nav tik viegli atronami?»

Tātad, uzsverot termina abstrakto dabu un tā neatkarību no jēdziena, Velme nonāk pie loģiskā secinājuma par latvisko terminu nevajadzību gramatikā. Agrāk redzējām, ka, vadoties no termina abstraktās dabas, A. Stēste savā gramatikā blakus latviskiem labprāt lieto latīniskus terminus; šai ziņā viņš tomēr nav tik konsekvents kā Velme, kurš ir viens no pirmajiem latviešiem, kas nopietnāk pievēršas terminu veidošanas teorijai.

Vēl viens Mīlenbaha gramatikas recenzents — K. Graudiņš¹

¹ Kārlis Graudiņš (1863—1915), žurnālists, ilggadējs (ap 20 gadu) laikraksta «Tēviņa» faktiskais redaktors, studējis inženierzinātnes (1895. g. iznāk viņa grāmata «Būves mācība»), daudz rakstījis par Latvijas vēsturi un statistiku.

«Tēvijā» [74] līdzīgi Velmem atzīst, ka «baiļošanās no parastiem starptautiskiem svešvārdiem ir gluži nevietā», jo saukuli, attieculi, papilduli u. c. bērns nesapratis tāpat kā nominatīvu, ģenētīvu u. c. un mācīsies tos kā svešvārdus. «Bet ja bērns reizi būs iemācījies nelatviskos svešvārdus, kurus Milenbaha kgs grib izskaust no latviešu gramatikas, tad viņam citas valodas mācoties būs liels darbs jau noņemts... Kas gan iznāktu, kad arī citās zinībās iesāktu tādu tīrīšanas darbu, piemēram, izmestu «decimāļus», «paralelogramus», «trapeceus», «sinus», «kosinus», «tangentes», «kotangentes», «logaritmus» utt.? Vai caur to tiktu sagādāts kāds atvieglinājums? Nebūt nē!»

«Latviešu Avīžu» redaktors J. Veismanis (Pavasaru Jānis) atzīmē Milenbaha gramatikai veltīto atsauksmju daudzumu, tās rūpīgo izstrādājumu, skaidro latviešu valodu un «gaišo domu izteikšanu». Taču latviskie locījumu nosaukumi nepatīk arī viņam [75].

Plašākā rakstā «Manas «Latviešu valodas mācības» cien. pārspriedēju kungiem» četros «Baltijas Vēstneša» numuros [76]¹ Milenbahs galvenokārt atbild skolotājam J. Kalniņam. Īpaši viņš aizstāv savus locījumu nosaukumus, pret kuriem vērsās gandrīz visi recenzenti.

Pēc Kalniņa domām, saka Milenbahs, divās nozīmēs lietotais termins «kārtā» (*genus nominis* un *genus verbi*) «sacelšot jukas». Taču kādēļ tas nenotiek vācu (*Geschlecht*) un latīņu (*genus*) valodā? Viņš pierāda, ka Kalniņš pats lieto vārdu «kārtā» trijās nozīmēs (*genus nominis*, *genus verbi* un *modus* nozīmē).

Arī Kalniņš savā gramatikā lietojot terminu «papildītājs», nevis «papildinātājs», bet kritizē par to Milenbahu. Starp abiem terminiem neesot nekādas izšķirības.

Milenbahs aizstāv savu izteiksmes [tagadējo darbības] vārdu («salīdzini grieķu rēma, krievu глагол, vācu Aussagewort»). «Darišanas (jeb labāki darbības) vārds jau tamdēļ labi neder, ka ir daudz laika vārdu, kas neapzīmē darbību, bet stāvokli.» Uz Kalniņa aizrādījumu, ka ar «izteiksmes vārdu» Milenbahs apzīmējis arī «modus», pēdējais iebilst: «Tas būtu tāpat, it kā kāds sacītu, laika vārds sacels jukas tāpēc, ka pie laika vārda izšķirami laiki.»

Tāpat Milenbahs aizstāv savus «izsakāmos» teikumus: «Vācu «Aussagesätze» man šķiet pareizāks esam nekā krievu повествовательные предложения. . . Pavēstāmie, stāstāmie teikumi it neveikli apzīmē teikumus, kuros izsakām vispārīgas

¹ Terminiem veltīti divi pēdējie numuri (73 un 74).

patiesības, par piem. $2 \times 2 = 4$. Kas gan te sacīs, es stāstu, ka $2 \times 2 = 4$?»

Par atzīstamiem teikumiem (Conzessivsätze, уступительные предложения) un nosacījumu teikumiem (Conditionalsätze, условные предложения), kuriem Kalniņš pārmeta pārāk plašu nozīmi, Mīlenbahs saka, ka latviešu valodā neesot vārdu, ar kuriem šos jēdzienus varētu labāk apzīmēt.

Valodniekus var interesēt, kā Mīlenbahs pamato savus locījumu nosaukumu latviskojumus: «No latīņu nosaukumiem, ir trīs ļoti neveikli: ģenētīvs, datīvs, akuzatīvs, trīs turpretim it labi apzīmē locījumu dabu: nominatīvs, vokatīvs, lokatīvs. Nominatīvs, man šķiet, labi apzīmējams ar jau latviešu valodā pastāvošo vārdu «sakulis». (Saki, saki sakulīti, kādi vieši istabā. Bil. t. dz. 576). Pēc šā vārda parauga, tā sakot, paši no sevis rodas saukulis, papildulis, vietulis un arī attieculis, lai gan beidzamais nosaukums radīts pēc divu un vairāk lietu vārdu savstarpīgas attiecības, neievērojot ģenētīva uzdevumu pie laika vārda. Visgrūtākais locījums ir datīvs; jo šā locījuma pamata sajēgumu zinātnei grūti nākas notvert. Ka datīvs nav devēja, lēmēja locījums, par to nav ko šaubīties, p. p. es atņemu «viņam» cirvi. Vispareizākais ir gan Gaedikes izskaidrojums, pēc kura datīvā nostājas tas nojēgums, uz kuru pusi laika vārdā izsacītā darbība virzās. (Sk. Delbrücke Vergleichende Syntax der indogerm. Spr. I, 184. lpp.) Tāpēc es viņu nosaucu par virzuli.»

Pret Mīlenbaha ieteikto un vēlāk tik labi ieviesušos «divdabi» (agrāko participu) Kalniņš būtībā neiebilst, taču ieteic to saukt par divdabas vārdu, «lai tad skolēniem arī drīzāk būtu noģiedams, ka tas attiecas uz valodas mācību». Mīlenbahs kļūst dzēlīgs: «Kā gramatikā pie daudz gramatiskiem nosaukumiem (p. p. galotne) nekas nav pieliekams, tā arī pie divdabja nē. Par galotnēm gramatikā lasīdams neviens nemeklēs šīs galotnes koku galos, bet gramatikā vārdu beigās. Tas pats sakāms par divdabi.»¹

J. Kalniņa iebildumam pret vārdu «saišķis» (konjunkcija) no daiļskanības viedokļa Mīlenbahs piezīmē, ka «daži daudzkārt izlieto daiļskaņas vārdu, lai apsegtu lietišķu pierādījumu trūkumu».

Savā atbildē Mīlenbaham [77] Kalniņš galvenokārt runā par Mīlenbaha ieteikto locījumu nosaukumu nederīgumu galotnes

¹ Līdzīgi A. Stērste pārmeta G. Tauriņam «izsaucēju» un «vaicātāju», norādot, ka pareizi ir tikai «izsaukšanas zīme» un «vaicāšanas zīme» [37].

«ulis» dē]. «Kāpēc Kronvalds varoņa vietā nerādīja «varulis», kaut gan arī tas būtu pareizi atvasināts vārds? ... Nopietnām lietām — nopietnus nosaukumus. Ko jūs teiktu, ja kāds Jūsu divdabi-participu mēģinātu iesaukt piemēram par «divkosi», pamatodamies tikai uz to, ka šis vārds jau atrodoties mūsu valodā un apzīmē arī tiešām kaut ko divējādu?»

«Baltijas Vēstnesis» izbeidz polemiku ar Milēnbaha atbildi [78], kas skar galvenokārt viņa gramatikas metodisko pusi. Par terminiem tik daudz, ka ar galotni -ulis, -ule Kronvalds esot darinājis arī «zīmuli» un «vēstuli». Tātad, «jocīgi bēdīgā piezobojuma nokrāsa», par kuru runā Kālniņš, šai galotnei piemīt ne vienmēr.

1896. g. augustā Rīgā notika Krievijas 10. arheologu kongress. Šā kongresa ietvaros RLB Zinību komisija rīkoja plašu latviešu etnogrāfisko izstādi. Aplūkojot latviešu valodai veltītu izstādes nodaļu, «Tēvija» ar lepnumu redz tur laikus, «kad visa mūsu literatūra grozījās ap valodu, kur mūsu izglītotie ļaudis strādāja vai ne vienīgi ap valodas tīrīšanu, uzkopšanu un iekārtošanu». Reizē ar to avīze ar nožēlu atzīmē, «ka šī darbība aprimusi, ka mūsu valodnieki neķeras pie gala vārda, ka mums nedod pilnīgu latviešu valodas mācību un vārdnīcu ... [atcerēsimies, ka par to pašu sapņoja jau Kronvalds. — E. P.] Tagad katrs turas pie savas gramatikas, katrs rīkojas pēc saviem ieskatiem un caur to rodas lielum liela dažādība», taču «pilnīga gramatika un vārdnīca pretējos ieskatus nolīdzinātu» [79].

Augstākā mērā interesanta avīzes liecība par tā laika terminoloģijas stāvokli: «Mūsu valoda gan jau lielā mērā izstrādāta dažādām ziniskām vajadzībām, bet tomēr nevar nebūt teikt, ka darbs jau pabeigts. Daudzu speciālu arodu valoda vēl ļoti neizkopta, vēl ļoti daudz jāstrādā, lai arī šinīs arodos varētu pa latviski skaidri un saprotami savas domas izteikt. Un pie šī darba valodnieki var ļoti maz ko līdzēt, te jāpieliek roka pašiem speciālistiem ... Speciālo arodu valoda būs un paliks neizkopta, kamēr paši speciālisti neuzkops savu speciālo literatūru un valodu. Izstādē no tādas darbības nekā neredzējām. Laikam tā vēl nebūt nava uzsākta.»

Pretēji «Tēvijai» avīze «Balss» citē «Russkije Vedomosti» izteikumu, ka «latviešu valoda tagad jau tiktāl apstrādāta, ka viņā var izteikt zinātņu idejas» [80]. Tā pati krievu avīze ziņo

arī, ka no 1868. līdz 1895. g. pavisam iznākušas 4933 latviešu grāmatas, tai skaitā ne vien beletristika, bet arī grāmatas ar zinātnisku saturu.

Pēc K. Milenbaha gramatikas 1897. g. iznāk Mazsalacas draudzes skolas skolotāja R. Cukura¹ sintakse un 1898. g. — etimoloģija [34, 35]. Šis pēdējās priekšvārdā autors paskaidro, ka savā darbā esot «turējies pie Bilenšteina, Milenbaha un Stērstu Andreja uzskatiem par latviešu valodu un viņas dabu...» Terminu ziņā viņš ir noteikts latviskās terminoloģijas piekritējs: «Valodas mācībā lietojami viscaur tikai latviešu nosaukumi. Svešvārdu nozīme skolniekam paliek arvien nesaprotama un tie tiek tāpēc tikai mehāniski galvā iekalti. Šāds nederīgs moku darbs atmetams. Pašu valodas nosaukumi turpretim skolniekam rāda lietas īsto kodolu, tāpēc tad arī it viegli atmiņā paturami.» Taču blakus latviešu terminiem autors pielicis arī to apzīmējumus latīņu un krievu valodā, jo «daži jaunpieņemtie vārdi jēdzienu apzīmēšanai vēl neparasti».

J. Dravnieks recenzijā atzīmē [81], ka autora mēģinājumi terminu latviskošanā visos gadījumos nav izdevušies, «sevišķi nenozīmīgi mums šķiet termini kā: sākuma locījums (nominatīvs), noteikuma locījums (ģenētīvs) u. c. Katram locījumam vajadzētu sevišķa vārda, «locījuma» nemaz nepieliekot. Šai ziņā K. Milenbahs devis labu paraugu. Lai arī viņa atvasinātie nosaukumi nav varbūt diezgan nozīmīgi, viņš vismaz aizrādījis, kā tie atvasināmi.» Bez tam recenzents nav apmierināts ar tādiem terminiem kā noteicamā un nenoteicamā galotne, salīdzināmi pakāpieni, atgriezeniskais vietnieka vārds, savstarpēji laika vārdi, līguma teikums, pieļāvuma teikums u. c.

Kādā citā recenzijā [82] Dravnieks kritizē Cukura terminus teikumu mācībā.

Viss teiktais pietiekami raksturo lielo jucekli, kas valdīja latviešu gramatikas terminoloģijā 19. gadsimta beigās. Terminoloģijas kārtošanašs jautājums bija pilnīgi nobriedis. Tiešais pamudinājums šī vajadzīgā darba sākšanai izskanēja K. Kundziņa recenzijā [83] par skolotāja P. Abula populāro lasām-

¹ Reinis Cukurs (1866—?). Beidzis Cimzes skolotāju semināru. Strādājis par skolotāju Mazsalacā un Liepupē.

grāmatu «Skolas druva»¹ (I. daļas 1. izd. 1898. g., pēdējais, 18. izd. — 1923. g.; 2. daļas 1. izd. 1901. g., pēdējais, 8. izd. — 1921. g.; 3. daļa — rakstniecības teorija iznāca 1906. un 1910. g.). Par «Skolas druvu» gramatisko pielikumu recenzents ar gandarījumu atzīmē, ka latviešu terminiem blakus ir arī termini krievu un latīņu valodā («Tā sapratisimies visās gramatikās»). Viņš ierosina «lai skolotāji un valodnieki, sanākdami kopā, lietu apspriestu un vienotos dažādos nosaukumos. Tad arī skolas bērniem valodas mācība paliktu vieglāka un mīļāka.»²

K. Milenbahs liecina [46], ka šī recenzija pamudinājusi P. Abulu sākt gramatisko terminu kārtošanas darbu. To apstiprina arī P. Abuls pats savas gramatikas priekšvārdā [87]. Pusgada laikā viņš sagatavo pārskatu par gramatiskiem terminiem, kas lietoti septiņās³ pēdējo 22 gadu laikā iznākušās gramatikās. 1901. g. 13. septembrī Abuls nolasa šo pārskatu RLB Zinību komisijas sēdē [88]. Viņš atzīmē, ka aplūkotajās gramatikās «gandrīz ik katrā sastopami dažādi nosaukumi ar lielākām vai mazākām nevienādībām. Tā daži gramatikas sastādītāji prepozīcijas saucot par «satiksmes vārdiem», kamēr citi tos pašus dēvējuši par «priekšvārdiņiem»; konjunkcijas — par «biedrotājiem un saišķiem»; atribūtu — par «noteicēju» un «apzīmētāju»; «noteiktas» un «noteicamas» galotnes utt. Nereti nu gadoties skolniekiem pāriet no vienas skolas otrā, kur tad tiem jāatduroties uz pavisam savādiem gramatikas nojēgumu nosaukumiem. Bez tam pie skolotāju maiņām vai ievēdot skolā kādu citu latviešu valodas mācību notiekot līdz ar mācības grāmatu maiņu lieli sajukumi un kavēkļi skolnieku valodas mācībā. Ievērojot daudzus nelabumus, kuri ceļas no nevienādas terminoloģijas latviešu gramatikā tiklab skolās, kā arī valodniecībā un rakstniecībā, būtot vēlams panākt vienību un pastāvīgi nodibinātu kārtību šo nosaukumu ziņā.»

¹ Grāmatu ilustrējis mākslinieks Janis Rozentāls.

² Atzīmējams Pētera Abula raksts par Valmieras apr. laukskolotāju 1882. g. progresīvi noskaņoto konferenci Mazsalacā [84], kas tika ievietots četrās avīzēs. Savā ziņā rekords, kas izskaidrojams laikam ar latviešu vēlēšanos pievērst senatora Manaseina uzmanību tautas skolu neciešamajam stāvoklim vāciešu «paspārnē». Šis raksts (būtībā tanī ietvertās skolotāja Vulfa gandrīz vai revolucionārās prasības) izpelnījās paša Bilenšteina aso nosodījumu Dobeles skolotāju konferencē [85]. Vāciešu izdotajā oficiālajā Valmieras apriņķa konferences protokolā par Vulfa uzstāšanos atzīmēts tikai tas, ka viņš «apsveicināja sapulci ar runu!» [86].

³ P. Abuls ir izmantojis (hronoloģiskā secībā): H. Spalviņa, A. Stērstes, J. Skujas, A. Laimiņa, J. Kalniņa, K. Milenbaha un R. Cukura gramatikas. Vājākās: F. Mekona, Ģ. Tauriņa, J. Spīsa un O. Plača gramatikas nav izmantotas.

Zinību komisijas sanāksmē sīki pārrunā latviešu gramatiskās terminoloģijas unifikācijas iespējas. Abula referātu nolemj iespiest, lai izplatītu to starp gramatiku sastādītājiem, skolotājiem un citiem, «kuri interesējas par mūsu valodas izkopšanu», un tad atkal sanākt uz sapulci, «kur varētu pārspriest par minētiem terminiem un lūkot panākt vienību» [88].

P. Abula referāts iznāk iespiestā veidā 100 eksemplāros jau tā paša gada decembrī [89]. Divdesmit četru lappušu biežajā grāmatiņā divdesmit lappuses aizņem tabula ar septiņām ailēm septiņu autoru gramatisko terminu salīdzināšanai. Beidzamajā («piezīmju») ailē konstatējums, cik reizes (no septiņām) katrs termins lietots. Sākumā uzrādīti etimoloģijas, tad sintakses termini. Sastādītāja paša priekšlikumu grāmatā nav. «Tā kā pats neesmu valodnieks, tad atturos no katra sprieduma par dažādo nosaukumu pareizību vai nepareizību. Mans pienākums bija tikai, — uzrādīt uz lielo, vairs ilgāki nepieciešamo nevienādību un dažām nepareizībām mūsu gramatikas terminoloģijā.»

Pēc Abula domām, terminu dažādība latviešu gramatikā izskaidrojama ar to, ka «latiņu nosaukumu vietā, kuri bērniem nesaprotami un grūti paturami, katrs latviešu gramatikas sastādītājs cēnsās [!] atrast lietderīgus, bērniem labāki saprotamus latviskus nosaukumus. Caur to radās gandrīz katrā gramatikā savādi nosaukumi, kas pa daļai vēl tagad pastāv.» Terminoloģijas unificēšanu daudz vieglāk veikt pašlaik, nekā pirms desmit divdesmit gadiem, domā Abuls, jo «tagad mums septiņas gramatikas, kuru starpā pat netrūkst no mūsu valodnieka [K. Milenbaha. — E. P.] sastādītās gramatikas». No visiem terminiem, kas sastopami šais gramatikās, Abuls liek priekšā izvēlēties vienkāršākos, nozīmīgākos un tos apstiprināt Zinību komisijā kā «paraugu, pie kā turēties».

Dienu pirms terminu unifikācijas sēdes «Baltijas Vēstnesis» publicē P. Gailīša šaubu pilnu rakstu: «Vai izdosies sastādīt terminoloģiju, kas katru apmierinās, vai izdosies pavisam vienoties uz kādiem vienādiem un vienkāršiem nosaukumiem, maz ticams. Šis jautājums vēl jauns un pārāk nenoskaidrojies. Ar eventuālu balsu vairākumu sastādītu terminoloģiju nevarēs uzstiept nevienam skolotājam, kas citādās domās. Šo teorētisko apspriešanu tālab varam uzskatīt tik par nepieciešami vajadzīgā darba pirmo pusi. Zinību komisijai būs jāmēģina bez tam atrast arī ceļi un līdzekļi, kā šo jaunizstrādāto terminoloģiju praktiski realizēt...» [90]

Sēde notiek RLB Zinību komisijā¹ 1902. g. 4. janvārī Milēnbaha vadībā. Pēc «Tēvijas» ziņojuma [91] klāt ir «daudzie mūsu ievērojamākie filologi un gramatiķi»; bez Milēnbaha minēti: J. Endzelīns, A. Stērste, J. Kalniņš, R. Cukurs u. c. Pēc Milēnbaha domām, ziņo tālāk avīze, «raibums latviešu gramatikas terminoloģijā nemaz nebūtu tik liels, ja novērstu dažādības galotņu -ošs un -ams lietošanā». Pēc Milēnbaha priekšlikuma klātesošie vienojās lietot pēc iespējas vairāk galotni -ams. Visvairāk laika prasījusi locījumu nosaukumu vienādošana, ar kuriem daudzi nebija mierā.

Līdzīgu informāciju ievieto arī «Austrums» [92]², tāpat kā «Tēvija», publicējot arī pieņemto terminu sarakstu³.

Visdziļāko ieskatu latviešu gramatisko terminu pirmās unifikācijas gaitā un metodikā gūstam K. Milēnbaha plašajā rakstā [46], kuru var lasīt diemžēl tikai «Baltijas Vēstneša» slejās.

Šajā rakstā Milēnbahs atzīmē, ka gramatisko terminu apspriešana bija pulcinājusi «labu skaitu gramatiku sarakstītāju, skolotāju un citu vīru, kas gan pēc sava darba lauka stāv atstatāku gramatikas vaicājumiem, bet kas tomēr mēdz labprāt pie lietām piedalīties, kas, pareizi izšķirtas, var vispārībai par labu nākt». Skolotāja P. Abula sakopoto terminu klāstu klātesošie apsprieda un panāca vienošanos piecu stundu laikā. «Vai tas neliecina par Zinību Komisijas sēdes paviršību?» — jautā Milēnbahs un atbild: «Tas varētu izlikties tādām, kas mūsu gramatiskos nosaukumus nav sīkāk aplūkojis, nav ievērojis, ka lielais gramatisko nosaukumu raibums un juceklis patiesībā nemaz tik liels nav, kā tas izrādās.» Abuls esot pareizi darījis, izmantodams savam terminu kopojumam tikai pēdējo 30 [faktiski 22. — E. P.] gadu laikā izdotajās gramatikās iet mazumā. Termini atšķiras galvenokārt galotnēs (-ošs, -ams, -tājs). «Šinī ziņā vienodamās sapulce jau labu daļu nevienādības izgaisināja no gramatiskiem nosaukumiem. Otrkārt sapulce it pareizi ievēroja pareizo valodas likumu, ka pēc iespējas jāatturas no jauniem vārdiem; ja jau vecākajās gramatikās sastopami pareizi atvasināti un nozīmīgi vārdi, tad tādus neaizskāra. No visām

¹ Zinību komisijas Valodniecības nodaļu nodibina 1904. g. ar K. Milēnbahu priekšgalā, kurš to vada līdz savai nāvei 1916. gadā.

² Terminu unifikācijas sēdi «Austrums» kļūdaini attiecina uz decembri. Šo kļūdu tas daļēji izlabo [93], ziņojot, ka Zinību komisijā 1902. gadā bijušas divas ārkārtējās sapulces latviešu gramatikas terminoloģijas nodibināšanai: 4. janvārī un 17. jūnijā.

³ Līdzīgs saraksts iekļauts arī K. Milēnbaha rakstā [46].

latviešu valodā sarakstītām gramatikām Stērstes valodas mācība tanī ziņā sevišķi ievērojama, ka uz viņas vairāk vai mazāk pamatojas viņas pakaļteču darbi; būtu bijis nepareizi, ja Stērstes pareizos un zīmīgos nosaukumus būtum novārtā likuši; būtu atkal nepareizi bijis, ja būtum visus Stērstes nosaukumus par paturamiem uzlūkojuši, jo jaunākā laikā ir dažs labs nosaukums laimīgi atrasts, ko visa sapulce atzīmēja par it teicamu, tā par piem. Kalniņa pārākais pakāpiens, kura vietā sastopams Stērstes valodas mācībā salīdzinošais pakāpiens. Šis vārds, kā dažs labs cits gramatisks nosaukums atmetams, tāpēc ka tas atvasināts ar galotni -ošs no pārejoša darbības vārda...»

Visvairāk laika un pūļu vajadzēja veltīt locījumiem, kurus Milenbahs nosauc par «visgrūtākajiem no grūtajiem gramatiskiem nosaukumiem». Sakarā ar to «daži izsacījās, ka locījumi nebūtu ar sevišķiem vārdiem apzīmējami, bet ar pirmo, otro, trešo utt. locījumu; daži turpretim gribēja visādā ziņā zināmus vārdus. Ka locījumu nosaukumus darīnāt visiem locījumiem jāpiešķir vienāda galotne, tanī ziņā bija pilna domu vienādība.»

Interesentus, kas dzīvo tālu no Rīgas un nevar piedalīties terminu apspriešanā, Milenbahs uzaicina izteikt savas domas rakstiski gan par pieņemtajiem, gan arī par citiem terminiem¹.

Sēdē tika apstiprināti arī daži termini ārpus Abula sakopojuma, un viņš uzņēmās sastādīt vēl vienu — trūkstošo terminu sarakstu. Milenbahs atzīmē, ka šos terminus domāts apspriest 1902. g. februāra sēdē.

Taču februārī un arī trijos nākamajos mēnešos sēde nenotika². Tā sanāca RLB Zinību komisijas gadskārtējo «vasaras sapulču» priekšvakarā — 1902. g. 17. jūnijā. «Tēvija» veltī tai prāvu informāciju [95], «Baltijas Vēstnesis» — gluži īsu piezīmi [94]. Pēc «Tēvijas» sniegtajām ziņām Milenbahs un Endzelīns — «divi no mūsu vislabākiem valodniekiem» sēdē nepiedalās, tādēļ arī apspriešana — teikts rakstā — iznāca kaut arī nopietna, tomēr ne pilnīgi pamatīga. Sēdes vadītājs nav minēts. Skolotājs P. Abuls referē par terminiem, kas būtu apspriežami papildus agrākajiem. 4. janvāra sēdē apstiprinātos (Milenbaha

¹ Divās unifikācijas sēdēs piedalījās arī jaunais filoloģijas zinātnu kandidāts Jānis Endzelīns. Iespējamajos materiālos viņa izteikumi nav atzīmēti.

² P. Abula tai pašā 1902. gadā iznākušās gramatikas [87] «Ievadijuma» konstatējam, ka pēc 4. janvāra sēdes notika vēl 17. jūnijā un 13. septembrī. Tā kā tās nekur nav bibliografētas, tad, meklējot tieši avīzēs, jūnija sēdes atreferējums atrasts «Baltijas Vēstneša» [94] un «Tēvijas» [95] hronikas daļā (pēdējais — ziņojumā par RLB Zinību komisijas vasaras sapulcēm), bet septembra sēdes atreferējums — «Rīgas Avīzes» [96] un «Baltijas Vēstneša» [97] hronikas daļā.

radītos) locījumu nosaukumus (sakulis u. c.) nolemj apmainīt ar šādiem: 1. locījums, 2. locījums utt., līdz sestajam. Tāpat arī daudzkārt pārrunātā «saišļa» vietā stājas agrāk jau lietotais «biedrotājs». Vēl apstiprina terminus: patskaņas (vienkāršās un saliktās), līdzskaņas (vienkāršās, saliktās un mikstinātās) u. c.

Tomēr, «vērā ņemot gramatikas terminoloģijas nopietno nozīmi un lielo svaru» (vai arī Milēnbaha un Endzelina prombūtni?), sēdes dalībnieki nolemj neuzlūkot savus atzinumus par galīgiem, bet sanākt vēlreiz, lai «pārrunātu un pārspriestu visu terminoloģiju». «Pēc ikkatras sapulces,» — raksta «Baltijas Vēstnesis», «līdz šim nepatikami raibā gramatikas terminoloģija arvien vairāk noskaidrojas, tapdama pareizāka un vienkāršāka.»

«Tēvijas» raksta autors K. Graudiņš aizstāv latīņu terminus, ko viņš ieteica jau Milēnbaha gramatikai veltītajā recenzijā [74]. «Vienošanās arī nekad nebūs sasniedzama, kamēr gramātiķi no mūsu gramatikas centīsies izskaust visu — varētu teikt — internacionālo terminoloģiju.» Taču jau izsludinot «apspriešanu par gramatikas terminoloģiju» — saka K. Graudiņš — Zinību komisija līdz ar to arī atzinusi internacionālās terminoloģijas nepieciešamību.

Nākošajā un pēdējā — 13. septembra sēdē P. Abuls nolasa «ar pazīstamu rūpību sastādītu sarakstu terminiem», par kuriem vēl nemaz vai arī līdz galam netika spriests [97]. Sēdē piedalās atkal «mūsu rosīgākie valodnieki» — Milēnbahs un Endzelīns. Sekojot Milēnbaha padomam, sanāksme «principā atturējās no pārāk speciālas terminoloģijas apspriešanas», bet izskatīja tikai tādus terminus, «kas mūsu latviešu gramatikās un skolās tiek lietoti» [96].

Zinību komisijai tuvu stāvošais «Baltijas Vēstnesis» apgaismo Milēnbaha viedokli precīzāk¹ par «Rīgas Avīzi»; «Milēnbahs atgādināja, ka mūsu valodas mācībās ieviesušies daži vārdu utt. šķirojumi, kuri latviešu valodā īstenībā vai nu nemaz neesot, vai arī bez kuriem gluži labi varot iztikt. Jādomā, tas izcēlies no tā, ka latviešu valodas mācības sastādīja pa lielākai tiesai pēc citu valodu gramatiku parauga. Tā nu iznāca, ka kādi šķirojumi pēdējās atradās, tādus raudzīja arī uziet latviešu valodā un tos iedabūt viņas valodas mācībās. Lai mūsu gramatika taptu patstāvīgāka, tad būtu vēlams, ka mūsu cienījamie valodnieki kritiski pārbaudītu viņas šķirojumus un turklāt arī

¹ Ziņojuma saturs un valoda liek domāt, ka tā autors ir K. Milēnbahs pats.

nosaukumus, un tad ar savu darbu panākumiem iepazīstinātu vispārību» [97].

Šajā ziņojumā tiek kritizēta līdzšinējā terminu apstiprināšanas prakse, jo «ko vienā reizē pieņem, to citā sēdē atkal atmet, kad citi pārspriedēji gadās klāt»¹. Dažas gramatikas jau sāktas izdot uz agrāk apstiprināto terminu pamata, taču pēdējā laika svārstīgie lēmumi «vispārību nepatīkami maldina».

«Rīgas Avīze» ziņo, ka Milenbaham un Endzelīnam «nododot savus spriedumus visos pārrunājamajos jautājumos», tika nolemts iespiest apstiprinātos terminus īpašā brošūrā² un izplatīt to starp skolotājiem («lai tie turpmāk pie latviešu terminoloģijas pasniegšanas zinātu, pie kādas terminoloģijas labāk pieturēties») un varbūt arī lūgt Skolu valdi ieteikt šos terminus lietošanai skolās. «Baltijas Vēstnesis» šajā sakarībā atzīmē, ka par notikušo apspriežu rezultātiem «mūsu valodnieki pasniegs savā laikā sīkāku pārskatu»³.

Sākot ar P. Abula 1901. g. 13. septembrī Zinību komisijā nolasīto referātu, gramatikas terminu unifikācija turpinājās tieši vienu gadu.

«Mūsu dienās skolotāji un valodnieki pulcējas un biedrojas uz darbu latviešu valodas gramatiskos nosaukumos. Tāds kopdarbs pelna ievēribu un atzišanu», — raksta 1902. gadā kāds J. Jākobsons savā citādi nenozīmīgajā brošūrā — kritikā par K. Milenbaha gramatiku [98].

Kā redzējām, gramatikas terminu jucekļu likvidēšanā svarīga nozīme bijusi K. Milenbaha pareizai metodikai terminu unifikācijā, taču par viņa darbu terminoloģijas jomā nemēdz runāt un tas līdz šim nav novērtēts. Ne visai plašajā literatūras klāstā par K. Milenbahu tikai L. Adamoviča grāmatā (1927) atrodama īsa piezīme, ka K. Milenbahs «piedalījies arī komisijā, kas izstrādāja gramatikas terminoloģiju».

Par aplūkotās terminu unifikācijas izskaņu var uzskatīt P. Abula gramatikas izdošanu tai pašā 1902. gadā [87]. Titullapā uzraksts, ka «šai valodas mācības grāmatā ievērota Skolu

¹ Atcerēsimies 17. jūnija sēdē anulētos Milenbaha locījumu nosaukumus u. c. Šīs sēdes dalībnieku raibais sastāvs izskaidrojams ar to, ka sēdē bez rīdziniekiem bija klāt arī Zinību komisijas «vasaras sapulcē» atbraukušie laudis [95].

² Tā kā šāds izdevums nekur nav bibliografēts un nav arī atrasts, jādomā, ka lēmums netika realizēts.

³ Zinību komisijai sākot kārtot ortogrāfijas jautājumu, arī laikraksti pievērsās tam un par gramatikas terminiem vairs neraksta. Taču iespējams, ka turpmāk tiks atrasti arī citi ar šo terminu unifikāciju saistītie materiāli, tai skaitā arī solītā brošūra un pārskats.

valdes parauga programma un Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas pieņemtā terminoloģija». Grāmatas ievadā dažos vārdos minēti terminoloģijas tapšanas dati. Ceturtā (1910. g.) izdevuma ievadā atzīmēts, ka tas «ir drusku pārgrozīts, piemērojoties mūsu valodnieku J. Endzelina un K. Mīlenbaha nesen iznākušai plašākai «Latviešu gramatikai». Sestais (1914. g.) izdevums «atstāts bez pārgrozījumiem». Abula gramatika iznāca 12 izdevumos (pēdējais — 1923. gadā).¹

Runājot par autora lietotajiem terminiem, J. Dravnieks atzīmē, ka «no Zinību komisijas pieņemtā terminoloģija nav tāda, ka to varētum uzskatīt par galīgu. Liels labums jau nu gan sasniegts, ka še reiz ieviesta kārtība, bet turpmāk būs vēl daži pārlabojumi vajadzīgi» [99]. Tā Dravnieks iebilst pret salīdzināmo pakāpienu nosaukumiem (pārākais un vispārākais pakāpiens), kritizē atgriezenisko darbības vārdu. Viņš pārmet Abulam nekoncekvenci jaunās terminoloģijas principu ieviešanā. Pēc galotņu analogijas būtu jāsakā pamazināmie (nevis pamazināšanas) vārdi, nenoteicama (nevis nenoteikta) galotne. «Nenoteiktības iespaidu dabūjam arī pie dažiem terminiem, kuri uzrāda neparastu nevienādību vienskaitlī un daudzskaitlī; tā piem.: liet a s vārds, liet u vārdi. (Labi gan būtu, ja atrastu terminus, pie kuriem varētu iztikt bez mūžīgi piekarināmā vārda «vārds».)»

1902. g. iznāk arī J. Baha mazā gramatika [100]. Priekšvārdā autors raksta: «Gramatiskus nosaukumus esmu lietojis, kādus latv. zinības komisija savā sapulcē 4. janvārī un 17. jūnijā 1902. g. atzinusi par pieņemamiem. Latviskiem nosaukumiem pielieku krievu un arī latīņu vārdus, lai latviešu valodas mācība stāvētu skaidrā saskaņā ar šo valodu nosaukumiem.»

«Baltijas Vēstnesis» raksta, ka šī gramatika ir pirmā, kur izmantoti unificētie termini. «Tā ir zīme, ka viņš [autors] pieslien no plašākas vispārības pieņemtiem nolēmumiem un ar to gribējis skolām pakalpot, lai arī tās tiktu pie vienādiem grāmatiskiem nosaukumiem» [101]. Kādā citā recenzijā «Dienas Lapa» atzīst, ka grāmatā izmantotā «terminoloģija skaidra, noteikta, konsekventa» [102]. Izmantodams 4. janvāra un 17. jūnija sapulču pretrunīgos lēmumus, J. Bahs tomēr nav varējis panākt konsekventus terminus. Lielāka koncekvence ir P. Abula gramatikā, kas nodota iespiešanā pēc 13. septembra sēdes (sk.

¹ Otrs (1904. g.) izdevums Misiņa rādītājā nav reģistrēts, taču grāmata atrodas ZA Fundamentālās bibliotēkas Misiņa nodaļā. Piektais (tāpat ne-reģistrētais) izdevums nav atrodams.

šīs gramatikas priekšvārdu). J. Baha gramatika iznāca tikai vienā izdevumā. Par to rakstīja arī J. Dravnieks [103].

Tā beidzās latviešu gramatikas terminu veidošanas pirmais posms. Sākās jauns — divdesmitais gadsimts un reizē ar to arī jauns periods šo terminu attīstībā.

LITERATORA

1. Rolands, Teodors. [Māters J.] Kur un kā latvieši mācās latviešu valodu? — Baltijas Zemkopis, 1878, 12., 19., 26. apr., 3. maijā, Nr. 15.—18.

Ar Nr. 17. nos.: Kur un kā latv[iešu] bērni mācās latv[iešu] valodu.

2. Braže G. Isa pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt un caur to par labiem rakstītājiem palikt. Sagādāta no G. Bražes, Nīces un Bārtas mācītāja. Grāmata no Latviešu draugu biedrības ar goda maksu pušķota. Jelgavā, J. F. Stefenhāgens, 1857. 40 lpp.

3. Biezbārdis K. Mūsu valoda un viņas rakstība. 1. metiens. R., K. Stālbergs, 1869. 31 lpp.

4. Mekons F. Latviskas valodas katķisme priekš tautas skolām jeb gramatikāliga lasīšanas, runāšanas un rakstīšanas mācība iekš 393 prasīšanām, uzdošanām, atbildēm un provēm ar daudziem piezīmējumiem un īpašu pamācīšanu, kā vēstules rakstāmas. Jelgavā, 1874. 48 lpp.

5. E. F. S. [Sēnbergs E.] Kāds vārds par grāmatas un avīžu rakstīšanu. — Latviešu Avīzes, 1854, 2. dec., Nr. 49; Mālbergs F. Labs padoms, tomēr nav visiem derīgs. — Latviešu Avīzes, 1855, 3. martā, Nr. 9; E. F. S. [Sēnbergs E.] Padoms, kam vajaga. — Latviešu Avīzes, 1855, 9. jūn., Nr. 23.

6. Neikens J. Vācu valodas mācība priekš latviešiem. Sarakstīta no J. Neiken. 1. d. R., V. F. Häcker, 1850. 56 lpp. — Titlp. paral. latv. un vācu val.

— 11. druka. R., V. F. Häcker, 1897. 57 lpp.

Neikens J. Vācu valodas mācība priekš latviešiem. Sarakstījis J. Neiken. 2. d. R., V. F. Häcker, 1859. 84 lpp. — Titlp. paral. latv. un vācu val.

— 6. druka. R., V. F. Häcker, 1894. 84 lpp.

7. Sulc. [Sulcs R.] Jauna grāmata. [Par G. Bražes grāmatu.] — Latviešu Avīzes, 1857, 22. aug., Nr. 34.

8. Kronvalds A. Kāds vārds par mūsu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1869, 23. jūl., Nr. 58.

9. Z. [Millers K.] Jauna skolas grāmatiņa. [Par F. Mekona gramatiku.] — Baltijas Vēstnesis, 1876, 11., 18. febr., Nr. 6, 7.

10. Ozols J. Cik un kā tautas skolās mātes valoda jā māca? — Grām.: Cēsu apriņķa evang. laukskolotāju VIII gadasapulces protokols. Vestienē, 24. un 25. jūl. 1879. (B. v. u. g.); 33.—35. lpp.

11. [«Mājas Viesis» red.] Vai pašam sava mātes valoda jā mācās. — Mājas Viesis, 1874, 7. (19.) dec., Nr. 49.

12. Kronvalds A. Divi svētku dienas Turaidā. — Baltijas Vēstnesis, 1869, 2., 6., 9. aug., Nr. Nr. 61.—63.

13. Kronvalds A. Par skolas grāmatu izrādīšanu. — Baltijas Vēstnesis, 1870, 11., 18. jūn., Nr. 23, 24.
14. Kaudzīte M. Kronvalda Atis Piebalgā jeb viņa pēdējās dienas. — Baltijas Vēstnesis, 1875, 27. aug., 3. sept., Nr. 35, 36.
15. Kronvalds A. Cienītam amata biedrim Tauriņam. — Draugs un Biedrs, 1868, 24. dec., Nr. 36.; 1869, 2. janv., Nr. 37.
16. Vabuls F. Cik un kā tautas skolās mātes valoda jāmāca. — Grām.: Cēsu apriņķa evang. laukskolotāju IX gadaspulces protokols. Cēsvainē, 5. un 6. aug. 1880. Cēsis, 1881, 30.—35. lpp.
17. Konrāde B. Kaudzītes Matīsa darbība sava laikmeta skolotāju konferencēs. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1937, Nr. 2, 134.—152. lpp.; Nr. 3, 271.—279. lpp.
18. [Spīss J.?] No Zemītes. [Vietējo skolotāju 35. konference Zemītes skolā]. — Latviešu Avīžu piel. Baznīcas un skolas ziņas, 1877, 7. (19.) dec., Nr. 49.
19. Protokoll der I Allgemeinen Kurländischen Volksschullehrer-Konferenz, gehalten zu Mitau im Saale des Gymnasiums am 28. und 29. Juni 1877. [B. v. u. g.] 16 lpp.
20. Protokoll der II Allgemeinen Kurländischen Volkslehrer-Konferenz, gehalten zu Mitau im Saale des Gymnasiums am 27. und 28. Juni 1878. [B. v. u. g.] 13 lpp.
21. Kurzemes laukskolotāju otrā vispārīgā konference. — Latviešu Avīzes, 1878, 13. (25.) sept., Nr. 37.
22. Ozolītis. Otrā vispārīgā Kurzemes laukskolotāju sapulce Jelgavā. — Liepājas Pastenieks, 1878, 9. aug., Nr. 32.
23. Tauriņš G. Latviešu valodas gramatika priekš skolām un pašmācības. I. kāps. Jelgavā, J. F. Stefenhāgens, 1877. 132 lpp.
24. Spalviņš H. Palīgs valodas mācībā un domu rakstos, tautas skolām apgādāts no H. Spalviņa, agrākeja [!] Gaujienas draudzes skolotāja R., 1879. VIII, 97 lpp.
- Otrā druka. Rīgā—Tērbatā, 1882. 84 lpp.
- Trešā druka. Rīgā—Tērbatā, 1886. 84 lpp.
- Ceturtā druka. Rīgā—Tērbatā, 1890. 84 lpp.
25. Stērste A. Latviešu valodas mācība, sistemātisks kurss. 1.—3. d. Rīgā—Tērbatā, 1879.—1880.
1. d. Etimoloģija. 1879. VI, 70 lpp.
- 2.—3. d. Sintaksa [!] un ortogrāfija. 1880. IV, 67 lpp.
26. Stērste A. Vadonis latviešu valodas mācībā tautas skolām. Rīgā—Tērbatā, 1882. IV, 56 lpp.
- [2. izd. nav zināms].
- 3. pārlūkots izd. [1888.] IV, 55. lpp.
- 4. pārlūkots izd. [1892.] 70 lpp.
27. Spīss J. Latviešu valodas mācība gada skolām. Jelgavā, J. F. Stefenhāgens u. dēls, 1881. 62 lpp.
28. Plačs O. Vadonis latviešu valodas mācībā pagastu skolām. R., E. Plates, 1882. 51 lpp.
- Otrā druka. R., E. Plates, 1889. 51 lpp.
29. Skuju Jānis. Vadonis latviešu valodas mācībā pagastu skolām trijos koncentriskos riņķos. R., [1889.] 72 lpp.
- Vadonis latviešu valodas mācībā tautas skolām trijos koncentriskos riņķos. 2. izd. Rīgas mācības apgabala kuratorijas noteikts lietošanai latviešu tautas skolās. Rīgā—Tukumā, P. Bērziņš, 1896. 80 lpp.

30. Laimiņš A. Latviešu valodas mācība tautas skolām. R., Pūcišu Ģederts (Eulenberģis), 1889. 62 lpp.
 — 2. pārlab. izd. R., 1890. 62 lpp.
 — 3. pārlab. un paplaš. izd. R., 1893. 68 lpp.
 — 4. izd. R., 1893. 68 lpp.
 — 5. izd. R., 1894. 68 lpp.
 — 6. izd. R., J. Brigaders, 1896. 68 lpp.
 — 8. izd. R., 1900. [Pārējie dati nav zināmi].
 — 11. izd. R., 1909. 96 lpp.
 — 13. izd. 1913. [Pārējie dati nav zināmi].
 Sākot ar 3. izd.: Sastādījis A. Laimiņš, skolotājs Rīgā.
 Sākot ar 4. izd.: No Rīgas mācības apgabala kuratorijas ieteikta lietot skolās.
31. Kalniņš J. Latviešu valodas mācība. I. riņķis. J. Kalniņa, Vietalvas skolotāja, sastādīta. R., 1890. 84 lpp.
 — 2., pēc kuratora padomes noteikumiem pārlab. izd. R., K. J. Zihmanis, 1894. 68 lpp.
 — 3. izd. R., J. Zihmanis, 1901. 72 lpp.
32. Zulekss Z. un Zīle H. Vadonis latviešu valodas mācībā un rakstu darbos pagastu skolām. Sastādījuši Z. Zulekss un H. Zīle, skolotāji. Liepājā, G. L. Cimermanis, 1891. VIII, 56 lpp.
33. Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība. R., Pūcišu Ģederts (Eulenberģis), 1895. 70 lpp.
34. Cukurs R. Latviešu valodas teikumu mācība (sintaksis) ar daudz rakstu darbu uzdevumiem. Priekš divkласu tautas skolām sastādījis R. Cukurs, skolotājs Mazsalaces draudzes skolā. No Rīgas mācības apgabala kuratora padomes atļauta lietot skolās, kurās māca latviešu valodu. R., P. Bērziņš, 1897. 56 lpp.
35. Cukurs R. Latviešu valodas vārdu un pareizrakstības mācība (etimoloģija un ortografija) ar daudz rakstu darbu uzdevumiem. Sastādījis R. Cukurs, Mazsalaces draudzes skolotājs. R., P. Bērziņš, 1898. 114 lpp.
36. Tauriņš Ģ. Skolotājs. — Draugs un Biedrs, 1868, 5. sept., Nr. 20.
37. Tālvaitis [Stērste A.] Par Ģ. Tauriņa «Latviešu valodas gramatiku». — Baltijas Vēstnesis, 1877, 15., 22. jūn., Nr. 24, 25.
38. Tauriņš Ģ. Atbilde Tālvaiša kungam, manas gramatikas apspriedējam, «Balt. Vēstn.» 24. un 25. numurā 1877. — Baltijas Vēstnesis, 1877, 20. jūl., Nr. 29.
39. K. K. [Kundziņš K.] Jauna skolas grāmata. [Par H. Spalviņa gramatiku]. — Baltijas Vēstnesis, 1879, 18. (30.) jūl., Nr. 29.
40. Berkau O. Valkas kreises skolotāju konference Aumeistera muižā 21. Mai 1874. — Mājas Viesis, 1874, 27. jūl. (8. aug.), Nr. 30. Sk. arī: Erdmanis J. Vidzemes skolotāju konference Valkā 3. un 4. Juli. — Mājas Viesis, 1874, 2. (14.), 9. (21.) nov., Nr. 44, 45.
41. Lautenbahs J. Latviešu gramatikas vēsture. — Pagalms, 1881, Nr. 11, 116.—118. lpp.; Nr. 12, 123.—124. lpp.; Nr. 13, 135.—138. lpp.; Nr. 14, 148.—151. lpp.; Nr. 15, 160.—162. lpp.
42. Āboliņš M. Iz latviešu rakstniecības. [Par A. Stērstes gramatiku]. — Baltijas Zemkopis, 1881, 28. okt., Nr. 43.
43. -lw- [Spalviņš H.] Stērstu Andreja Latviešu valodas mācība. Sistem. kurss. I. daļa. Etimoloģija. — Latviešu Tautas Biedris, 1880, 9. apr., Nr. 15.
44. Stērste A. Kopoti raksti. R., 1935, 47. lpp.
45. Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj., 1963, 794. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst.)

46. Milenbahs K. Gramatiskie nosaukumi. [Par RLB Zinību komisijas 1902. g. 4. janvāra sēdi gramatikas terminu unifikācijai]. — Baltijas Vēstnesis, 1902, 23. janv. (5. febr.), 24. janv. (6. febr.), Nr. 19, 20.
47. Bertrams K. Kurzemes skolotāju konferences. — Baltijas Vēstnesis, 1874, 6., 13. nov., Nr. 45, 46.
48. Ziņas. 5. septembrī noturēja Kandavas apgabālā... — Latviešu Avīžu piel. Baznīcas un Skolas Ziņas, 1874, 16. (28.) okt., Nr. 42.
49. Irlavas un Jaunpils apgabala skolotāju 43. sapulce 2. un 3. mercā, Blīdenes skolas namā. — Latviešu Avīžu piel. Baznīcas un skolas ziņas, 1881, 8. (20.) apr., Nr. 14.
50. Bilenšteins A. Par Latviešu draugu biedrības vārdu. — Latviešu Avīzes, 1881, 4. (16.) martā, Nr. 9.
51. [Bauskas prāvesta aprīņķa skolotāju konference 1883. g. 2. jūnijā]. — Latviešu Avīžu piel. Baznīcas un skolas ziņas, 1883, 29. jūn. (11. jūl.), Nr. 26.
52. Tullijs A. Pie kādiem nosaukumiem būtu latviešu gramatikā jāvienojas. — Grām.: Cēsu aprīņķa evang. laukskolotāju XIII gadasapulces protokols. Cēsis, 17. un 18. jūlijā 1884. Cēsis, 1885, 21.—24. lpp.
53. P - s. [Millers K.] Cēsu dienas. — Balss, 1884, 29. aug. (9. sept.), Nr. 35.
54. Olte P. Pie kādiem nosaukumiem būtu jāvienojas gramatikā? — Cēsu aprīņķa evang. laukskolotāju XIV gadasapulces protokols. Ļaudonā, 27. un 28. jūnijā 1885. Vecpiebalgā, J. Ozols, 1886, 28. lpp.
55. Mekons F. Latviešu alfabēta jeb bokstaba kārta. — Latviešu Avīzes, 1887, 20., 27. maijā, Nr. 20., 21.
56. [«Latviešu Avīzes» red.] Piezīmes pie Fr. Mekona raksta par latviešu alfabētu. — Latviešu Avīzes, 1887, 3. jūn., Nr. 22.
57. Zīverts F. Latviešu alfabētes lietā. — Latviešu Avīzes, 1888, 13., 20., 27. janv., Nr. 2.—4.
58. Vadonis latviešu valodas mācībā pagastu skolām... Sastādījis Skuju Jānis. Rīgā, 1889. — Dienas Lapa, 1889, 24. nov., Nr. 267.
59. J. P. d. [Dravnieks J.] Vadonis latviešu valodas mācībā tautas skolām... Sast. Skuju Jānis. 2. izd. 1896. — Baltijas Vēstnesis, 1897, 14. (26.) martā, Nr. 60.
60. Latviešu valodas mācība tautas skolām. Sast. A. Laimiņš. Rīgā, ..., 1889. g. — Dienas Lapa, 1889, 25. okt., Nr. 242. Paraksts: A.
61. Latviešu valodas mācība tautas skolām. Sast. A. Laimiņš. — Tēvija, 1889, 22. nov., Nr. 47.
62. Latviešu valodas mācība. Sast. A. Laimiņš. 8. izd. ... 1900. — Baltijas Vēstnesis, 1900, 18. nov. (1. dec.), Nr. 261. Paraksts: -ls.
63. Bebru Juris. 1893./4. iznākušās latviešu skolas grāmatas. [Par A. Laimiņa «Jauno vadoni pareizrakstībā». R., 1892]. — Balss, 1894, 12. (24.) okt., Nr. 41.
64. Latviešu valodas mācība. Pirmais riņķis. J. Kalniņa... R., 1890. — Dienas Lapa, 1890, 5. apr., Nr. 75. Paraksts: E+J.
65. Bebru Juris. 1893./4. iznākušās latviešu skolas grāmatas. [Par J. Kalniņa «Latviešu valodas mācību». 2. izd. R., 1894.] — Balss, 1894, 12. (24.) okt., Nr. 41.
66. Vadonis latviešu valodas mācībā un rakstu darbos pagastu skolām. Sast. Z. Zulekss un H. Zīle, skol. Liepājā, 1891. — Dienas Lapa, 1891, 9. apr., Nr. 81.
67. Paulīts J. Vadonis krievu valodas mācībā. Latviešu tautas skolām un pašmācībai sastādījis pēc dažādiem avotiem J. Paulīts, skolotājs Vecpiebalgas draudzes skolā. R., apg. J. Ozols, Vecpiebalgā un J. Misiņš, Lejasciemā, 1892. 242 lpp. Titl. latv. un krievu val.

68. Bebru Juris. Pārskats par 1892. gadā iznākušām skolas grāmatām. — RLB Zinību komisijas 9. rakstu krāj. R., 1894, 57.—58. lpp.
69. Bērziņš L. Latviešu valodas mācība. K. Milenbaha sastādīta. Rīgā, 1895... — Baltijas Vēstnesis, 1896, 2. (14.) martā, Nr. 51.
70. Janševskis [Jankovskis J.] Latviešu valodas mācība, K. Milenbaha sast. Rīgā, 1895. — Balss, 1896, 10. (22.) apr., Nr. 15.
71. Mazais. Vēl kādi vārdi par K. Milenbaha grāmatīņu «Latviešu valodas mācība». — Baltijas Vēstnesis, 1896, 13. (25.) martā, Nr. 60.
72. Kalniņš J. Piezīmes par K. Milenbaha «Latviešu valodas mācība». — Baltijas Vēstnesis, 1896, 15. (27.), 16. (28.) martā, Nr. 62, 63.
73. Velme J. Latviešu valodas mācība. K. Milenbaha sastādīta. Rīgā, 1895. — Austrums, 1896, Nr. 4, 309.—310. lpp.
74. G. [Graudiņš K.] Latviešu valodas mācība. K. Milenbaha sastādīta. Rīgā, 1895. — Tēvija, 1896, 24. apr., Nr. 17.
75. -m- [Veismanis J.] Latviešu valodas mācība. K. Milenbaha sastādīta. — Latviešu Avīzes, 1896, 24. apr., Nr. 17.
76. Milenbahs K. Manas «Latviešu valodas mācības» cien. pārspriedēju kungiem. — Baltijas Vēstnesis, 1896, 30. martā (11. apr.), 1. (13.) apr., Nr. 73, 74.
77. Kalniņš J. Atbilde Milenbaha kungam. — Baltijas Vēstnesis, 1896, 9. (21.) apr., Nr. 81.
78. Milenbahs K. Atbilde Kalniņa kungam. — Baltijas Vēstnesis, 1896, 15. (27.), 16. (28.) apr., Nr. 86, 87.
79. Latviešu etnogrāfiskā izstāde Rīgā. 5. Valoda. — Tēvija, 1896, 6. nov., Nr. 45.
80. Etnogrāfiskā izstāde Rīgā un tagadējie latvieši. — Balss, 1896, 9. (21.) okt., Nr. 41.
81. J. P. d. [Dravnieks J.] Latviešu valodas vārdu un pareizrakstības mācība... R. Cukurs... Rīgā, 1898. — Baltijas Vēstnesis, 1898, 30. nov. (12. dec.), Nr. 270.
82. J. P. d. [Dravnieks J.] Latviešu valodas teikumu mācība... R. Cukurs... Rīgā, 1897. — Baltijas Vēstnesis, 1897, 7. (19.) jūn., Nr. 126.
83. Kundziņš K. Lasāmās grāmatas lietā. — Balss, 1900, 13. (26.) dec., Nr. 50.
84. Valmieras aprīņa laukskolotāju sapulce Mazsalacā, 31. augustā un 1. septembrī 1882. — Baltijas Vēstnesis, 1882, 10. (22.) sept., Nr. 208; Balss, 1882, 15. (27.) sept., Nr. 37; Latvietis, 1882, 6. okt., Nr. 40; Latv. Avīžu piel. Baznīcas un skolas ziņas, 1882, 29. sept. (11. okt.), Nr. 39.
85. Bilenšteins A. Visjaunākā Vulfa kga gudrība par skolas būšanu. — Latviešu Avīžu piel. Baznīcas un skolas ziņas, 1882, 20. okt. (1. nov.), Nr. 42.
86. Valmieras aprīņa laukskolotāju 17. sapulces protokols. Mazsalacā, 31. aug. un 1. sept. 1882. Cēsīs, K. Mačernieks, 20 lpp.
87. Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām. 2 daļās. Sastādījis P. Abuls, skolotājs pie Rīgas pilsētas savienotām elementārskolām, Suvorova ielā 71. Šai valodas mācības grāmatā ievērota... no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas pieņemtā terminoloģija. R., 1902. 111 lpp.
- 2. izd. R., 1904. 128 lpp.
- 3. izd. R., 1907. 109. lpp.
- 4. izd. R., 1910. 128 lpp.
- [5. izd. — nav zināms].
- 6. izd. R., 1914. 128 lpp.

88. Rīgas latviešu biedrības Zinību komisija... [Par P. Abula referātu un ZK lēmumu terminu unifikācijā]. — Baltijas Vēstnesis, 1901, 14. (27.) sept., Nr. 211.

89. Abuls P. Terminoloģija latviešu gramatikā. Priekšā lasīts Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas sapulcē, septembrī 1901. R., 1901. 24 lpp.

90. P. Gt. [Gailītis P.]. Terminoloģijas jautājums latviešu gramatikās. — Baltijas Vēstnesis, 1902, 3. (16.) janv., Nr. 2.

91. Latviešu gramatikas terminoloģija. — Tēvija, 1902, 16. janv., Nr. 3.

92. Zinību komisijas decembra [4. janvāra] sapulcē... — Austrums, 1902, Nr. 2, 184.—185. lpp.

93. Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijā 1902. gadā... — Austrums, 1903, Nr. 1, 158.—159. lpp.

94. RLB komisiju un nodaļu vakardienas sapulces. — Baltijas Vēstnesis, 1902, 18. jūn. (1. jūl.), Nr. 135.

95. Gr. [Graudiņš K.] Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas vasaras sapulces 18. un 19. jūnijā 1902. gadā. — Tēvija, 1902, 3. jūl., Nr. 27.

96. Zinību komisijas vakarējā sapulcē... latviešu gramatikas terminoloģijas jautājums. — Rīgas Avīze, 1902, 14. (27.) sept., Nr. 53.

97. [Mīlenbahs K.?] Zinību komisija noturēja vakar pirmo sēdi... Uz dienas kārtības... terminoloģija latviešu gramatikā. — Baltijas Vēstnesis, 1902, 14. (27.) sept., Nr. 209.

98. Jākobsons J. Kritika par K. Mīlenbaha Latviešu valodas mācības grāmatas II paragrafiem un manas domas dažā ziņā par valodas mācību. R., 1902, 32 lpp.

99. -s. [Dravnieks J.] Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām. Divās daļās. Sast. P. Abuls. Rīgā, 1902. — Baltijas Vēstnesis, 1902, 9. (22.) nov., Nr. 254.

100. Bahs J. Latviešu valodas mācība skolām ar daudz uzdevumiem rakstu darbam. R., J. Jonks un [?] Polievskijs, [1902.] 64 lpp.

101. Latviešu valodas mācība skolām, sastādījis J. Bahs... Rīgā, 1902. — Baltijas Vēstnesis, 24. sept. (7. okt.), Nr. 217. Paraksts: K.

102. Brēmāns J. Latviešu valodas mācība skolām... Sast. J. Bahs... — Dienas Lapa, 1902, 13. (26.) aug., Nr. 181.

103. -s. [Dravnieks J.] Latviešu valodas mācība skolām... Sast. J. Bahs... Rīgā, 1902. — Baltijas Vēstnesis, 1902, 8. (21.) aug., Nr. 177.

Е. Я. ПЕЙЛЕ

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИСТОРИИ ЛАТЫШСКОЙ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

На фоне исторически сложившейся обстановки второй половины XIX века, когда основными факторами в культурной жизни Прибалтики являлись политика царского правительства в области просвещения коренного населения — латышей и эстонцев, противодействие этой политике со стороны укоренившихся здесь в течение столетий немецких помещиков

и духовенства и, наконец, пробуждающееся национальное самосознание латышского и эстонского народов, — автором статьи прослеживается исторический путь становления латышской грамматической терминологии.

Последняя четверть XIX в. (1875 г. — закон о народных школах) и первые годы XX в. (1902 г. — первая унификация латышских грамматических терминов) являются основополагающим периодом в истории развития грамматической терминологии латышского языка. Первые написанные на латышском языке грамматики латышского языка (ранее, в течение двух столетий, они писались немцами на немецком языке) становятся предметом оживленных дискуссий в латышской печати. Широко обсуждается и терминология, применяемая авторами этих книг. Поскольку же авторами их были в основном учителя народных школ, то вопросы грамматической терминологии нередко обсуждаются и на учительских конференциях.

В статье дается обзор материалов по вопросам грамматической терминологии, найденных в латышской печати рассматриваемого периода и представляющих собой высказывания как авторов грамматик и их рецензентов, так и известных латышских писателей, общественных деятелей и других лиц, причастность которых к вопросам терминологии нигде до сих пор не рассматривалась. Особое внимание уделено первым двум неудавшимся попыткам унификации грамматической терминологии (1877 и 1884 гг.) и завершению этой унификации в 1902 г., а также роли, которую сыграли в этом языковед К. Мюленбах и учитель П. Абул. На основе рассмотренных материалов сделаны некоторые выводы и обобщения.

E. PEILE

MATERIAL FOR THE HISTORY OF LATVIAN GRAMMAR TERMINOLOGY

SUMMARY

The present paper follows up the formation of Latvian grammar terminology against the historical background of the second half of the XIX century, when the decisive factors in the cultural life of the Baltic countries were, firstly, the tsarist government's policy with regard to the education of the native population — the Latvians and Estonians; secondly, resistance

to this policy on the part of the German landowners and clericals who had established themselves on Baltic territory; and finally, the awakening of the national consciousness of the Latvian and Estonian people.

The last quarter of the XIX century (1875 — law on Latvian elementary schools implemented) and the early years of the XX century (1902 — first unification of Latvian grammar terms) constitute the basic period in the history of the development of grammar terminology in the Latvian language. The first grammar books of the Latvian language to be written in Latvian (in the preceding two centuries they were written by Germans in German) evoked lively argument in the Latvian press. The terminology used by the authors of these grammar books was widely discussed. The authors, being largely teachers of Latvian elementary schools, carried the discussions over to teachers' conferences.

The present paper gives a comprehensive summary of the material on questions of grammar terminology that occurred in the Latvian press during the period under review, presenting the opinions of the authors of the respective grammar books and their reviewers, as well as those expressed by Latvian writers and various spokesmen whose participation in the evolving of terminology has not been previously dwelt on. Prominence is given to the first two abortive attempts at a unification of grammar terminology (1877 and 1884), and the final unification of terms attained in 1902. A detailed study is also made of the role played in this matter by the linguist K. Mühlenbach and the teacher P. Abuls. Certain conclusions and generalizations have been arrived at.

EIZĒNIJA PEILE

P. STUČKAS DARBĪBA LATVIŠKĀS JURIDISKĀS TERMINOLOĢIJAS IZVEIDĒ

(sakarā ar 1889. gada tiesu reformu Baltijā)

Visā līdz šim iznākušajā un tik kupli sazēlušajā literatūrā, īpaši pēdējos desmit gados un sakarā ar P. Stučkas nesen atzīmēto 100. dzimšanas dienu, vismazāk ir aplūkots viņa dzīves un darba posms «Dienas Lapas» periodā (1886.—1897. g.). Tas sevišķi sakāms par laiku no 1888. g. oktobra līdz 1891. g. decembrim, t. i., tiem trim gadiem, kad P. Stučka pirmo reizi veica «Dienas Lapas» atbildīgā redaktora pienākumus.

Pusmūžā slavenais partijas veterāns un valstsvīrs P. Stučka teica, ka, «iestājoties pirmo reizi par «Dienas Lapas» redaktoru», viņš ir bijis tikai «jauns students ar neskaidriem sīkpilsoniski nacionālistiskiem politiskiem un sabiedriskiem uzskatiem galvā»¹, tomēr viņa raksti, viņa rīcība šajā laikā, kā to parāda «Dienas Lapa»², raksturo 23 gadus veco jaunekli kā progresīvi noskaņotu, apdāvinātu un drošu cilvēku.

Aplūkojamā (1888.—1891. g.) posmā P. Stučkas paraksti galvenokārt ir: B. P. (Birznieku Pēteris — pēc Stučku māju vārda «Vecbirznieki»), S. un -s. Taču iniciāļus B. P. lieto arī A. Bandrevičs (Bandenu Pastarītis), bet S. un -s dažkārt arī J. Sirmāis. A. Ģintera bibliogrāfijā «Latviešu zinātne un literatūra 1886.—1895. g.» šai ziņā ir daudz kļūdu. P. Stučkas ievadraksti lielākoties ir bez paraksta.

¹ Stučka P. Pret tautu naidu un tautisko ienaidu! (Komunista piezīmes.) [M.], «Spartaks», 1921, 24. lpp. (Komunistiskā vēlētāja ceļasoma Nr. 3.)

² Arī P. Dauge grāmatā P. Stučkas dzīve un darbs (R., LVI, 1958. 552 lpp.) 1888.—1891. g. posma analīze (47.—67. lpp.) ir izmantojis tikai «Dienas Lapa». Ar P. Stučku viņš iepazinās 1894. gadā (sk. 84. lpp.) un Rīgu apmeklēja reti.

Sai rakstā ir mēģināts izsekot P. Stučkas 1888.—1889. g. diskusijai par dažiem juridiskiem terminiem ar «Baltijas Vēstneša» līdzstrādniekiem. Tā kā diskusija noritēja ciešā sakarā ar 1889. g. tiesu reformas sagatavošanu Latvijā, nedaudz atsegti arī minētās reformas vēsturiskais fons (īpaši likumu tulkojumu ziņā) un ir parādīti P. Stučkas centieni reformas popularizēšanā «Dienas Lapas» lasītāju vidū.

Zīmīgākais posms latviešu juridiskās terminoloģijas attīstībā ir pagājušā gadsimta 70.—80. gadi, kad notika gatavošanās 1889. gada tiesu reformai, ko Baltijā realizēja pēc Krievijas 60. gadu reformu parauga. Sakarā ar to notika arī 1864. g. likumu kopojuma «Судебные уставы императора Александра II» (tas ietvēra tiesu iekārtas, civil- un kriminālprocesa u. c. likumus) tulkošana no krievu valodas latviešu valodā. Liela nozīme bija arī tam, ka 80. gadu vidū tiesu, pašvaldību u. c. iestāžu darbā latviešu valoda nomainīja vācu valodu un tika pielīdzināta valsts (krievu) valodai. Šādos apstākļos likās pats par sevi saprotams, ka «lielāku tiesību dāvāšana latviešu valodai mums uzliek lielākus pienākumus vairāki kopt un glītot savu dārgo mātes un tēva valodu», ka turpmāk «mums būs ne vien gaismā celt visu savas valodas bagātību, kuplumu un skaistumu, bet arī to tīrīt no dažām svešām grumslām un kuplāku padarīt, jauniem jēdzieniem dodot pienācīgu vārdu formu jeb veidu...»¹

Šī laikaposma redzamākie darbinieki juridiskās terminoloģijas jomā ir Juris Māters (1845.—1885.) un Andrejs Stērste (1853.—1921.).

J. Mātera tulkojumā 1885. gadā nāca klajā pirmais civilkodekss latviešu valodā («Vidzemes un Kurzemes privāttiesību likumu grāmata»), bet 1877. gadā «Likumi un nosacījumi par pagastu valdīšanu un policiju Kurzemes guberņā».

Minētā 1864. g. likumu kopojuma tulkošanu Tieslietu ministrija bija uzticējusi 1881. gadā mācītājam Augustam Bīlenšteinam (1826.—1907.), tā laika izslavētajam latviešu valodas pazinējam, kas 1861. gadā bija saņēmis Zinātņu akadēmijas t. s. Demidova prēmiju par latviešu valodas pētījumiem. Taču, «Dienas Lapas» vārdiem runājot, «izrādījās, ka latviešu valodas pratējs nevar būt likumu tulks, ja tas reizē nav arī tieslietu

¹ Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 3. rakstu krājums. R., 1885. 57.—58. lpp.

pratējs», un ka A. Bilenšteins «stiprs gan šīs valodas teorētiskā, bet ne praktiskā prašanā».¹

A. Bilenšteina tulkojums «Tiesas likumi no 20. novembra 1864.» (Pēterburgā, 1882. 653 lpp.) kļuva par nesaudzīgas kritikas objektu latviešu presē. Pēc niknas polemikas starp tulko-tāju un Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas priekšsēdētāju A. Vēberu² latviešu juristi panāca, ka tulkojumu pārbaudīja īpaša Tieslietu ministrijas iecelta komisija. Tā atzina darbu par sliktu, un valdība izņēma grāmatu no apgrozības.

1889. g. sākumā šos pašus likumus uzdod tulkot vēlreiz «Kurzemes guberņas prokurora biedram» A. Stērstem. Viņam jāveic šis darbs lielā steigā, jo Baltijas vāciešu intrigu un citu apstākļu dēļ 25 gadus vilcinātā, vairākkārt atliktā reforma nu ar cara pavēli obligāti jārealizē 1889. g. novembrī.

Izmantojot tulkojumam jauno 1883. g. krievu izdevumu, A. Stērste iekļauj tanī arī vēlāko gadu papildinājumus. Ar nosaukumu «Keizara Aleksandra II tiesu ustavi» 756 lpp. biezā grāmata nāk klajā Jelgavā 1889. gadā, bet otrais izdevums jau pēc reformas — 1893. un 1894. g. (divās grāmatās).³

Patiesības labad jāsaka, ka, paklausot savu augststāvošo Pēterburgas vācu draugu padomam, A. Bilenšteins bija aicinājis A. Stērsti veikt tulkojuma «melno darbu», pats paliekot priekšgalā, taču juridiskās terminoloģijas uztvere abiem bijusi tik dažāda, ka A. Stērste no šī darba atteicies.⁴

Atzīmējams, ka A. Bilenšteina tulkojuma juceklīgo terminoloģiju jau 1883. g. augustā kritizēja Pēterburgas universitātes juridiskās fakultātes students, vēlāk «Dienas Lapas» pirmais redaktors un advokāts Fricis Bergmanis (1860.—1898.). Vairāki tulkotāji, kas «strādājuši zem Bilenšteina kunga firmas», — raksta F. Bergmanis, vienu un to pašu jēdzienu apzīmēja ar dažādiem vārdiem. «Tulkojums dara iespaidu, it kā tas nebūtu izstrādāts pēc krievu oriģināla, bet pēc kāda vācu tulkojuma. Vārdu kārtība teikumā sakrīt pilnīgi ar vācu valodā lietāto kārtību, laika vārds [darbības v. — E. P.] atrodas teikuma galā, tā kā nereti jālasa divi pat trīs reiz, iekam saprot tādu pārvācotu latviešu teikumu ... Tulkotāji bieži vien lietojuši lokatīva

¹ Latviešu draugu biedrība un Dr. A. Bilenšteins. — Dienas Lapa, 1890. 3. dec., Nr. 276. Paraksts: -s.

² Balss, 1883, 7. dec., Nr. 49; 1884, 25. janv., Nr. 4; 3. febr., Nr. 6.

³ «Latviešu literatūras vēsture» 2. sējuma (R., 1963, 597. lpp.) un bio-grāfiskajā vārdnīcā «Latviešu literatūras darbinieki» (R., 1965, 279. lpp.) ir norādīti otrā izdevuma klajā nākšanas gadi.

⁴ Stērstu Andreja Kopoti raksti. R., 1935, 19. lpp.

vietā propozīciju «iekš», tikpat nejēdzīgi ir lietāts «lai», kā arī «priekš», kur latviešiem pietiek ar datīvu... Vainu ir tik daudz, ka nezinu, kuru ķert, kuru pamest.»¹

A. Bīlenšteina neveiksme nebija tikai viņa personiska neveiksme vien, bet gan zīmīga laikmetiska parādība: latviešu valodas veidošanas darbs neatsaucami izslīd no vāciešu rokām, to pārņem latvieši. Latviešu literāriskās (draugu) biedrības valodnieciskie centieni, tās gadskārtējie latviešu literatūras apskati kļūst tikpat nožēlojami kā «Latviešu Avižu» valoda salīdzinājumā ar «Dienas Lapas» valodu. «Draugu» biedrības 1891. g. sapulcē mācītājs J. Sakranovičs (apcerot K. Mīlenbaha grāmatu «Par valodas dabu un sākumu») brīnās, ka «pat par dziļām gudrībām var runāt ļoti labi latviešu valodā».²

Sākot ar 1888. g. 18. oktobri, par «Dienas Lapas» atbildīgo redaktoru kļūst Pēterburgas universitātes juridiskās fakultātes students Pēteris Stučka.³ 23 gadus vecā redaktora literārā bagāža nav liela. Minami viņa raksti «Dienas Lapā» atbildīgā redaktora F. Bergmaņa laikā (1886. g. sept. — 1888. g. okt.). Īpaši atzīmējama 1886. g. rakstu sērija ar nosaukumu «Līdz šim neievērota vajadzība» par tiesību zinātnes pamatu pasniegšanu skolās, tāpat kopā ar skolas un studiju biedru Jāni Pliekšānu (Raini) sarakstītais, cenzūras nežēlīgi sagraizītais un par $\frac{2}{3}$ saīsinātais satirisko dzeju un prozas krājums «Mazie dunduri» (sagatavots 1887. g. beigās, iznācis 1888. g. sākumā). Manuskriptā viņam vēl ir francūža Morisa Bloka grāmatas «Petit Manuel d'économie pratique» 1886. gadā veiktais pārstrādājums latviešu valodā, kas nāca klajā 1889. gadā ar nosaukumu «Pirmās pamācības tautas saimniecībā (politiskajā ekonomijā) pēc Morisa Bloka».⁴

P. Stučkas literārā mantojuma pētnieku atturība attieksmē pret šo grāmatu ir izskaidrojama droši vien ar to, ka šis kād-

¹ Krievijas tiesas likumi latviešu valodā. Piezīmējumi no Kalnieku Friča. — Balss, 1883, 3. (15.) aug., Nr. 31.

² [Red.] Latviešu draugu biedrības gada sapulce. — Dienas Lapa, 1891, 13. dec., Nr. 281.

³ Literatūrā par P. Stučku bieži lasām, ka par redaktoru «Dienas Lapā» viņš sāk strādāt pēc universitātes beigšanas. Atzīmējams, ka 1888. g. oktobri viņam gan bijuši nolikti visi eksāmeni, taču diplomdarbs iesniegts un «cand. jur.» grāds piešķirts 1889. gadā.

⁴ Nesajaukt ar brošūru «Pirmās pamācības tautas saimniecībā» (1895), kuru pēc K. Marksa «Kapitāla» 1. sēj. sarakstīja J. Kovaļevskis. — M. Bloka grāmatas pārstrādājumu P. Stučka atzīst par savu rakstā «Populāri ziniski raksti latviešu valodā» (Dienas Lapa, 1891, 27. apr., Nr. 95). Sk. arī: P. Dauge (op. cit., 65. lpp.).

reiz slavenais darbs, kas atnesis tā autoram Franču akadēmijas prēmiju un piedzīvojis daudzus izdevumus franču un citās valodās, nepavisam nepauž progresīvas domas. Īpaši, ja atceramies, ka uz to pašu 1886. g. tiek attiecināts arī Ed. Veidenbauma revolucionārais «Gabals iz tautsaimniecības» (iespiests 1908. g.). Arī P. Stučka pats atzīst grāmatas ievadā (to 1886. g. «ziemas mēnesī» Pēterpilī parakstījis «pārstrādātājs», un nekur citur grāmatā P. Stučkas vārds nav lasāms), ka «vietām nevarēju pilnīgi piekrist autora domām». Atstājot šā P. Stučkas darba rašanās un iespiešanas apstākļu iztirzājumu vēlākam laikam, atzīmēsim, ka latviešu grāmatniecībā «Pirmām pamācībām» pienākas godpilna vieta aiz J. Alunāna «Tautas saimniecības» (1867.) kā otrai grāmatai par tautsaimniecību latviešu valodā. Līdz ar to aplūkojamais darbs runā pretim līdz šim pastāvošam uzskatam, ka pirmais P. Stučkas sacerējums ir «Mazie dunduri».

Īpaši atzīmējama F. Bergmaņa recenzija par «Pirmām pamācībām», kurā viņš ieteic «plašāki apstrādāt... nodaļu par kapitāla veidiem, piemērojoties pēdējā ziņā pie klasifikācijas, kuru nodibinājis pazīstamais tautas saimniecības pratējs Marks». (F. Bergmaņa retinājumi.)¹

Jaunajam redaktoram nav vēl nekādas pieredzes preses orgāna vadīšanā, taču ar savām plašajām interesēm, vispusīgo apdāvinātību, enerģiju un skaidro latviešu valodu, ar koncentrēto un precīzo izteiksmi (brīnums, ka tā var rakstīt vācu ģimnāzijas un krievu augstskolas audzēknis) P. Stučka ir kā radīts žurnālista darbam. Galvenais ir tas, ka no Pēterburgas viņš ir atvedis alkas pēc sociālās taisnības un asi izjūtamu atbildību darba tautas priekšā. Viņa cīņa pret reakcionārajām aprindām, kas sākās «Mazajos dunduros», sakņojas viņa pārliecībā, ka progress īstenojas jaunu spēku izpausmē, ka tas nav domājams bez veco uzskatu un autoritāšu graušanas. Tāpēc arī, viņa paša vārdiem runājot, «teātra komisijas, [Latv]iešu biedrības runasvīru, Ziņu komisijas protokoli ir pārbagāli pildīti ar izdevušamies un neizdevušamies mēģinājumiem izslēgt «Dienas Lapas» redaktoru».² Tāpēc arī Rīgas Latvīšu biedrības inspirētos un «Baltijas Vēstnesī» iespiestos uzbrukumus viņš sauc par «записки из мѣртвого дома».³ P. Stučka saprot, ka latviešu tautas attīstību joprojām kavē ne vien

¹ Dienas Lapa, 1890, 1. febr., Nr. 26. Paraksts: F. B.

² Stučka P. Atvadoties. — Dienas Lapa, 1891, 18. dec., Nr. 285.

³ Turpat, 1890, 26. jūn., Nr. 142. (Nodaļā «Rīgas notikumi».)

mūžsenais ienaidnieks — vācu muižniecība, bet arī cariskā patvaldība. Tiesa, tā tagad vērsas pret vāciešiem, taču pareizticības propaganda un mēģinājumi ieviest «krievu burtus» arī kaut ko nozīmē. Viņš saprot arī, ka, rūpniecībai attīstoties, uz darbaļaužu kakla arvien neatlaidīgāk kāpj arī pašu latviešu buržuāzija ar «labākām familijām» priekšgalā, ka tai rodas arvien ciešāka materiālo interešu kopība ar vāciem. Šo domu viņš vēlāk formulēs vārdos, ka «šķiras starpība salauž to kopsaiti, kas apvieno vienas tautas locekļus, un apvieno dažādu tautu strādnieku šķiru».¹

«Man ir vairākkārt bijis gadījums izteikt savu pabrīnēšanos par to, kādēļ es, kas uzauga pašā tautiskajā Jaunlatvijas mutulī, kur man kā zēnam bija izdevība būt un augt tuvu tādiem tiešām dziļiem un pie tam nesavtīgiem «tautiskiem» vadoņiem kā Kronvalda Atim, Pilsātniekam, Krogzemju Mikum (Auseklim), Valdemāram, gan arī reizē redzot tādus tautiskus mantraušus kā advokātu Kalniņu (tagadējā Ringolda tēvu), F. Grosvaldu, pirmo latv[iešu] «hofrātu» B. Dīriķi u. c., kļuvu par tik noteiktu antinacionālistu.»²

«Es ticu attīstībai un savus spēkus ceru arī uz priekšu nodot dzīšanai pēc šī krietnā mērķa,» — saka P. Stučka 1891. g. beigās, nododot «Dienas Lapas» vadību savam draugam Jānim Pliekšānam. Iepazīnušam marksismu ir skaidrs, ka «reiz celta krietnā ideja atradusi, atrod un atradīs arī joprojām arvienu jaunus pārstāvētājus un cīnītājus».³

Gaidāmā tiesu reforma interesē P. Stučku galvenokārt no tautas brīvības un attīstības viedokļa, jo tā «galīgi lauž to varu, kas līdz šim Baltijā bija vadītāja un visas tautas brīvas attīstības kavētāja. Tiesas bija tās iestādes, kuras glabāt glabāja viduslaiku garu Baltijā, no kurienes tas izplatījās visā mūsu sadzīvē.» Reforma uzlabos tautas saimniecību un labklājību, bet «vēl varbūt lielāks būs šis iespaids uz vispārīgajiem centieniem, jo reformas vienmēr modina jaunu dzīvību tautā, pamodina tautu uz modru darbību, sevišķi ja viņas nozīmē tik ātru pāreju no viduslaiku uz jaunu laiku principiem, kā šoreiz».⁴

J. Rainis par šo periodu saka, ka «jauno tiesu un likumu

¹ [Stučka P.] Vienota partija vai partiju apvienojums. — Cīņa, 1906, 25. martā, Nr. 29. Bez paraksta.

² Stučka P. Pie Raiņa kapa. — Krievijas Cīņa, 1929, 17. sept., Nr. 107.

³ Stučka P. Atvadoties. — Dienas Lapa, 1891, 18. dec., Nr. 285.

⁴ [Red.] Svarīgs brīdis Baltijas attīstībā. — Dienas Lapa, 1889, 3. aug., Nr. 173.

ievešana atņēma tiesai šķiras raksturu, no kungu-baronu tiesas tā tapa par ļaužu, kaut arī ne vēl par tautas tiesu».¹

P. Stučka gādā, lai tauta iegūst no šīs reformas pēc iespējas vairāk arī tīri juridiskā jomā. 1889. gadā «Dienas Lapā» ir ļoti daudz rakstu, kuros viņš skaidro reformas būtību un jauno tiesu īpatnības salīdzinājumā ar vecajām, brīdina no iespējamām kļūdām prāvās, ieteic izlīgt, atteikties no pārsūdzībām, samazināt prasību summas, lai lietas nonāktu jaunajās miertiesās un prāvnieki neciestu vēl lielākus zaudējumus. P. Stučka ierosina izdot juridiskās rokasgrāmatas, lai palīdzētu tautai orientēties jauno likumu plūdus, un arī pats saraksta šādas grāmatas.

Jau 1887. gadā sakarā ar to, ka Bilenšteina veiktais jauno likumu tulkojums bija izrādījies aplams, dārgs un mazturīgiem nepieejams, «Dienas Lapa» ierosina izdot «lētu jaunās prāvu kārtības vārdnīcu, kurā alfabētiski būtu sastādītas vajadzīgākās ziņas par tiesu organizāciju un prāvas institūtiem».² Nākošā gadā atkal atgādina, ka vajag «sarakstīt viegli saprotamu pamācību, kā prāvniekiem pie jaunām tiesām jārikojas, kur un kādās lietās jāgriežas, kad un kādā mērā izlietojami blakus-sūdzību, atsauksmju, apelācijas un kasācijas sūdzību līdzekļi utt. Ne ikkatram iespējams griezties pie lietpratēja...»³ 1889. gadā lasām: «Mēs pēc iespējas esam pasnieguši visas ziņas, kādas vien mums bija iepriekš sasniedzamas, lai jau pie laika mūsu tauta iemantotu pareizus uzskatus par šo lietu... Bet ar to nepietiek. Šāds likumu krājums būs grūti sasniedzams un saprotams mazāk izglītotam, ja nebūs populāri sastādīta īsa izvilkuma un paskaidrojuma par šiem jauniem likumiem. Tātad tas, kas apgādātu mazu, populāri, bet pamatīgi sastādītu pamācības grāmatiņu par jaunajām tiesām latv[iešu] valodā, būtu latv[iešu] tautas labdaris.»⁴ Vēlāk ziņo, ka «Dienas Lapa» nolēmusi «izdot sevišķā grāmatiņā tos padomus, ko mēs pasniedzām ievadrakstos tiem, kam prāvas iesāktas vecajās tiesās un, cik mums zināms, ir nodomāts izdot kādu latvisku grāmatiņu par jauno tiesu kārtību. Ar sevišķām grāmatiņām iet tik gauži vienīgi tādēļ, ka lieta pavisam neparasta.»⁵

¹ Rainis J. Jaunā strāva. — Grām.: Rainis J. Dzīve un darbi. 9. sēj., R., 1925, 77. lpp.

² [Red.] Arī neievērota vajadzība. — Dienas Lapa, 1887, 23. janv., Nr. 139.

³ [Red.] Ievērojamā diena. — Turpat, 1888, 2. aug., Nr. 173.

⁴ [Red.] Mūsu pienākumi pret gaidāmām reformām. — Turpat, 1889, 28. jūn., Nr. 143.

⁵ [Red.] Tieslietu rakstu jautājumā. — Turpat, 1889., 24. okt., Nr. 241.

Abas «grāmatiņas» tiešām arī iznāk. Pirmā tai pašā 1889. gadā, ietverot P. Stučkas publicēto rakstu sēriju (DL, 1889, Nr. 233, 236, 240, 246, 248) ar to pašu nosaukumu «Kas jāievēro jaunas tiesas ievēdot katram, kam prāvas iesāktas». (R., 1889. 34 lpp.) Tāpat kā rakstiem, arī grāmatai autors nav norādīts. Jau mēnesi pēc grāmatā atzīmētā cenzūras atļaujas datuma avīze ziņo, ka tā izpārdota (DL, 1889, 5. dec. Nr. 275). Tātad vajadzība pēc šādiem izdevumiem tiešām bijusi liela.

Nākošajā gadā parādās otra uzziņu rakstura «Rokas grāmatiņa par jaunajām tiesām, sastādīta no tieslietu kandidāta P. S.» (R., 1890. 73 lpp.). Šķiet, šie iniciāļi neļauj šaubīties par autoru. Ievadā «sastādītājs» atzīmē, cik grūti viņam gājis ar šo grāmatu, jo «tai līdzīga līdz šim vēl nav izdota ne oficiāla, ne privāta, ne krievu, ne vācu valodā». Diemžēl izdošana stipri novēlojusies (salīdzinot P. Stučkas ievada un izdevēja raksta datumus). Varbūt tas noticis tādēļ, ka izdevējam S. Veinbergam peļņa no reklāmām (tās aizņem tikpat daudz lappušu, cik pamattekstis) bija svarīgāka par tautas interesēm. Arī recenzijā ir pārmetums, ka «iespiešanai turpinoties ilgāk par pusgadu, ziņas ir novecojušas».¹

Arī Rīgas Latviešu biedrībā tai pašā laikā ir pārrunāts, ka «būtu sarakstāma un izdodama likuma izskaidrotāja grāmata, kura praktiskā valsts dzīvē varētu noderēt pagasta valžu un tiesu locekļiem un katram latvietim» un pat «nolēma šo jautājumu neizlaist iz acīm», tomēr nekas tamlīdzīgs netika izdots.² Nelīdzēja arī «Dienas Lapas» aizrādījums, ka «juristu latviešiem laikam būs vairāk nekā citu studējošu vīru, bet grāmatu par tiesām turpretim vismazāk. Un tagad tādas grāmatas tomēr vajadzētu vairāk, nekā kaut kuras citas.»³

Vēlākie Krievijas pirmā tieslietu komisāra P. Stučkas īsie un precīzie padomju likumu formulējumi, viņa cīņa par vienkāršu, tautai saprotamu likuma izklāstu, skaidru terminoloģiju, par likumu skaita mazināšanu un to popularizēšanu tautā (sk. viņa 1918. g. un vēlāk izdotās grāmatas «Советская конституция в вопросах и ответах», «Народный суд в вопросах и ответах») ⁴ ir aizsākusies jauna Birznieku Pētera centienos tuvināt

¹ Dienas Lapa, 1890, 19. okt., Nr. 239. Paraksts: A.

² Turpat, 1889, 20. dec., Nr. 287; 1890, 27. janv., Nr. 22.

³ [Red.] Mūsu rakstniecība. — Turpat, 1890, 3. janv., Nr. 2.

⁴ Стучка П. Революционная кодификация. — В кн.: Стучка П. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. Р., Латгосиздат, 1964. стр. 447—456.

latviešu tautas saprašānai biezis cara kodeksu foliantus. Ar šādu pseidonīmu viņš jau kā trešā kursa students «Dienas Lapa» pirmajā pastāvēšanas gadā rakstīja: «Līdz beidzamam laikam nebija ne privātlikumam grāmatas latviešu valodā. Nu gan var par dārgu maksu iemantot biezo Mātera grāmatu. Te nu ir iekšā brīnumdaudz, ko zemniekam nekad nevajaga, bet grūti nāksies tam, kas neieņanīsies atrast vajadzīgo.»¹

Tiesu reforma un jauno likumu tulkošana pievērs laicrakstu uzmanību latviešu valodas jautājumiem, īpaši juridiskajai terminoloģijai. Tā 1889. gadā ar virsrakstu «Latvju-krievu tieslietu nosaukumu vārdnīca» «Dienas Lapā» parādās ziņojums, ka Rīgā nodomāts «izdot vācu-krievu vārdnīcu, kurā visi līdzšinējie vācu tieslietu nosaukumi būšot atrodami krievu tulkojumā. Vārdnīca būšot ļoti pilnīga un galā pielikumā pat atradīsoties dažādi vajadzīgākie lūgumu un citu rakstu formulāri.» «Dienas Lapa» nebūtu tautas aizstāve, ja tā tūdaļ nepiezīmētu, ka «šāda pat vārdnīca arī latviešiem būtu ļoti derīga... kam nebūs viegli iespējams iegādāties visus tiesu likumus... Sevišķi mūsu pagastu amatu vīri būtu par tādu grāmatiņu ļoti pateicīgi.»² Cik zināms, tāda vārdnīca netika izdota.

P. Stučka turpina «Dienas Lapā» «Pēterburgas Avīžu» tradīciju meklēt jauniem jēdzieniem atbilstošus terminus. «Ja tauta kā tāda grib dzīvot un pastāvēt, tad jāizkopj viņas valoda, lai tā arvienu piemērotos tautas attīstības stāvoklim un vajadzībām un tautai izpalīdzēšanas dēļ nebūtu jāķeras pie kādas citas valodas (piemēram, ja pašu valodā vēl nevarētu sarakstīt dažu zinātnisku grāmatu un tās būtu jālasa svešā valodā).»³ Arī ziņojumi par latviešu gramatiskās terminoloģijas izstrādāšanu atrod vietu «Dienas Lapā».⁴

1888. g. beigās «Baltijas Vēstneša» līdzstrādnieks, kas parakstās ar iniciāļiem K. J. (vēlāk to izdodas atšifrēt par bijušo «Dienas Lapa» līdzstrādnieku, «tieslietu graduēto studentu» Jāni Kalniņu), žēlojas, ka ar latviešu valodas jautājumiem nodarbojas nevis filologi, bet gan «tiesībnieki — likumu pratēji,

¹ Birznieku Pēters. Līdz šim neievērota vajadzība. — Dienas Lapa, 1886, 4. dec., Nr. 57.

² Dienas Lapa, 1889, 6. apr., Nr. 79.

³ Turpat, 1890, 18. jūn., Nr. 135. (Ziņojumā par RLB Zinību komisijas ārkārtējām sapulcēm.)

⁴ Jauna latviešu gramatika. — Turpat, 1889, 4. aug., Nr. 174.

juristi.» Arī labāko latviešu gramatiku sarakstījis jurists.¹ Autors varot nosaukt tikai divus filologus, kas nodarbojas ar latviešu valodas kopšanu. Tie ir: «Austruma» redaktors Jēkabs Velme, kas «jau pasniedzis dažu neaizmirsteļu pušķīti (par piem. par participiem) no latviešu valodas druvām» skolo-tājs Kārlis Milenbahs, kas «jaunākā laikā pacēlis savu balsi». Arī latviešu preses orgānus vadot lielākoties «tiesībnieki». Rezultātā latviešu laikrakstu valoda ir neizkopta, tā ir «dažāda pat vienā un otrā tā paša laikraksta daļā».²

Jau nākošajā dienā nodaļā «Mūsu laikraksti» P. Stučka atbild J. Kalniņam, ka valodniekus, kas strādā latviešu valodas laukā, «varētum saskaitīt viegli pat līdz 10», taču tie lielākoties «izkaisīti pa Iekšķrieviju un nav tādēļ tik tuvā sakarā kā šejienes juristi». Un šie pēdējie nemaz nepriecāsies par to, ka J. K. tos ir pārdēvējis par «tiesībniekiem».³

Tā sākās polemika, kas turpinājās abās avīzēs vairāk nekā gadu.

1889. g. sākumā P. Stučka nopietni pievēršas latviešu juri-diskajai terminoloģijai: «Tagad pat būtu no jo liela svara kustī-nāt jautājumu par latvisko tiesu valodu, nodibināt viņu galīgi, lai jauno tiesu likumu tulkojums tiešām būtu par pamata ak-meni visai turpmākai latviskai tieslietu literatūrai. Otrkārt, arī praktiskās dzīves vajadzības spiež mūs jo drīzāki runāt par šo jautājumu. Mums ir simtiem iestāžu, kurām pastāvīgi jāraksta latviski, un kuras tomēr šai savā valodā, tā sakot, «grābstās kā pa tumsu». Latviešiem nav likumīgi vai caur paradumu nodibi-nātās tiesu valodas, jo līdzšinējā... nebija patstāvīgi pēc valodas likumiem un savādībām nodibināta, bet vienīgi akli pārņemta iz vācu valodas, un visiem viņas trūkumiem jāizzūd līdz ar vācu valodas svaru mūsu tiesās...» Aplūkojot latviešu presē lietoto juridisko terminoloģiju, P. Stučka turpat atzīmē, ka «Balss» un «Baltijas Vēstnesis» lietojot daudz svešvārdu un neveiklus «jauntaisītus» vārdus, piemēram: vainenieks (apsū-

¹ Domāts A. Stērste un viņa grāmata «Latviešu valodas mācība». 1—3. (1879.—1880.)

² Par latviešu valodas kopšanu. — Baltijas Vēstnesis, 1888, 4. (16.) nov., Nr. 253. Paraksts: K. J.

³ Dienas Lapa, 1888, 5. nov., Nr. 254. Ka nodaļas «Mūsu laikraksti» (arī «Laikrakstu apskats») autors ir P. Stučka, varējām noskaidrot polemikas beigās. Šinī nodaļā redaktors vispār mēdza pakaitināt savus pretiniekus — «Balto Vērsīti» («Baltijas Vēstnesi») un «Lavizi» («Latviešu Avīzes»).

dzētais), padomēt (sniegt padomu). Šis avīzes nerēķinoties ar to, «cik kaitīgi tas ir izplatīt tādu neveiklu tiesu valodu tautā».¹

Uz šo rakstu cand jur. K. Leimanis «Baltijas Vēstnesī» atbild, ka «Dienas Lapa» pati lietojot daudz svešvārdu; viņš aizstāv «jauntaisītos» vārdus. Nolieciet svešvārdus, saka K. Leimanis, «Dienas Lapa» cenšas uzturēt latviešu zemniekus nezināšanā par tiesu valodu», bet «tiesneši sūdzas gandrīz vienbalsīgi, ka zemnieki nekā nesaprotot, nekā viņiem nevarot iestāstīt». Tāpēc, saka K. Leimanis, tautā jāievieš juridiski svešvārdi, tautai tie jāapgūst. Viņš plaši iztirzā un pamato «Baltijas Vēstneša» juridisko rakstu valodu.²

Atbildē «Dienas Lapa» pamatoti norāda: «Kur mums pašiem ir derīgs vārds, tur mums svešvārdus nevajaga.»³ Turpat blakus kāds zemnieks Krišs Lejiņš redakcijai iesūtītā vēstulē piebilst, ka «studējušam cilvēkam, tiesas kungam... būs daudz vieglāk iemācīties tautas— t. i., latviešu valodu arī tiesu darīšanās, nekā neizglītotam zemniekam latīņu un citus svešvārdus».

Pēc nedēļas «Baltijas Vēstnesis» plašā ievadrakstā cenšas pierādīt, ka labākais līdzeklis juridisko zināšanu izplatīšanai tautā ir populāri raksti un brošūras tieslietu jautājumos, arī prāvu atreferējumi avīzēs, jo «mazāk mācītie» vislabāk apgūst juridiskos principus un jēdzienus «iz viņiem saprotamas, ikdienišķas dzīves». Reizē šī raksta autors (mums pazīstamais J. Kalniņš) kategoriski noraida P. Stučkas 1886.—1887. g. «Dienas Lapas» slejās cilāto priekšlikumu — mācīt tautskolās tiesību zinātnes pamatus. Ne bez dzēlīguma viņš šajā sakarībā piebilst (laikam zīmējoties uz nesenajiem studentu nemieriem): «Mūsu plašākās tēvijās universitāšu vēsture... skaidri aprāda, ka pavirša iepazīšanās ar likumiem ir nepieaugušiem tikai kaitīga», jo «tādi drīz vien var nomaldīties no pareizā ceļa, iegūt nepareizus uzskatus uz likumiem un daudzkārt iemanto nevīs cienīšanu, bet necienīšanu pret likumiem.»⁴

Savā atbildē P. Stučka ar piemēriem no Rietumeiropas skolu dzīves atspēko šo uzskatu.⁵

Pēc dažiem mēnešiem «Dienas Lapa» ievadrakstā apsveic

¹ Latviešu tiesu valoda. — Dienas Lapa, 1889, 23. janv., Nr. 18. Paraksts: S.

² Leimanis K. Par tiesu referātu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1889, 31. janv. (12. febr.), Nr. 25.

³ Mūsu laikraksti. — Dienas Lapa, 1889, 4. febr., Nr. 29.

⁴ Par tiesu zināšanu izplatīšanu tautā. — Baltijas Vēstnesis, 11. (23.) febr., Nr. 35. Paraksts: K.—

⁵ Mūsu laikraksti. — Dienas Lapa, 1889, 18. febr., Nr. 41.

faktu, ka «valdība turējusi par vajadzīgu dot latviešiem jaunos likumus arī tulkojumā un pie tam krietni pazīstama tautieša, kura vārds vien jau galvo par labu valodu tulkojumā».¹ Šim spriedumam pamatā, bez šaubām, ir gan A. Stērstes gramatika, gan arī tas, ka viņš bijis par aizstāvi narodņiku (t. s. Aizupa) prāvā un ar atzīstāmām sekmēm veicis atbildīgos tulka pienākumus senatora Manaseina revīzijā.

Nedaudz vēlāk «Baltijas Vēstnesī» lasāms: «Mums vajadzīgi vārdi priekš dažādām jauno tiesu iestādēm, amatu vīriem, viņu darišanām utt. Līdz šim tādu vārdu izmeklēšana gulēja vienīgi uz avīžu redakciju pleciem. Bet avīžu redakcijas, steigdošu darbu dēļ, nevar vis daudz laika ziedot jauno vārdu vispusīgai pārdomāšanai un tādēļ viņu pieņemtie vārdi ne ik reizes ir jau labi.»² Un turpat tālāk: «Jādomā, ka Stērstes kgs... būs tādus vārdus pamatīgāki pārdomājis, tā kā tiesu terminoloģija nu varēs galīgi nodibināties, kaut gan mēs būtu labprāt redzējuši, ka arī viņš par svarīgākiem jautājumiem un vārdiem būtu iepriekš licis lietpratējiem izmainīt savas domas.»

Iespējams, ka šā raksta parādīšanās izskaidrojama ar dažas dienas agrāk publicēto «Dienas Lapas» ievadrakstu par gaidāmo reformu, kur izteikta cerība, ka «jāunais tiesu likumu tulkojums nodibinās cik necik latviešu tiesu valodu».³

Minētajā rakstā «Baltijas Vēstnesis» sāk diskusiju par terminu «окружный суд». «Daži viņu sauc par apgabala tiesu, daži par apriņķa, apriņķu un apriņķtiesu un varbūt arī vēl citādāki.» «Baltijas Vēstnesim» patīk «apriņķtiesa».

Jau nākošajā dienā «Dienas Lapā» var lasīt, ka A. Stērste gan bija griezies pie lietpratējiem, taču domu izmaiņu ierobežoja īsais laiks, kurā bija jāsagatavo tulkojums.⁴ Un turpat ar P. Stučkam raksturīgo ironiju: «Bet varbūt [Baltijas] Vēstnesim] sirds sāp par to, ka nav ievēroti viņa «lietpratēji tiesu valodā», kas latviešu tautu aplaimojuši dažiem tik jaukiem vārdiem, kā: tiesībnieks (= advokāts), zvērīnāts uzticībnieks (! = zvērīnāts advokāts), tiesmeklis (= izmeklētājs tiesnesis), padomēt utt. utt.» «Окружный суд» P. Stučka ierosina tulko-

¹ [Red.] Mūsu pienākumi pret gaidāmām reformām. — Dienas Lapa, 1889, 28. jūn., Nr. 143.

² Par tiesu terminoloģiju. — Baltijas Vēstnesis, 1889, 15. (27.) aug., Nr. 183.

³ [Red.] Svarīgs brīdis Baltijas attīstībā. — Dienas Lapa, 1889, 3. aug., Nr. 173.

⁴ [Red.] Tieslietu nosaukumus pārrunājot... — Turpat, 1889, 16. aug., Nr. 184.

jumu «apgabala tiesa», jo «tas pieņemts arī jaunajā likumu tulkojumā un līdzšinējo latviešu tieslietu rakstu vairākumā... «Apriņķim» jau cita nozīme (уезд, Kreis), kamēr «округ» arī citur tulko par apgabalu, piemēram, Tērb[atas] māc[ību] apgabals (учебный округ, Bezirk)».

Termins «apgabala tiesa» sastopams «Dienas Lapā» jau 1887. un 1888. gadā rakstos par gaidāmo reformu un īsos ziņojumos par Rīgas apgabaltiesas jaunā nama būvi pēc arhitekta J. Baumaņa projekta.¹ Analogiski avīze lieto terminus «miera tiesa», «miera tiesnesis» (1887, 12. febr., Nr. 35). No citiem terminiem lietots «pilnvaris» (1887, 5. febr., Nr. 29), «zvērestība» (1887, 29. janv., Nr. 23), «tiesas sēdējums» (1887, 4. martā, Nr. 49) u. c.

Ievadrakstā «Mūsu komisijas» Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijai blakus citiem neatliekamiem darbiem (populārzinātnisku rakstu un lugu tulkošanai no krievu valodas) «Dienas Lapa» ieteic «jo pamatīgi un nopietni apspriest terminoloģiju jurisprudencijā, dabas zinātnēs, valodniecībā utt».²

Sevišķi asa polemika par terminiem risinās starp «Dienas Lapu» un «Baltijas Vēstnesi» 1889. g. oktobrī un novembrī.

Sarunu sāk šoreiz «Dienas Lapa». Tā atzīmē termina «apriņķa tiesa» neatbilstību, jo šīs tiesas ar reformu esot atceltas.³

«Baltijas Vēstnesis» atgādina savus agrākos paskaidrojumus par šo terminu un reizē cenšas pierādīt termina «tiesmeklis» (судебный следователь) pareizību. So personu nevarot saukt par izmeklēšanas tiesnesi, jo tā būtībā neesot vis tiesnesis, bet «tikai materiāla sameklētājs priekš tiesām».⁴

Savā plašajā atbildē P. Stučka atgādina, ka A. Stērstem lielā likumu grāmata bija jāpārtulko «neticami īsā laikā (1/2 gadā) un tādēļ mūsu labākie tieslietu pratēji, kaut gan tie daudzkārt uzaicināti uz to, nevarēja lielā mērā piedalīties pie šī darba ar padomiem».⁵ Viņš paskaidro, ka, terminus apspriežot, A. Stērste «nemaz nav pārlietu cieši uztiēpies uz saviem par labiem atzītiem nosaukumiem, bet ir nereti piekāpies vairā-

¹ Dienas Lapa, 1887, 10. apr., Nr. 79; 1888, 2. aug., Nr. 173.

² [Red.] Mūsu komisijas. — Turpat, 1889, 25. aug., Nr. 192.

³ [Red.] Tiesu valodas lietā. — Turpat, 1889, 31. okt., Nr. 247.

⁴ Kādi Baltijas Vēstneša lasītāji... — Baltijas Vēstnesis, 1889, 2. (14.) nov., Nr. 249.

⁵ [Red.] «B. V.» tiesu valodnieks un viņa valoda. — Dienas Lapa, 1889, 3. nov., Nr. 250.

kumam par labu». Piemēram, termina «izmeklētājs tiesnesis» vietā, ko arī «Dienas Lapa» atzīstot par pareizāku,¹ viņš esot pieņēmis «tiesas izmeklētāju».

Sis raksts izceļas ar viedokļa plašumu un pareizību. «Tautu, kurai jau tik grūti uz reizi iepazīties ar tik daudziem un tik svešiem jēgumiem un nosaukumiem, nevajadzētu apgrūtināt vēl ar liekiem. Mēs... un arī pa lielākai daļai citi latv[iešu] laikraksti... tad arī pēc iespējas lietojuši tos pašus nosaukumus, kādi būs atrodami tai tulkojumā, kurš atradies vismaz uz katras latv[iešu] pagasttiesas galda; mēs neesam nekad minējuši Stērsta k. kā nemaldīgu autoritāti, bet mēs neesam arī tiepušies uz saviem agrāk lietotiem vārdiem, jo esam šādu lietu izšķiršanu atlikuši tālākai latv[iešu] tiesu valodas attīstīšanai, kad tiesas pašas būs galīgi nodibinājušās.»

P. Stučkas lietišķais tonis acīmredzot bija iespaidojis «Baltijas Vēstnesi»; tas savā atbildē tikai piezīmē, ka A. Stērstes lietotie termini tam neesot zināmi, jo likumu tulkojums «vēl nebūt nav nācis gaismā»².

Tas atkal dod iemeslu «Dienas Lapai» tūdaļ otrā dienā iejust, ka «labai tiesai juristu», to starpā arī J. Kalniņam, A. Stērste savā laikā esot piesūtījis «tulkojuma loksnes» un «uzaicinājis šos pašus pie tieslietu nosaukumu apspriešanas, priekš kam Rīgā Latv[iešu] biedrības namā noturēta maza sapulcīte». Tātad «Baltijas Vēstneša» redakcija nevarēja nezināt, kādus terminus nodomāts lietot tulkojumam, kaut gan tai «savu lasītāju labā vajadzēja gan to zināt».³

Seko J. Kalniņa «Atklātā vēstule «Dienas Lapai»»⁴, kurā tas atzīstas par terminu «tiesībnieks» un «apriņķtiesa» autoru. Pirmo vārdu esot radījis pēc vārdu «dalībnieks», «valodnieks» analogijas, bet otro «lietoju tāpēc, ka man tas vārds bij parastāks, isāks par «apgabala tiesa»». Esot gan saņēmis no A. Stērstes daļu tulkojuma un nosūtījis to atpakaļ ar savām piezīmēm.

P. Stučkas atbildē atzīmējams viņa spriedums par terminu «tiesībnieks» (advokāts), kas pilnīgi attaisnojies gadu gaitā: «Ieviesies viņš literatūrā nav, un tas nozudīs.»⁵

¹ Analogiski P. Stučka parakstās avīzē kā atbildētājs redaktors, pretstatā «Baltijas Vēstneša» atbildošam redaktoram.

² Tiesu nosaukumu lietā... — Baltijas Vēstnesis, 1889, 4. (16.) nov., Nr. 251.

³ [Red.] Vīrišķa polemika. — Dienas Lapa, 1889, 6. nov., Nr. 252.

⁴ Baltijas Vēstnesis, 1889, 7. (19.) nov., Nr. 253.

⁵ [Red.] «B. V.» pastāvīgais līdzstrādnieks J. Kalniņa k. sūdzas par «Dienas Lapu». — Dienas Lapa, 1889, 8. nov., Nr. 254.

Aplūkotā polemika beidzās īsi pirms jauno tiesu atklāšanas svinībām Rīgā, Jelgavā un Liepājā. Rīgas apgabaltiesu atklāja 1889. g. 28. novembrī tieslietu ministrs, latviešiem pēc 1882.—1883. g. revīzijas labi pazīstamais N. Manaseins.

17. novembrī «Baltijas Vēstnesī» lasām: «Pēc tam, kad tagad izdotos tiesu likumos «apriņķtiesas» nosauktas par «apgabala tiesām», arī mēs turpmāki tās tā sauksim, lai neceltos jukas, kaut gan mēs vēl arvienu paliekam tanīs domās, ka «apgabala tiesa» ir ne īsti laimīgi vēlēts vārds...»¹

Zīmīgi, ka šis teikums ir atrodams avīzē iekavās aiz īša ziņojuma par Rēveles apgabaltiesas atklāšanu.

Tomēr P. Stučka jau nākošā dienā konstatē pretinieka sakāvi, piemētot, ka J. Kalniņa proponētais termins «apriņķtiesa» ir «ņemts iz caur savām vai pat neiespējamām kļūdām jo slavenā Bīlenšteina tulkojuma».²

«Baltijas Vēstneša» atbilde ir nenozīmīga.³

Aplūkotās polemikas atskaņas vērojamas vēl pēc pāris mēnešiem «Dienas Lapas» slejās⁴, taču «Baltijas Vēstnesis» vairs nereaģē.

Interesants ir «Baltijas Vēstneša» proponētā vārda «tiesmeklis» tālākais liktenis, kurā pilnīgi apstiprinājās P. Stučkas noraidošā izturēšanās pret šo terminu.

1891. g. 18. janvārī un 12. aprīlī K. Kļaviņš⁵ referēja RLB Zinību komisijā par vārdiem ar galotnēm -is, -ējs un -ājs, aplūkojot arī terminu «tiesas izmeklētājs» un tā sinonīmu «tiesmeklis». Par pēdējo «izcēlās jo dzīvas debātes, tādēļ ka tā cēlējs, [Baltijas] [Vēstneša] redaktors, pabalstīts no saviem draugiem, to stingri aizstāvēja. Taču gala iznākums bija šim vārdam par jaunu», ziņo «Dienas Lapa».⁶ Sekojot klātesošo ieteikumam, K. Kļaviņš savāca par šo terminu tā laika redzamāko valodnieku — K. Mīlenbaha, J. Velmes, J. Lautenbaha un arī «Dienas Lapas» līdzstrādnieka filologa J. Sirmā domas.

¹ Baltijas Vēstnesis, 1889, 17. (29.) nov., Nr. 261.

² [Red.] «B. V.» un «apgabala tiesas». — Dienas Lapa, 1889, 18. nov., Nr. 262.

³ «Dienas Lapai», kā liekas, uznākusi... — Baltijas Vēstnesis, 1889, 20. nov. (2. dec.), Nr. 263.

⁴ Laikrakstu apskats. — Dienas Lapa, 1890, 18. janv., Nr. 14.

⁵ Iespējams, ka autors ir Kārlis Kļaviņš; pēc Āronu Matīsa vārdiem, kuram viņš ļaudonā bija skolotājs, «savā laikā saukts arī Kļaviņš», žurnāla «Rota» un avīzes «Vārds» izdevēja, pazīstamā advokāta J. Kļaviņa brālis; 1886.—1887. gadā arī pats izdeva «Rotu» un bija tās līdzredaktors.

⁶ Zinību komisijas vakarējā sapulcē... Dienas Lapa, 1891, 19. janv., Nr. 16; 13. apr., Nr. 85.

Visi noraidīja «tiesmekli» kā nepareizi radītu vārdu, pievienojot katrs savus motivējumus.¹ Pēc K. Milenbaha domām, tiesmeklis nozīmē «cilvēku, kura tiesa [taisnība.—E. P.] no cita neievērota, tā kā viņš piespiests savu tiesu pie tiesām meklēt... Piebiedrojos pilnīgi tām domām, ka «tiesas izmeklētājam pieder nākamība»,» saka K. Milenbahs, piezīmējot, ka «Bīlenšteina lietotais «tiesīgais izmeklētājs» sen jau pareizi kapu izmeklējis». J. Velmes «gala spriedums būtu tas: «tiesmeklis» nekādā vīzē nav ciešams, «tiesas izmeklētājs» izlietojams tikmēr, kamēr nav atrasts derīgāks». Pēc visa tā rodas jautājums, vai tiesām nebija labāks P. Stučkas proponētais «izmeklētājs tiesnesis»?

Reformu gada beigās Jelgavas nedēļas laikraksts «Tēvija» publicēja plašo «Jaunos tiesu ustavos sastopamo tehnisko² terminu izskaidrojumu» (1889, Nr. 49—51; 1890, Nr. 5). P. Stučkā uzskata par vajadzīgu pārdrūkat šo rakstu «Dienas Lapas» slejās (izņemot beigu daļu «Tēvijas» 1890. g. 5. numurā).³

Ievadvārdos lasām: «Latviešu valoda, kura tikai jaunākos laikos dabūjusi pilsoņu tiesības tiesu iestādēs, nav vēl paspējusi nodibināt īstus tehniskus vārdus un nosaukumus tiesu lietās; šai ziņā mums vēl jāatduras uz ļoti ievērojamiem trūkumiem, un līdz šim bija allažīgi redzami dažādi mēģinājumi izlidzēties ar svešiem vārdiem, kuri tomēr pa lielākai daļai palika nesaņemti. Pēc tam, kad no augstas valdības bija uzdots prokurora biedram A. Stērstes kgam pārtulkot tiesu ustavus līdz ar jaunajiem pag[astu] tiesu likumiem, radās vajadzība savākt un izlietot visus tos tehniskus nosaukumus, kuri jau bija nodibinājušies, bet līdz ar to atvasināt vai celt jaunus visiem tiem nojēdzieniem, kuriem krievu tekstā katram savs sevišķs vārds. Kaut gan šo tehnisko vārdu nozīme viegli izprotama jau iz paša likuma satura, tad tomēr vienā vai otrā vietā likumu lasītājam varētu celties šaubas par to, vai viņš pareizi vārdu sapratis, jo vairāk vēl tāpēc, ka jaunie tiesu likumi satur daudz

¹ Kļaviņš K. Par kādiem divu sajēgumu apzīmējumiem. — Grām.: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 7. rakstu krājums. Jelgavā, [1892], 24.—32. lpp.

² No latīņu «termini technici», t. i., speciālie, šai gadījumā juridiskie termini. Aplūkojamā periodā latvieši mēdz runāt par botānikas, gramatikas u. c. nozaru tehniskiem terminiem (nosaukumiem).

³ Jaunos tiesu ustavos sastopamo tehnisko terminu izskaidrojums. — Dienas Lapa, 1889, 7. dec., Nr. 276; 14. dec., Nr. 282; 28. dec., Nr. 292.

tādu nosacījumu, kuri līdzšinējai prāvu kārtībai bija gluži sveši. To ievērojot, izrādās par derīgu šai ziņā izlīdzēt lasītājiem, īsumā paskaidrojot šo vārdu nozīmi.» Seko pāri par 50 terminu latviešu, krievu un vācu valodā. To starpā: aizbildnība, aizgād- nība, satversme (norādīts, ka šos vārdus radījis A. Kronvalds), izlīgums, maksātņespēja, piekritība, pretsūdzība, noilgums, pa- vēste, piedzinējs, izpildraksts u. c.

Galavojot 1892. gadā «Tiesu ustavu» otro izdevumu, A. Stēr- ste, daļēji varbūt arī notikušās terminoloģiskās polemikas ietekmē, ievieto presē «lūgumu pie visiem, kam rūp pareizu juridisku tehnisku terminu nodibināšana latviešu valodā, norā- dīt kļūdas, kādas tie būtu ievērojuši... pirmā izdevumā», jo «1889. gadā jauno tiesu likumu latvisko tulkojumu sagatavo- jot... nācās daudz juridisku tehnisku terminu nodibināt un no jauna darināt. Tā bija darba grūtākā daļa.»¹

Mēs redzējām, kā šo darbu veicināja «Dienas Lapas» talan- tīgais redaktors, droši turpinot «Pēterburgas Avīžu» tradīcijas latviešu valodas kopšanā, jaunu terminu izveidē.

P. Stučkas domas par latviešu valodu galvenokārt «kā ne- pieciešamo ļaužu satiksmes un kultūras garīgo mantu piesavi- nāšanas līdzekli», par vajadzību šo valodu kopt un attīstīt, «kamēr vien ir vairāk kā miljons (te piezīmēšu, un pat ja ma- zāk) latviešu, kas pietiekoši neprot citas valodas»², gadu gaitā nebija mainījušās. Gan «iestājoties pirmo reizi jaunam studen- tam... par «Dienas Lapas» redaktoru», gan «pēc 1905. gada, jau kā marksists un lielinieks», par latviešu valodu viņš vien- mēr teica: «Turu par savu svēto pienākumu likt arī savu roku pie tās izkopšanas.»³

¹ Stērste A. Lūgums juridisko tehnisku terminu ziņā. — Dienas Lapa, 1892, 28. okt., Nr. 246.

² Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni. — Darbs, 1914, Nr. 1, 17. lpp. Paraksts: P. St.

³ Stučka P. Pret tautu naidu un tautisko ienaidu! (Komunista piezīmes.) [M.], «Spartaks», 1921, 24.—25. lpp. (Komunistiskā vēlētajā ceļasoma, Nr. 3.)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ П. И. СТУЧКИ ПО РАЗРАБОТКЕ ЛАТЫШСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

(в период судебной реформы 1889 года в Прибалтике)

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В статье рассматривается начальный период общественной деятельности выдающегося революционера и ученого П. И. Стучки в бытность его (первый раз) ответственным редактором газеты «Диенас Лапа» с октября 1888 г. по декабрь 1891 г. Эти годы в жизни Прибалтики знаменательны подготовкой и проведением судебной реформы, согласно российским законам 1864 г., и ликвидацией прежних полуфеодалных судов.

Дается обзор работы по переводу этих законов с русского на латышский язык (А. Биленштейн, А. Стерсте) и возникших в этой связи терминологических трудностей.

В статье упоминаются первые три книги П. И. Стучки, не библиографированные до сих пор под его именем. Это локализованный перевод на латышский язык книги по политэкономии одного французского автора и два юридических справочника. Первая книга написана, когда П. И. Стучка был еще студентом, две остальные — в первые годы редактирования им газеты «Диенас Лапа».

Говоря о статьях молодого юриста П. И. Стучки относительно проводимой реформы, автор особенно подчеркивает их научно-популяризаторский характер, желание П. И. Стучки довести содержание новых законов до сознания простого народа (черта, характерная для деятельности П. И. Стучки и на занимаемых им позже ответственных постах после революции 1917 года).

Основное содержание статьи посвящается рассмотрению дискуссии П. И. Стучки на страницах «Диенас Лапа» с реакционной газетой «Балтияс Вестнесис» по поводу некоторых латышских юридических терминов. Отмечено глубокое понимание П. И. Стучкой задач терминологии и проведенный им правильный отбор нужных терминов, полностью подтвердившийся в последующие годы.

**THE WORK OF P. STUCHKA IN CREATING NEW
JURIDICAL TERMINOLOGY IN THE LATVIAN LANGUAGE
(during the Period of the Law Reform of 1889
in the Baltic Provinces)**

SUMMARY

This paper deals with the early period of the social activities of the outstanding Latvian scientist and revolutionary, P. Stuchka, while he held the post (for the first time) of editor-in-chief of the newspaper «Dienas Lapa» from October, 1888, to December, 1891. These years were significant in the history of the Baltic provinces for the drawing up and putting into effect of the Law Reform according to the Russian law 1864, and for the abolition of the semi-feudal courts previous to those years.

The paper makes a survey of the work involved in translating these laws from Russian into Latvian (A. Bilenstein, A. Sterste) and the resultant terminological difficulties in connection with it.

The paper refers to the three first books written by P. Stuchka which have not been bibliographed up to now under his name. These are: a localised translation into Latvian of a French author's book on political economy and two juridical reference books. The first book was written by P. Stuchka in his student days, while the two reference books appeared about the years 1889—1890.

Referring to the articles on the demanded reforms, written by the young jurispudent P. Stuchka, E. Peile especially stresses their scientific yet popular character that reflects their author's desire to make the contents of the new laws clearly understandable to the common people (a feature characteristic of P. Stuchka's work also in the high post he held after the Great October Socialist Revolution 1917).

The main content of this paper is devoted to the analytical discussion engaged in by P. Stuchka, in the pages of the «Dienas Lapa» with the reactionary paper «Baltijas Vēstnesis» in regard to a number of Latvian juridical terms. The article draws attention to P. Stuchka's profound knowledge of the problems of terminology and his true selection of the needed terms, all of which being fully confirmed through the succeeding years.

В. И. АГАМДЖАНОВА

О ВЫВОДЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА

Метод разложения лексического значения слова на компоненты представляется одним из самых перспективных в семасиологии. Выявление форм лингвистического выражения этих компонентов, несомненно, плодотворно скажется на дальнейшей разработке вопросов лексической многозначности слова. Уже есть некоторый опыт вывода дифференциальных семантических признаков, которые могут быть средством описания различий между значениями многозначного слова¹.

В настоящей статье будет продемонстрирована процедура вывода дифференциальных (переменных) и обобщающего (постоянного) семантических признаков английского существительного *world*.

Предлагается следующий ход анализа.

1. Констатация: а) всех типов сочетаний со словом *world*;
б) лексического наполнения установленных типов сочетаний.
2. Выявление характера зависимости лексического значения *world* от типа синтаксической связи и семантики сочетающихся слов.
3. Деление лексического окружения слова *world* на группы и вывод семантических признаков, общих для данных групп.

¹ Н. А. Шехтман. Об одном способе выделения семантических множителей. Тезисы докладов. Проблемы формализации семантики языка. М., 1964.

И. В. Арнольд. Дифференциальные семантические признаки. Тезисы докладов. XVIII герценовские чтения. Филологические науки. Л., 1965.

А. Е. Супрун. Семантические универсалии и семантические множители. Тезисы докладов. Проблемы формализации семантики языка. М., 1964.

4. Констатация предметной соотнесенности *world* на основе выведенных признаков.

5. Составление сводного списка: а) семантических признаков; б) групп слов и синтаксических конструкций, выражающих эти признаки; в) предметной соотнесенности слова *world*.

6. Вывод постоянного признака на основе предметной соотнесенности *world*.

7. Описание многозначности слова *world* на основе проделанного анализа.

Как видно, анализ начинается с констатации синтаксических связей интересующего нас слова. Такой подход определен тем фактом, что семантически зависят только те слова, которые находятся в синтаксической связи; слова употребленные рядом, но не связанные синтаксически, нейтральны по отношению друг к другу.

Лексическое наполнение синтаксических сочетаний, лежащее на парадигматической оси, является одним из лингвистических выражений переменных семантических признаков, поэтому деление этого лексического окружения на группы и операция обобщения над словами группы и будет выводом переменных дифференциальных признаков лексических значений *world*¹.

Предлагаемый ход анализа содержит логические операции обобщения и ограничения понятий, основанные на законе обратного отношения между объемом и содержанием понятия, но при этом остается последовательно лингвистическим анализом. Если в определении признаков, составляющих содержание понятия, логики обращаются непосредственно к предметам и учитывают при этом только предметную соотнесенность слова, то мы выводим семантические признаки только на основе лингвистических данных². Логик начинает с предметных связей слова, семасиолог же должен заканчивать свой анализ констатацией предметной соотнесенности слов.

Для логика основой отбора признаков является их **существенность**; для лингвиста основой отбора семантических признаков является их **лингвистическая выраженность**.

¹ Подробнее по этому вопросу см.: В. И. Агамджанова. Изменение понятия «свет» в слове *Light* в зависимости от характера влияния сочетающихся слов. Учен. зап. ЛГУ им. П. Стучки, т. XXXII, 1959; О лингвистической природе идеографической связи слов. Учен. зап. ЛГУ им. П. Стучки, т. 42, 1961.

² Ср.: «Понятие — это форма мышления, отражающая предметы и явления в их существенных признаках». В. И. Кириллов, П. Г. Зыков, А. А. Старченко, Ю. Д. Гудаков. Логика. М., 1964.

Различия в подходе к определению набора признаков у логика и семасиолога неизбежно приводят к различиям в содержании понятия и соответствующего лексического значения слова.

Совпадение содержания понятия и лексического значения слова возможно, вероятно, только в терминах.

Но **отличаясь по конкретному содержанию**, понятие и соответствующее лексическое значение проявляют **тождество в форме**, в характере отношения между объемом — предметной соотнесенностью и содержанием — набором признаков, что делает правомерным применение логических операций, и в частности операций обобщения и ограничения к лексическому значению слова.

При четком определении лексического значения слова как лингвистической категории применение аппарата логики в семасиологии, несомненно, плодотворно.

В последнее время всё больше высказываются мнения о правомерности и необходимости большего сближения логики и семасиологии¹.

Семасиологу важно выявить, какой логический аппарат может быть применен в описании содержательной стороны лексического значения слова, проверить, как он действует, чтобы не впасть в логицизм прошлых лет².

Перед началом анализа материала следует оговорить, что в данной статье понимается под лексическим значением слова, переменным, дифференциальным семантическим признаком и постоянным, тождественным семантическим признаком.

Лексическое значение слова — мысль о вещах, предметах, явлениях и их связях, разложимая на дифференциальные, переменные и тождественные, постоянные семантические признаки, имеющие свое лингвистическое выражение.

Дифференциальные (переменные) семантические признаки — признаки, по которым делится лексическое окружение анализируемого слова.

Тождественный (постоянный) признак — признак, лежащий в основе семантического объединения лексического окружения слова.

¹ См.: Г. В. Колшанский. Логика и структура языка. М., 1965.

² Опыт, накопленный в лингвистическом описании лексического значения слова, поможет избежать логицизма и в то же время даст возможность эффективно использовать объясняющую силу логики.

Синтаксические конструкции со словом *world* можно свести к следующему типу:

двучленные сочетания типа: *world* + глагол;

world + *to be* + $\left. \begin{array}{l} \text{существительное,} \\ \text{прилагательное;} \end{array} \right\}$ существительное,
прилагательное, } + *world*;
world + *of* + существительное.
существительное + *of the world*.

трехчленные сочетания типа:

глагол + *the world* + инфинитив,
существительное;

четырёхчленные сочетания типа:

глагол + *the world* + предлог + существительное;
существительное + глагол + предлог + *the world*.
(или его эквивалент)

Лексическое окружение слова *world* в двучленных сочетаниях

1. В сочетании типа «*world* + глагол», «*world* + *to be* + прилагательное, существительное» слова находятся в предикативной связи, содержание которой меняется в зависимости от лексического значения второго компонента. Предикативные сочетания с *world* в основном охватывают:

процессные (*the world ... dug and sewed and baked and built and carpentered ...*)

и квалификативные (*the world is fair*)

отношения¹, и, следовательно, деление лексики, образующей 2-й компонент двучленного сочетания, может быть начато с двух рядов. Слова, которые характеризуют явления, называемые *world*, через действия, классифицируются как процессные; слова, характеризующие явления, называемые *world*, через их состояния и свойства как квалификативные. Деление лексического окружения *world* на процессные и квалификативные слова по степени абстракции находится на грамматическом уровне и нуждается в семантической классификации.

¹ Подробнее о содержании предикативной связи см.: А. И. Смирнин и ц к й. Синтаксис английского языка. М., 1957.

Приводимая ниже таблица представляет семантическую классификацию — лингвистическую основу вывода дифференциальных переменных признаков *world* в данном типе сочетания.

Процессные	Признаки, лежащие в основе семантической классификации сочетающихся с <i>world</i> слов	Квалификативные	Признаки, лежащие в основе семантической классификации сочетающихся с <i>world</i> слов	Предметная соотнесенность
<i>to move</i> <i>to last</i> <i>to go on</i> <i>to end</i> <i>etc.</i>	—	<i>to be</i> <i>to have</i> <i>etc.</i>	—	всё существующее
<i>to grow</i> <i>to live</i> <i>to multiply</i> <i>etc.</i>	жить			растительный и животный мир
<i>to see</i> <i>to feel</i> <i>to suffer</i> <i>etc.</i>	чувствовать	<i>to be tired</i> <i>to be awa-</i> <i>ken</i> <i>etc.</i>	быть в определенном физическом состоянии	
<i>to know</i> <i>to understand</i> <i>etc.</i>	мыслить	<i>to be fair</i> <i>to be proud</i> <i>etc.</i>	определенным образом относиться к себе и окружающим	человеческое общество
<i>to struggle</i> <i>to pay</i> <i>to deceive</i> <i>etc.</i>	целенаправленное действовать			
<i>to dig</i> <i>to sew</i> <i>to bake</i> <i>to build</i> <i>to carpenter</i> <i>etc.</i>	трудиться			

2. В сочетаниях типа: «прилагательное, существительное + *world*» слова находятся в атрибутивной связи, которая в одних случаях имеет квалификативное, в других — разделительное значение. Атрибутивная связь в сочетаниях типа «прила-

Квалифика- тивные	Признаки, лежащие в основе се- мантической классифика- ции сочетаю- щихся с <i>world</i> слов	Квалифика- тивно-разде- лительные	Признаки, лежащие в основе се- мантической классифика- ции сочетаю- щихся с <i>world</i> слов	Предметная соотнесен- ность
<i>good</i> <i>fine</i> <i>new</i> <i>different</i> <i>etc.</i>	—	<i>mineral</i> <i>plant</i> <i>animal</i> <i>etc.</i>	—	все суще- ствующее
<i>bourgeois</i> <i>socialist</i> <i>etc.</i>	с разной социальной организа- цией	<i>highschool</i> <i>newspaper</i> <i>etc.</i>	обществен- ные инсти- туты	человеческое общество
<i>christian</i> <i>pagan</i> <i>etc.</i>	с разной верой	<i>art</i> <i>business</i> <i>etc.</i>	человече- ская дея- тельность	
<i>wealthy</i> <i>poor</i> <i>etc.</i>	с разной материаль- ной обеспе- ченностью			
<i>literary</i> <i>scientific</i> <i>etc.</i>	занимаю- щиеся раз- ной деятель- ностью			
<i>youthful</i> <i>old</i> <i>etc.</i>	разного возраста			жизнь
<i>this</i> <i>next</i> <i>second</i> <i>another</i>	сменяю- щаяся			
<i>private</i> <i>her, his</i> <i>etc.</i> <i>intimate</i> <i>etc.</i>	личный			окружаю- щая обста- новка, среда, «мирок»

гательное + *world*» имеет qualificативное значение, а это значит, что определяющее слово указывает на какое-то качество, присущее явлению, которое называется словом *world*.

Например: *good world, fine world, new world* и т. д. В сочетаниях типа «существительное + *world*» атрибутивная связь имеет разделительное значение, т. е. первый компонент сочетания указывает на то, что имеется в виду только часть явлений, называемых *world*.

Например: *mineral world, plant world, animal world* и т. д. Лексическое окружение *world* в данном типе сочетаний можно представить в следующем виде:

3. В сочетаниях типа: «существительное + *of the world*» значение атрибутивной связи меняется в зависимости от лексического значения первого компонента. В сочетании с существительными с типовым значением процесса атрибутивная связь указывает на то, что предмет, называемый *world*, производит или испытывает на себе действие: *blessing of the world, creation of the world* и т. д.

Процессные	Признаки семантической классификации	Непроцессные	Признаки семантической классификации	Предметная соотнесенность	
<i>end creation existence etc.</i>	—	<i>beauty ugliness etc.</i>		Всё существующее	<i>of</i>
<i>blessings censure business etc.</i>	целенаправленные, сознательные действия	<i>copybooks poetry etc.</i>	продукты умственной деятельности	Человеческое общество	<i>the</i>
<i>indignation admiration etc.</i>	осознанные чувства	<i>wealth riches etc.</i>	продукты труда		<i>world</i>
		<i>peoples inhabitants citizens etc.</i>	население	Земля	
		<i>centres countries cities etc.</i>	территориальные части		
		<i>waters minerals etc.</i>	природные богатства		

сужает предметную соотнесенность последнего до «человеческое общество».

В сочетании: *to give the world to learn — to learn* и *the world* синтаксически нейтральны и *world* сохраняет свое самое абстрактное значение — «всё существующее».

На основании сказанного о зависимости лексического значения существительного *world* от характера синтаксических связей и семантики сочетающихся слов в рассмотренных типах сочетаний можно заключить, что в сочетании типа: «глагол с типовым значением чувственного восприятия: *to hear, to see* и т. д., умственной деятельности: *to know, to think* и т. д., желания: *to wish, to intend* и т. д. приказа: *to order, to allow* и т. д., принуждения: *to make, to cause* и т. д. + *the world* + инфинитив», состав дифференциальных переменных признаков слова *world* зависит от синтаксической связи и лексического значения инфинитива, который следует за *world*:

<i>to see</i> <i>to know</i> <i>to wish</i> <i>to cause</i>	<i>the world</i>	<i>(to) exist</i>	все существующее
		<i>(to) multiply</i> <i>(to) see</i>	часть существующего, способная размножаться, чувствовать — растительный и животный мир
		<i>(to) learn</i>	часть существующего, способная к умственной деятельности — человеческое общество

Приведенные примеры показывают, что в данной синтаксической конструкции изменение состава семантических признаков *world* зависит, с одной стороны, от его синтаксической функции, с другой — от значений сочетающихся слов. Там, где *world* — объект действия, глаголы лишены конкретизирующей силы; там, где *world* — деятель, глаголы конкретизируют состав признаков и сужают его предметную соотнесенность.

Здесь же следует указать на сочетание: «глагол в пассивной форме + *by* + *the world*

<i>to be</i>	<i>done</i> <i>understood</i> <i>discovered</i>	<i>by</i> + <i>the world</i> ,
--------------	---	--------------------------------

в котором *world* — дѣятель и сужает свою предметную соотнесенность до «человеческое общество».

2. В сочетании типа: «глагол с типовым значением «лишаться чего-либо»: *to give, to throw, to leave, to forsake* и т. д. + *the world* + инфинитив», *world* включает признак наибольшей обобщающей силы «все существующее», так как инфинитив справа синтаксически нейтрален по отношению к *world*, что влечет за собою и его лексическую нейтральность, а по отношению к глаголам слева *world* — объект действия.

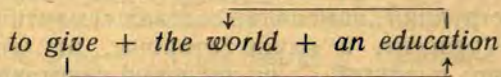
В этой функции *world* сохраняет свою лексическую независимость. Так, в данном типе сочетания специфика синтаксических связей слова *world* нейтрализует семантические влияния лексического окружения.

Вариантом данного типа сочетаний является: «глагол с типовым значением «лишаться чего-либо» + *the world* + *for* + существительное (*to throw + the world + for one's love*)», в котором *world* также реализует признак «всѣ существующее».

3. Следует указать на третий тип трехчленных сочетаний с *world*: глагол + *the world* + существительное
to give + the world + an education
to show + the world + an example (of something)

В этом типе сочетаний переходные глаголы непосредственно связаны с прямым дополнением, которое завершает оформление значения конструкции.

Отношение глагола и существительного к *world* можно представить в следующем виде:

Непосредственная, а не опосредованная, как в случае с *to give*, связь существительного с *world* определяет удельный вес этого существительного во влиянии на состав признаков *world*. Так реализация семантического признака «человеческое общество» в примерах:

<i>to give</i>	<i>the world</i>	<i>an education</i>
<i>to show</i>	<i>the world</i>	<i>an example</i>

зависит прежде всего от существительных *an education, an example*, а потом от *to give, to show*. Глаголы *to give, to show* могут влиять на *world* только через существительное.

4. В сочетаниях типа:

существительное | *over* |
 глагол | + *all over* | + *the world*
 | *round* |

organizations | + | *all over* | + *the world*
to saile | | *round* |

предлоги с типовым значением «по замкнутому кругу» сужают *world* до значения «земля — как планета».

Лексическое окружение слова *world* в четырехчленных сочетаниях

1. В сочетании типа:

глагол + существительное или его эквивалент с типовым значением исключительного или всеобщего + *in + the world*, лексическое значение *world* непосредственно зависит от существительного или его эквивалента, глагол нейтрален, так как непосредственной связи с *world* не имеет. Лексическое окружение *world* в данном типе сочетаний может быть представлено как:

Глагол	Существительное или его эквивалент с типовым значением исключительного или всеобщего	Признаки, лежащие в основе семантической классификации существительных	Предметная соотнесенность	
<i>to give</i> <i>to be</i> <i>there is</i> <i>to have</i>	<i>anything</i> <i>alone</i> <i>nothing</i> <i>every reason</i> <i>the highest opinion</i> <i>the greatest dislike</i> <i>the happiest memories</i> <i>every hope</i>	всё ничего	Всё существующее	<i>in the world</i>
<i>to ruin</i> <i>to suffer</i> <i>to be full</i>	<i>with the greatest patience</i> <i>of the swellest laughter</i> <i>etc.</i>	человеческие чувства или их проявления	человеческое общество	

<i>to be</i>	<i>the only children</i> <i>but one man</i> <i>the wonderfulest</i> <i>the proudest</i> <i>the most disagreeable</i> <i>the most tolerant</i> <i>the nearest relation</i> <i>the happiest</i> <i>the most tractable</i> <i>etc.</i>	<i>man</i> <i>creature</i>	люди	человече- ское обще- ство	<i>in the world</i>
<i>was there</i>	<i>any other flag</i> <i>any other country</i> <i>etc.</i>		страны и их опознаватель- ные знаки	земля (как планета)	

2. Сочетание типа:

«глаголы в отрицательной форме + существительное + *for* + *the world*»

<i>would not do it</i> <i>would not hurt her feelings</i> <i>would not have alluded to the subjects</i>	<i>for + the world</i>
---	------------------------

является синтаксическим выражением семантического признака «всё существующее».

3. Сочетание: «*in + the world + of + существительное*»

slavery,
inequality,
lies, faults,
fantasy, books,
churches, swimming-
pools, big houses

— синтаксическое выражение семантических признаков «среда, обстановка» слова *world*.

4. В четырехчленном сочетании «переходный глагол + существительное или его эквивалент + *a world of* + существительное или его эквивалент» —

to save somebody a world of trouble
to cause somebody a world of misery,
to do somebody a world of good
to bring somebody a world of bad и т. п. —

world функционирует со значением «множество». Данная синтаксическая конструкция — синтаксическое выражение лексического значения слова *world*.

5. Следует указать на то, что значение «миры» получило морфологическое выражение. С этим составом признаков *world* включается в группу исчисляемых существительных и употребляется во множественном числе: *overhead the great worlds become more visible in the deep vault of blue; are there any other worlds besides ours?*

Будучи морфологически оформленным, лексическое значение «миры» сохраняет определенную самостоятельность и не зависит от изменения лексического окружения и синтаксического построения сочетаний.

*

Итак, на основании анализа сведений, собранных о слове *world* на синтагматической и парадигматической оси, мы вывели семантические признаки, являющиеся отражением определенных качеств, свойств явлений, называемых словом *world*. В семантических признаках отразились только те свойства явлений, называемых *world*, которые получили свое лингвистическое выражение.

Выведенных семантических переменных признаков, меняющихся со сменой лексического и синтаксического окружения, было достаточно для того, чтобы каждый раз определить объем предметной соотнесенности *world*.

Так, на основании переменных признаков: мыслящие, целенаправленно действующие, трудящиеся, определенным образом относящиеся к себе и окружающим, — реализованных в сочетаниях *the world knows, understands, works* и т. д., на основании переменных признаков: с разной социальной организацией, с разной верой, обладающие различными общественными институтами, — реализованных в сочетаниях *bourgeois, socialist, newspaper world* и т. д., мы определили объем *world* как «человеческое общество» и т. д.

Сейчас нам нужно вывести обобщающий признак, который определяет тождество слова *world* в различных сочетаниях. Для этого применим операцию обобщения понятия¹. Для операции обобщения нам нужно перейти от лексического значения *world* с меньшим объемом предметной соотнесенности, но

¹ Об обобщении понятия см.: В. И. Кириллов... Логика, стр. 37.

с большим количеством семантических признаков к лексическому значению с самым большим объемом предметной соотнесенности, но с меньшим количеством семантических признаков. Сравним предметную соотнесенность *world*, выведенную в результате проделанного анализа:

Самым абстрактным по своему содержанию будет признак «всё существующее». Этот признак обеспечивает слову *world* такой объем предметной соотнесенности, который включает все остальные и является основой его деления на разные значения.

Теперь представим семантическую структуру слова *world* в порядке убывания объема его предметной соотнесенности. В качестве иллюстративного материала отберем все типичные сочетания, диагностирующие различные значения *world*.

world

1. Все существующее — *if the world were due to end; the end of the world; creation of the world; would not have done it for the world; to give anything in the world to learn; to give the world to learn; to know the world to exist;*

2. Различные миры *Pl. worlds.*

3. Земля (планета) — *waters of the world; markets of the world; peoples of the world; any other country in the world; to make a journey round the world.*

4. Человеческое общество — *the whole world suffers; to give the world an education; the civilized world; christian, scientific, newspaper world; the indignation of the world; business of the world, riches of the world; to expect the world to learn; to have the highest opinion in the world; the proudest man, creature in the world;*

5. Жизнь — *in this world, the next world, another world, the world of struggle and pain, How goes the world with you?*

6. Множество —		
to save	somebody	a world of trouble
to bring	somebody	a world of bad
to cause	somebody	a world of misery

7. Среда, обстановка — *intimate world, private world; the world of slavery and inequality; the world of books, the world of big houses.*

* * *

В заключение следует сказать, что констатация семантических признаков слова *world* на основе синтаксических и лексических сведений о нем и применение логической операции обобщения дало возможность представить значения *world* в порядке сужения их объема предметной соотнесенности и показать включающую логическую последовательность значений. Вывод дифференциальных, переменных семантических признаков на основе групп слов, наполняющих синтаксические сочетания, дает возможность установить содержание лексических значений без непосредственного обращения к самим явлениям, называемым *world*.

Подобный анализ, как нам представляется, дает возможность более экономно отобрать точный диагностирующий иллюстративный материал и уменьшить субъективность в описании семантики слов, наблюдаемую в английских толковых словарях, и в частности в *The Concise Oxford Dictionary of Current English* by H. W. Fowler, где словарная статья *world* лишена логической последовательности. Авторы чаще всего толкуют не само слово *world*, а словосочетания и целые предложения, что влечет за собой перегрузку статьи материалом, который вместо раскрытия значения *world* затушевывает его: так, *the world of dreams* толкуется, как — *things as they seem in dreams* и т. п. Признаки, перечисленные в определении значения, не подтверждаются иллюстративным материалом, как например в значении, помеченном цифрой 7., даются признаки: *Average or respectable or fashionable society or people or their customs or opinions*, которые иллюстрируются примерами: *the great world; what will the world say?; live out of the world.*

И, наконец, описание семантики слова как логически связанной системы значений значительно облегчило бы усвоение лексики при овладении иностранным языком.

VALENTINA AGAMDŽANOVA

**VĀRDA LEKSISKĀS NOZĪMES SEMANTISKO
PAZĪMJU ANALĪZE**

KOPSAVILKUMS

Rakstā aplūkota angļu valodas lietvārda *world* leksiskās nozīmes semantisko pazīmju analīze.

Vārda *world* daudznazīmības apraksta pamatojumam izvirzītas elementārās semantiskās vienības. Tās konstatētas, sintaktiski un leksiski analizējot vārdu *world* un tā jēdzieniskās attiecības.

V. AGAMDŽANOVA

ON COMPONENTIAL ANALYSIS OF MEANING

SUMMARY

The paper is an attempt to detect elementary semantic components of the noun *world*. The linguistic criterion diagnosing the semantic components is furnished by syntactical and lexical relations of the word under study.

The resultant semantic components provide a basis for discriminating the meanings of *world*.

SATURS * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

	Lpp. Стр. Pages
Priekšvārdi	5
Предисловие	7
✓ Jānis Kušķis. Dažas sēju valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem	9
✓ Я. Я. Кушкис. Некоторые особенности вокализма селонского языка на материале селонских говоров современного латышского языка. Краткие выводы	19
✓ J. Kušķis. Some Characteristic Qualities of the Vocalism of the Selon Language, Touching Materials of the Selonic Dialect of the Modern Latvian. Summary	19
✓ Elmārs Liepa. Nebalsīgo troksneņu kvantitāte starp uzsvētu un neuzsvētu īsu patskani trīs zilbju un četrzilbju vārdos	21
✓ Э. П. Луена. Длительность шумных глухих в позиции между ударным и безударным краткими гласными в трехсложных и четырехсложных словах. Краткие выводы	67
✓ E. Liepa. The Quantity of Voiceless Plosives Placed between a Stressed and Unstressed Short Vowel in Threesyllabic and Foursyllabic Words. Summary	68
✓ Elmārs Liepa. Troksneņu kvantitāte morfēmu sadūrā	71
✓ Э. П. Луена. Длительность согласных на стыке морфем. Краткие выводы	112
✓ E. Liepa. Quantity of Plosives in the Junction of Morphemes. Summary	113
✓ Alise Laua. Par dažām svārstībām šaurā un platā e, ē lietošanā	115
✓ A. Г. Лая. О некоторых колебаниях в употреблении открытого и закрытого e, ē. Краткие выводы	126
✓ A. Laua. Some Vagueness of the Use of the Narrow and the Broad e, ē. Summary	126
✓ Jirži Marvans. Par verbu izteiksmes kategoriju mūsdienu latviešu valodā	127
✓ И. Марван. К вопросам наклонения в современном латышском языке. Краткие выводы	132
✓ J. Marvan. On Moods in Modern Latvian Language. Summary	133
✓ Alberts Rosins. Morfoloģiskā lietuviešu un latviešu valodas vietniekvārdu saīsināšanās	134
✓ A. A. Росинас. Морфологическое сокращение местоимений литовского и латышского языков. Краткие выводы	159
✓ A. Rosinas. Morphological Shortening of Lithuanian and Latvian Pronouns. Summary	160
✓ Mirdza Briģe. Pronominālās ekvivalences palīgteikumi	161
✓ M. A. Бриге. Придаточные предложения прономинальной эквивалентности. Краткие выводы	190
✓ M. Briģe. Subordinate Clauses of Pronominal Equivalence. Summary	192

✓ Jūlijs Kārklīšs. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma . . .	193
✓ Ю. Ю. Карклинъ. Проблема разграничения простых и сложных предложений. Краткие выводы . . .	221
✓ J. Kārklīšs. The Boundary Problem between Simple and Composite Sentences. Summary . . .	223
✓ Rūta Augstkalne. Par dažiem latviešu valodas saliktoņu tipiem . . .	225
✓ P. A. Augstkaln. О некоторых типах сложных слов латышского языка. Краткие выводы . . .	248
✓ R. Augstkalne. Some Types of Latvian Compound Words. Summary . . .	249
✓ [Artūrs Ozols], Rūta Augstkalne, Jānis Kušķis. Saliktoņi ar vienpirmajā daļā . . .	251
✓ [A. Я. Озол], P. A. Augstkaln, Я. Я. Кушкис. Сложные слова с <i>vien-</i> в роли первого компонента. Краткие выводы . . .	274
✓ [A. Ozols], R. Augstkalne, J. Kušķis. Compound Words with <i>vien-</i> as the First Component. Summary . . .	275
✓ Eizēnija Peile. Materiāli latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturei 19. gadsimta pēdējā ceturksnī . . .	277
✓ E. Я. Пейле. Материалы для истории латышской грамматической терминологии. Краткие выводы . . .	312
✓ E. Peile. Material for the History of Latvian Grammar Terminology. Summary . . .	313
✓ Eizēnija Peile. P. Stučkas darbība latviskās juridiskās terminoloģijas izveidē (sakarā ar 1889. gada tiesu reformu Baltijā) . . .	315
✓ E. Я. Пейле. Деятельность П. И. Стучки по разработке латышской юридической терминологии (в период судебной реформы 1889 года в Прибалтике). Краткие выводы . . .	332
✓ E. Peile. The Work of P. Stuchka in Creating New Juridical Terminology in the Latvian Language (during the Period of the Law Reform of 1889 in the Baltic Provinces). Summary . . .	333
✓ В. И. Агамджанова. О выводе семантических признаков лексического значения слова . . .	335
✓ Valentīna Agamdžanova. Vārda leksiskās nozīmes semantisko pazīmju analīze. Kopsavilkums . . .	350
✓ V. Agamdžanova. On Componential Analysis of Meaning. Summary . . .	350

**LATVIĒSU VALODAS APCERĒJUMI
ОЧЕРКИ ПО ЛАТЫШСКОМУ ЯЗЫКУ**

Redaktori J. Melbārzdīs, E. Strautiņa. Māksl. redaktore A. Ozoliņa. Tehn. redaktore G. Vanaga. Korektore G. Surina.

Notdots salikšanai 1966. g. 1. augustā. Parakslīta iespiešanai 1967. g. 10. novembrī. Papīra formāts 60×84/16. 22 fiz. iespiedi.; 22 uzsk. iespiedi.; 22,62 izdevn. l. Metiens 700 eks. JT 06128. Maksā 1 rbl. 46 kap. Izdevniecība «Zvaigzne» Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 136/19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes 3. tipogrāfijā Rīgā, Ļeņina ielā 137/139. Pasūt. Nr. 427.

374136

31

Handwritten notes:
+ M. Jp.
1.46

44 / 3904

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509015310